

LATVIJAS UNIVERSITĀTES
ŽURNĀLS

Nr. 8.

Juridiskā zinātne

JOURNAL
OF THE UNIVERSITY OF LATVIA

No. 8

Law

Journal "Law" of the University of Latvia
is financed by the Faculty of Law of the University of Latvia

Editor-in-Chief Prof. **Jānis Lazdiņš**, Latvijas Universitāte/University of Latvia

Editorial Board:

Asoc. prof. **Kaspars Balodis**, Latvija/Latvia

Prof. **Ringolds Balodis**, Latvija/Latvia

Prof. **Heinrich Dörner**, Vācija/Germany

Prof. **Aleksandra Dorskaja**, Krievija/Russia

Prof. **Michael Geistlinger**, Austrija/Austria

Prof. **Helmut Heiss**, Šveice/Switzerland

Prof. **Peeter Järvelaid**, Igaunija/Estonia

Asoc. prof. **Artūrs Kučs**, Latvija/Latvia

Prof. **Irene Kull**, Igaunija/Estonia

Prof. **Pia Letto-Vanamo**, Somija/Finland

Prof. **Valentija Liholaja**, Latvija/Latvia

Prof. **Hardy Richard Alejandro Torres López**, Čīle/Chile

Prof. **Marju Luts-Sootak**, Igaunija/Estonia

Prof. **Ārija Meikališa**, Latvija/Latvia

Prof. **Sanita Osipova**, Latvija/Latvia

Prof. **Peter Oestmann**, Vācija/Germany

Dr. **Mārtiņš Papiarinskis**, Apvienotā Karaliste/Anglija/United Kingdom/England

Prof. **Lali Papiashvili**, Gruzija/Georgia

Prof. **Gerhard Robbers**, Vācija/Germany

Asoc. prof. **Anita Rodiņa**, Latvija/Latvia

Prof. **Joachim Rückert**, Vācija/Germany

Prof. **Anna Serebrennikova**, Krievija/Russia

Prof. **Mark E. Steiner**, ASV/USA

Prof. **Frank L. Schäfer**, Vācija/Germany

Prof. **Ditlev Tamm**, Dānija/Denmark

Prof. **Kalvis Torgāns**, Latvija/Latvia

Prof. **Paul Varul**, Igaunija/Estonia

Prof. **Aleksandr Vershinin**, Krievija/Russia

Prof. **Ingo Saenger**, Vācija/Germany

Prof. **Dainius Zalimas**, Lietuva/Lithuania

Proofreaders **Gita Bērziņa** and **Andra Damberga**

Layout **Baiba Lazdiņa**

All the papers published in the present volume have been subject to the blind peer review.
No part of the volume may be reproduced in any form without the written permission of the publisher.

Journal of the University of Latvia "Law" is included in the international database EBSCO Publishing.

Contents

<i>Irene Kull, Julia Kolomijceva, Ave Hussar</i>	
Comparative Remarks on Residential Tenancy Law in Latvia and Estonia	5
<i>Jānis Rozenfelds</i>	
Lietu tiesību objekti Rights in rem	22
<i>Jānis Lazdiņš</i>	
Tendencies in the Development of Laws in the Republic of Latvia after the Renewal of Independence in 1990–1991	43
<i>Tuuli Stewart, Peeter Järvelaid</i>	
Entrepreneurship Potential of Former Male Convicts. The Case of Estonia	68
<i>Sanita Osipova</i>	
Sieviešu tiesības Latvijā 1918–1940: starp politisko pilntiesību un civiltiesisko nevienlīdzību Women’s Rights in Latvia 1918–1940: between Equality in Political Rights and Civil Inequality	111
<i>Anna Serebrennikova, Alexander Trefilov</i>	
Classification of Criminal Offenses according to the Criminal and Criminal Procedure Legislation of Germany, Austria, and Switzerland . . .	126
<i>Annija Kārklīņa</i>	
Deputāta zvērests un atbildība par tā laušanu The Oath of the Members of Parliament (MPs) and Liability for Its Breach	134
<i>Jānis Kārklīņš</i>	
Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās The Idea of Fault, Wrongfulness and Liability in Private Law	154
<i>Christoph Schewe</i>	
The Controversy about the Conclusion of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) in a Legal Context	176

Anahit Manasyan

Execution of the Constitutional Court Decisions as a Guarantee
for Strengthening the Constitutionalism
(Example of the Republic of Armenia) 190

Antonios E. Platsas

Law in the Spirit of our Age: Between Modernity and Postmodernity? . . . 198

Elīna Grigore-Bāra

Johana Georga Eizena (1717–1779) labklājības valsts izpratne
apgaismības laikmetā
Johann Georg Eisen’s (1717–1779) Perception of Welfare State
in the Age of Enlightenment 214

Diāna Apse

Tiesnešu atsevišķās domas.
Salīdzinošie un personības nozīmes aspekti
Individual Dissenting of Judges.
Comparative and Personal Interest Aspects 233

Erlens Kalniņš

Paziņošanas par cesiju juridiskā nozīme 241
Legal Significance of Notification of the Assignment 241

Comparative Remarks on Residential Tenancy Law in Latvia and Estonia

Dr. iur. Irene Kull

Faculty of Law, University of Tartu
Professor of Civil Law
E-mail: *irene.kull@ut.ee*

LL. M., Mg. iur. Julia Kolomijceva

Faculty of Law, University of Latvia
PhD Student
E-mail: *jkolomijceva@gmail.com*

Mg. iur. Ave Hussar

Faculty of Law, University of Tartu
Lecturer of Civil Law
E-mail: *ave.hussar@ut.ee*

Latvia and Estonia share a common history and common inheritance of Soviet legal regime from 1940 to 1991. The period after regaining independence in 1991 signifies a radical turning point in the housing policies in all three Baltic States. More particularly, over the last 25 years, the availability of residential housing in Baltics has been influenced by general liberalization of housing market. As a result, the housing market in Baltics is commonly characterized by a high rate of private ownership of housing stock and a high rate of owner-occupancy in comparison to the rental housing, which, by estimations in Estonia and Latvia, is not higher than 15%.¹ However, increasing migration and urbanization will lead to a greater need for rental apartments. The authors examine some aspects of the regulation of tenancy relationships where the balanced and reasonable protection of interests of both parties – tenants and landlords – seems to be missing. There are not very many studies about differences in development of Estonian and Latvian legal systems, and this analysis will contribute to filling the gaps in comparative studies of these two countries.

Keywords: tenancy law, rental contract, protection of weaker party, housing policy.

Content

<i>Abbreviations</i>	6
<i>Introduction</i>	6
1. <i>Regulatory Framework</i>	7

¹ As there is no need for registration, consequently, there is no official, reliable data on private renting available. Without exact data characterising the number of people living in rented dwellings, we have to rely on information from reports based on surveys and/or evidence from other sources.

2. Conclusion of the Rental Contract	9
3. Position of the Tenant in Case of Change of the Landlord	11
4. Securities for the Landlord	14
4.1. Deposit	14
4.2. Pledge	15
5. Subject Matter and its Maintenance	15
5.1. Compliance and Remedies	15
5.2. Maintenance and Repairs	18
Conclusions	19
Sources	20
Bibliography	20
Normative acts	21
Case law	21
Draft laws and other sources	21

Abbreviations

Art.	Article
BGB	<i>Bundesgesetzsbuch</i> [German Civil Code]
cf.	confer, compare
CL	<i>Civillikums</i> [Latvian Civil Code]
LOA	Law of Obligations Act (Estonia)
LPA	Law of Property Act (Estonia)
LRT	<i>Likums "Par dzīvojamā telpu īri"</i> [The Latvian Law on Residential Tenancy]
No.	Number
Report	National Report for Estonia

Introduction

Tenancy helps to satisfy the basic need for a shelter, when a person has no access to the property market or does not wish to acquire dwelling into ownership due to different reasons. Tenancy also contributes to achieving other important aims, for example, to contribute to privacy and family life.

After the era of socialism and transition to the market economy, the housing sector was significantly affected by reforms and legislative enactments in the Baltic States in course of wide-range **privatization² and restitution³**.³ When the Baltic States regained independence, the most significant changes⁴ were connected with

² In Estonia, privatization of public housing stock was launched by the Privatization of Dwellings Act and Privatization Act adopted in 1993. All adult residents had a right to a specific amount of National Capital Bonds (*rahvakapitali obligatsioonid*, *RKO*) based on their years of active employment and service to the economy. Public tenants, except tenants of dwellings subject to restitution, were entitled to privatize their dwellings at a calculated price using RKO as privatization vouchers until Dec. 1st 1994. Cf. *Purju, A.* The Political Economy of Privatisation in Estonia. Centre for Economic Reform and Transformation, 32. Available at <http://www2.hw.ac.uk/sml/downloads/cert/wpa/1996/dp9602.pdf> [last viewed 30.06.2015].

³ E.g. in Latvia (as also in other Baltic States) tenants of the denationalized houses could not privatize the apartments, therefore the restriction of rental payments was one of the mechanisms, which ensured balance between the interests of the tenants and landlords, and reached a socially fair aim. The restrictions were planned as a short-term measure, but only in the year 2007 the Constitutional Court declared the said lease restrictions as unconfomable with the Constitution and invalid. See: Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 8 March 2006, Case No. 2005-16-01. Available at www.satv.tiesa.gov.lv [last viewed 30.06.2015].

⁴ The individuals could have only one house in their private ownership, with a floorspace not exceeding 130 m² area. See more: *Smith, M. B.* Property of Communists: The Urban Housing Program from Stalin to Khrushchev. DeKalb Illinois: Northern Illinois University Press, 2010. Under Soviet regime, only dwellings that did not exceed certain limits of living space were left as a private property. Rented

denationalisation and restitution of property to former owners or their heirs. Today, as a natural consequence of migration and urbanisation, the legislator has to find a proper balance between the interests of both parties – landlords and tenants.

This article focuses on the Latvian tenancy law and compares particular questions of the Latvian law to the Estonian provisions to start a discussion on possible amendments of the valid Latvian laws. There are not very many studies about Baltic countries providing systematic studies of the differences in development of legal system and regulation of specific civil law concepts. This article is based on a study of Tenancy Law and Housing Policy in Multi-level Europe,⁵ which filled the gap at least in some legal areas.⁶

1. Regulatory Framework

The main legal sources of the Latvian tenancy law are the Civil Law⁷ and the Law on Residential Tenancy.⁸ General rules of the CL are applied insofar as they are not restricted by the special legal norms of the LRT (Art.1. 2 of the LRT). The interaction of the general and special statutes is not always as distinct as it would be preferable for the purposes of legal certainty, hence parties to the rental contract are not always capable to determine and foresee the extent of their rights and duties. We will see some discrepancies while speaking about different issues below.

In Estonia, residential tenancy contracts are regulated by the Law of Obligations Act,⁹ the specific rules on lease are to be found in the Chapter 15 (Lease Contracts, Arts. 271–338). The relationship between general and special rules in Estonia is unproblematic, partly because the Estonian LOA is quite new,¹⁰ although there

dwelling belonging to enterprises, the state or other public entities became the dominant tenure types in the urban centres. Once the dwelling was allotted to a given tenant, public housing tenants enjoyed almost unlimited occupancy rights for their dwellings comparable to “owning” the dwelling: open-term leases, the right to inherit or transfer to relatives, the right to carry out maintenance work, etc. In fact, such “personal use” became an institution separate from that of rental tenure. See more: *Kährrik, A., Kõre, J.* Estonia: Residualization of Social Housing and the New Programs. In: *Hegedüs, J., Teller, N., Lux, M.* (eds.). *Social Housing in Transition Countries*. New York, NY: Routledge, 2013, p. 163; *Lux, M., Kährrik, A., Sunega, P.* Housing Restitution and Privatisation: Both Catalysts and Obstacles to the Formation of Private Rental Housing in the Czech Republic and Estonia. *International Journal of Housing Policy*, 2012, No. 2, p. 143.

⁵ TENLAW: Tenancy Law and Housing Policy in Multi-level Europe, Grant Agreement No.: 290694.

⁶ National reports, used in this article are: *Kolomijceva, J.* National Report for Latvia. Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/LatviaReport_09052014.pdf; *Hussar, A.* National Report for Estonia (hereinafter ‘Report’). Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/EstoniaReport_18062014.pdf [last viewed 30.06.2015]. About tenancy law in Lithuania see: *Mikelénaitė, A.* National Report for Lithuania. Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/LithuaniaReport_09052014.pdf [last viewed 30.06.2015]. All country reports can be found at: <http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports.html> [last viewed 30.06.2015].

⁷ 28.01.1937. *Civillikums* [Civil Law, hereinafter – ‘the CL’]. The Latvian civil law draws a distinction between the rental and lease contract, the criteria is the fact whether the property is a fruit – bearing or not (Art. 2112 of the CL), in spite of that we will use the both notions as synonyms in this text. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=225418> [last viewed 30.06.2015].

⁸ 16.02.1993. *Likums “Par dzīvojamu telpu īri”* [The Law on Residential Tenancy, hereinafter – ‘the LRT’]. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=56863> [last viewed 30.06.2015].

⁹ *Võlaõigussaadus* [Law of Obligations Act, hereinafter – ‘the LOA’], passed 26.09.2001, entry into force 01.07.2002. RT I 2001, 81, 487. Available (in English) at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/riigikogu/act/516092014001/consolide> [last viewed 30.06.2015].

¹⁰ Estonian Law of Obligations Act was passed on 26.09.2001 and entered into force on 01.07.2002. See more in: Report, pp. 78, 125; *Kull, I., Varul, P.* Part II. Specific Contracts. Ch. 6, Lease. In: *Jacques H.* (volume ed.), *Blanpain, R.* (gen. ed.), *Colucci, M.* (ass. gen. ed.). Estonia, *International Encyclopaedia*

still are particular arguable issues. For instance, there is a legal dispute, whether Art. 196. 2 of the LOA as a general rule supplements the special norm applicable to lease contracts (Art. 316 of the LOA). The problem lies in granting an additional term for performance to the tenant in accordance with Art. 196. 2 of the LOA before the extraordinary¹¹ termination of a lease contract.¹²

Under the Latvian law it is disputable whether the tenant is actually a socially weaker party,¹³ if the tenant is not simultaneously a consumer. The approach that the position of the landlord can actually be stronger than that of the tenant, could influence interpretation of legal norms and possible outcomes of tenancy disputes. In other comparable areas of the Latvian law – consumer or labour law – the principle is established that a contract, as well as law provisions ought to be interpreted and applied in favour of a weaker party, i.e., the consumer and, respectively, employee. For example, K. Balodis is rightly arguing that a tenant is usually more interested in finding and keeping a proper residence because he needs accommodation,¹⁴ therefore, additionally to the already provided protection by the mandatory norms of the LRT, it could be necessary, at least in some cases, to restrict the freedom of contract so that a landlord cannot unilaterally dictate his will to the tenant.

In conclusion, the Latvian legal doctrine does not unanimously regard the tenant as a weaker party to the contract, but the Latvian courts can consider this idea in the course of the teleological interpretation of law, when the matter concerns dispositive rules of the LRT and the CL. To compare, the Estonian law considers the tenant to be a weaker party and the parties cannot agree on terms less favourable to the tenant than provided by the LOA, unless explicitly permitted by law.¹⁵

In order to find a reasonable balance between legally protected interests of parties to the lease contract, the principle of good faith (Art. 1 of the CL) is of an

for Contracts. The Netherlands: Kluwer Law International, 2015. *Pärna, P.* Development of Apartment Ownership Legislation in Estonia in 1994–2009 and Reform Plans in the Context of European Judicial Practice. *Juridica International*, No. 16, 2009, p. 103; *Siiemets-Gross, H.* Social and Economic Fundamental Rights in Estonian Constitutions between World Wars I and II: A Vanguard or Rearguard of Europe? *Juridica International*, 2005, No. 10, p. 135; *Varul, P.* Legal Policy Decisions and Choices in the Creation of New Private Law in Estonia. *Juridica International*, 2000, No. 5, p. 104; *Kull, I.* Codification of Private Law in Estonia. In: *Rivera, J. C.* (ed.). The Scope and Structure of Civil Codes. Munich: Springer, 2014, p. 133; *Kull, I.* Reform of Contract Law in Estonia: Influences of Harmonisation of European Private Law. *Juridica International*, 2008, No. 14, 122. lpp.; *Luts, M.* Private Law of the Baltic Provinces as a Patriotic Act. *Juridica International*, 2000, No. 5, p. 157.

¹¹ Estonian law distinguishes ordinary vs. extraordinary notice. Tenant (as well as landlord) may terminate a lease contract entered into for an unspecified term by giving at least three months' advance notice (Art. 311 and 312. 1 of the LOA) (ordinary notice). Advance notice of extraordinary termination is not generally required (Art. 313. 3 of the LOA). (Report, p. 146). See: *Varul, P., et al. Vālaõiguseadus I. Kommentēeritūd vāljaanne* [Law of Obligations Act I. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2006 (in Estonian). Provisions on lease contract are commented in *Varul, P., et al. Vālaõiguseadus II. Kommentēeritūd vāljaanne* [Law of Obligations Act II. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2007 (in Estonian).

¹² Report, p. 93.

¹³ Likumprojekta "Dzīvojamo telpu īres likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Available at http://www.mk.gov.lv/doc/2005/EMAnot_201113.2127.doc [last viewed 30.06.2015]; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 42., 48. lpp.; *Torgāns, K.* Līgumu un deliktu tiesību problēmas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 62. lpp.

¹⁴ *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 42., 48. lpp.

¹⁵ Article 275 of the LOA.

importance.¹⁶ Along with other general principles of law (Art. 5 of the CL), this principle is relevant while determining the rights and duties of parties, supplementing the contract, as well as interpreting the LRT and the CL. The principle of good faith in the legal doctrine of Latvia is considered to stipulate that parties exercise their rights and fulfil duties in good faith. A party must take into account legal interests and rights of another party arising from the rental contract, otherwise the court may not permit to exercise subjective rights or fulfil obligations in exceptional cases, if interests of another party are more significant under particular circumstances.¹⁷

The principle of good faith is also relevant in tenancy disputes in Estonia, firstly, as one of general principles of law (Art. 6 of the LOA) and secondly, as a part of specific provisions. For example, tenant may contest the (otherwise valid) notice of termination before a lease committee or in court, if the termination is contrary to the principle of good faith (Art. 326 of the LOA). Extraordinary termination of a contract by the landlord is also contrary to the principle of good faith if, above all, the lessor terminates the contract due to one of the following reasons: (1) the tenant in good faith files a claim arising from the lease contract against the landlord, (2) the landlord wishes to amend the lease contract to the detriment of the tenant, and the latter does not consent thereto, (3) the landlord wishes to induce the tenant to purchase the leased dwelling, or (4) the marital status of the tenant changes, although this does not result in any significantly harmful consequences to the landlord.¹⁸

2. Conclusion of the Rental Contract

Pursuant to the lease contract, the tenant gains the right to use a leased residential dwelling for a charge (*'par maksu'*) (Art. 2112 of the CL, Art. 2 of the LRT). The notion of the lease contract set out by the Estonian LOA is very similar to the Latvian definition, and the lease contract is a contract under which a dwelling (a residential building or an apartment) is granted for use for a charge (*'tasu eest'*).¹⁹

Latvian law distinguishes between the so-called consensual and real contract. In the second case, the transfer of the subject matter is an additional mandatory requirement of validity.²⁰ Art. 2112 of the CL states, *inter alia*, that the landlord grants or promises the property to the lessee, and the conclusion derived from the wording of this provision is that parties may choose to conclude the lease contract in the form of a consensual or real contract.²¹ There is also another point of view that the lease contract shall be qualified as a consensual contract in accordance with

¹⁶ Krauze, R. Latvijas Republikas likums par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. 4. papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 15. lpp.

¹⁷ Krauze, R. Latvijas Republikas likums par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. 4. papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 15. lpp.; Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 142. lpp.; Slicāne, E. Labas ticības princips un tā piemērošana Latvijas civiltiesībās. *Jurista Vārds*. Available at www.juristavards.lv [last viewed 30.06.2015].

¹⁸ Report, pp. 78–149.

¹⁹ Ibid.

²⁰ The real contract will have no legal effect, if transfer has not taken place, even though the consensus on essential and other contractual parts has been reached by the parties. The concept of real contract is somewhat archaic and parties can achieve the very same result of the real contract by means of the suspensive condition or including a term when the contract enters into force (Art. 1551, 1579 of the CL). See: Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 476.–478. lpp.

²¹ Torgāns, K. Saistību tiesības. II daļa: Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 98. lpp.

Art. 2124 of the CL.²² Both opinions are possible under the LRT and CL. Practically, in order to avoid disputes concerning true intent of parties, whether they wished to conclude a consensual or real lease contract, it would be more expedient to consider the residential lease contract to be a consensual contract.

In Estonia, a mutual consensus on the essential conditions of the agreement is sufficient for conclusion of lease,²³ in other words, the lease contract is consensual.

Art. 5. 1 of the LRT states that the residential rental contract is to be concluded in writing. In accordance with Art. s 1475, 1483 and 1484 of the CL, a transaction is not valid when the parties have not observed the written form. At the same time, the court jurisprudence recognizes so-called “*actual (legal) rental relations*”,²⁴ which are *per se* oral residential lease contracts. The latest research shows that approximately 25% of parties do not have a written contract on rent of residential premises.²⁵ The Latvian courts apply Art. 1488 of the CL when lessor and tenant have not prepared a written deed, but have started to fulfil duties resulting from an oral contract on residential rent.

Art. 1488 of the CL states: if a written deed has not been prepared when law makes a claim based on a contract, in particular, the claim about its enforcement, dependent on the written form, the following rules apply: (1) the contract performed by both parties have the same consequences as if the contract was concluded in writing and reclamation of performance is not possible; (2) the contract voluntarily performed by one party, if the second party is ready to perform, has the consequences described in the Subsection 1, but if the second party evades performance, the contract is not valid, although the first party may reclaim performance in kind or its value; (3) until parties have performed, the contract is not valid and each party may resign from it.

Art. 5 of the LRT cannot not be directed to deprive tenants from the protection granted by the LRT, and landlords may not take advantage of the fact that the contract has not been concluded in writing. The purpose of the form requirement is to provide evidence about the contract's existence, to protect parties against rash decisions and inform them of possible consequences of a rental contract.²⁶ Art. 1488 of the CL is a tool to avoid situations when a landlord can take advantage of the fact that a lease contract has not been concluded in writing, although the landlord has voluntarily transferred a residential space to the tenant for living and accepted payments thereof.

Also in this respect, Estonian law is more liberal and clear, since the LOA does not require the written form as the essential contractual term, on which would depend the validity of lease. However, when the contract of residential lease with a term exceeding one year is not entered into in writing (Art. 274 of the LOA), the contract is deemed to have been entered into for an unspecified term (with the limitation that the contract shall not be terminated earlier than one year after the

²² 16.04.2008. Latvijas Republikas Augstākās Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā nr. SKC-151; Erdmann, C. System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 4. Band. Obligationsrecht. Riga, 1894, p. 345.

²³ Report, p. 88.

²⁴ See, for example, 16.04.2008. Latvijas Republikas Augstākās Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā nr. SKC-151.

²⁵ Latvijas notāru un SKDS pētījums. Available at <http://www.notary.lv/lv/actual/posts/> [last viewed 30.06.2015].

²⁶ Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 42., 48. lpp.; Torgāns, K. Līgumu un deliktu tiesību problēmas. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 191. lpp.

transfer of the dwelling to the lessee).²⁷ To interpret the rule of formalities, the purpose of the rule (form requirement) and the fact whether or not it expressly prescribes invalidity in case of infringement can be of importance.²⁸ The purpose of the Art. 274 of the LOA is to inform parties about the content of long lasting contracts and not to invalidate lease contracts, which have not been concluded in writing.

Since the proportion of Latvian tenants who do not have a written rental contract is rather high (25%), it would be advisable to adapt the rule similar to Art. 41 of the Labour Law that the lessee has a right to request that the lease contract is expressed in writing and, if at least one of the parties has started to perform the duties contracted for, an oral lease contract should have the same legal consequences as a lease contract expressed in writing.²⁹ In conformity with the existing practise, the second possibility would be to amend the law, allowing conclusion of lease contracts in any form. It can be also suggested to rethink the scope of application of Art. 1475, 1483 and 1484 of the CL, and on basis of teleological reduction and analogy restrict the consequences of invalidity in case of residential lease.

As said above, the lease contract is concluded, when parties have agreed upon essential or fundamental terms – a habitual dwelling and lease payment – with one exception. In Estonia, a lease contract without the agreement on the amount of rent is valid, if it can be presumed that the contract would have been entered into even without an agreement upon rent or other payments. Circumstances of the lease contract's conclusion, actual intent of the parties and the principle of good faith help to set an amount of lease payments through court. If no information about the market price can be obtained, the lease payment will be a reasonable price under present circumstances³⁰ (Art. 27 of the LOA). In Latvia, Art. 1418, 2017 and 2122 of the CL could be interpreted in the same way as in Estonia, when parties to a rental contract have not agreed on lease payments. To note, Art. 11 of the LRT states that a rental payment shall be agreed by parties in writing, therefore it is not quite clear, whether Art. 11 of the LRT exclude the application Art. 1418, 2017 and 2122 of the CL or the special statutes shall apply. Most likely, the second alternative is more appropriate. However, in some cases, a contract without agreed payments could also be qualified as *gratis* use (Art. 1947 of the CL), a result will depend on the circumstances of a case.

3. Position of the Tenant in Case of Change of the Landlord

In Latvia and Estonia,³¹ the lease contract is a source of obligatory (personal) rights despite the fact that the tenant to the residential contract is protected against a new acquirer, as if he had real right in the specific situations. The LRT and LOA both comprise the principle “sale does not break hire”, although in a slightly differing manner.

²⁷ Report, p. 107.

²⁸ Compare: Bar, C. von, Clive, E., Schulte-Nölke, H. (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference (DCFR). Munich: Sellier, 2009, pp. 214–215.

²⁹ Torgāns, K. Zinātnisks pētījums. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiska regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējama ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Rīga, 2007. g. aprīlis – decembris. Available at www.at.gov.lv [last viewed 30.06.2015].

³⁰ Report, p. 109.

³¹ Report, p. 91.

Firstly, in Latvia there is some vagueness concerning the legal nature of residential tenancy contracts in cases of landlord change. Namely, Art. 8 of the LRT specifies that the rental contract about dwellings is binding to a new acquirer in all cases of alienation, except for the public auction (Art. 601 of the Civil Procedure Law³²), therefore it is not practically necessary to register such a contract. If the rented dwelling has been alienated, a new owner becomes a successor of the former owner (landlord) to the rental contract without any public registration or other publicity measures. Lack of publicity of tenancy relationship brought up a discussion about conformity of Art. 8 of the LRT to the right to property as a fundamental right, i.e., about the scope and conditions of applying the principle “sale does not break hire”. The problem is that in practice there is always a possibility that the new owner is not aware of the contract concluded by the previous owner, but still is bound by it. It may produce a legal uncertainty. In 2014, the Constitutional Court of Latvia held that the Art. 8 of the LRT is compatible with the Constitution.³³

Secondly, although the obligatory rights arise from the rental contract, Art. 2126 of the Civil Law simultaneously states that, after the rental contract has been registered in the Land Register, the tenant acquires *property rights*, which are valid to third persons, including a new acquirer of immovable property. The concurrent reference to the property rights and to the contractual relationship with a previous owner, which has become binding to the new owner is confusing. The jurisprudence of the Supreme Court of Latvia confirms that a limited number of obligatory contracts can be entered into the Land Register, nevertheless, if they are entered therein, they become a basis for real rights.³⁴

Thirdly, under Latvian law, after transferring the ownership of the subject matter to the tenant, the tenant is the holder of the immovable property (Art. 2130. 2 of the CL) and the possessor of contractual right to use it (Art. 877 of the CL). The difference between holder and possessor of the immovable property appears in a subjective element: the possessor acts with a thing as if he was an owner, but the holder acknowledges another person to be an owner thereof (Art. 876 of the CL). In other respects, the holder and possessor are in comparable positions, i.e., have actual control over the property.

Possession of the right considerably intersects with holding of immovable property with regard to protection, because the tenant is protected as if he were a possessor (Art. 876, 2130 of the CL). Remarkably, the lessee may also ask to protect the possession of the right, which equates to protection of possession (Art. 921 of the CL). The lessee is expected to be entitled to choose between the protection of holding the immovable property and possession of right with the intention to recover the possession or refrain from the interferences with possession, which are not connected with deprivation. Additionally, the tenant is entitled to claim damages that arise from deprivation of or interference with holding or possession (Art. 915, 923 of the CL). In practice, claimants almost never resort to the rules regulating possession,

³² 14.10.1998. Civilprocesa likums [Civil Procedure Law]. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998., *Ziņotājs*, 23, 03.12.1998.

³³ Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 7 July 2014, Case No. 2013-17-01. Available at www.satv.tiesas.gov.lv [last viewed 30.06.2015].

³⁴ 20.12.2012. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta Lēmums lietā Nr. SKC-2456/2012. Available at www.at.gov.lv [last viewed 30.06.2015].

because the norms of the CL are ambiguous and a simplified court procedure for these purposes does not exist. Further clarifications are also required here.

As mentioned above, also Estonian law recognizes the principle “sale does not break hire,” i.e., also in the events outside of the compulsory execution or bankruptcy proceedings (Art. 291. 1 of the LOA). However, the new owner does not have the right to terminate the lease contract, if an entry regarding the lease contract has been made in the land register (Art. 324 of the LOA).³⁵ The new lessor may terminate the lease contract within three months by giving notice at least three months in advance. For the new landlord in the residential lease relationship, however, this right is limited, as the acquirer may terminate a residential lease contract only on the specific ground that the new owner “urgently needs the leased premises” (Art. 323. 1). The tenant may demand that a notation regarding the lease contract be made in the land register (*kinnistusraamat*) (Art. 324 of the LOA). This requirement ensures that the actual owner of immovable property, or a person for whose benefit the dwelling is encumbered with a limited real right, shall permit the lessee to use the immovable property pursuant to the lease contract and that a new owner does not have a right to terminate the lease contract unless the acquirer urgently needs the leased premises (Art. 323 of the LOA). It has to be noted that in Estonian law the new landlord is protected against ‘surprise lease contract’ by the condition provided for in the law that the lease contract will be transferred to the acquirer of the property only if the transfer has taken place after the lessor transfers an immovable property into the possession of a lessee (Art. 291. 1 of the LOA). Possession as an additional condition offers adequate protection against the ignorance of the new owner.

The Estonian Law of Property Act³⁶ stipulates that the tenant becomes a direct possessor while the lessor is an indirect possessor after transfer of the leased subject matter (Art. 33 of the LPA) and the lessee’s right of possession is protected as an absolute right.³⁷ The Latvian concept of “holder” intrinsically reminds the Estonian concept of “direct possessor”. The Estonian PLA grants the right to the tenant to assert claims arising from violation or deprivation of possession (Arts. 44–45 of the PLA) or the claim for compensation of damage.³⁸

To sum up, the Estonian law implements the principle of the “sale does not break hire” in a more flexible manner. The Latvian law does not allow the landlord to unilaterally terminate the contract in any circumstances, regardless of the mode or reason of acquisition.

As to the protection of possession, it could be a convenient instrument to be used by the tenant, when third persons disturb and deprive the tenant of possession without any legal ground. A possible model thereof could be the rules of Latvian Civil Procedure Code, which were in force in 1918–1940. These rules granted the right to claim protection of possession, when the judge only considered the fact of interference or deprivation of possession within a simplified court procedure.³⁹

³⁵ Report, p. 92.

³⁶ *Asjaõigusseadus* [Law of Property Act, hereinafter – ‘the LPA’].

³⁷ *Ibid.*

³⁸ *Ibid.*

³⁹ *Konradi, F., Zvejnieks, T. Civilprocesa likums ar paskaidrojumiem – izvilcumiem no Latvijas Senāta un Tiesu palātas spriedumiem un no attiecīgās zinātniskās literatūras, kā arī dažādiem aizrādījumiem uz likumdošanas motīviem.* Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1939, 51. lpp.

4. Securities for the Landlord

4.1. Deposit

This chapter is dedicated to the review of specific securities provided for the residential lease contracts.

The Estonian and Latvian laws allow agreeing on the security deposit in order to secure claims of the landlord (Art. 308 of the LOA,⁴⁰ Art. 12.1. 1 of the LRT). In regulatory level, the Latvian law on security deposit is more dispositive, but the Estonian law, in turn, is more detailed and restrictive. For example, the LOA prescribes that the maximum amount of the security deposit may not exceed the amount of rent for three months (Art. 308. 1 of the LOA), the LRT does not limit a possible amount of the security deposit, when private parties conclude a contract (Art. 12.1. 1 of the LRT).

The LOA also addresses the problem, how to distinguish the security deposit and advance payments. Art. 308 of the LOA creates the presumption that if a lessee transfers money to the landlord in order to guarantee possible future claims, it is a security deposit and not a prepayment of rent.⁴¹ In Latvia, if it is impossible to establish the actual intent of parties interpreting a clause about a payment, which has to be performed by the lessee, an interpretation at a disadvantage of the party who is a creditor in the particular case, i.e., at a disadvantage of the landlord, ought to be chosen (Art. 1509 of the CL). Given that the deposit constitutes an additional payment, the interpretation is in favour of advance payment or earnest money, that is, the conclusion will be quite the opposite to the regime of the Estonian LOA.

Unfortunately, the Latvian LRT does not specify, how the landlord must manage the deposit until the deposit is used for its direct purposes or is repaid, except if the parties have regulated the issue in their mutual agreement. The LOA, on the other hand, states that the deposit shall be kept by the lessor in a credit institution separately from the assets of the lessor, and at least at the local average interest rate, and the interest belongs to the lessee and increases the deposit (Art. 308 of the LOA).⁴² In theory, answering the question whether the landlord may use the deposit or not, if the parties have not agreed on the matter, similar results can be achieved applying the rules regulating loan or custody of the CL by analogy. If the landlord has used the deposit for his own benefit, he pays interest (Art. 1759 of the CL). In this connection, it would be recommendable to supplement the LRT with respective provisions on management of the deposit and possibility of the landlord to use the deposit until returning it in its entirety or a remaining part of it.

As to the allowed uses of the security deposit, the Estonian law closely resembles the Latvian counterpart. Under the Art. 308 of the LOA, the deposit secures any claim arising from the contract. The landlord has to inform the lessee about using the deposit and the lessee may demand repayment of a deposit if the lessor does

⁴⁰ Estonian regulation of deposit resembles the one in German BGB § 551, entitling the landlord to ask for the security deposit in the amount not exceeding three months' rent. In practice, a deposit of an amount of 1–2 months' rent is usually demanded. Report, p. 130.

⁴¹ Estonian regulation of deposit resembles the one in German BGB § 551, entitling the landlord to ask for the security deposit in the amount not exceeding three months' rent. In practice, a deposit of an amount of 1–2 months' rent is usually demanded. Report, p. 130.

⁴² *Ibid.* In practice, private landlords often do not keep the deposit separately from their own assets and calculation of interest could be based on the interest rates referred in Art. 94. 1 of LOA, i.e., the last interest rate applicable to the main refinancing operations of the European Central Bank on a semi-annual basis.

not inform the lessee of a claim of the lessor against the lessee within two months after expiry of the lease contract.⁴³ Art. 12.1 of the LRT stipulates that the deposit may be used for securing different claims: rental payments, payments for utilities and damages. The Latvian regulation states that the security deposit in full or in part ought to be returned at the day when the lessee clears out residential premises, unless parties have agreed otherwise.

4.2. Pledge

Under LOA, the landlord has the pledge right on possessions of the tenant which the latter has brought into the leased dwellings (Arts. 305–307 of the LOA⁴⁴). The LOA's pledge resembles to the right to retain the possessions of the tenant and keep them until the claims of the lessor are satisfied regulated in Art. 1734 – 1740 of the CL. Respectively, if the tenant is in position to claim compensation of expenses from the landlord, he may exercise the retention rights on property owned by the landlord, too (Art. 2150 of the CL). Historically, the retention rights have developed from the legal concept of pledge,⁴⁵ but the retention rights are not a security and the retained property cannot be alienated (Art. 1734–1740 of the CL).

It is reported that in Estonia most of the tenant's possessions are exempt from attachment and the performance of security interest is relatively complicated and often not productive.⁴⁶

The retention rights also fail to be an effective tool in Latvia, since the retention rights, *inter alia*, cease, when a party exercising these rights loses the actual control of the thing (Art. 1740 of the CL), but the CL does not comprise any sanctions in the event of removing the retained things without consent and notifying the entitled party thereof.

5. Subject Matter and its Maintenance

5.1. Compliance and Remedies

There is no notion of “defects of the dwelling” in the CL, but scholars and practitioners believe that the rules on alienation of defective things are applicable regarding lease by analogy.⁴⁷ Similarly the Estonian LOA does not comprise the general notion of defects of rented dwelling, but it can be concluded that the lease subject matter shall comply with a contract and law (Art. 77 and 276 of the LOA)⁴⁸ and, if not stated otherwise, should be habitable and conform to average quality.

⁴³ Report, p. 130.

⁴⁴ Estonian law recognizes a right of security (pledge) of the lessor comparable to *Vermieterpfandrecht* as set out in § 562 BGB: the claims of rentpayment for the current year and the previous year and claims for compensation are secured by a pledge over movables located in the leased property and, upon the lease of a room, over movables, which are part of furnishings, or are used together with the room.

⁴⁵ *Biema van Dr.*, H. Īres nodrošināšanas tiesības ar īrnieku ienestajām lietām. *Jurists*, Nr. 6/7, 1935, 159. lpp.

⁴⁶ Report, p. 128.

⁴⁷ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 481. lpp.; *Torgāns, K.* Saistību tiesības. II daļa: Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 107. lpp.; *Bukovskij, V. I.* Svod grazhdanskikh zakononij gubernij pribaltijskikh s prodolzheniem 1912–1914 gg. i raz'jasnenijami v 2 tomah. Tom II, Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1752–1753; 15.11.2006. Latvijas Republikas Augstākās Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. 635.

⁴⁸ Report, pp. 135–136.

Under the Latvian and Estonian law, the defects of the rented dwelling can be legal or material, as well as minor or essential. The defect is legal, if real, personal or other right of a third person with regard to the property deprives the tenant of using the residential space. The defect is material, when the habitual dwelling does not have average qualities or all the necessary belongings, and, as a result, the use of the rented premises is impossible.⁴⁹ In general, the lessor is liable for essential defects, which hinder the use of the entire property or a considerable part thereof (Art. 1613, Art. 2172 Subsection 2–3 of the CL; Art. 277 of the LOA). Minor defects should routinely be eliminated by the tenant himself by light cleaning or maintenance (Art. 1613 of the CL; Art. 280 of the LOA). Transient and short-term disturbances of use (Art. 2136 of the CL) are also considered to be minor or insignificant defects,⁵⁰

The lessor is liable for essential defects existent at the time when parties have entered into the lease contract, including hidden defects, which have become apparent after the contract has been concluded (Art. 1614 subsection 1 of the CL,⁵¹ Art. 277 of the LOA). Moreover, the landlord is also liable for the defects that occur due to his culpable actions or inaction during the validity period of lease contract.

Although the wording of Art. 2135 of the CL indicates that the landlord also bears responsibility for defects, which should have been noticed by the landlord through careful examination, even if the lessee has known or ought to have known of such defect, the academics and court jurisprudence are of the opposite opinion.⁵² The LOA, in its turn, explicitly states that the lessee may not use legal remedies against the landlord, if the tenant knows or ought to have known that the object does not conform to the contract, but accepts the object regardless of that (Art. 277. 2 of the LOA).

In contrast to the LOA, the Latvian CL does not explicitly provide that the tenant must promptly notify the lessor of the discovered defects, and the landlord is entitled to claim losses, when the tenant infringes this rule (Art. 278 of the LOA). Besides, Art. 278 of the LOA stipulates that in the latter case the tenant may not exercise his rights because of defects and terminate the contract without providing the landlord the opportunity to resolve the defects within a reasonable time.⁵³ In Latvia, the lessee's duty to inform the landlord about the defects may be derived from Art. 1 of the CL, i.e., the principle of good faith, at the same time, such remedy as the right to demand removal of a defect within a reasonable time does not exist under the Latvian law at all.

Other remedies available to the tenant partly differ in Latvia and Estonia.

Art. 41 of the LRT provides the tenant with a right to ask for reduction of rent when the landlord has not ensured the use of dwellings according to a contract and

⁴⁹ Report, p. 136.

⁵⁰ *Bukovskij, V. I. Svod grazhdanskih uzakonenij gubernij pribaltijskih s prodolzheniem 1912–1914 gg. i raz'jasnenijami v 2 tomah. Tom II, Riga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1278.*

⁵¹ Art. 1614 of the CL applies by analogy in cases of lease. The *argumentum a contrario* would mean that the landlord is actually not liable for hidden defects or those faults that the lessee could not objectively have discovered while previously examining the residential premises. Such opinion would be against the principle of good faith (Art. 1 of the CL) and justice (Art. 5 of the CL). Since there is no explicit rule for rental contracts, this legal gap ought to be filled by the analogical application of Art. 1614 of the CL.

⁵² Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtdā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 481. lpp.; 15.11.2006. Latvijas Republikas Augstākās Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. 635.

⁵³ Report, p. 137.

law. The opinion is expressed that Art. 41 of the LRT is also connected with Art. 2136, 2147, 2148 of the CL.⁵⁴ The previously described norms provide the remedies in the cases when the tenant cannot use the dwelling because of *force majeure* circumstances.⁵⁵ These remedies are, as follows: withholding of future rent; reclamation of already paid rent for the time period when the use has been impossible; termination of the contract. All these rights can be exercised simultaneously, if necessary. When a defect was caused by *force majeure* circumstances, the tenant may not claim damages from the lessor (Art. 2136 of the CL).

When the landlord is liable for an essential defect, under Art. 1620 subsection 2 of the CL⁵⁶ the legal remedies of the lessee are either reduction of rent or termination of the contract. Rent reduction presumably means withholding or reclamation of rent for the time period when the use of the subject matter was not secured considering the similar wording of Art. 2136 and Art. 2147 of the CL. If the landlord is liable for an essential defect and in addition has acted with malicious intent, he must also compensate the losses of the tenant (Art. 1620 subsection 1 of the CL).

Art. 2133 of the CL mentions an in-kind replacement in cases of legal defects, and if it is executed, the tenant is not entitled to ask for further compensation of damages. This remedy could be relevant when the defect is also material, as well as the right of the landlord to replace the subject matter, insofar as the landlord can actually manage it, would be logically prior to other remedies.

In the light of the given arguments, Art. 41 of the LRT can refer to the situations when the tenant is entitled to partially withhold lease payments when the defect, for which the landlord is responsible, is neither essential, nor minor.

Furthermore, if the landlord delays the capital repairs required to eliminate the defects, the tenant is entitled to make capital repairs thereof and then to exercise the right to set off.⁵⁷

According to Art. 278 of the LOA, the Estonian lessee is entitled to demand that the landlord removes the defect or takes over a legal dispute with a third party. If the landlord delays resolution of the defect, the tenant may remedy the defect and claim the payment of the incurred expenses from the landlord. Until the defect

⁵⁴ Krauze, R. Latvijas Republikas likums par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. Ceturtais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 190. lpp.; Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 482. lpp.

⁵⁵ Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998, 486. lpp.

⁵⁶ The LRT or CL do not state what legal remedies are at the disposal of tenant, if a defect does not completely prevent, but considerably reduces the possibility to use the subject matter in accordance with the contract or law. In other words, the issue concerns defects, which are neither essential, nor minor. On the other hand, Art. 40. 1 of the LRT stipulates that the lessor is obliged to ensure the use of dwellings in accordance with the contract. For example, parties have contracted that the total area of the rental subject matter amounts to 20 m², but in fact it is only 15 m², – as a result the subject matter does not have the agreed quality, still, the defect is usually not essential. If the application of Art. 1620 of the CL by analogy is denied, the tenant may tolerate the defect or unilaterally cancel the contract in accordance with Art. 27 of the LRT, when the parties cannot compromise. However, it seems to be unfair to leave the tenant without any legal remedies, when he might have agreed to continue using the subject matter on different terms, i.e., paying smaller rent. On the other hand, if the agreed quality is subjectively significant for the tenant and, moreover, the landlord has promised its presence in the contract, it will be reasonable and just to grant the right to ask for termination of the contract.

⁵⁷ Višņakova, G., Balodis, K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdijums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998, 26.–27. lpp.

has not been removed, the lessee may claim a proportional rent reduction. When the habitual dwellings cannot be used at all, the lessee is fully dispensed from the obligation to pay rent and related payments.⁵⁸ In addition to the rights described before, the tenant may demand a compensation for the damages sustained from the lessor. Alternatively, the tenant may deposit the rent with a notary after having given a notice to the landlord to remove defects by a certain deadline in a format, which can be reproduced in writing and warned the landlord that, if the defects are not removed, the lessee will deposit the rent which falls due after expiry of the term. If the tenant does not file a claim against the lessor within thirty days as of the time when the first rent deposited is due, the landlord may then demand payment of the deposited amount.⁵⁹

To sum up, the rules regarding defects are similar in both countries, however, with respect to legal remedies the Estonian tenancy law takes into account a wider range of circumstances. The Latvian law is rather casuistic from time to time, for example, the CL states that replacement in kind is possible in case of the legal essential defect, although the consequences of material and legal defects are identical, i.e., the tenant cannot use the leased dwellings. Finally, it would be advisable to generalize the existent remedies for specific defects and apply them in other cases too,⁶⁰ for example, the right of the tenant to remove a defect instead of the landlord and ask for compensation of expenditures, which at the moment is provided in case of capital repairs.

5.2. Maintenance and Repairs

The tenant is not responsible for natural tear and wear of the immovable property, if he properly uses and manages it in accordance with the agreement and law in Estonia and Latvia (Art. 2150 of the CL; Art. 276. 1 of the LOA⁶¹). Both the Estonian and Latvian landlords have to perform capital repairs. However, as to regular repairs, in Estonia, it is clear that the landlord has the duty to carry out the routine repairs and also cover the expenses incurred thereof (mandatory regulation), while in Latvia, the answer to the question who – the landlord or the tenant – covers the costs of ordinary repairs, is debatable.

According to Art. 40 and 42 of the LRT, the landlord must perform capital repairs, but the tenant shall be responsible for regular repairs.

Pursuant to the CL, the tenant may claim compensation of necessary expenses incurred to prevent the object from total destruction, collapse or devastation, and useful expenses, which improve the leased subject matter (Art. 2140 of the CL). Expenditures, which are intended to make the dwelling more convenient, pleasing or attractive, are not reimbursable (Art. 868 of the CL).

There are several following issues, which the CL could define more precisely:

⁵⁸ Paal, K. Contracts for use. Commentaries to Art. 296, 3.3. In: Varul, P., et al. (eds.). *Võlaõigusseadus II. Kommenteeritud väljaanne* [Law of Obligations Act II. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2007 (in Estonian).

⁵⁹ Report, pp. 137–138.

⁶⁰ Torgāns, K. Saistību tiesības. I daļa: Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 213.–217. lpp.

⁶¹ Under the Estonian law, the lessee is not required to repair the premises or to preserve the condition that existed at the time when the premises were handed over to the lessee, and the lessor has the duty to maintain the usability of the premises (Art. 276. 1 of the LOA). The lessee must only eliminate minor defects that can be eliminated by minor cleaning or maintenance, which is required for the normal preservation of the object (Art. 280 of the LOA). Agreements deviating from the aforementioned to the detriment of the lessee are void (Art. 275 and Art. 279. 4 of the LOA).

Firstly, it is questionable whether the tenant's expenditures connected with the ordinary repairs can be necessary or useful expenses at the same time to claim their reimbursement from the landlord. This question is answered on a case by case basis,⁶² assessing works or improvements made by the tenant and their extent in each case. Usually, capital repairs will be closely related to the necessary expenses,⁶³ but ordinary repairs can result into necessary or useful expenses.

Secondly, the two different opinions about compensation of the necessary expenses and capital repairs have been expressed: anyone, except the possessor in bad faith, is entitled to claim a compensation of necessary expenses (Art. 866 of the CL), even though no agreement with the landlord has been reached;⁶⁴ capital repairs are only compensated by the landlord, if the consent of the lessor has been received by the tenant⁶⁵ (Art. 40 of the LRT). The very same issues occur, when ordinary repairs according to Art. 42 of the LRT cause necessary expenses in the meaning of Art. 866 of the CL.

Thirdly, it can be disputable, whether the tenants should bear costs, when regular repairs constitute the useful expenses. One point of view holds that the tenant bears these costs, since he must perform ordinary repairs (Art. 42 of the LRT). On the other hand, Art. 42 of the LRT can be viewed in connection with Art. 2140 of the CL, which clearly states that the tenant is entitled to receive a compensation of useful expenditures.

Fourthly, if the latter opinion holds, that the tenant may demand to compensate useful costs connected with ordinary repairs, the problem at issue is whether the consent of the landlord⁶⁶ or Art. 42 of the LRT area constitute a legal ground for compensation.

There are no cogent arguments, why the tenant would not be allowed to refer to Art. 866, 867 and 2140 of the CL to receive a compensation for capital repairs and/or ordinary repairs, unless the parties have agreed otherwise. The necessary expenses shall be reimbursed to everyone except the possessor in bad faith (Art. 866 of the CL), useful expenses are compensated only if the tenant has coordinated ordinary repairs, which cause useful expenses, with the landlord (Art. 42 of the LRT; Art. 867 of the CL).

Conclusions

Informality of the rental relations is a common problem in Latvia and Estonia. This leads to a relatively high level of distrust and uncertainty regarding the conditions of the relationship. Unfortunately, in case of Latvia, the level of legal certainty is quite low, as the provisions of the Law on Residential Tenancy do not always remedy the drawbacks and inaccuracies of the Civil Law, and the rules of the Civil Law are sometimes too casuistic. Estonian law is generally too restrictive, i.e., the parties may not agree on terms and conditions that work to the detriment of the tenant, unless specifically provided by law. A greater flexibility could facilitate

⁶² *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdijums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998, 26. lpp.

⁶³ *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdijums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998, 26.–27. lpp.

⁶⁴ *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 12.–88. lpp.; *Višņakova, G., Balodis, K.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas; Valdijums; Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998, 26.–27. lpp.

⁶⁵ *Krauze, R.* Latvijas Republikas likums par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. 4. papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008, 189. lpp.

⁶⁶ *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, 12.–88. lpp.

the functioning of heterogeneous rental market. To sum up, the rules regarding defects are similar in the both countries, however, with respect to legal remedies, the Estonian tenancy law takes into account a wider range of circumstances. In Latvian law, the special rules of LRT shall be more detailed and it would be advisable to generalize remedies for specific defects provided for in the law.

Sources

Bibliography

1. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 42. lpp.
2. *Bar, C. von, Clive, E., Schulte-Nölke, H.* (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law – Draft Common Frame of Reference (DCFR). Munich: Sellier, 2009.
3. *Biema van Dr., H.* Īres nodrošināšanas tiesības ar īrnieku ienestajām lietām. *Jurists*, 1935, Nr. 6/7.
4. *Bukovskij, V. I.* Svod grazhdanskijh uzakonenij gubernij pribaltijskijh s prodolzheniem 1912–1914 gg. i raz"jasnenijami v 2 tomah. Tom II, Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914.
5. *Erdmann, C.* System des *Privatrechts* der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. 4. Band. Obligationsrecht. Rīga, 1894.
6. *Hussar, A.* National Report for Estonia. Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/EstoniaReport_18062014.pdf [last viewed 31.08.2015].
7. *Kolomijceva, J.* National Report for Latvia. Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/LatviaReport_09052014.pdf [last viewed 31.08.2015].
8. *Konradi, F., Zvejnieks, T.* Civilprocesa likums ar paskaidrojumiem – izvilkiem no Latvijas Senāta un Tiesu palātas spriedumiem un no attiecīgās zinātniskās literatūras, kā arī dažādiem aizrādījumiem uz likumdošanas motīviem. Rīga: Valsts tipogrāfijas izdevums, 1939.
9. *Krauze, R.* Latvijas Republikas likums par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. Ceturtais papildinātais izdevums. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
10. *Kull, I., Varul, P.* Part II. Specific Contracts. Ch 6, Lease. In: *Jacques, H.* (volume ed.), *Blanpain, R.* (gen. ed.), *Colucci, M.* (ass. gen. ed.). Estonia, International Encyclopaedia for Contracts. The Netherlands: Kluwer Law International, 2015.
11. *Kull, I.* Codification of Private Law in Estonia. In: *Rivera, J. C.* (ed.). The Scope and Structure of Civil Codes. Munich: Springer, 2014.
12. *Kull, I.* Reform of Contract Law in Estonia: Influences of Harmonisation of European Private Law. *Juridica International*, 2008, No. 14.
13. *Kährlik, A., Kõre, J.* Estonia: Residualization of Social Housing and the New Programs. In: *Hegedüs, J., Teller, N., Lux, M.* (eds.). *Social Housing in Transition Countries*. New York, NY: Routledge, 2013, pp. 163–179.
14. *Lux, M., Kährlik, A., Sunega, P.* Housing Restitution and Privatisation: Both Catalysts and Obstacles to the Formation of Private Rental Housing in the Czech Republic and Estonia, *International Journal of Housing Policy*, 2012, No. 2.
15. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Ceturtā daļa. Saistību tiesības. Autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998.
16. *Luts, M.* Private Law of the Baltic Provinces as a Patriotic Act. *Juridica International*, 2000, No. 5.
17. *Mikelénaitė, A.* National Report for Lithuania. Available at http://www.tenlaw.uni-bremen.de/reports/LithuaniaReport_09052014.pdf [last viewed 31.08.2015].
18. *Sličāne, E.* Labas ticības princips un tā piemērošana Latvijas civiltiesībās. *Jurista Vārds*. Available at www.juristavards.lv [last viewed 31.08.2015].
19. *Paal, K.* Contracts for use. Commentaries to Art. 296, 3.3. In: *Varul, P., et al.* (eds.). *Võlaõigusseadus II. Kommenteeritud väljaanne* [Law of Obligations Act II. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2007 (in Estonian).
20. *Purju, A.* The Political Economy of Privatisation in Estonia. Centre for Economic Reform and Transformation, 32. Available at <http://www2.hw.ac.uk/sml/downloads/cert/wpa/1996/dp9602.pdf> [last viewed 31.08.2015].
21. *Pärna, P.* Development of Apartment Ownership Legislation in Estonia in 1994–2009 and Reform Plans in the Context of European Judicial Practice. *Juridica International*, 2009, No. 16.
22. *Sümmets-Gross, H.* Social and Economic Fundamental Rights in Estonian Constitutions between World Wars I and II: A Vanguard or Rearguard of Europe? *Juridica International*, 2005, No. 10.

23. Smith, M. B. Property of Communists: The Urban Housing Program from Stalin to Khrushchev. DeKalb Illinois: Northern Illinois University Press, 2010.
24. Torgāns, K. Saistību tiesības. II daļa: Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2008.
25. Torgāns, K. *Līgumu un deliktu tiesību problēmas*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2013, 62. lpp. Likumprojekta "Dzīvojamo telpu īres likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Available at http://www.mk.gov.lv/doc/2005/EMAnot_201113.2127.doc [last viewed 31.08.2015].
26. Torgāns, K. Zinātnisks pētījums. Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizācijas nepieciešamība un aktuālo privāttiesiska regulējuma tendenču (UNIDROIT, ELTP) iespējama ietekme uz Civillikuma Saistību tiesību daļas modernizāciju. Rīga, 2007. g. aprīlis – decembris. Available at www.at.gov.lv [last viewed 31.08.2015].
27. Varul, P. Legal Policy Decisions and Choices in the Creation of New Private Law in Estonia. *Juridica International*, 2000, No. 5.
28. Varul, P., et al. Vōlaīgusseadus I. Kommenteeritud vāļjaanne [Law of Obligations Act I. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2006 (in Estonian).
29. Varul, P., et al. Vōlaīgusseadus II. Kommenteeritud vāļjaanne [Law of Obligations Act II. Commented Edition]. Tallinn: Juura, 2007 (in Estonian).
30. Višņakova, G., Balodis, K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri: Lietas. Valdījums, Tiesības uz svešu lietu. Rīga: Mans īpašums, 1998.

Normative acts

1. *Asjāīgusseadus* [Law of Property Act], passed 09.06.1993, entry into force 01.12.1993. RT I 1993, 72, 1021. Available (in English) at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/510072014007/consolide> [last viewed 31.08.2015].
2. *Civillikums* [Civil Law], passed 28.01.1937. *Valdības Vēstnesis* [Government Herald] 1937, No. 41; 2013, No. 188. Available (in English) at <http://www.vvc.gov.lv/export/sites/default/LV/publikācijas/civillikums.pdf> [last viewed 31.08.2015].
3. *Civilprocesa likums* [Civil Procedure Law], passed 14.10.1998, entered into force 01.03.1999. *Latvijas Vēstnesis*, 326/330 (1387/1391), 03.11.1998, *Ziņotājs*, 23, 03.12.1998.
4. *Likums "Par dzīvojamo telpu īri"* [The Law on Residential Tenancy], passed 16.02.1993, entry into force 01.04.1993. *Latvijas Vēstnesis*, 19, 29.04.1993, *Ziņotājs*, 7, 18.02.1993.
5. *Vōlaīgusseadus* [Law of Obligations Act], passed 26.09.2001, entry into force 01.07.2002. RT I 2001, 81, 487. Available (in English) at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/516092014001/consolide> [last viewed 31.08.2015].

Case law

1. Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 7 July 2014, Case No. 2013-17-01. Available at www.satv.tiesa.gov.lv [last viewed 31.08.2015].
2. Judgment of the Constitutional Court of the Republic of Latvia of 8 March 2006, Case No. 2005-16-01. Available at www.satv.tiesa.gov.lv [last viewed 31.08.2015].
3. Latvijas Republikas Augstākā Senāta Civillietu departamenta (Supreme Court's Civil Senate of the Republic of Latvia judgment) 20.12.2012. lēmums lietā Nr. SKC-2456/2012.
4. Latvijas Republikas Augstākā Senāta Civillietu departamenta (Supreme Court's Civil Senate of the Republic of Latvia judgment) 16.04.2008. spriedums lietā Nr. SKC-151.
5. Latvijas Republikas Augstākā Senāta Civillietu departamenta (Supreme Court's Civil Senate of the Republic of Latvia judgment) 15.11.2006. spriedums lietā Nr. 635.

Draft laws and other sources

1. Latvijas notāru un SKDS pētījums. Available at www.latvijasnotari.lv [last viewed 31.08.2015].
2. Likumprojekta "Dzīvojamo telpu īres likums" sākotnējās ietekmes novērtējuma ziņojums (anotācija). Available at http://www.mk.gov.lv/doc/2005/EMAnot_201113.2127.doc [last viewed 31.08.2015].

Lietu tiesību objekti

Rights in rem

Dr. iur. **Jānis Rozenfelds**

LU Juridiskā fakultāte
Profesors

E-pasts: janis.rozenfelds@lu.lv

The article deals with rights *in rem*. It comes forth with an opinion that objects like intangible property, especially intellectual property, shall be regarded as objects of property law according to the Civil Law of the Republic of Latvia, although during establishment of these legal norms, intellectual property as an object of rights *in rem* was not well known. The concepts of movable and immovable things and movable and immovable property are used in parallel in the Civil Law, even though the first are only attributed to tangible property, while the latter may be used also with respect to intangible property.

A common tendency in Latvian laws is the movement from a rather narrow understanding of rights *in rem* towards a broader understanding. The same tendency may be observed with respect to an aggregation of property. Movable things are regarded to be a part of immovable things (superficies *solo cedit*) only in cases specifically provided by law (*numerus clausus*). Still, due to peculiarities of Latvian legal system, several exceptions may be established. They, in turn, cause uncertainty in public registration system of immovable property in Latvia. There are also problems with identification of individual objects of intellectual property subject to registration, e.g. trademarks. Such practise has, consequently, caused or may potentially cause unlawful losing of the rights that have been already obtained, e.g. the ones acquired by a creditor secured by the right of pledge.

To solve the problem, it is more urgent to skilfully interpret existing norms rather than to amend the current legal norms.

Atslēgvārdi: ķermeniskas un bezķermeniskas lietas, kustamas un nekustamas lietas, objekts, komercķīla, intelektuālais īpašums, lietu kopība, nekustamas lietas daļa, manta, *superficies solo cedit*, *numerus clausus*, zemesgrāmatas, atzīmes, secība.

Keywords: tangible and intangible property, movable and immovable property, an object, commercial pledge, intellectual property, an aggregation of property, a part of immovable property, assets, superficies *solo cedit*, *numerus clausus*, Land Register, records/entries, succession.

Satura rādītājs

1. Lietu klasifikācijas normatīvais regulējums	23
2. Lietu tiesība kā subjektīva tiesība	24
3. Ķermeniskas un bezķermeniskas lietas	25
4. Lietu kopība (<i>universitas rerum</i>) kā objekts	28

5. Daļa un veselais kā lietu kopības elementi	32
6. Kustamas un nekustamas lietas	33
Kopsavilkums	39
Izmantoto avotu saraksts	39
Literatūra	39
Normatīvie akti	41
Juridiskās prakses materiāli	41

1. Lietu klasifikācijas normatīvais regulējums

Termins “lietu tiesības”, kam pagājušajā gadsimtā bija tendence pamazām pazust no kodeksiem, nedaudz modificētā veidā tomēr atrodams arī dažos samērā jaunos kodeksos.¹ Nīderlandes Civilkodeksā (turpmāk – NCK)² attiecīgās sadaļas apzīmēšanai saglabāts latīņu termins *in rem*.

Kopīgā attīstības tendence ir virzība no lietu klasifikācijas detalizēta regulējuma uz pilnīgu atteikšanos no tā. Tā Francijas civilkodekss (turpmāk – FCK, *code civil*)³ satur daudzus kazuistiskus noteikumus par to, kādos gadījumos objekti, kas pēc savām īpašībām drīzāk atbilst kustamas lietas jēdzienam, uzskatāmi par ēkas, respektīvi, zemes, daļu. Īpaša uzmanība veltīta tam, kāds savienojums uzskatāms par pastāvīgu. Tā, piemēram, atzīstams, ka īpašnieks pastāvīgi piestiprinājis nekustamam īpašumam kustamas lietas, kad tās piestiprinātas ar ģipsi, kaļķiem vai cementu; spoguļi, gleznas un citi izgreznojumi atzīstami par pastāvīgi savienotiem ar ēku, ja grīda, kurai tie piestiprināti, veido vienu veselumu ar spoguļa koka rāmi. Statujas atzīstamas par nekustamo mantu, kad tās novietotas nišā, kas izveidota speciāli šo statuju novietošanai, kaut arī šīs statujas varētu tikt noņemtas, tās nebojājot un nepasliktinot (*code civil*, 525. pants). Līdzīgas atziņas atrodamas romiešu tiesību Justiniāna kodifikācijā (D. 30, 1, 41, 12).⁴

Tomēr izšķiroša loma piešķirta nevis fiziskās savienošanas veidam, bet gan attiecīgo lietu saimnieciskajai saistībai ar nekustamo īpašumu. Par lauku nekustamā īpašuma piederumu FCK atzīst gan sīki uzskaitītas inventāra vienības, gan mājdzīvniekus (*code civil*, 524. pants); pretēji Francijas likumam Latvijā lauku saimniecības inventārs, tāpat kā romiešu tiesībās, nekad nav uzskatīts par nekustamā īpašuma sastāvdaļu (Civillikuma (turpmāk – CL) 861. pants).

Nīderlandes Civilkodeksā⁵ 20. panta I (c) apakšpunktā norādīts, ka īpašuma tiesības uz zemi ietver ēkas un darbus, kas veido pastāvīgu zemes daļu, tieši vai netieši vai arī tādā veidā, ka šie darbi inkorporēti citās ēkās vai darbos.

¹ Rozenfelds, J. Lietu tiesību jēdziens Latvijas civiltiesību sistēmā. No: *Starptautiskās zinātniskās konferences “Valsts un tiesību aktuālās problēmas” rakstu krājums*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2010, 356. lpp.

² The Civil Code of the Netherlands. Kluwer Law International. Wolters Kluwer. Law & Business. Warendorf, H., Thomas, R., Cury-Summer, I. 2009. Kluwer Law International BV, The Netherlands.

³ Grazhdanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona). Code civil des Francais (Code Napoleon). Perevod s francuzkogo. Moskva. Berlin. Infotropik Media, 2012, s. 194.

⁴ Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutionas. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXXII. The Digest of Justinian. Translation edited by Alan Watson. Vol. 1–4. Penn. University of Pennsylvania press. Philadelphia.

⁵ The Civil Code of the Netherlands. Kluwer Law International. Wolters Kluwer. Law & Business. Warendorf, H., Thomas, R., Cury-Summer, I. 2009. Kluwer Law International BV, The Netherlands.

2. Lietu tiesība kā subjektīva tiesība

Lietu tiesību⁶ kā tiesiskas attiecības *in rem* sastāvdaļu⁷ pretstata saistībai jeb prasījumam kā saistību tiesiskās attiecības *in personam* sastāvdaļai.⁸ *In rem* attiecību mēdz traktēt gan subjektīvā nozīmē, t. i., kā attiecību starp lietu tiesības subjektu un lietu⁹ jeb “varas pār lietu”¹⁰ vai arī “kundzības”¹¹ attiecību, gan objektīvā nozīmē, t. i., kā attiecību starp lietu tiesības subjektu un visiem pārējiem tiesību subjektiem,¹² t. i., “starp tiesību baudošu personu un trešām personām lietu dēļ”¹³ “tiesiskās kārtības” nodrošināšanai.¹⁴

Civillikumā lietu tiesība raksturota kā “vara pār lietu” (CL 875.–898., 1036. pants).

Citu valstu likumos termins “vara” vairs netiek lietots (Itālijas Civillkodekss, 832. pants;¹⁵ Nīderlandes civillkodekss, 5.1. pants;¹⁶ Francijas *code civil*, 2228. pants (redakcijā, kas bija spēkā līdz 2008. gada 17. jūnijam,¹⁷ tagadējā redakcija¹⁸ attiecas uz ieilgumu); Šveices Civillkodekss, 841., 919. pants.¹⁹). Ir tikai daži izņēmumi: Austrijas Civillikuma (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*, turpmāk – ABGB) vecākā, tagad atceltā²⁰ redakcija (309. pants), Vācijas Civillikums (turpmāk – BGB) un CL BGB 903. § termins “vara” saglabāts vienīgi panta virsrakstā.

Termins “vara” attiecībā uz lietu izceļ no tiesību viedokļa maznozīmīgo iespēju cilvēkam ietekmēt lietu jeb “subjekts – objekts” attiecību, bet atstāj otrajā plānā daudz svarīgāko lietu tiesības subjekta saikni ar visiem pārējiem tiesību subjektiem jeb “subjekts – subjekti” attiecību. “Subjekts – lieta” pati par sevi nav tiesiska attiecība, jo tā var pastāvēt tikai tiesību subjektu starpā,²¹ nevis starp subjektiem un lietām.²²

⁶ Šeit un turpmāk termins “lietu tiesība” subjektīvā nozīmē lietots vienskaitlī, bet daudzskaitlī – kā objektīvs tiesību normu kopums, kas regulē personu tiesības uz lietām. Līdztekus tam, daudzskaitlī lietots, jēdziens “lietu tiesības” norāda uz vairākām subjektīvām tiesībām. Piemēram, uz vienu un to pašu nekustamo īpašumu var attiekties vairākas tiesības. Šāda lietojuma piemērs – CL 846. pants, kura saturs un ģenēze analizēti šī raksta turpinājumā.

⁷ Rozenfelds, J. Lietu tiesību jēdziens Latvijas civiltiesību sistēmā. No: *Starptautiskās zinātniskās konferences “Valsts un tiesību aktuālas problēmas” rakstu krājums*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 2010, 352.–355. lpp.; Rozenfelds, J. Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 7. lpp.

⁸ 1., 4., 6., 4.

⁹ Tjutrjumov, I. M. Graždanskoe pravo. Jur'ev: Tipografija K. Mattisena, 1922, s. 120.

¹⁰ Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 18. lpp.

¹¹ Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 33. lpp.

¹² Shershenevich, G. F. Uchebnik russkogo graždanskogo prava t. 1-j. Izdanie 11. Moskva: Izdanie Br. Bashmakovyh, 1914, s. 234; Petrazhickij, L. Teorija prava i gosudarstva v svjazi s teoriej npravstvennosti. Izd. 2., ispr. i dop. T. 1. S.-Peterburg': Ekateringofskoe Pechatnoe Delo, 1909, s. 178–179.

¹³ Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. F. Konradi, A. Valters. Rīga, 1935, 6. lpp.

¹⁴ Vēbers, J. Padojmju civiltiesības. I. Rīga: Zvaigzne, 1979, 154. lpp.

¹⁵ The Italian Civil Code. Oceana New York. Issued June 2009.

¹⁶ The Civil Code of the Netherlands. Kluwer Law International. Warendorf, H., Thomas, R., Cury-Summer, I. Wolters Kluwer. Law & Business, 2009.

¹⁷ Pieejams: https://www.google.lv/search?q=french+civil+code&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=n2n5VMeJNIXhywOJ64GwBQ [aplūkots 06.03.2015.].

¹⁸ Graždanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona). Code civil des Francais (Code Napoleon). Pervod s francuzkogo. Moskva. Berlin. Infotropik Media, 2012, s. 517.

¹⁹ The Swiss Civil Code. English version, published by Oxford University Press, 1925, reprinted by Remak Verlag Zurich, 1976, completely reset, revised and updated edition with Notes, Vocabularies, Index and a Synopsis of all changes of the law since 1912. Vol. 2. ReMak Verlag Zurich St. Gallen.

²⁰ Pieejams: <http://www.mindbank.info/item/2884> [aplūkots 06.03.2015.].

²¹ Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga, 2004, 22. lpp.

²² Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 33. lpp.

3. Ķermeniskas un bezķermeniskas lietas

Diskutabls ir jautājums par paša termina “bezķermeniska lieta” būtību. Pastāv ierosinājumi atteikties no šī termina, pamatojoties uz to, ka lietu iedalījums ķermeniskās un bezķermeniskās “nav pazīstams” Vācijas un Šveices tiesībās.²³

CL regulējums atspoguļo senāku iedalījumu: “[V]ecākie laiki, kas mantā redzēja tikai īpašuma tiesību uz lietām, šo pēdējo iedalīja pēc lietu galvenā iedalījuma [t. i. – kustamās un nekustamās – J. R.] un bija tāpēc drīz spiesti arī pārējās tiesības, kā lietiskās, tā arī personīgās, pakārtot kustamo un nekustamo lietu jēdzienam [...] [Š]o attīstības gaitu gājušas arī sevišķi Balt. [Baltijas, t. i., tagadējās Latvijas (izņemot Latvāli) un Igaunijas teritorijā pastāvošās – J. R.] tiesības. Tādēļ atrodam likumā tieši atzīmētu kustamas un nekustamas mantas (*Vermogen*) iedalījumu blakus attiecīgajam ķermenisku lietu iedalījumam ([VLK²⁴ – J. R.] 536. p. [t. i., CL 846. panta pirmā daļa – J. R.]. Kodifikācija [VLK – J. R.] tāpat nepieskaita abstraktās tiesības, to starpā īpašumu [īpašuma tiesības – J. R.], tieši kustamām vai nekustamām lietām, kā to dara dažas citas partikulārās tiesības.”²⁵

Šis tradicionālistiskais koncepts joprojām dominē arī Latvijas tiesību zinātnē. Autori, kas neatzīst par pamatotu lietu iedalījumu ķermeniskās un bezķermeniskās,²⁶ uzskata, ka īpašuma priekšmets var būt tikai ķermeniska lieta,²⁷ norādot, ka jānošķir īpašuma tiesību objekti no tiesību objektiem. Pēdējie saskaņā ar šo uzskatu ir plašāks jēdziens un līdztekus īpašuma tiesību objektiem, t. i., ķermeniskām lietām, pie tiem pieder arī “bezķermeniskas lietas, t. i., mantiskas tiesības, kuras ietilpst mantas sastāvā (piem., lietojuma tiesība, prasījuma tiesība), un bezķermeniski labumi (piem., autora darbs, izgudrojums, preču zīme);²⁸ tiek izmantota viena no vairākām termina “manta” nozīmēm, to saprotot kā “tiesību kopumu, kuras pieder konkrētam tiesību subjektam”,²⁹ kas ietver ne tikai tiesības uz lietām, bet arī prasījumus, tuvinot šo jēdzienu īpašuma tiesības jēdzienam gan terminoloģiski,³⁰ gan arī praktiski, atzīstot, ka strīdos par bezķermenisku lietu piederību normas, kas regulē īpašuma tiesības, var piemērot “pēc analogijas”.³¹ Tādējādi, it kā stingri paliekot pie tā, ka īpašuma tiesību objekts ir tikai ķermeniskas lietas, un konsekventi izvairoties no jēdziena “bezķermeniskas lietas”, to aizstājot

²³ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 08.05.2015.], 1. lpp.

²⁴ Baltijas vietējo likumu kopojums jeb Civillikumā (Vietējo likumu kopojuma III daļa, dažos izdevumos arī Latvijas (Baltijas) privatlikums, arī Vietējo civillikumu kopojums, apstiprināts 1864. gada 12. novembrī, stājies spēkā 1865. gada 1. jūlijā, turpmāk – VLK).

²⁵ Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. F. Konradi, A. Valters. Rīga, 1935, 7. lpp.

²⁶ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/resources/research/> [aplūkots 24.08.2009.].

²⁷ Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 18. lpp.

²⁸ Turpat, 27. lpp.

²⁹ Kalniņš, E. Mantas jēdziens civiltiesībās. *LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”*, 2010. Nr. 1, 146. lpp.; Kalniņš, E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 30. lpp.

³⁰ Zīmīgi, ka citētā raksta (Kalniņš, E. Mantas jēdziens civiltiesībās. *LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”*, 2010. Nr. 1) virsrakstā un kopsavilkumā angļu valodā “manta” tulkota kā *property*, t. i., īpašums.

³¹ Kalniņš, E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 91. lpp.

ar terminu “bezķermeniskie labumi”,³² šī uzskata uzturēšana spēkā tomēr izrādās iespējama, tikai pateicoties īpašuma tiesības regulējošo normu piemērošanai “pēc analogijas”.

Termina “manta” kā noteiktai personai piederošu tiesību kopuma izpratne atrodama jau pandektu tiesībās,³³ kas savukārt šo jēdzienu tradicionāli pamato ar atsauci uz romiešu tiesībām (Ulpian. D. 50, 16, 49).³⁴

Atbilstoši šim uzskatam īpašuma tiesības, kas realizējamas tikai attiecībā uz ķermeniskām lietām, pretstatāmas plašākām tiesībām, ko var realizēt arī attiecībā uz “bezķermeniskiem labumiem”.³⁵ Lai izvairītos no paradoksālā secinājuma, ka persona rīkojas ar objektiem, kas tai nepieder, šī uzskata piekritēji norāda, ka pastāv īpašuma tiesības šaurā, t. i., civiltiesiskā, un plašā, t. i., konstitucionālā, nozīmē, kā arī “tiesības uz īpašumu”.³⁶ Šeit minētā teorija sastopas ar jaunām grūtībām, jo pretstatā īpašuma tiesībām kā civiltiesiskās apgrozības instrumentam konstitucionālās tiesības, kas bāzējas cilvēktiesību koncepcijā, pieņemts uzskatīt par neatsavināmām, t. i., tādām, kas sava neatsavināmā rakstura dēļ principiāli nevar būt tiesiskās apgrozības objekts.³⁷ Tātad patiesībā konstitucionālajās tiesībās ietvertā tiesību aizsardzība sastāv no diviem atšķirīgiem elementiem. Šeit ir gan neatsavināmās cilvēka tiesības uz īpašumu, kas gan pastāv kā potenciālas tiesības, t. i., nav atkarīgas no konkrētās personas mantiskā stāvokļa, gan arī “parastās” īpašuma tiesības, kuras iespējams atsavināt, cita starpā, arī ar valsts varas aktiem pretēji īpašnieka gribai, kas pie tam visbiežāk ir nacionālo konstitucionālo tiesu, tai skaitā Latvijas Satversmes tiesas, kā arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas, praksē izskatāmais strīda objekts.³⁸

Līdz ar to, lai norobežotu šos divus jēdzienus, loģiski būtu ieviest atšķirīgu terminoloģiju, atsakoties no sadomātā īpašuma un pārējo vienai personai piederošo tiesību pretstatījuma un visas tās tiesības, kas pieder vai pat tikai ar piederēt konkrētai personai, apzīmējot attiecīgi vai nu par īpašuma, vai lietu tiesībām, bet potenciālo iespēju iegūt īpašumu un netraucēti to izmantot – par tiesībām uz īpašumu. Taču arī tādās sadalījumās nepalīdz norobežot *in rem* tiesību no *in personam*, kā, piemēram, tiesību prasīt lietas nodošanu un tiesību uz lietu, kas jau nodota.

CL regulējums šajā jautājumā tik tiešām ietver pretrunu. Atzīstot, ka lietas ir ķermeniskas vai bezķermeniskas (CL 841. pants), bet tikai ķermeniskas lietas ir vai nu kustamas, vai nekustamas (CL 842. pants), CL tai pašā laikā paredz, ka arī bezķermenisku lietu var uzskatīt vai nu par kustamu, vai nekustamu: “[K]ad par bezķermenisku lietu runā kā par ķermeniskas lietas sastāvdaļu vai piederumu (850. p.), tad viņa pieņem šās pēdējās īpašības.” (CL 846. panta 3. daļa).

Ja minētā pretruna ir nepilnīgas juridiskās tehnikas izraisīta, tad to iespējams novērst, pārveidojot likuma tekstu. Tomēr līdzšinējie mēģinājumi reformēt minētās normas nav atzīstami par veiksmīgiem.

³² Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 27. lpp.

³³ Baron, Ju. Sistema Rimskogo Grazhdanskogo prava. Vypusk 2. Perevod L. Petrazhickago. 3. izdanie. S.-Peterburg: Sklad izdanija v knizhnom magazine N. K. Martynova, 1908, § 37, s. 85.

³⁴ Citētajā fragmentā gan uzskaita arī uzticēto īpašumu (*sed et si bona fide a nobis possideantur*).

³⁵ Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 27. lpp.

³⁶ Rasa, A. “Cerību uz īpašumu” tiesiskie aspekti (I). *Likums un Tiesības*, 2008. Aprīlis, 10. sēj., Nr. 4 (104), 115.–117. lpp.

³⁷ Neimane, I. Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. *Jurista Vārds*, 2004. 7. decembris, Nr. 47.

³⁸ Balodis, K. 105. pants. No: *Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības*. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. A. Endziņš, prof. R. Apsītis, akad. T. Jundzis, Satversmes tiesas priekšs. G. Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 459.–478. lpp.

Ne sākotnējais ierosinājums vienkārši svītrot CL 846. panta trešo daļu kā nesa-protamu un pat “absurdu”,³⁹ ne vēlāk attīstītā mantas kā vienai personai piederošu subjektīvo tiesību kopuma ideja⁴⁰ neatbilst ne CL 846. pantā ietvertu normu saturam, ne avotiem, kas norāda uz šo normu izcelsmi.

No CL 846. panta 3. daļas priekšteča – VLK autora F. Bunges – norādītajiem trim fragmentiem (VLK 538. pants) viens (D. 18, 1, 47) norāda uz ūdensvada [lietojuma] tiesībām (*ius aquae*); otrs (D. 7, 5, 3) – uz naudas lietojuma tiesību (*usus fructus*); trešais (D. 43, 16, 3, 15) – uz lauku saimniecības vai ēkas lietojuma tiesību servitūta (*usus fructus*) valdījuma aizsardzību. Pie tam arī 538. pants norāda nevis uz tiesību, bet uz bezķermenisku lietu. Uz šo pašu fragmentu norādīts arī atsaucē pie CL 846. panta 1. daļas priekšteča – VLK 536. panta, ar vienīgo atšķirību, ka CL normā lietota vārdkopa “lietu šķiras”, bet VLK – “priekšmetu šķiras”.

Iepriekš aprakstītā CL 846. panta ģenēze – romiešu tiesību fragmenti, kas pievienoti VLK attiecīgajiem pantiem, – parāda, ka ar “ķermeniskas lietas sastāvdaļu vai piederumu” iepriekš minētajos fragmentos domātas lietojuma tiesības dažādas izpausmes.

Romiešu tiesībās lietojuma servitūts tika iedalīts divās grupās. Lietojuma tiesība tikai personisko vajadzību apmierināšanas nolūkā tika apzīmēta ar jēdzienu *usus*. Lietojuma tiesība kā tiesība iegūt no lietas visus iespējamus labumus (augļus) – kā *usus fructus*.

Līdzīgā veidā šī terminoloģija tiek lietota arī Francijas Civillikuma (578.–710. pants), Lietuvas Civillikuma (4.111.–4.159. pants) un Civillikumā (1130.–1259. pants). Latvijas Civillikumā gan salīdzinājumā ar tā priekšteci Baltijas Vietējo likumu kopojumu *usus fructus* pārveidots par lietojumu.⁴¹

Tātad, ņemot vērā CL 846. panta trešajā daļā ietvertās normas kazuistisko pamatojumu, kas attīstīties konkrētos vēsturiskos apstākļos, šī norma nevar kalpot kā materiāls ļoti plašiem vispārinājumiem attiecībā uz lietu tiesības objektiem kā tādiem. It sevišķi – attiecībā uz tiesībām, kas šo normu veidošanās laikā bija vēl rudimentārā stadijā, piemēram, intelektuālā īpašuma tiesības. Nav īpašs pārsteigums, ka, mehāniski “samontējot” CL ietvertu regulējumu ar modernajās tiesībās sastopamo, iegūtie secinājumi rādās neapmierinoši vai pat *absurdi*.⁴²

Pirmkārt, nekorekti salīdzināt minēto normu ar intelektuālā īpašuma objektiem, par kuriem izpratne šo normu tapšanas laikā vēl nebija attīstīta, tai pašā laikā neko nekomentējot par lietojuma tiesībām, uz kurām norādīts F. Bunges kodifikācijā saistībā ar CL 846. panta 3. daļas priekšteci – VLK 538. pantu. Otrkārt, tiesību “pieskaitīšanu” kustamai vai nekustamai mantai nevajadzētu identificēt ar lietu iedalījumu kustamās un nekustamās. Treškārt, no praktiskā viedokļa aplūkojot intelektuālā īpašuma objektus, piemēram, kā uzņēmuma sastāvdaļu, ne apstiprinās, ne arī pilnībā izslēdzams iepriekš minētais apsvērums, ka šie objekti nevarētu ietilpt tādā lietu kopībā, kas sastāv gan no ķermeniskām, gan arī no bezķermeniskām lietām.

³⁹ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/resources/research/> [aplūkots 16.04.2015.], 7. lpp.

⁴⁰ Kalniņš, E. Mantas jēdziens civiltiesībās. *LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”*, 2010. Nr. 1, 146. lpp.; Kalniņš, E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 30. lpp.

⁴¹ Rozenfelds, J. Civillikums un latviskā identitāte. No: *Rakstu krājums “Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība”*. Redkolēģija: K. Torgāns, J. Rozenfelds, I. Čepāne, K. Strada-Rozenberga, Ā. Meikalīša, D. Rezevska, J. Kārklīšs, J. Bolis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011, 48. lpp.

⁴² Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/resources/research/> [aplūkots 16.04.2015.], 7. lpp.

4. Lietu kopība (*universitas rerum*) kā objekts

Attiecībā uz lietu kopībā ietilpstošām atsevišķām lietām kā lietu kopības sastāvdaļu pastāv objektīvais (lietas dabiskās īpašības) un subjektīvais (īpašnieka griba) kritērijs.⁴³ Pirmais, objektīvais, kritērijs nav savienojams ar otro, subjektīvo. Īpašnieka gribas kritērijs, uz kura izšķirošo lomu norādīts vairākos starpkaru perioda spriedumos,⁴⁴ gan balstās uz tolaik spēkā esošā VLK 561. panta iztulkojumu, taču šī norma CL nav ietverta. Tiesu prakse, šķiet, pēdējā laikā priekšroku dod objektīvajam kritērijam: “.. lai kāda manta vai priekšmets iegūtu piederuma raksturu, jākonstatē tās uzdevums kalpot galvenajai lietai, pastāvīga saistība ar to un atbilstība šim uzdevumam ar savām dabiskām īpašībām.”⁴⁵ Pastiprinoties tiesas ieskata nozīmei lietu juridiskās vietas noteikšanā, lietu klasifikācijas nozīme, piemēram, CL 857.–862. panta regulējošā loma, attiecīgi sašaurinās.

Saskaņā ar vienu uzskatu lietu kopību var iegūt īpašumā kā vienotu objektu.⁴⁶ Saskaņā ar pretējo viedokli īpašuma tiesība var pastāvēt tikai attiecībā uz katru lietu atsevišķi.⁴⁷ Pirmais viedoklis pamatots ar apgrozības interesēm,⁴⁸ otrais – atbilstoši t. s. “specialitātes principam”.⁴⁹ Strīds atspoguļots romiešu tiesību avotos (D. 41, 3, 30, 2) un literatūrā.⁵⁰ Parasti tie autori, kas atbalsta sašaurināto viedokli par ķermenskām lietām kā lietu tiesību objektiem, neatzīst arī lietu kopumu par lietu tiesību objektu. Šāds uzskats izriet no priekšstata par lietu tiesību kā attiecību, kur izpaužas tieša, fiziska iedarbība uz lietu, “vara” pār lietu. Šādā izpratnē iedarboties uz lietu kopību nav iespējams, jo šo iespēju limitē tiesību subjekta fizisko iespēju robežas. Turpretim, ja tiesību uz lietu kopību aplūko kā tiesību izlemt šīs kopības juridisko likteni, rīkoties ar to, piemēram, apņēmoties nodot lietu kopumu, kas identificēts darījumā pēc kaut kādām noteiktām pazīmēm, piemēram, kā vienai personai piederоšs ganāmpulks vai noteiktā telpā esošu kustamu lietu kopums, tad lietu kopuma juridiskais liktenis tiek pārgrozīts, fiziski neiedarbojoties uz to. Respektīvi, šajā

⁴³ *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 19. lpp.

⁴⁴ Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sast. sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts prof. *Dr. iur.* A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 23.–25. lpp.

⁴⁵ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums civillietā Nr. SKC-168/2008. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2008. Rīga: TNA, 2009, 102.–105. lpp.

⁴⁶ *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 112., 113. lpp.

⁴⁷ *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 20. lpp.

⁴⁸ *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. Rīga, 2004, 29.–30. lpp.

⁴⁹ *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 19. lpp.

⁵⁰ *Baron, Ju.* Sistema Rimskogo Grazhdanskogo prava. Vypusk 2. Perevod L. Petrazhickago. 3. izdanie. S.-Peterburg: Sklad izdanija v knizhnom magazine N. K. Martynova. Kniga II. Vladenie. Kniga III. Veshhnoe pravo. Perevod L. Petrazhickago. 3. izdanie. S.-Peterburg: Sklad izdanija v knizhnom magazine N. K. Martynova, 1908, § 115, s. 10; § 129, s. 42; *Bukovskij V.* Svod grazhdaskih zakonienij gubernij Pribaltijskikh s prodolzheniem 1912–1914 g.g. i s raz"jasnenijami v 2 tomah. T. I, s. 254–255; *Grimm, D. D.* Lekcii po dogme rimskogo prava. Posobie dlja slushatelej. Izdanie pjatoe, ispravlennoe i dopolnennoe. Rīga: David Gliksman, 1924, s. 61; Rimskoe chastnoe pravo. Avtorskij kolektiv pod redakciej prof. Novickogo I. B. i prof. Pereterskogo I. S. Moskva: Juridicheskoe izdatel'stvo Ministerstva justicii SSSR, 1948, s. 163.

tiesiskajā attiecībā lietu kopums jāaplūko nevis kā ķermeniska lieta, bet kā tiesības, t. i., bezķermeniska lieta.⁵¹

Uzskats, ka bezķermeniskas lietas nevar būt īpašuma tiesību objekts,⁵² bet tai pašā laikā pieļāvums, ka iespējama īpašuma tiesība uz lietu kopumu,⁵³ vērtējams kā nekonekvents. Vienlaikus nekonekvence izpaužas arī iepriekš minētajā pieļāvēumā, ka bezķermeniskas lietas gan nevar būt lietu tiesību objekti, tomēr tiesību subjekti ar tām var rīkoties civiltiesiskajā apgrozībā, pie tam noteikumi par lietu tiesībām šai gadījumā piemērojami "pēc analogijas".

Praksē šiem apsvērumiem nav lielas nozīmes, jo izšķirošs ir secinājums, ka gan ķermeniskas, gan bezķermeniskas lietas, pie kurām pieskaitāmas arī lietu kopības, piedalās civiltiesiskajā apgrozībā, tātad ir tiesību objekti.

Saskaņā ar CL 860. pantu "par rūpniecības uzņēmuma piederumiem uzskatāmi ražošanai vajadzīgie darba rīki un mašīnas, kā arī vēl darbā esošie ražojumi, bet piederumiem nav jāpieskaita ne sagādātie neapstrādātie materiāli, ne arī jau pabeigtie un pārdošanai nolemtie izstrādājumi". Protams, šajā pantā uzskaitītie objekti – mašīnas un darbarīki – šī panta autoru uztverē bija ķermeniskas lietas. Tai pašā laikā strīdā par uzņēmumam piederošas preču zīmes vai patenta nodošanu pircējs vai cita veida prasītājs, visticamāk, pamatoti atsauktos gan uz CL 854. un 860. pantu, gan arī uz CL 1050. pantu, kaut arī vismaz no burtiskā šīs normas teksta izriet, ka īpašuma prasības priekšmets nevar būt "tāda manta, kuras sastāvā ietilpst gan ķermeniskas, gan bezķermeniskas lietas", jo praksē šī norma tiek iztulkota paplašināti.⁵⁴

Intelektuālā īpašuma objekti var tikt iekļāti komerčķīlas veidā gan kā individuāli noteiktas reģistrācijai pakļautas lietas, gan arī komersantam piederošās mantas kopuma sastāvā. Pamatojoties uz grozījumiem Komerčķīlas likumā, kas stājās spēkā 2015. gada 1. janvārī, intelektuālā īpašuma objekti (izņemot autortiesības) var tikt iekļāti kā reģistrācijai pakļautas kustamas lietas gan atsevišķi, gan visas uzņēmuma mantas sastāvā.⁵⁵

Rīcība ar intelektuālā īpašuma objektiem bija iespējama arī atbilstoši tiesiskajam režīmam, kas pastāvēja pirms 2015. gada 1. janvāra, kad šo objektu apgrozību reģistrēja Patentu valdē. Izmaiņas likumā veiktas, lai labāk un pilnīgāk nodrošinātu intelektuālā īpašuma objektu identificēšanu, lai novērstu vairākkārtējas iekļāšanas iespējamību apstākļos, kad nav iespējams noteikt vairāku ķīlas turētāju ķīlas tiesību prioritāti. Šai ziņā minētās izmaiņas rīcībā ar intelektuālā īpašuma objektiem atbilst iepriekš izteiktajiem ierosinājumiem.⁵⁶ Tomēr grozījumu mehānisms būtiski atšķiras no iepriekš ierosinātā priekšlikuma, kas pamatojas uz vienota reģistra izveidošanas ideju. Grozījumi reducējas uz to, ka iepriekš neatkarīgi pastāvošā intelektuālā īpašuma ķīla pakārtota komerčķīlas tiesiskajam regulējumam. Līdz ar to intelektuālā īpašuma objekti (izņemot autortiesības) var tikt iekļāti divos veidos: kā reģistrācijai pakļautas lietas un kā komersantam piederošās mantas kopībā ietilpstoši

⁵¹ Bukovskij, V. Svod grazhdaskih zakononij gubernij Pribaltijskih s prodolzheniem 1912–1914 g. g. i s raz"jasnenijami v 2 tomah. T. I, s. 254–255.

⁵² Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 111. lpp.

⁵³ Balodis, K. Kustamu lietu iekļāšanas tiesiskā regulējuma problēmas. No: *LU Zinātniskie raksti. Acta Universitatis Latviensis*. 621. sēj. *Saistību izpildes juridiskais nodrošinājums*. Rīga: LU, 1999, 26.–45. lpp.

⁵⁴ Rozenfelds, J. Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 128. lpp.; Rozenfelds, J. Ownership Claim. *Journal of the University of Latvia*. No. 6. Law. Editor in chief J. Lazdiņš. Rīga: University of Latvia, 2014, pp. 91–107.

⁵⁵ Grozījumi Komerčķīlas likumā. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=267193> [aplūkots 22.05.2015.].

⁵⁶ Rozenfelds, J. Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturrtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 27.05.2015.], 20.–22. lpp.

objekti. Pirmajā gadījumā ķīlas devējs var būt jebkura persona. Otrajā gadījumā, ja tiek ieķīlāta visa komersantam piederošā manta, intelektuālā īpašuma objekti tikai tad izrādīsies ieķīlāti, ja tie tieši norādīti kā komerčķīlas priekšmets: “[J]a tiek ieķīlāta visa komersanta vai citas juridiskās personas manta vai lietu kopība un tajā ietilpst reģistrācijai pakļautas lietas, tās pieteikumā norāda atsevišķi. Ja kāda no minētajām lietām nav ieķīlāta pieteikumā, komerčķīlas ņēmējs nevar izlietot komerčķīlas tiesību un komerčķīla uz šīm lietām nav spēkā pret trešajām personām.”⁵⁷

Šādu ķīlas tiesību realizācija gan saistīta ar specifiskām problēmām. Problēmas iedalāmas divās grupās. Pie pirmās pieder problēmas, kas saistītas ar lietu kopības kā tiesību objekta īpatnībām. Pie otrās grupas pieder problēmas, kas izriet no intelektuālā īpašuma objektu specifiskajām īpatnībām.

Attiecībā uz problēmām, kas saistītas ar lietu kopības kā tiesību objekta īpatnībām, literatūrā norādīts, ka mantas kopība var būt vienīgi apņemšanās darījuma priekšmets.⁵⁸ Šāds secinājums nonāk pretrunā ar tā paša autora citā darbā attīstīto teoriju – saskaņā ar to apņemšanās darījums ir tikai priekšnoteikums tam sekojošam rīcības darījumam.⁵⁹ Tā kā pēdējais uzskatāms par apņemšanās darījuma izpildes aktu, tad prakse, kur pastāv objekti, kurus apņemas nodot, bet nekad nenodod, nonāktu pretrunā ar jebkura tiesiska darījuma mērķi – nodrošināt lietu civiltiesisko apgrozību. Tātad, ja pieņem, ka mantas kopība var būt vienīgi apņemšanās darījuma priekšmets, tad vai nu rīcība ar lietu kopību nemaz nav iespējama, vai arī apņemšanās nodot lietu kopību tiek izpildīta attiecībā uz katru lietu kopībā ietilpstošo priekšmetu atsevišķi.

Var konstatēt, ka tik tiešām komerčķīla attiecībā uz lietu kopību, piemēram, visu komersantam piederošo mantu, tiek realizēta tieši tādā veidā.

Saskaņā ar Komerčķīlas likuma 3. panta 1. daļas 3. punkta noteikumiem komersants var apņemties ieķīlāt visu savu mantu, taču “no juridiskā viedokļa attiecībā uz katru mantā ietilpstošo tiesību pastāv atsevišķa (patstāvīga) komerčķīlas tiesība (kas visas “apvienotas” ar vienu reģistrācijas ierakstu). Komerčķīlas ņēmējs uz likuma pamata [...] iegūst atsevišķas komerčķīlas tiesības arī uz ieķīlātās mantas nākamām sastāvdaļām”.⁶⁰ Atliek precizēt, ka nākamo ieķīlāto lietu iegūšanas pamats komerčķīlas ņēmējam ir nevis likums, bet gan 1) fakts, ka pastāv komerčķīla un 2) ka minētās lietas nonākušas ķīlas devēja īpašumā, 3) atsevišķo komersanta mantas sastāvā ietilpstošo lietu pārņemšana valdījumā, tātad likumā paredzēts sarežģīts juridisks sastāvs. Pie tam tikai tādā gadījumā, ja rodas nepieciešamība vērst piedziņu uz ieķīlāto lietu kopību, komerčķīlas ņēmējs pārņem savā valdījumā lietu kopībā ietilpstošās atsevišķās lietas (Komerčķīlas likuma 36. pants), ja vien ieķīlātās lietu kopības sastāvā ietilpstošās lietas nav nodotas komerčķīlas ņēmēja valdījumā, jau līgumu noslēdzot (Komerčķīlas likuma 25. pants). Līdztekus ķermeņisku lietu valdījumam iespējams arī bezķermeņisku lietu valdījums, kas izpaužas gan kā preču zīmju vai patentētā izgudrojuma izmantošana, gan arī kā ieķīlāto prasījumu dzēšana, izpildot tos par labu ķīlas ņēmējam (CL 1338. pants).

⁵⁷ Grozījumi Komerčķīlas likumā, 10. pants, (3) daļa. Rīgā, 2014. gada 27. jūnijā. Likums stāties spēkā 2015. gada 1. janvārī. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=267193> [aplūkots 27.05.2015.].

⁵⁸ Kalniņš, E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 34. lpp., 64. atsaucē.

⁵⁹ Kalniņš, E. Tiesisks darījums. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 142.–145. lpp.

⁶⁰ Kalniņš, E. Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, 34. lpp., 64. atsaucē.

Lietu kopības ieķīlāšana komercķīlas veidā šai ziņā neatšķiras no jebkuras ķermeniskas vai bezķermeniskas lietas ieķīlāšanas rokas ķīlas veidā. Arī pēdējā var tikt nodibināta “ar nodomu, lai tā būtu par nodrošinājumu viņa prasījumam, ja šis nodoms pie tam noteikti izsacīts” (CL 1340. pants), kaut arī ķīlasņēmējs nebūtu ņēmis ķīlas priekšmetu savā varā (CL 890. pants). Viena no apņemšanās darījumu īpatnībām ir tā, ka attiecībā uz vienu un to pašu lietu vienlaikus var pastāvēt vairākas saistības, kas izriet no vairākiem patstāvīgiem apņemšanās darījumiem, piemēram, vienu un to pašu lietu var ieķīlāt (CL 1340. pants) un arī atsavināt (CL 2031. pants), tostarp arī kā kreditoram par rokas ķīlu nodoto lietu (CL 1354. pants). Katra šādi izveidotā saistība savukārt ir atsavināma, respektīvi, cedējama vai ieķīlājama, pie tam šāds darījums ne tikai pie mums, bet daudzās citās valstīs apskatīts kā rīcība ar īpašumu.⁶¹

Tādējādi bažām par to, ka lietu kopība kā lietu tiesības objekts nebūtu pieļaujama, jo šī koncepcija it kā nonāk pretrunā ar specialitātes principu, nav pamata. Šāda pretruna ir šķietama. Līdz ar to nevajadzīgs izrādījies arī savulaik izteiktais priekšlikums atteikties no jēdziena “lietu kopība”, kas sastāv gan no ķermeniskām, gan bezķermeniskām lietām.⁶² Visbeidzot, arī pieņēmums, ka lietu kopībā ietilpstošās lietas var būt vienīgi apņemšanās darījumu priekšmets, pirmkārt, nonāk pretrunā ar praksi. Otrkārt, šāds pieņēmums norāda uz paša dalījuma – apņemšanās un rīcības darījumi – nosacīto raksturu. Darījumam raksturīga gribas izpausme. Jebkura gribas izpausme savukārt ietver izvēles iespēju. Tādos gadījumos, kad parādnieks izvairās savu saistības veidā uzņemt apņemšanos pildīt, pastāv piespiedu līdzekļi. Šādos gadījumos, piemēram, CL 1479. pantā paredzētajā gadījumā, ja prasības priekšmets ir koroborācija, rīcības darījumu var aizstāt tiesas spriedums. Līdzīgā kārtā, ieķīlājot lietu (t. sk. lietu kopību), ķīlas devējs jau ķīlas līguma noslēgšanas brīdī uzņemas saistību atbildēt ar ieķīlātā priekšmeta vērtību ķīlasņēmēja priekšā. Arī šādā gadījumā, ja ķīlasņēmējs, kuru parādnieks nav noteikta laikā apmierinājis, meklē sev apmierinājumu no ieķīlātās lietas un šajā nolūkā sper visus vajadzīgos soļus tās pārdošanai (CL 1319. pants), lēmumu pieņemt nevis ķīlas devējs, bet ķīlasņēmējs. Taču no tā neizriet, ka šādā gadījumā ieķīlātā lieta ir tikai apņemšanās darījuma priekšmets. Tādējādi šajā situācijā apstiprinās jau iepriekš paustā ideja, ka darījumu iedalījumam apņemšanās un rīcības darījumos ir nozīme tikai tādās tiesību sistēmās, kur paredzēts abstrakcijas princips lietas atsavināšanā.⁶³

Tomēr šīs lietu kopības īpatnības jāņem vērā, slēdzot konkrētu darījumu, piemēram, komercķīlas līgumu.

Problēmas, kas izriet no intelektuālā īpašuma objektu specifiskajām īpatnībām, saistītas ar to, ka, pirmkārt, ne visi intelektuālā īpašuma objekti ietilpst reģistrējamo lietu skaitā, otrkārt, neņemot vērā iepriekš minētos grozījumus Komerķīlu likumā

⁶¹ Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law. Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. Piezīmes pantam III.–5:102. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf [aplūkots 25.05.2015.], p. 1032.

⁶² Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 26.05.2015.], 10. lpp.

⁶³ Rozenfelds, J. Reform of the Property Law Chapter of the Civil Law of Latvia: Problems and Solutions. No: LU 71. zinātniskās konferences rakstu krājums “Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 33.–35. lpp.

un attiecīgajos intelektuālā īpašuma tiesības regulējošos likumos, nav izslēgtas ne-skaidrības attiecībā uz ieķīlāto objektu identificēšanu, it sevišķi tādos gadījumos, kad tie tiek ieķīlāti komersantam piederošās mantas kopības sastāvā.

Lielākoties intelektuālā īpašuma tiesības rodas ar to reģistrēšanu, taču ne vienmēr. Līdztekus reģistrētajām tiesībām intelektuālais īpašums var rasties arī lietošanas ceļā (attiecībā uz preču zīmēm, dizainparaugiem, patentu sfērā – kā iepriekšlietošanas tiesības). Bez tam, neņemot vērā izmaiņas likumos, ne visas reģistrētās intelektuālā īpašuma tiesības iespējams reģistrēt komerckīlas veidā iepriekš aprakstītajā kārtībā. Saskaņā ar likumu kā reģistrācijai pakļauto kustamo lietu uzskaitījumā ietvertas “nacionālās procedūras kārtībā reģistrētas preču zīmes, dizainparaugi, pusvadītāju izstrādājumu topogrāfijas, piešķirtie Latvijas patenti un Eiropas patenti, kuros Latvija ir norādītā valsts un attiecībā uz kuriem Patentu valdes oficiālajā izdevumā ir publicēts tulkojums” (Komerckīlu likuma 1. panta (3) punkts).

Līdz ar to reģistrācijai pakļauto kustamo lietu uzskaitījumā neietilpst un nav ieķīlājami komersantam piederošās mantas kopības sastāvā ietilpstošie pārējie intelektuālā īpašuma objekti, piemēram, šāda kārtība nav nodrošināta attiecībā uz Kopienas preču zīmēm, kas reģistrētas saskaņā ar Padomes 2009. gada 26. februāra Regulu (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi (agrāk – Padomes 1993. gada 20. decembra Regula (EK) Nr. 40/94 par Kopienas preču zīmi). Kopienas preču zīmes ir spēkā visās 28 Eiropas Savienības dalībvalstīs, tātad arī Latvijā. Problēma vēl jo akūtāka var izrādīties tādēļ, ka vizuāli gan Latvijā reģistrēta nacionālā preču zīme, gan Kopienas preču zīme var būt identiskas. Tā figuratīvā preču zīme M 35 248 AIR BALTIC, kas reģistrēta Latvijas Republikas Patentu valdē un ir ieķīlāta (kā atsevišķa zīme, bet ne komerckīlas veidā),⁶⁴ vizuāli neatšķiras no figuratīvās preču zīmes AIR BALTIC Nr. 666548 (īpašnieks “Baltijas Aviācijas Sistēmas”), kas reģistrēta atbilstoši t. s. Madrides sistēmai Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas (WIPO) ROMARIN datubāzē.⁶⁵ ROMARIN ir Pasaules Intelektuālā īpašuma organizācijas preču zīmju datubāze, kurā var atrast ziņas par preču zīmēm, kas reģistrētas saskaņā ar Madrides nolīgumu par zīmju starptautisko reģistrāciju vai Madrides nolīguma par zīmju starptautisko reģistrāciju protokolu. Šī zīme gan pagaidām nav ieķīlāta un nav arī attiecināta uz Latviju, taču zīmju identiskais raksturs potenciāli var radīt problēmas gadījumā, ja nāktos izmantot kīlas tiesības.

Kopumā rezumējot diskusijas par bezķermeniskām lietām, tostarp lietu kopībām, un par priekšlikumiem izslēgt tās no lietu tiesību objektu vidus, sekojot to valstu piemēram, kurās vērojams atbalsts sašaurināta lietu tiesību objekta jēdzienam, plašākā kontekstā vērojama nevis lietu tiesības objektu sašaurināšanās, aprobežojoties tikai ar ķermeniskām lietām kā īpašuma un citu lietu tiesību objektiem, bet gan paplašināšanās. Tātad, no šī viedokļa raugoties, CL tā pašreizējā veidolā atbilst minētajai tendencei, paredzot gan saistību kā mantas sastāvdaļu (CL 841. panta 1. daļa), gan bezķermenisku lietu kā ķermeniskas lietas sastāvdaļu (CL 846. panta 3. daļa) u. tml.

5. Daļa un veselais kā lietu kopības elementi

“Specialitātes principa” konsekventa ievērošana noved pie paradoksa – ja nevar iegūt īpašumā lietu kopību, tad lietu kopība neeksistē kā tiesību objekts; ja neeksistē lietu kopība, tad neeksistē arī lietas daļa un piederums, kā arī augļi un ienākumi,

⁶⁴ Pieejams: <http://databases.lrpv.gov.lv/database3/index.aspx?lang=LV&id=362> [aplūkots 27.05.2015.].

⁶⁵ Pieejams: <http://www.wipo.int/romarin/detail.do?ID=0&PDF=Y> [aplūkots 27.05.2015.].

t. i., visi šie mācības par lietu kopībām atribūti aplūkojami nevis kā “lietas daļas”, bet kā “lietas, kas atdalījušās no citas lietas”, “lietas, kas reiz bijušas lietas sastāvdaļas” u. tml., jo šiem civiltiesiskās apgrozības atribūtiem ir nozīme tad, kad ir strīds par atsavināšanas darījuma priekšmetu,⁶⁶ tiesībām uz zaudējumu⁶⁷ (tai skaitā – procentu) atlīdzināšanu un daudzos citos aspektos, turpretim tikai teorētiska nozīme ir diskusijai par to, vai var vai nevar vienlaikus kontrolēt, izlietot “varu”, “kundzību” pār katru atsevišķu bišu saimes biti, ganāmpulka aitu utt.

Iepriekš norādītais paradokss rod atspoguļojumu vairākās partikulārās normās, kas attiecas uz lietu kopībām.

Piemēram, “kamēr blakus lieta nav atdalīta no galvenās, uz abām attiecas vieni un tie paši tiesību noteikumi; tādēļ nekustamas lietas kustamie piederumi nav uzskatāmi par kustamām lietām, bet ir pakļauti noteikumiem, kādi pastāv nekustamām lietām” (CL 852. pants).

Tā kā ar zemi, respektīvi, nekustamu lietu, cieši savienota kustama lieta uzskatāma par zemes daļu, tad varētu uzskatīt, ka CL 852. pants vienkārši uzsver *superficies solo cedit* principu (CL 968. pants), tad arī “blakus lieta” it kā neatšķiras no “daļas”. Tomēr, cik noprotams no konteksta, CL 852. pantā lietotie vārdi “blakus lieta nav atdalīta no galvenās” nemaz netiek attiecināti uz fiziski savienotu lietu. Pretējā gadījumā tā nemaz vairs nebūtu atzīstama par “kustamu lietu”. Šai gadījumā acīm redzami domāta t. s. *universitas rerum distantium* – lietu kopība, kas sastāv no vairākām savstarpēji saistītām lietām, kas nav fiziski savienotas. Tādēļ termins “atdalīta” nozīmē nevis vienas (kustamas) lietas fizisku atdalīšanu no otras (nekustamas lietas), jo tās nemaz nav savstarpēji fiziski savienotas, bet gan juridisku atdalīšanu, piemēram, ja “atdalītā” kustamā jeb blakus lieta tiek atsavināta atsevišķi no galvenās, nekustamās lietas.

Tādējādi galvenās un blakus lietas pretstatījums ir svarīgs tikai starpposmā starp saistības uzņemšanas nodot kopību, kurā ietilpst “galvenās un blakus lietas”, un šīs saistības izpildi. Tas lielā mērā apstiprina jau samērā sen pausto ideju, ka atšķirība starp lietu un saistību tiesību ir nosacīta, respektīvi, tai ir nozīme tikai noteiktās robežās. Savā ekstrēmajā izpausmē šis uzskats attiecas pret lietu un saistību tiesību pretstatījumu kā pret “vēsturisku atlieku”.⁶⁸

Viens no “daļas un veselā” problēmas aspektiem ir kustamas lietas kā nekustamu lietu sastāvdaļas.

6. Kustamas un nekustamas lietas

Latvijas tiesību zinātnē savulaik ierosināts papildināt CL 842. pantā paredzēto klasifikācijas pazīmi – “lietas ir vai nu kustamas, vai nekustamas, raugoties pēc tam, vai tās var vai nevar pārvietot, ārēji nebojājot, no vienas vietas uz otru”, ar otru – “īpašumi, kas saskaņā ar likumu ir ierakstāmi zemesgrāmatā kā patstāvīgi nekustami īpašumi”.⁶⁹ Taču visai drīz atklājās, ka šis ierosinājums nav īstenojams, jo divas

⁶⁶ Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sast. sen. F. Konradi un Rīgas apgabaltiesas loceklis A. Walter. Likuma teksts prof. Dr. iur. A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Neoficiāls izdevums. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935, 23.–25. lpp.

⁶⁷ Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums civillietā Nr. SKC-168/2008. No: *Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi*. 2008. Rīga: TNA, 2009, 102.–105. lpp.

⁶⁸ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 75. lpp.

⁶⁹ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 26.05.2015.], 4. lpp.

minētās pazīmes nav savstarpēji savienojamas – ne visas lietas, ko nevar pārvietot, ārēji nebojājot, no vienas vietas uz otru, ir iespējams ierakstīt zemesgrāmatā, un otrādi – ne visi objekti, kas saskaņā ar likumu ir ierakstāmi zemesgrāmatā kā patstāvīgi nekustami īpašumi, patiešām ietilpst to lietu kategorijā, ko nevar pārvietot, ārēji nebojājot, no vienas vietas uz otru. Diskutabla ir arī premisa, ka vācu tiesībās, kas izmantotas par paraugu šim ierosinājumam, “doktrīnā un tiesu praksē ar nekustamām lietām tiek saprastas zemes virsmas norobežotas daļas”.⁷⁰ Vācu tiesībās pastāvošajai kategorijai zemesgrāmatā ierakstāmās zemes vienības *Grundstücke* apzīmēšanai nav nekā kopīga ar reālām zemes virsmas norobežotām daļām.⁷¹

Pastāv divi viedokļi par tādu būvju tiesisko stāvokli, kas uzbūvētas uz citai personai piederošas zemes – prezumpcijas teorija un principa teorija. Atbilstoši prezumpcijas teorijai pastāv pieņēmums, ka ēka vai cita būve, kas uzbūvēta uz zemes, pieder tam, kuram pieder attiecīgais zemes gabals.⁷² Līdzīgi secinājumi izdarīti arī tiesu praksē (SKC-354/2008). Principa teorija atspoguļota tiesu praksē kā “zemes un ēkas vienotības princips” (SKC-32/2002).

Pareizāka šķiet prezumpcijas teorija. Tā arī praktiski tiek lietota, lai noskaidrotu atsevišķi pastāvošas īpašuma tiesības uz ierīcēm vai ēkām, kas uzbūvētas uz citai personai piederošas zemes. Piemēram, lietā SKC-77/2005⁷³ secināts, ka saskaņā ar likuma “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un kārtību” 14. panta piekto daļu ēkas (būves), kuras zemesgrāmatu nodaļā, Valsts zemes dienestā vai pašvaldībā nav reģistrētas kā patstāvīgi īpašuma objekti, uzskatāmas par zemes īpašnieka īpašumu. Bet citas personas īpašuma tiesības uz šādām ēkām (būvēm) var iegūt, ja tiesa apmierinājusi šo personu prasību atzīt īpašuma tiesības uz attiecīgajiem objektiem. Tādējādi ēka un būve, kas reģistrēta kā patstāvīgs īpašuma objekts Valsts zemes dienestā vai pašvaldībā, var tikt atzīta par patstāvīgu īpašuma objektu tiesas ceļā.

Attiecībā uz šādiem objektiem, kas uzbūvēti vai ierīkoti uz citai personai piederošas zemes un reģistrēti zemesgrāmatās kā atsevišķs īpašums, atsevišķās īpašuma tiesības pierāda ieraksts zemesgrāmatā. Problēma saistībā ar šādiem ierakstiem zemesgrāmatā izriet no tā, ka likums “Par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatās” sākotnēji šādu objektu, piemēram, cauruļvadu, ierakstīšanu paredzēja, taču saskaņā ar 1999. gada 16. jūnija grozījumiem šī likuma 19. pantā, kas stājās spēkā 1999. gada 10. jūlijā, šādi objekti zemesgrāmatā vairs nav jāieraksta. Šī nelielā nianse atspoguļo problēmu, kas saistīta ar šādiem “pastāvīgiem mainīgiem” objektiem, kas var būt un var nebūt nekustamas lietas atkarībā no tā, vai tehniski ir ietvertas zemes sastāvdaļu skaitā vai ne.

Kā vienu no piemēriem var minēt neseno tiesas praksē izskatīto gadījumu. SIA “Winergy” ir parādnieka vienīgais dalībnieks. SIA “Winergy” ir saņēmusi AS “Norvik banka” 2013. gada 21. maija paziņojumu par aizdevuma līguma pirmstermiņa izbeigšanu un saistību izpildi. Kopējā SIA “Winergy” parāda summa ir 16 596 357,01 EUR, kas ir 11 663 986,02 Ls. Izlietojot komerčķīlu, AS “Norvik banka”

⁷⁰ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi> [aplūkots 26.05.2015.], 4. lpp.

⁷¹ Von Bar, K. Why do We Need *Grundstücke* (Land Units), and What are They? On the Difficulties of Divining a European Concept of ‘Thing’ in Property Law. *Juridica International*, 2014. No. 2, pp. 3–15.

⁷² Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. Rīga, 2002, 72. lpp.

⁷³ 16.11.2005. Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-77/2005. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2005/ [aplūkots 29.05.2015.].

ir tiesīga pārņemt ieķīlāto mantu savā valdījumā un to pārdot, kā rezultātā parādnieks nonāks finansiālās grūtībās un tam nebūs iespējams veikt saimniecisko darbību.

Parādnieka argumenti: “Tiesas sēdē parādnieka pārstāvis pieteikumu uzturēja. Norāda, ka tiesiskās aizsardzības procesa ietvaros kreditoru ieguvums ir lielāks, nekā tas būtu maksātnespējas gadījumā. Visus izdevumus, kas saistīti ar vēja ģeneratora uzturēšanu, sedz SIA “Winergy”. Visu kreditoru interesēs ir, lai parādnieks turpinātu savu īpašumu iznomāt mātes uzņēmumam. Parādniekam nav savu saistību pret nodrošināto kreditoru AS “Norvik banka”, bet saistības ir SIA “Winergy”, kuru nodrošināšanai ir dota ķīla. Attiecībā pret otru nodrošināto kreditoru parādnieks ir sniedzis galvojumu. AS “Norvik banka” iebildumi nav pamatoti, jo tās mērķis nav saņemt saistību izpildi, bet pārņemt īpašumu. Vēja ģenerators ir nekustamais īpašums, un tas neietilpst AS “Norvik banka” ieķīlātās mantas sastāvā. Lūdz pieteikumu apmierināt un apstiprināt tiesiskās aizsardzības procesa pasākumu plānu”.⁷⁴

Šajā lietā saduras vairāki principi: ierakstot zemesgrāmatā vēja ģeneratorus, kas pirms tam bija ieķīlāti komerčķīlu reģistrā kā kustamas lietas, tika pārkāpts pušu autonomijas princips, ko paredz CL 843. pants – “[...] privāta griba, var nekustamām lietām piemērojamas tiesības attiecināt uz tādām lietām, kas pēc savām īpašībām ir kustamas, un otrādi”. Neņemot vērā nepārprotamo likuma norādījumu, ka izšķiršanās ir privāto tiesību subjektu brīva izvēle, ja reiz puses vienojušās piemērot ar zemi cieši savienotai lietai – vēja ģeneratoriem – noteikumus par kustamām lietām, nevienai no pusēm nebija tiesību atkāpties no tās. Tas nozīmē, ka, ierakstot zemi, uz kuras atradās komerčķīlas veidā ieķīlātie vēja ģeneratori, zemesgrāmatā un tādējādi padarot šos ģeneratorus par zemes sastāvdaļu, ķīlas devējs pārkāpa iepriekš noslēgto vienošanos, ar kuru šie ģeneratori ieķīlāti komerčķīlas veidā, jo Komerčķīlas likums paredz, ka nekustamas lietas nevar būt komerčķīlas priekšmets, jo nekustamais īpašums uzskatāms par izslēgtu no ieķīlātās mantas sastāva (Komerčķīlu likuma 4. panta (2) daļa).

Šādos apstākļos tikai nelabojams pozitīvās tiesību izpratnes piekritējs uzstātu, ka princips *superficies solo cedit* nepieļauj vienošanos par pretējo (jo šāds secinājums ir gan pretrunā ar CL 843. panta burtisko tekstu, gan arī ar privāttiesībām raksturīgo pušu autonomiju un dispozitivitāti). No tā savukārt, pretēji privāttiesību autonomijas principam, izrietētu, ka, nostiprinot zemesgrāmatā īpašuma tiesības uz nekustamo īpašumu, uz kura atradās vēja ģeneratori, šo objektu pārtapšana no kustamām lietām par nekustamas lietas daļu (CL 968. pants) notiek vienkārši ar pašu nekustamā īpašuma tiesību iegūšanu uz zemi (CL 994. pants). Galu galā šāda interpretācija nonāk pretrunā arī ar ķīlas tiesību brīvprātīguma principu un labās ticības principu, jo ieķīlātāja rīcība, lai kādi nebūtu tās motīvi, nonāk pretrunā ar šīs pašas personas iepriekšējo rīcību (*venire contra factum proprium*),⁷⁵ ieķīlājot vēja ģeneratorus kā kustamu lietu. Neņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, gan praksē, gan arī tiesību zinātnē lielā mērā dominē tieši šāds “pozitivistiskais” formālisms. Tā Augstākās tiesas Civillietu departaments vēl 2002. gadā atzinis, ka, pieņemot likumu “Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā stāšanās laiku un piemērošanas kārtību”, “tiek sekmēta un realizēta ēku un zemes, uz kuras tā atrodas, apvienošana vienā nekustamā īpašumā

⁷⁴ Rīgas rajona tiesas spriedums lietā Nr. C33382113. Pieejams: <http://www.l2d.lv/v.php?i=74144> [aplūkots 31.03.2015.].

⁷⁵ *Balodis, K.* Labas ticības princips mūsdienu Latvijas civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2012. 3. decembris, Nr. 24. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/68945-labas-ticibas-princips-musdienu-latvijas-civiltiesibas/> [aplūkots 29.05.2015.].

atbilstoši Civillikuma 968. pantam”, tāpēc zemes un ēkas vienotība ir fakts, ko nevar grozīt pat tādi darījuma faktiskie apstākļi kā tas, ka dāvinājuma līguma noslēgšanas brīdī dāvinātājam vēl nemaz nebija atjaunotas īpašuma tiesības uz zemi, tomēr, tā kā vēlāk šīs tiesības tika atjaunotas, darījuma dalībnieku griba iztulkojama tādējādi, ka uzdāvināts vienots nekustamais īpašums (Senāta 2002. gada 9. janvāra spriedums civillietā Nr. SKC-32).⁷⁶ Kā jau minēts, pastāv arī ne tik stingri pozitīvistiska “prezumpcijas” pieeja.⁷⁷ Ja prezumēta tiek zemes un ēkas vienotība, tad noteikumus par kustamām lietām iespējams attiecināt uz ēkām, pierādot pretējo. Tomēr nav pamata pieņemt, ka šajā jautājumā izveidojusies vienota judikatūra. Tiesību zinātnē konstatējama skeptiska attieksme pret CL 843. pantā ietverto noteikumu par kustamām lietām attiecināšanu uz nekustamām, ierosinot pat šīs normas grozīšanu.⁷⁸

Viena no problēmām, kas šai jomā jāpārvar, ir kolīzija starp CL ietverto, pušu autonomijas diktēto iespēju darījuma dalībniekiem pašiem vienoties par to, kādos gadījumos princips *superficies solo cedit* ir vai nav attiecināms uz piederumiem vai daļām, ko iespējams identificēt vienīgi akta (darījuma vai tiesību normas) interpretācijas ceļā, un stingri formalizēto, *numerus clausus* principam pakārtoto publiskas reģistrācijas sistēmu, kam pamatā ir ģeometriskās identitātes princips.⁷⁹ Šo divu principu harmonizēšanas priekšnoteikums ir prasmīga tiesas realizēta interpretācija, kuras nereti pietrūkst, bet ko diemžēl nav iespējams kompensēt ar instruktīvu likumu rakstīšanu. Tātad *numerus clausus* princips (kā jebkurš princips) pastāv tikai kā morāli ētiska maksima, kuras realizēšana atkarīga no konkrētiem apstākļiem, tostarp no tā, cik adekvāti tiks iztulkots darījums, kura priekšmets ir nekustamais īpašums vai lietu tiesība, kas saistīta ar nekustamu īpašumu (CL 846. panta 3. daļa).

Ja ir prasība, ka “zemesgrāmatu nodaļai jānoskaidro, vai dokumentā ietvertais darījums pats par sevi ir spējīgs būt par šādu pamatu [nostiprināmajai tiesībai – J. R.]”,⁸⁰ tātad jānoskaidro arī, vai šī darījuma priekšmets – tiesība, kas ierakstāma zemesgrāmatā, nav izpildāma citādi kā vien tiesību normu interpretācijas ceļā. Skats uz *numerus clausus* principu kā uz pabeigtā pozitīvas tiesību normas formā veiktu zemesgrāmatā ierakstāmo tiesību nomenklatūru⁸¹ tādējādi ir idealizēts un neatbilst realitātei. Tai pašā laikā nevar piekrist atziņai, ka princips *prior tempore potior iure* nozīmē, ka ieraksti izdarāmi to ienākšanas secībā neatkarīgi no tā, vai zemesgrāmatu tiesneša vērtējumam nodots darījums vai tiesas nolēmums.⁸²

Ierakstu secībai, protams, ir svarīga nozīme. Tomēr ne mazāk svarīgi ir arī tas, kādu funkciju veic ieraksts un kādas darbības jāveic tā izdarīšanai. Atšķirībā no

⁷⁶ LR Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 2002, 194.–195. lpp.

⁷⁷ Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-77/2005. 16.11.2005. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiskaseciba_1/2005/ [aplūkots 29.05.2015.].

⁷⁸ Kalniņš, E. Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: <http://www.at.gov.lv/lv/resources/research/> [aplūkots 25.05.2015.]. 4.–5., 10. lpp.

⁷⁹ Bashmakov, A. A. Osnovnyja nachala ipotechnago prava. Libava: Izdanie Lito-Tipografii M. Petersona, 1891, s. 21.

⁸⁰ Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].

⁸¹ Turpat.

⁸² Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (I). *Jurista Vārds*, 2008. 1. aprīlis, Nr. 13 (518). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173093-bzemesgramatu-pieejamibab-un-ticamiba/> [aplūkots 28.05.2015.].

darījuma, kura ierakstīšanai nepieciešamais priekšnoteikums ir šī darījuma provizoriska (*preliminary*) izvērtēšana atbilstoši iepriekš minētajiem kritērijiem, tiesas nolēmumā norādīta nostiprinājuma ierakstīšanai nepieciešamo izvērtēšanu jau veikusi tiesa. Atšķirībā no darījuma, kas vērsts uz lietu tiesību nodibināšanu, pārveidošanu vai izbeigšanu, tiesas nolēmuma nostiprinājumam šādas nozīmes pašam par sevi nav – tam vienmēr ir provizorisks raksturs, kas balstīts uz tiesneša pirmšķietamu (*prima facie*) pieņēmumu par nepieciešamību nostiprināt aizliegumu, kam nav pabeigta rakstura un kas nav vērsts uz lietu tiesību nodibināšanu, pārveidošanu vai izbeigšanu, bet tikai uz jebkādu šāda veida pārmaiņu pagaidu apturēšanu līdz lietas izskatīšanai pēc būtības.

Atzīme, kas izdarīta uz tiesas nolēmuma pamata, nenodibina nekādas tiesības, bet tikai terminētu nosacītu aizliegumu.⁸³ Īpašuma tiesība, tāpat arī jebkura lietu tiesība, ir tiesība uz individuāli noteiktu lietu.

Lietas apraksts, kas nekad nesakrīt ar lietas fiziskajām īpašībām visā pilnībā, ir tas “signāls”, uz kura pamata persona, kas stājas darījumā, lai iegūtu lietu tiesību, uztver lietu. Pie tam pastāv atšķirības dažādu tiesiskās attiecības subjektu spējā uztvert un saprast citas personas sniegto aprakstu. Uztveres atšķirības veido ievērojamo daļu no darījumu spēkā neesamības cēloņiem, kuri pastāv, neņemot vērā pušu centienus pēc iespējas aprakstīt lietas īpašības.⁸⁴ Līdzīgas grūtības saistītas ar tiesību normā noteikto lietas raksturojumu. Piemēram, “zemesgrāmatās ieraksta nekustamus īpašumus un nostiprina ar tiem saistītās tiesības” (Zemesgrāmatu likuma 1. pants).

Numerus clausus principu nodrošina “ar Zemesgrāmatu likuma 77. p. 3. punkta palīdzību, kas zemesgrāmatās ļauj nostiprināt tikai tādas tiesības, kurām ir sakars ar nekustamu īpašumu. Prasīdams no tiesības “sakarū” ar nekustamu īpašumu, likums gribējis ierobežot nostiprināmo tiesību loku. Likuma prasītais “sakars” tādēļ nevar būt tās “sētas durvis”, kas plaši atvērtu zemesgrāmatu tādiem nostiprinājumiem, kuri kaut cik aptuveni un kaut cik varbūtēji varētu tikt saistīti ar attiecīgo nekustamo īpašumu: šāds iztulkojums novestu pie tā paša stāvokļa, no kura bija paredzēts izvairīties. Tāpat šīs normas mērķis nav sīkumaini gādāt par to, lai vienā nodalījumā iederīgās tiesības netiktu nostiprinātas citā nodalījumā, jo tas jau izteikts citā normā (ZGL 31. p.). Zemesgrāmatu likuma 77. p. 3. punktā runa ir nevis par sakaru ar “šo nekustamo īpašumu”, bet par sakaru ar “nekustamu īpašumu”, tāpat nekustamu mantu vispār, tādēļ šai normai ir principiāla nozīme. Tādējādi tiesības sakars ar nekustamu īpašumu jāsaprot tikai kā 1) tāds sakars ar nekustamu mantu kā tādu, kurš 2) tieši noved pie likumā paredzēta absolūta rakstura piešķiršanas šai tiesībai. Šādu absolūtu raksturu tiesība savukārt var iegūt tikai tad, kad vai nu tās izcelšanos, vai spēku pret trešajām personām likums padarījis atkarīgu no nostiprināšanas”.⁸⁵ Diemžēl likuma jēgu iespējams noskaidrot vienīgi interpretācijas ceļā.

To atzīst arī *rigorosi numerus clausus* principa piekritēji: “.. šāds zemesgrāmatu nodaļas pienākums ir noteikts ZGL 77. p. 3. punktā: tiesībām, kuras lūdz nostiprināt, jāpieder pie 31. un 44. pantā minētajām tiesībām, kurām ir sakars ar nekustamu īpašumu.

⁸³ *Bashmakov, A. A.* Osnovnyja nachala ipotechnago prava. Libava: Izdanie Lito-Tipografii M. Petersona, 1891, s. 100.

⁸⁴ *Rozenfelds, J.* Maldības tiesiskā regulējuma īpatnības vietējo Civillikumu kopojumā. *Jurista Vārds*, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 29.–40. lpp.

⁸⁵ *Virko, E.* Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].

Tiesa gan, šī norāde ir diezgan neveiksmīga, jo ne 31., ne 44. pantā neviena tiesība nav nosaukta. Abu šo pantu mērķis nekad nav bijis uzskaitīt kādas konkrētas tiesības: viens (31. p.) nosaka tikai to, kurā vietā tiesības nostiprina, proti, tikai zemesgrāmatas nodalījumā, bet otrs (44. p.) – to, kādā veidā tiesības nostiprina, proti, tikai ierakstu un atzīmju veidā. Ne Zemesgrāmatu likums, ne civiltiesības nedod atbildi uz jautājumu, kādas tiesības vispār ir pieļaujams nostiprināt zemesgrāmatā. Pieturas punktu – bet ne atrisinājumu – var meklēt Zemesgrāmatu likuma 1. pantā: ar nekustamiem īpašumiem “saistītās tiesības”. Bet vai tas, ka zemesgrāmatā ir pieļaujams nostiprināt tikai ar nekustamu mantu saistītas tiesības, tajā pašā laikā nozīmē to, ka zemesgrāmatā ir pieļaujams nostiprināt visas ar nekustamu mantu saistītas tiesības?”⁸⁶

Lai identificētu šīs tiesības, jāinterpretē pozitīvās normas, piemēram, CL 846. panta 1. un 3. daļa. Tomēr to, cik atšķirīgi var būt šādas interpretācijas rezultāti, parāda nesenā pagātnē gan tiesību zinātnē, gan tiesu praksē izspēlētā diskusija par līguma, kas nosaka kopīpašumā esoša nekustamā īpašuma lietošanas kārtību, saistošo spēku attiecībā pret trešajām personām. Vienprātība pastāv vienīgi par to, ka nekustama īpašuma dalīta lietošanas kārtība ir spēkā attiecībā pret trešajām personām tikai tad, ja tā ierakstīta zemesgrāmatā. Diametrāli pretējas domas izteiktas par to, vai tiesības, kas izriet no līguma par nekustama īpašuma dalītu lietošanu, ir⁸⁷ vai nav⁸⁸ ierakstāmas zemesgrāmatā. Arī tiesu praksē nav vienota viedokļa, gan pieļaujot, ka šāds ieraksts iespējams,⁸⁹ gan arī – ka tas nav pieļaujams.⁹⁰

Ņemot vērā minētās likuma interpretācijas problēmas, pagaidām izrādījusies ne-realizējama prasība, lai tiktu nodrošināts, ka tiesiski iespējami (pieļaujami) ir tikai likumā noteiktie lietu tiesību veidi (*numerus clausus principis*).⁹¹

Partikulārs gadījums ir tādu lietu, kas pēc savas būtības ir kustamas, piederība nekustamam īpašumam tādēļ, ka šīs lietas ir savienotas ar zemi (*superficies solo cedit*) (D. 41, 1, 7, 11). Atbilstoši “subjekts – lieta” konstrukcijai CL paredz klasifikāciju galvenokārt pēc lietu dabiskām, fiziskām īpašībām.

CL 968. pants (VLK 771. pants) ir pārņemts no romiešu tiesībām. Saskaņā ar VLK pirmizdevumā citēto fragmentu, ja kāds, izlietojot svešus būvmateriālus, uzceļ māju uz savas zemes, tad viņš kļūst par ēkas īpašnieku. Tomēr, pamatojoties uz

⁸⁶ Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].

⁸⁷ Grūtups, A., Kalniņš, E. Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002, 263. lpp.

⁸⁸ Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].

⁸⁹ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 24.08.2006. lēmums Nr. PAC-1124 (nav publicēts). Citēts pēc: Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.]; SKC-1800/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 26.05.2015.].

⁹⁰ Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2012. gada 25. aprīļa lēmums. Citēts pēc: 05.12.2012. Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā Nr. SKC-1800/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 26.05.2015.].

⁹¹ Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].

senū, vēl XII tabulu likumos ietvertu normu, ja šie materiāli atkal atdalās no zemes, piemēram, ēkai sabrūkot, tad celtniecībā izlietoto būvmateriālu atprasījuma tiesības būvmateriālu īpašniekam atjaunojas. Pilnīgi pretējs risinājums ir tādā gadījumā, ja kāds, izlietodams viņam piederošos būvmateriālus, uzbūvējis ēku uz svešas zemes – apbūvētāja tiesības uz materiālu vērtības atlīdzināšanu atkarīgas no tā, vai viņš ziņājis, ka celtniecība notiek uz citai personai piederošas zemes.⁹²

Kopsavilkums

Civillikumā lietotais ķermenisku un bezķermenisku lietu iedalījums atbilst šo tiesību objektu lietojumam praksē. Neskaidrības rada tas, ka līdztekus šim dalījumam paralēli tiek lietots tiesību kā kustamas vai nekustamas mantas sastāvdaļas jēdziens, kā rezultātā vienas un tās pašas tiesības vienā gadījumā var izrādīties bezķermeniska, bet otrā – ķermeniska (t. i., ķermeniskas lietas sastāvā esoša) lieta. Rīcība ar bezķermeniskām lietām, piemēram, ar intelektuālā īpašuma objektiem, praksē var izraisīt neskaidrības tiesību apjomā. To novēršanai būtu svarīga nozīme, piemēram, lai precīzi identificētu ieķīlātos objektus. Bezķermeniska lieta, tai skaitā lietu kopība, var būt lietu tiesību, tostarp arī īpašuma tiesību, objekts. Pieņēmums, ka šādos gadījumos tiesības nav realizējamas uz bezķermeniskām lietām vai realizējamas tikai uz katru lietu kopībā ietilpstošo lietu atsevišķi, ir pretrunā ar praksi. Pie tam šī teorija ietver pretrunu, jo pieļauj, ka arī attiecībā uz bezķermeniskām lietām un lietu kopībām īpašuma tiesību noteikumi piemērojami pēc analogijas. Nav konsekventi vispirms “izņemt” bezķermeniskas lietas un lietu kopības no īpašuma objektu loka, lai tik un tā piemērotu tām īpašuma tiesības “pēc analogijas”. Priekšlikums atrisināt iepriekš norādīto problēmu ar mantas jēdzienu neiztur kritiku, jo tas ir pretrunā ar likumā paredzēto mantas tiesisko regulējumu. Priekšlikums lietot terminu “īpašuma tiesības” šaurā, t. i., civiltiesiskā, un plašā, t. i., konstitucionālo tiesību, nozīmē (“tiesības uz īpašumu”) ir pretrunā ar faktu, ka Satversmē un arī Eiropas Cilvēktiesību tiesas praksē tiek izskatīti strīdi gan par atsavināmām, gan arī neatsavināmām tiesībām. Pēdējās atvasinātas no cilvēktiesībām, turpretim pirmajām ir izteikts civiltiesisko tiesību raksturs. Grozījumiem, kas vērsti uz atkārtotas intelektuālā īpašuma objektu ieķīlāšanas draudu novēršanu, ir bijuši zināmi panākumi. Tomēr problēma pilnībā nav novērsta. Kustamu lietu kā nekustamas lietas daļu piederība nekustamajam īpašumam nav noregulēta pietiekami precīzi. Šis nepilnības tiesiskajā regulējumā, kā arī kļūdaina tiesību normu interpretācija neļauj hipotēkai būt efektīvam saistību nodrošināšanas veidam.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Balodis, K.* 105. pants. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. VIII nodaļa. Cilvēka pamattiesības. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. A. Endziņš, prof. R. Apsītis, akad. T. Jundzis, Satversmes tiesas priekšs. G. Kūtris. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2011, 459.–478. lpp.
2. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
3. *Balodis, K.* Kustamu lietu ieķīlāšanas tiesiskā regulējuma problēmas. No: *LU Zinātniskie raksti. Acta Universitatis Latviensis. 621. sēj. Saistību izpildes juridiskais nodrošinājums.* Rīga: LU, 1999.
4. *Balodis, K.* Labas ticības princips mūsdienu Latvijas civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2012. 3. decembris, Nr. 24. Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/68945-labas-ticibas-principus-musdienu-latvijas-civiltiesibas/> [aplūkots 29.05.2015.]

⁹² D. 41, 1, 10.

5. Svod Grazhdanskikh Uzakonenij Gubernij Pribaltijskikh. Izdanie 1864 goda, so vklucheniem statej po Prodolzheniju 1890 goda. S.-Peterburg: Izdanie kodifikacionnogo otdela pri gosudarstvennom sovete, b. g.
6. *Baron, Ju.* Sistema Rimskogo Grazhdanskogo prava. Vypusk 2. Perevod L. Petrazhickago. 3. izdanie. S.-Peterburg: Sklad izdanija v knizhnom magazine N. K. Martynova, 1908.
7. *Bashmakov, A. A.* Osnovnyja nachala ipotechnago prava. Libava: Izdanie Lito-Tipografii M. Petersona, 1891.
8. *Bukovskij, V.* Svod grazhdaskih uzakonenij gubernij Pribaltijskikh s prodolzheniem 1912–1914 g. g. i s raz'jasnenijami v 2 tomah.
9. Civillikumi ar paskaidrojumiem. Otrā grāmata. Lietu tiesības. Sast. F. Konradi, A. Valter. Likuma teksts prof. *Dr. iur.* A. Būmaņa, H. Ēlersa un J. Lauvas tulkojumā. Rīga: Grāmatrūpnieks, 1935.
10. Corpus Iuris Civilis. Editio stereotypa tertia. Volumen primum. Institutionas. Recognovit. Paulus Krueger. Digesta. Recognovit. Theodorus Mommsen. Berolini. Apud Weidmannos. MDCCCLXXXII.
11. *Čakste, K.* Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
12. *Grimm, D. D.* Lekcii po dogme rimskogo prava. Posobie dlja slushatelej. Izdanie pjatoe, ispravlennoe i dopolnennoe. Rīga: David Gliksman, 1924.
13. *Grūtups, A., Kalniņš, E.* Civillikuma komentāri. Trešā daļa. Lietu tiesības. Īpašums. 2. papildinātais izdevums. Rīga, 2002.
14. *Kalniņš, E.* Laulāto manta laulāto likumiskajās mantiskajās attiecībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010.
15. *Kalniņš, E.* Mantas jēdziens civiltiesībās. *LU žurnāls "Juridiskā Zinātne"*, 2010. Nr. 1.
16. *Kalniņš, E.* Pētījums par Civillikuma lietu tiesību daļas pirmās, otrās un trešās daļas modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: [https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi// \[aplūkots 16.04.2015.\]](https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi//aplukots%2016.04.2015.), 1. lpp.
17. *Kalniņš, E.* Tiesisks darījums. Privāttiesību teorija un prakse. Raksti privāttiesībās. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
18. Lietu tiesības. Baltijas vietējo likumu kopojuma trešās daļas skaidrojumi. F. Konradi, A. Valters. Rīga, 1935.
19. *Neimane, I.* Īpašuma tiesības kā cilvēka pamattiesības. *Jurista Vārds*, 2004. 7. decembris, Nr. 47.
20. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga, 2004.
21. *Petrazhickij, L.* Teorija prava i gosudarstva v svjazi s teoriej nraštvennosti. Izd. vtoroe, ispr. i dop. Tom I. S.-Peterburg": Ekateringofskoe Pechatnoe Delo, 1909.
22. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Based in part on a revised version of the Principles of European Contract Law. Edited by Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke and Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano and Fryderyk Zoll. Pieejams: http://ec.europa.eu/justice/contract/files/european-private-law_en.pdf, p. 1032.
23. *Rasa, A.* "Cerību uz īpašumu" tiesiskie aspekti (I). *Likums un Tiesības*, 2008. Aprīlis, 10. sēj., Nr. 4 (104).
24. Rimskoe chastnoe pravo. Avtorskij kolektiv pod redakciej prof. Novickogo I. B. i prof. Pereterskogo I. S. Moskva: Juridicheskoe izdatel'stvo Ministerstva justicii SSSR, 1948.
25. *Rozenfelds, J.* Civillikums un latviskā identitāte. No: *Rakstu krājums "Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība"*. Redkolēģija: K. Torgāns, J. Rozenfelds, I. Čepāne, K. Strada-Rozenberga, Ā. Meikališa, D. Rezevska, J. Kārklīņš, J. Bolis. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2011.
26. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. 4. labotais, papildinātais izdevums. Autora redakcijā. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
27. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesību jēdziens Latvijas civiltiesību sistēmā. No: *Starptautiskās zinātniskās konferences "Valsts un tiesību aktuālās problēmas" rakstu krājums*. Daugavpils: DU akadēmiskais apgāds "Saule", 2010.
28. *Rozenfelds, J.* Maldības tiesiskā regulējuma īpatnības vietējo Civillikumu kopojumā. *Jurista Vārds*, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 29.–40. lpp.
29. *Rozenfelds, J.* Ownership Claim. *Journal of the University of Latvia*. No. 6. Law. Editor in chief J. Lazdiņš. Rīga: University of Latvia, 2014, pp. 91–107.
30. *Rozenfelds, J.* Pētījums par Civillikuma Lietu tiesību daļas (ceturtās, piektās, sestās un septītās nodaļas) modernizācijas nepieciešamību. Pieejams: [https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi \[aplūkots 27.05.2015.\]](https://www.tm.gov.lv/lv/nozares-politika/petijumi [aplukots 27.05.2015.]), 20.–22. lpp.

31. Rozenfelds, J. Reform of the Property Law Chapter of the Civil Law of Latvia: Problems and Solutions. No: LU 71. zinātniskās konferences rakstu krājums "Tiesību interpretācija un tiesību jaunrade." Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2013.
32. Shershenevich, G. F. Uchebnik russkogo grazhdanskogo prava t. 1-j. Izdanie 11. Moskva: Izdanie Br. Bashmakovyh.
33. Tjutrjumov, I. M. Grazhdanskoe pravo. Jur'ev: Tipografija K. Mattisena, 1922.
34. Vēbers, J. Padomju civiltiesības. I. Rīga: Zvaigzne, 1979.
35. Vietējo likumu kopojums. Civillikumi (Vietējo likumu kopojuma III daļa – VLK) – Svod Grazhdanskikh Uzakoneniij Gubernij Pribaltijskikh. Izdanie 1864 goda, so vklucheniem statej po Prodolzheniju 1890 goda. S.-Peterburg: Izdanie kodifikacionnogo otdela pri gosudarstvennom sovete, b. g.
36. Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). *Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].
37. Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (I). *Jurista Vārds*, 2008. 1. aprīlis, Nr. 13 (518). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173093-bzemesgramatu-pieejamibab-un-ticamiba/> [aplūkots 28.05.2015.].
38. Von Bar, K. Why do We Need Grundstücke (Land Units), and What are They? On the Difficulties of Divining a European Concept of 'Thing' in Property Law. *Juridica International*, 2014. No. 2, pp. 3–15.

Normatīvie akti

1. Padomes 2009. gada 26. februāra Regula (EK) Nr. 207/2009 par Kopienas preču zīmi. Kodificēta versija (dokuments attiecas uz EEZ). Pieejams: <http://www.l2d.lv/leul.php?i=11038> [aplūkots 19.10.2015.].
2. Civillikums. Kodifikācijas nodaļas 1937. gada izdevums. Trešais iespaidums. Rīga, 1938.
3. Latvijas Republikas Civillikums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/ta/tema/civillikums> [aplūkots 27.05.2015.].
4. Komerčķīlas likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=50685> [aplūkots 27.05.2015.].
5. Grozījumi Komerčķīlas likumā: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=267193> [aplūkots 27.05.2015.].
7. Likums "Par atjaunotā Latvijas Republikas 1937. gada Civillikuma ievada, mantojuma tiesību un lietu tiesību daļas spēkā šāšanās laiku un kārtību": Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=75530> [aplūkots 27.05.2015.].
8. Likums "Par nekustamā īpašuma ierakstīšanu zemesgrāmatās": Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=42284> [aplūkots 27.05.2015.].
6. Zemesgrāmatu likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: <http://likumi.lv/doc.php?id=60460> [aplūkots 27.05.2015.].
9. Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (Austrijas Civillikums). Pieejams: <http://www.mindbank.info/item/2884> [aplūkots 27.05.2015.].
10. Grazhdanskij kodeks Francii (Kodeks Napoleona). Code civil des Francais (Code Napoleon) (Francijas Civillikodekss). Pervod s francuzkogo. Moskva. Berlin. Infotropik Media, 2012.
11. Code civil (Francijas civillikodeksa tulkojums angļu valodā). Pieejams: https://www.google.lv/search?q=french+civil+code&ie=utf-8&oe=utf-8&gws_rd=cr&ei=n2n5VMeJNIXhywOJ64GwBQ [aplūkots 27.05.2015.].
12. The Italian Civil Code (Itālijas Civillikodekss). Oceana New York. Issued June 2009.
13. Civil Code of the Republic of Lithuania (Lietuvas Civillikodekss). Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=245495 [aplūkots 27.05.2015.].
14. The Civil Code of the Netherlands (Nīderlandes Civillikodekss). Kluwer Law International. Wolters Kluwer. Law & Business. Hans Warendorf. Richard Thomas. Ian Cury-Summer. 2009 Kluwer Law International BV, The Netherlands.
15. The Swiss Civil Code (Šveices Civillikodekss). English version, published by Oxford University Press, 1925, reprinted by Remak Verlag Zurich, 1976, completely reset, revised and up-dated edition with Notes, Vocabularies, Index and a Synopsis of all changes of the law since 1912. Vol. 2. ReMak Verlag Zurich St. Gallen.
16. Bürgerliches Gesetzbuch – German Civil Code (Vācijas Civillikums). Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/ [aplūkots 27.05.2015.].

Juridiskās prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums civillietā Nr. SKC-168/2008. Latvijas Republikas Augstākās Tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi. 2008. Rīga: TNA, 2009, 102.–105. lpp.
2. SKC-32/2002. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedumi un lēmumi 2001. Rīga: Latvijas tiesnešu mācību centrs, 2002, 194.–195. lpp.
3. Senāta Civillietu departamenta spriedums lietā Nr. SKC-77/2005. 16.11.2005. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2005/ [aplūkots 29.05.2015.].
4. SKC-354/2008. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2008/ [aplūkots 29.05.2015.].
5. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 24.08.2006. lēmums Nr. PAC-1124 (nav publicēts). Citēts pēc: *Virko, E. Zemesgrāmatu pieejamība un ticamība (II). Jurista Vārds*, 2008. 15. aprīlis, Nr. 15 (520). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/173844-zemesgramatu-pieejamiba-brun-ticamiba-ii/> [aplūkots 26.05.2015.].
6. SKC-1800/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 26.05.2015.].
7. Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2012. gada 25. aprīļa lēmums. Citēts pēc: 05.12.2012. Senāta Civillietu departamenta lēmums lietā Nr. SKC-1800/2012. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2012-hronologiska-seciba/ [aplūkots 26.05.2015.].
8. Rīgas rajona tiesas spriedums lietā Nr. C33382113. Pieejams: <http://www.l2d.lv/v.php?i=74144> [aplūkots 31.03.2015.].

Tendencies in the Development of Laws in the Republic of Latvia after the Renewal of Independence in 1990–1991

Dr. iur. Jānis Lazdiņš

Faculty of Law, University of Latvia
Professor at the Department of Legal Theory and History
E-mail: Janis.Lazdins@lu.lv

The article is a review of the development of laws in the Republic of Latvia after the restoration of independence in 1990–1991. The theses advanced in the article hold that Latvia, in renouncing the Soviet law, has gradually returned to the family of continental European law. Within the continental European understanding of law, a preference has been given to the experience of the family of Romano-Germanic law. This has been of a particular importance in private law. Preparing for the accession to the European Union and joining it on 1 May 2004 sped up this process. Furthermore, the author has proposed the following theses in relation to this matter:

1. Not just legal, but also psychological aspects must be taken into account when assessing the way in which a country moves from the legal system of a totalitarian state to one that is appropriate for a democratic country;
2. The rejection of Soviet law and a return to the legal community of continental Europe took longer than the restoration of Latvia's statehood as such;
3. During the transition from a planned to a market economy, the doctrine of natural law, as well as various ideas from the history of law are of importance;
4. The judicature of Latvian courts was of particular consequence in the process of renouncing the Soviet law.

Keywords: independence of a state, continuity of a state, trends in the development of law, renouncing the Soviet law, family of continental law, family of Romano-German law, *de iure* and *de facto*.

Content

<i>Introduction</i>	44
1. <i>Change in Legal Thinking</i>	45
2. <i>Development of Law from 4 May 1990 to 15 October 1998</i>	47
3. <i>Development of Law after 15 October 1998</i>	55
<i>Summary</i>	63
<i>Sources</i>	63
<i>Bibliography</i>	63
<i>Normative acts</i>	65
<i>Case law, Constitutional Court of the Republic of Latvia</i>	67
<i>Materials of the personal archive</i>	67

Introduction

The gradual renouncement of the Soviet law started with the Declaration of 4 May 1990 by the Supreme Council (hereinafter – SC) of the Latvian Soviet Socialist Republic (hereinafter – Latvian SSR) “On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia”... The Declaration envisaged a transitional period. It allowed application of such valid Soviet law, which did not collide with Article 1,¹ 2,² 3³ and 6⁴ of the *Satversme* [Constitution] of 15 February 1922 (hereinafter – the *Satversme*) of the Republic of Latvia (hereinafter – RL) (§ 6 of the Declaration).⁵ This meant that total renouncement of the Soviet law was postponed for an indefinite period of time.

A new dividing line in the process of renouncing the Soviet law was marked by the law of the RL *Saeima* (Parliament) of 15 October 1998 “On Terminating the Application of Legal Acts of the Latvian SSR”.⁶ Section 1 of the law provided that all those laws of the Latvian SSR, as well as decisions by the SC of the Latvian SSR and decrees and decisions of its Presidium adopted prior to 4 May 1990 became invalid, except for:

- 1) *Latvijas Administratīvo pārkāpumu kodekss* [Latvian Administrative Violations Code];
- 2) *Latvijas Civilprocesa kodekss* [Latvian Civil Procedure Code];
- 3) *Latvijas Darba likumu kodekss* [Latvian Labour Law Code];
- 4) *Latvijas Kriminālkodekss* [Latvian Criminal Code];
- 5) *Latvijas Kriminālprocesa kodekss* [Latvian Criminal Procedure Code];
- 6) *Latvijas Soduzpildes kodekss* [Latvian Penal Code];
- 7) *Latvijas Republikas Valodu likums* [Language Law of the Republic of Latvia].

Thus, it was recognised that the existence of codifications created during the Soviet period (understandably, with additions and amendments) alongside drafting and adopting new laws was useful.

Replacement of a legal system is a time-consuming process; and reforms cannot be implemented within a couple of years; moreover, change can rarely be linked to a specific date or year. Therefore, any attempt at classifying development of law will always be of a more formal than actual nature, if the date when a legal act was adopted or entered into force is chosen as a point of departure. And yet, the author in this publication proposes a tentative point of departure in the development of Latvian law after *de facto* restoration of independence in 1990–1991 the law of 15 October 1998 – “On Terminating the Application of Legal Acts of the Latvian SSR”, which generally established a new treatment of the Soviet law. Therefore, apart from the first section, which analyses the change in legal thinking, the part of

¹ 1. Latvia is an independent democratic republic.

² 2. The sovereign power of the State of Latvia is vested in the people of Latvia.

³ 3. The territory of the State of Latvia, within the borders established by international agreements, consists of Vidzeme, Latgale, Kurzeme and Zemgale.

⁴ 6. The *Saeima* [parliament] shall be elected in general, equal and direct elections, and by secret ballot based on proportional representation.

⁵ *Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu* [Declaration of the Restoration of Independence of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 20.

⁶ *Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu* [On Terminating the Application of Legal Acts of the Latvian SSR]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=50429> [last viewed 02.06.2015].

exposition will be structured in two additional parts – until the law of 15 October 1998 was adopted and after it.

With the current publication, the author aims not only to examine the issues in the transformation of Latvian law, but also to initiate a discussion on the understanding of the law of other countries that influenced the evolution of Latvia's legal system and which was significant in reinstating or drafting anew the most important laws after the adoption of 4 May 1990 Declaration "On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia".

The publication, in manifold ways, has been prepared in accordance with the requirements of the scientific method of the sociology of law. The article comprises the assessment provided by the members of committees on reinstating or drafting the most significant laws and/or by scholars regarding the need to reinstate the particular legal act and/or problems in drafting it.

The author is genuinely grateful for assistance in writing this publication to the full member of the Latvian Academy of Sciences, professor, *Dr. habil. iur.* Kalvis Torgāns, prof. *Dr. habil. iur.* Uldis Krastiņš, prof. *Dr. iur.* Valentija Liholaja, prof. *Dr. iur.* Ilma Čepāne, prof. *Dr. iur.* Ārija Meikališa, prof. *Dr. iur.* Sanita Osipova, prof. Kristīne Strada-Rozenberga, prof. *Dr. iur.* Jānis Rozenfelds, prof. *Dr. oec.* Kārlis Ketners, prof. *Dr. iur.* Ringolds Balodis, prof. *Dr. iur.* Jaurīte Briede, associate prof. *Dr. iur.* Kaspars Balodis, assist. prof. *Dr. iur.* Aivars Lošmanis, assist. prof. *Dr. iur.* Daina Ose, assist. prof. *Dr. iur.* Erlens Kalniņš, former President of the Constitutional Court of RL Gunārs Kūtris, President of the RL Constitutional Court LR Aldis Laviņš and Agra Reigase.

1. Change in Legal Thinking

Renouncing the Soviet law *per se*, in point of fact, could not change and initially did not change the understanding of law in Latvia. Transformation of legal thinking in Latvia proceeded gradually, simultaneously with integration into the European Union. In was of a particular importance in this process to understand not only the "letter" of law / a bill of law, but also the "spirit" of law /a bill of law. Thus, for example, situations occurred, when sources of law that complied with all requirements of a democratic society were construed from the standpoint of the Soviet law. This is vividly described by Egils Levits, the judge of the European Court of Human Rights, and later – of the Court of Justice of the European Union Court:

*"At present the greatest problems in Latvia are not encountered on the level of legislation, but rather on the level of applying legal norms. With the legislation that is currently in force of Latvia – using Western methodology in applying it – in the majority of cases sufficiently satisfactory results could be achieved"*⁷ and

"[c]ivil servants experience great difficulties in applying abstractly worded legal norms, in understanding their meaning and abiding by the principles of administrative law of a judicial state – the principle of proportionality, the principle of legal certainty, and others. Human rights considerations, effectively, are not integrated into the legal practice of governance".⁸

⁷ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa, at: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. *Dr. iur.* D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 502. lpp.

⁸ *Ibid.*, 505. lpp.

Professor Sanita Osipova recalls the following:

“Department of Legal Theory and History at the Faculty of Law, University of Latvia, headed by professor Edgars Meļķis (1929–2009), played an important role in replacing the socialist legal doctrine with the understanding of law, typical of continental Europe. Now it is hard to comprehend all the work that professor Meļķis initiated and completed in the 1990s to embody the understanding of the continental European Law in Latvia. The experience of continental Europe was adopted in close cooperation with German colleagues. The cooperation with the Faculty of Law of Münster University, the Federal Republic of Germany, deserves a special notice, from the German side it was [at the time] managed by the rector, professor Wilfried Schlüter.”⁹

To renounce Soviet legacy in legal science, the first step was taken upon the initiative of professor E. Meļķis, and it was “[...] liberating the history of law from the perspective of Marxist-Leninist ideology. Professor Meļķis dealt with this problem in the true spirit of German historical school [with the slogan] “*Zurück zu den Quellen!*”^{10,11}

A working group was established to reach this aim, comprising, apart from professor Edgars Meļķis, also prof. Sanita Osipova, prof. Romāns Apsītis, prof. Valdis Blūzma and the author of this article. Until 2006 the working group had identified and commented upon historical sources of law that were in force until the 18th century. The sources of law with commentaries have been included in two collective monographs:

- 1) *“Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs.”*¹² [Sources of Latvian Law. Texts and Commentaries. Volume 1. Ancient Common Law and Livonian Law];
- 2) *“Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)”*¹³ [Sources of Latvian Law. Texts and Commentaries. Volume 2. Sources of Law of the Polish and Swedish Times (1561–1795)].

The second step was “[...] creating a new theory of law, appropriate for a state of continental Europe, changing the understanding of the sources of law, introducing other sources of law alongside provisions of law, but, most importantly, developing understanding of general principles of law and their place in the hierarchy of legal norms. Professor Meļķis, understanding that revision of the subject of sources of law was not sufficient, alongside creating new awareness of sources of law, engaged in developing the subject of the method of applying legal norms, introducing at the

⁹ Interview with Professor Sanita Osipova. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁰ Coing, H. *Europäische Privatrecht (1800 bis 1914)*. 19. Jahrhundert. München: C. H. Beck'sche Verlagbuchhandlung, Bd. II. 1989, S. 41–53; Schlosser, H. *Grudzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext*. 9. Auflage. Heidenberg: C. F. Müller, 2001, S. 142–171; Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law*. Revision Workbook. Third edition. Holborn College: Old Bailey Press, 2004, 2006 (reprinted), pp. 129–132 and other.

¹¹ Interview with Professor Sanita Osipova. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹² Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 1. sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs.–16. gs.* Prof. E. Meļķiņa redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas vēsture” fonds, 1998.

¹³ Apsītis, R., Blūzma, V., Lazdiņš, J. *Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795)*. *Dr. hist.* V. Blūzmas redakcijā. Rīga: Juridiskā koledža, 2006.

Faculty of Law, University of Latvia, a new study course Study of Legal Method,¹⁴ attracting new faculty members [currently prof. Daiga Rezevska, former Justice of the Constitutional Court Juris Jelagins, Judge of the Supreme Court Aigars Strupiņš, and others], who wrote their theses on the theory and method of law, [or] wrote and published literature on these issues”¹⁵

To embody the new insight into the theory of law in legal practice, “professor Meļķisis initiated and participated in the training of judges and civil servants, and in publishing legal norms and case law in clear and accessible way.”¹⁶

Thus, for example, on 25 June 1998 the Constitutional Court of the Republic of Latvia, in making its judgement, made a reference to professor E.Meļķisis’ opinion as being authoritative with regard to interpretation of legal norms:

*“The most comprehensive reflection of it in recent Latvian legal literature is found in the brochure by the Head of Department of Theory of Law and Political Science, University of Latvia Faculty of Law, professor Edgars Meļķisis “Methods for Interpreting Legal Norms.” This brochure was published in 1996. [...] As prof. Meļķisis notes, all activities for interpreting a norm in one way or another, to a lesser or greater extent are linked to the aforementioned objectives and corresponding stages of interpretation. This provides the grounds for differentiating between four approaches – grammatical, systemic, teleological and historical.”*¹⁷

It was far from easy to embody the new findings of the theory of law in legal culture, in particular, such that would create understanding of the methods for interpreting legal norms, development of law, as well as the concepts of “the spirit of a bill of law, “the spirit of law”, etc. Initially, as all novelties, it caused certain scepticism, particularly among practicing lawyers.

2. Development of Law from 4 May 1990 to 15 October 1998

Restoration of the state and constitutional law. As already described in the introductory part, with the adoption of the 4 May 1990 Declaration “On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia” Latvia gradually started renouncing the Soviet law. At the beginning, the major benefit was that the Constitution of the USSR and other federal legal acts no longer were directly applicable in Latvia. This marked gradual breaking off the legal ties with the former Soviet Union.

Due to a number of considerations, immediate renouncing of the Soviet law was impossible. E. Levits writes, as follows:

¹⁴ See also:

1. *Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas*. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
2. *Meļķisis, E. Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesībzinātnieku skatījumā, at: Tiesību spogulis I*. S. Osipovas zin. red. Rīga: BA Turība, 1999, 39.–48. lpp.
3. *Meļķisis, E. Tiesību normu iztulkošana*. Rīga: LU, 1999.
4. *Mūsdienu tiesību teorijas atziņas*. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: TNA, 1999.
5. *Juridiskās metodes pamati*. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: LU, 2003 and other.

¹⁵ Interview with Professor Sanita Osipova. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁶ Ibid.

¹⁷ Ibid.

*“It was impossible to create a totally new system of legislation and replace all legal employees in a short period of time. Likewise, the three theoretical alternative solutions would have created a chaos, hard to accept: revoking all Soviet law, taking over all Latvian law that was in force on 17 June 1940 (at the moment of occupation) or taking over a legal system of another country as a whole.”*¹⁸

The situation was made even more complicated by the fact that at the moment of occupation, on 17 June 1940, Latvia no longer was a democratic state (on 15 May 1934 anti-constitutional *coup d'état* was instigated. The principle of authoritarianism was established in public administration). Whereas taking over the law of another democratic state, as it happened in Eastern Germany on 3 October 1990, when the law of German Federal Republic came into force there and civil servants, judges, prosecutors, etc. were set on missions from West Germany to Eastern Germany, was impossible, since Latvia did not have resources like that at its disposal. “Therefore Latvia, without extensive discussions, rather self-evidently chose the path of reforming law. All *other post-socialist states* have also taken the same road.”¹⁹

On 19–21 August 1991 *coup d'état*, the so-called August coup, failed in the USSR. The aim of this coup was to stop disintegration of the Soviet Union into independent republics and prevent signing of a new Union Treaty.²⁰ Contrary to the instigators' hopes to keep the Soviet state and the supremacy of the USSR law, the August coup did not stop the collapse of the USSR, but, on the contrary, sped it up. Norman Davies provides a very apt description of this situation:

*“Nothing characterizes the collapse of the system better than the fate met by Soviet cosmonaut Sergei Krikalev, who was launched into space in May 1991. At the end of the year he continued to circle the orbit of the Earth, since a decision on his return had not been taken. The man had gone into space from the Soviet Union, which was still a super power, but returned to a world where the Soviet Union no longer existed. It turned out that his flight control team at Baikonur had ended up in independent Republic of Kazakhstan.”*²¹

Before the August coup, the legal status of the state in many ways was still regulated by the 1978 Constitution of Latvian SSR and other sources of Soviet law, to the extent allowed by the 4 May 1990 Declaration “On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia”. After the constitutional law of 21 August 1991 “On the Statehood of the Republic of Latvia”²² entered into force, the transitional period in restoring “the state power of the Republic in Latvia *de facto*”, referred to in Para 5 of the 4 May 1990 Declaration “On the Restoration of Independence of the Republic of Latvia” ended and the constitution of the Soviet period lost its relevance. Section 1 of the constitutional law “On the Statehood of the Republic of Latvia” provides that

¹⁸ Levīts, E. Latvijas tiesību sistēmas ..., 486. lpp.

¹⁹ Ibid., 486., 487. lpp.

²⁰ Deivis, N. Eiropas vēsture. [N.p.]: Jumava, 2009, 1145. lpp.

²¹ The quote has been translated from the Latvian language edition. See: Deivis, N. Eiropas vēsture ..., 1146. lpp.

²² *Konstitucionālais likums, Par Latvijas Republikas valstisko statusu* [Constitutional law, On the Statehood of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=69512> [last viewed 28.05.2015].

“[...] Latvia is an independent, democratic republic wherein the sovereign power of the State of Latvia belongs to the people of Latvia and the statehood thereof is determined by the 15 February 1992 Constitution of the Republic of Latvia.”

This concluded the discussion on the usefulness of drafting a new constitution, as envisaged in Para 7 of the 4 May 1990 Declaration “On Restoration of the Independence of the Republic of Latvia”. To avoid creating a legal chaos, provisional procedure allowed application of Soviet legal acts, which were not incompatible with the 4 May Declaration and the constitutional law, referred to above.²³

Alongside the restoration of independence, another feature that became typical of this period was regaining political and civic rights, as required by democratic society – freedom of speech, press, religion, association, assembly, movement, etc.²⁴ To guarantee these rights, on 10 December 1991 the constitutional law of SC of RL “Rights and Duties of People and Citizens”²⁵ was adopted. “It comprised a catalogue of human rights appropriate for a democratic and judicial state. In compliance with Article 1 of the *Satversme*, it ranked higher than ordinary laws”.²⁶ Likewise, a number of special laws were adopted to ensure fundamental freedoms.²⁷

The *Saeima* election held on 5–6 June 1993 was the first democratic election after an interruption of 62 years. Already on 6 July the *Saeima* reinstated the *Satversme* of RL in full, on 7 July the President of the State was elected, on 15 July – the 1 April 1925 law “On the Structure of the Cabinet of Ministers” was restored (with amendments), and on 28 October – the law of 2 August 1923 “On the State Audit Office”. Thus, the operation of all four constitutional bodies referred to in the RL *Satversme* was restored.²⁸

In the period until the summer of 1995 the institutional system of governance was also reformed. “As a result, the structure of public administration, inherited from the Soviet system, was almost completely abolished. The new structures of public administration were established by orienting towards a model democratic, subject to law, effective and rational governance.”²⁹

Property reform and entrepreneurship. Even though it was impossible to renounce the Soviet law as whole and the so-called reform path had to be taken, the legal relationship of property had to be changed urgently. Claude Henri de Rouvroy,

²³ Jundzis, T. Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanā, at: *Latvijas tiesību vēsture* (1914–2000). Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 457.–463. lpp.

²⁴ Jundzis, T. Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas, at: *Latvijas valsts atjaunošana (1986–1993)*. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998, 239.–257. lpp.

²⁵ Konstitucionālais likums, Par cilvēku un pilsoņu tiesībām un pienākumiem [Constitutional law, Rights and Duties of People and Citizens]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr. 4/5.

²⁶ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas ... – 489., 490. lpp.

²⁷ See, for example:

1. *Par reliģiskām organizācijām* [On Religious Organisations]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 40, (not effective). In force: *Reliģisko organizāciju likums* [Law on Religious Organizations]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=36874> [last viewed 01.06.2015].
2. *Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām* [On Public Organisations and Associations Thereof]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1993, Nr. 1/2 and other.

²⁸ Levits, E. Latvijas tiesību sistēmas ..., 493., 494. lpp.

²⁹ Ibid.

known also as *Graf von Saint-Simon* (1760–1825),³⁰ has aptly written about the importance of the issue of property:

“[...] the law that establishes the form of [state] power and governance does not hold that importance and impact upon the welfare of a nation as the law that establishes property [property relations] and regulates its use.”³¹

Thus, unless the property law were changed, the transition from a planned economy to a market economy and from a governance model of a totalitarian state to a democratically organised system of public administration would have been unlikely. This process was made easier by the aim to restore historical justice, which was ignored during the years of Soviet occupation/ annexation.

The communist regime unlawfully nationalised property owned by the citizens of the occupied/ annexed state. The process of denationalisation (denationalisation) was also facilitated by the necessity to harmonise property law with the EU requirements.³² Therefore, the state had the following tasks:

- 1) denationalisation of property, i.e., restitution of property rights to the previous owners, whom the Soviet power had divested of their property;
- 2) transferring state property to local governments, so that local governments would be able to implement functions imposed upon them;
- 3) privatisation of state and local government property to renounce the commandeering administrative planned economy realised by the Soviet state and ensure transition to the goods-money relationships of a free market economy.³³

Several important principles were integrated into reform laws to ensure fair restitution of property rights. The provision that the processes of denationalisation and privatisation with regard to the same properties does not happen simultaneously became one of the most important, to avoid infringing upon the rights of former owners or their heirs.³⁴ The beginning of reforms in property relationships was marked by the 13 June 1990 decisions of SC of RL “On Agrarian Reform of the Republic of Latvia”,³⁵ which was followed by a series of special laws.³⁶

³⁰ *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992, S. 574.

³¹ Cited in: *Istorija političeskijh i pravovyh učenij.* Učebnik dlja vuzov. Pod obshhej redakciej akademika RAN, doktora juridicheskijh nauk, professora V. S. Nersesjanca. Izdanie tret'e, stereotipnoe, 2003, s. 490.

³² See: *Grūtups, A.* Tiesu prakse un komentāri. Rīga: Mans īpašums, 1994; *Grūtups, A., Krastiņš, E.* Īpašuma reforma Latvijā. Rīga: Mans īpašums, 1995.

³³ *Lazdiņš, J.* Zemes īpašuma nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gs.), at: *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 6 (70), 175. lpp.

³⁴ *Lazdiņš, J.* Die Geschichte der Reprivatisierung und der Privatisierung des Eigentums in Lettland im 20. Jahrhundert, at: *Nationalismus und Rechtsgeschichte im Ostseeraum nach 1800. Beiträge vom 5. Rechtshistorikertag im Ostseeraum 3.–4. November 2008.* Ditlev Tamm und Helle Vogt (Hrsg.). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2008, S. 118.

³⁵ *Par agrāro reformu Latvijas Republikā* [On agrarian reform of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 29.

³⁶ See, for example:

1. *Par zemes reformu LR lauku apvidos* [Law On Land Reform in the Rural Areas of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 49;
2. *Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās* [On Land Reform in the Republic of Latvian cities]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available: at <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=70467> [last viewed 28.05.2015].

Concurrently with property reform, the restoration of private persons' entrepreneurship took place. As the legal acts linked to business activities that were in force in Latvia from 1918 to 1940 had become outdated in many regards, a series of new legal acts was adopted. The 20 September 1990 law of SC RL "On Entrepreneurial Activity"³⁷ can be noted as "the umbrella law". Similarly to the law "On Agrarian Reform of the Republic of Latvia", also the law "On Entrepreneurial Activity" was followed by a remarkable number of special laws.³⁸

Civil law. The business activities of private persons in many regards entered into inevitable contradiction with the Soviet civil law, which did not know the concept of property in the meaning of Roman civil law, the inheritance law in accordance with the tradition of the Romano-Germanic family, civil law protection of honour and dignity, etc. For the sake of national economic development, a reform of civil law had to be implemented urgently. In difference to the business law, the legal acts that regulated civil law, in the form that they had been in force until 17 June 1940, could be partially restored. It made renouncing the Soviet law in this field of law easier.

Reinstating of the 28 January 1937 Latvian Civil Law (hereinafter – the Civil Law) and the laws related to it, for example, "Land Register Law" (1937), "Law on Cheques and Bills of Exchange" (1938) in 1992 –1993³⁹ turned into one of the most significant events. The Civil Law in its time had been elaborated on the basis of Part III of the 12 November 1864 Private Law Codification of the Baltic Provinces⁴⁰ (hereinafter – Part III of PLCBP), taking into consideration recent trends in the continental European law.⁴¹ Part III of PLCBP, in turn, was created in the spirit of German historical school.⁴²

3. *Par zemes lietošanu un zemes ierīcību* [On Land Use and Land Survey]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 31/32 (not effective).

4. *Par zemes privatizāciju lauku apvidos* [On Land Privatisation in Rural Areas]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr. 32/33/34 and other.

³⁷ *Par uzņēmējdarbību* [On entrepreneurship law / Business law]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 40 (not effective).

³⁸ See:

1. *Par akciju sabiedrībām* [On Joint Stock Companies]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 43 (not effective).

2. *Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību* [On Limited Liability Companies]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 9/10, 1991 (not effective).

3. *Par pašvaldību uzņēmumu* [On Municipal Enterprises]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 17/18 (not effective), and other.

³⁹ See more: *Lazdiņš, J.* Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā, at: *Latvijas Universitātes Žurnāls*. Juridiskā zinātne, 2010, Nr. 1, 58. lpp.

⁴⁰ In German: *Provincialrecht der Ostseegouvernements*. Liv-, Est- und Curländisches Privatrecht. (III. Teil).

⁴¹ *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011, ISBN 978-9984-790-90-9.

⁴² *Lazdiņš, J.* Baltijas Civillikums laikmeta griežos. Likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei, at: *Jurista Vārds*, 2014. 11. novembrī, Nr. 44/45 (846/847), 18.–24. lpp; *Schlosser, H.* Grundzüge der neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklung im europäischen Kontext. 9., völlig neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidenberg: C. F. Müller Verlag, 2001, S. 165.

Prof. Jānis Rozenfelds recalls the following substantiation for renouncing the Civil Code of Latvian SSR:

“[...] the fact that the valid Civil Code [of Latvian SSR] did not comprise provisions on private property. The initial intention was to rectify this deficiency by amending the Civil Code itself. A draft was elaborated and even published in newspaper “Padomju Jaunatne” at the beginning of the 90s [of the 20th c.] Later the idea of restoring the Civil Law as a whole prevailed.”⁴³

“A more conservative opinion prevailed that radical amendments to the content of the Civil Law, under circumstances where none of the group members had a clear perception of the system of this law, should not be introduced, as this could cause unpredictable consequences. Therefore the working group agreed that fundamental amendments should be introduced only in the part on family law, where the existing wording of the Civil Law would unavoidably become incompatible with the conventions that Latvia had already acceded to and that recognised such principles as gender equality, prohibition to discriminate against children born out of wedlock, etc. that were unknown to the Civil Law.”⁴⁴

Prof. Kalvis Torgāns pursues this thought:

“The drafting of a new code would take years, but the property and contract law had to be reorganised without delay. It was admitted that one had to trust that the drafters of the 1937 [Civil Law] had a good understanding of market economy and one could rely upon what they had written, introducing only the most necessary amendments and additions.”⁴⁵

Thus, only the part of Family Law was subject to important amendments and additions, so that it would ensure gender equality, protection of the rights of a child in accordance with human rights standards, and thus would be compatible with the international commitments that Latvia had assumed.⁴⁶

However, civil law did not escape a radical innovation. It is connected with Section 14 in the “Law On Time and Procedures for Coming into Force of Introduction, Inheritance Law and Property Law Part of the Renewed Civil Law of the Republic of Latvia of 1937”. The purpose of Section 14 was to legalise the actual property relationships that had evolved in the process of denationalising/privatising property. The cases, where one person owned the land, but another person – a building or a structure on it, were quite frequent. It collided with “[...] the principle of the unity of land and building”⁴⁷ included in Section 968 of the Civil

⁴³ Interview with Professor Jānis Rozenfelds. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Interview with Professor Kalvis Torgāns. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš. [interview in the Latvian language].

See also:

1. *Torgāns, K. Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006;
2. *Torgāns, K. Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata.* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006;
3. *Torgāns, K. Civiltiesību, komercietisību un civilprocesa aktualitātes. Raksti 1999–2008.* Rīga: TNA, 2009, and others.

⁴⁶ See also: *Vēbers, J. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības (26.–51., 114.–125., 140.–176. lpp.).* Rīga: Mans īpašums, 2000.

⁴⁷ Interview with Professor Jānis Rozenfelds. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš. [interview in the Latvian language].

Law. However, this norm serves a legitimate aim – to ensure certain legal order in the legal property relations.

Further reform of civil law is linked to integration into the European Union⁴⁸ and embodying international law and its principles in Latvia's legal environment.⁴⁹ Prof. K. Torgāns tells:

"[...] the amendments to the Civil Law of later years are predominantly linked to [its] modernisation,⁵⁰ abiding by legal doctrine, judicature, as well as the task to implement the EU directives."⁵¹

Special importance is granted to, *inter alia*, civil law protection of honour and dignity, compensation for moral damage, restricting excessive contractual penalty, etc.⁵²

Environmental law. In the contemporary Europe, the civil law circulation, including the right to own property, is significantly restricted in the name of the legitimate purpose of environmental law – in the name of environmental protection. "Prior to 1940, the ecological situation in the world and in Europe was not as acute as at the end of the last century, therefore, in restoring the statehood of Latvia, in this field, considering the experience of democratic European states, predominantly new special laws were elaborated."⁵³ Prof. Ilma Čepāne recalls that on 20 June 1990 the law "On Environmental Protection Committee of the Republic of Latvia"⁵⁴ and on 6 August 1991 the law "On Environmental Protection"⁵⁵ was adopted. Their

"[...] purpose was sustainable development of the state – harmonising the interests of economic development with protection of cultural sites and also protection of environment. [...] Since at the time private ownership of land and other natural resources had not consolidated in the state, these draft laws did not encounter strong opposition, except for those cases, where the property rights of former land owners (their heirs) were not restituted in specially protected territories ([for example], reserves, restricted areas, Gauja National Park [and elsewhere])."⁵⁶

Until 1940 no special bill of law regulated environmental law. During the inter-war period provisions on environmental protection in Latvian law were included in

See also: *Rozenfelds, J. Lietu tiesības*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004; *Rozenfelds, J. Intelektuālais īpašums*. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004, and other.

⁴⁸ See, for example: *Jarkina, V. Ceļā uz Latvijas Republikas Civillikuma modernizāciju*, at: *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 25, 9., 10. lpp.

⁴⁹ For example: United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (Vienna, 1980) (CISG), Principles of European contract law, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts and other.

⁵⁰ Interview with Professor Kalvis Torgāns. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁵¹ *Ibid.*

⁵² *Ibid.*

⁵³ Interview with Professor Ilma Čepāne. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁵⁴ *Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju* [On Environmental Protection Committee of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76192> [last viewed 19.05.2015] (not effective).

⁵⁵ *Par vides aizsardzību* [On Environmental Protection]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68676> [last viewed 19.02.2015] (not effective).

⁵⁶ Interview with Professor Ilma Čepāne. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

Section 1082–1128 of the Civil Law, aimed at “[..] restricting property right in the interests of protecting environment”.⁵⁷ The regulation that the Civil Law comprised was insufficient. Therefore, “[f]or a long time the laws of the Soviet period continued to be in force – Code on Land, Code on Waters, Code on Subsoil Resources, Code on Forests, the law “On Protecting Atmospheric Air” and the law “On Protection and Utilisation of Animals”⁵⁸, until these were gradually replaced by new laws.

Tax law. Fundamental rights protect the right to own property, but tax reduces property. Therefore restrictions of property rights are admissible only in exceptional cases and on the basis of law. Moreover, such restriction should serve a legitimate aim. All taxes in Latvia have been established on the basis of law, and the tax collection also has a legitimate aim – filling the budget. The state and local government budgets, as is well known, serve for general good. Therefore all taxpayers should participate in paying taxes on equal basis. However, this is not sufficient for a fair taxation policy. Tax burden must be proportional, so that taxpayers would think less about hiding their income, but more about paying taxes. For a good reason, French enlightener Charles Louis de Sekondat, Baron de Montesquieu (1689–1755) wrote:

“[.] nothing demands from the State such wisdom and sense as deciding the share [of income] to take from its subjects and the share to be left to them.”⁵⁹

The success of Latvia in balancing the principle of equality and proportionality is not a debatable issue. It is a fact that 25 years after the restoration of Latvia’s independence, the subsistence minimum exceeds the minimum salary after taxes and that the non-taxable minimum amount of a natural person has not even approximated the limit of subsistence minimum.⁶⁰ During the last years, the subsistence minimum in Latvia has not been calculated at all. This is not an assertion that Latvia’s legislator has tried to turn against its nations. Rather, the thesis should be advanced that in the field of taxation the best possible laws had been adopted...

How did this kind of taxation policy evolve? Prof. Kārlis Ketners tells that no legislation of another country has been directly used as a model for Latvia’s tax law. Until 1993–1994 the legal acts in relation to taxes were predominantly drafted by the Ministry of Economic Reforms, “[..] taking into consideration proposals made by exile Latvians”.⁶¹ The laws adopted after 1993 –1994 can be divided into three groups:

“1. Legal acts that are based upon legal acts elaborated in 1990 (law “On Taxes and Fees”,⁶² which both as to the structure and regulation is based upon the law “On Taxes and Fees in the Republic of Latvia”. The same applies

⁵⁷ Interview with Professor Ilma Čepāne. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁵⁸ Ibid.

⁵⁹ Cited in: Nalogi i nalogovoe pravo. Pod redakcijej kandidata juridicheskikh nauk A.V. Brizgalina. Moskva: Analika – Press, 1997, c. 79.

⁶⁰ Lazdiņš, J. Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākuma aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli. *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 2008, Nr. 740, 95.–111. lpp.

⁶¹ Interview with Professor Kārlis Ketners. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁶² *Par nodokļiem un nodevām* [On Taxes and Fees]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [last viewed 01.06.2015].

to the law “On Personal Income Tax”,⁶³ “On Natural Resources”⁶⁴ and “On Lottery and Gambling Tax and Fee”⁶⁵);

2. Legal acts that were created in 1993–1994, using the proposals of OECD seminars and experts, – the law “On Enterprise Income Tax”⁶⁶;
3. Legal acts elaborated on the basis of the EU regulation (“The Law of Value Added Tax”,⁶⁷ “On Excise Duties”,⁶⁸ “Electricity Tax Law”⁶⁹ [...]).⁷⁰

The judicature of the European Court of Human Rights and the Court of Justice of European Communities/ the European Union has been of a major importance in modernising the tax law with the aim to integrate into the EU common space of law understanding. The rulings of the aforementioned courts, for example, on such matters as equalling a monetary fine to a criminal punishment; the right to remain silent and not incriminate oneself; the rights of non-residents from other member states to reduce the taxable income similarly to residents, if non-residents are in economically comparable situation with the residents, etc.⁷¹

Approximating the EU and international standards at the same time meant the need to speed up renouncing the Soviet law. October of 1998 became a certain watershed in this process.

3. Development of Law after 15 October 1998

On 15 October 1998 the law, referred to already in the introductory part, “On Terminating the Application of Legal Acts of the Latvian SSR” was adopted. On 15 February 2000 negotiations on acceding the EU started.⁷² Prior to joining the EU or shortly afterwards, the work on the necessary additions to the *Satversme* was completed and a number of important law codifications according to branches of law were adopted.

⁶³ *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* [On Personal Income Tax]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [last viewed 02.06.2015].

⁶⁴ *Par dabas resursu nodokli* [On Natural Resources Tax]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=37058> [last viewed 30.08.2015] (not effective). See: *Dabas resursu nodokļa likums* [Natural Resources Tax Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=124707> [last viewed 02.06.2015].

⁶⁵ *Par izložu un azartspēļu nodevu un nodokli* [On Lottery and Gambling Tax and Fee]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=57415> [last viewed 30.05.2015].

⁶⁶ *Par uzņēmumu ienākuma nodokli* [On Enterprise Income Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at: <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [last viewed 01.06.2015].

⁶⁷ *Par pievienotās vērtības nodokli* [On Value Added Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34443> [last viewed 02.06.2015] (not effective). See: *Pievienotās vērtības nodokļa likums* [The Law of Value Added Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=253451> [last viewed 02.06.2015].

⁶⁸ *Par akcīzes nodokli* [On Excise Duties]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81066> [last viewed 02.06.2015].

⁶⁹ *Elektroenerģijas nodokļa likums* [Electricity Tax Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692> [last viewed 02.06.2015].

⁷⁰ Interview with Professor Kārlis Ketners. Materials of the Personal archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁷¹ Lazdiņš, J., Ketners, K. The Effect of Court Rulings on the Dynamics of the Latvian Tax Law, at: *Journal of the University of Latvia. Law*, 2013, Nr. 5, pp. 22–43.

⁷² See also: *Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses* [The Association Agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Latvia]. Available at <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [last viewed 28.05.2015].

- 1) On 15 October 1998 – Chapter 8 of the *Satversme – Cilvēka pamattiesības*⁷³ [Fundamental Human Rights];
- 2) On 17 June 1998 – *Krimināllikums*⁷⁴ [The Criminal Law];
- 3) On 14 October 1998 – *Civilprocesa likums*⁷⁵ [Civil Procedure Law];
- 4) On 13 April 2000 – *Komerclikums*⁷⁶ [The Commercial Law];
- 5) On 20 June 2001 – *Darba likums*⁷⁷ [Labour Law];
- 6) On 25 October 2001 – *Administratīvā procesa likums*⁷⁸ [Administrative Procedure Law];
- 7) On 21 April 2005 – *Kriminālprocesa likums*⁷⁹ [Criminal Procedure Law], etc.

With the so-called codification of major law/ bills of law coming into effect, in fact, the renouncing of the Soviet law was completed. On 1 May 2004 Latvia became an EU member state, and from then on the EU sources of law (general principles of law, regulations, directives, etc.) became directly applicable to Latvia, in compliance with the provisions of the transitional period.

Fundamental human rights and principles of law. Chapter 8 of the *Satversme* – “Fundamental Human Rights”, adopted on 15 October 1998, had an important role in ensuring human rights and developing new legal relationships. In assessing these additions, E. Levits and Mārtiņš Mits wrote that they complied with classical political, civic and also social fundamental rights.⁸⁰ Hence, fundamental human rights in Latvia had also gained a constitutional shape. Formally, the Soviet constitutions also referred to citizens’ fundamental rights.⁸¹ However, under the conditions of a totalitarian system, enjoying them, in particular with regard to political freedoms, was actually impossible.

Likewise, the understanding of the sources of law themselves in the Soviet law differed from this understanding in democratic countries. Even though in both systems of law a bill of law is the source of law, in democratic states a bill of law is not the only source of law. In accordance with the doctrine of natural law, the following are recognised as the source of law – “first of all, general principles of law,

⁷³ *Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē* [Amendments to the Constitution of the Republic of Latvia]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50292> [last viewed 28.05.2015].

⁷⁴ *Krimināllikums* [The Criminal Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=88966%2520> [last viewed 02.06.2015].

⁷⁵ *Civilprocesa likums* [Civil Procedure Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> [last viewed 01.06.2015].

⁷⁶ *Komerclikums* [The Commercial Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490> [last viewed 02.06.2015].

⁷⁷ *Darba likums* [Labour Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019> [last viewed 02.06.2015].

⁷⁸ *Administratīvā procesa likums* [Administrative Procedure Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [last viewed 02.06.2015].

⁷⁹ *Kriminālprocesa likums* [Criminal Procedure Law]. Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820> [last viewed 02.06.2015].

⁸⁰ *Levits, E. Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības*, at: *Cilvēktiesību Žurnāls*, 2000, Nr. 9–12, 11.–40. lpp.; *Mits, M. Satversme Eiropas Cilvēktiesību standartu kontekstā*, at: *Cilvēktiesību Žurnāls*, 2000, Nr. 9–12, 41.–82. lpp.

⁸¹ See: *Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums)* [The Constitution of the Union of the Soviet Socialist Republics]: Law of the Union of the Soviet Socialist Republics. Rīga: Liesma, 1977, Art. 39–69.

such as rationality, justice, legal certainty, proportionality, which either are woven into legal norms or operate independently”.⁸²

In free Europe the renaissance of natural law started after the World War II (1945), whereas in Latvia – only after the collapse of the USSR (1991). This process was in many ways made easier by the famous “Radbruch formula”. If the injustice of a bill of law (gesetzliches Unrecht) collides with the principle of justice to such an inconceivable degree that the positive law can no longer be considered as being law at all, then the injustice of the bill of law must retreat before the principle of justice, i.e., before the general principles of law that are superior to positive law.⁸³

The Constitutional Court of RL (hereinafter – the Constitutional Court) played a significant role in embodying the principles of law in Latvia’s legal system.⁸⁴ Thus, for example, a judgement by the Constitutional Court states the following:

*“The principle of equality [...] prohibits state institutions from adopting such norms that, without reasonable grounds, allow differential treatment of persons, who are under similar and according to particular criteria comparable circumstances. Differential treatment is discriminatory, if it lacks objective and substantiated cause, i.e., a legitimate aim, as well as if the relationship between the chosen measures and the set aims are not proportional.”*⁸⁵

*“[...] legal stability is an element in the principle of a judicial state. It, inter alia, demands not only regulated legal proceedings, but also something like a conclusion that would be legally stable. At the same time, the principle of a judicial state requires that the outcome of criminal proceedings were also fair, i.e., that persons were not be sentenced for such criminal offenses that they did not commit, and the persons, who have committed criminal offenses, were appropriately sentenced.”*⁸⁶

The President of the Constitutional Court Aldis Laviņš underscores the importance of the Constitutional Court in the development of legal thinking in the state of Latvia:

“The Constitutional Court has a significant role in the Latvian system of courts not only because it has been granted special jurisdiction – implementation of constitutional review, but mainly because it is driving the legal thinking in the state. The Constitutional Court, already with its first rulings, inspired Latvian lawyers to change their legal thinking and adopt understanding of

⁸² Levits, E. Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu, at: *Likums un Tiesības*, 2002, 4. sēj., Nr. 6, 166. lpp.

⁸³ Radbruch, G. Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht, at: *Radbruch, G. Gesamtausgabe. Band 3. Rechtsphilosophie III*. Heidelberg: F. C. Müller, Juristischer Verl., 1990, S. 83–85; Kleinheyer, G., Schröder, J. (Hrsg.). *Deutsche und Europäische Juristen aus neuen Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft*. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008, S. 356, 357; Rüthers, B., Fischer, Ch. *Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts*. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010, S. 597.

⁸⁴ See, for example: Vildbergs, J. H., Feldhūne, G. *Atsauces Satversmei* (references / commentary / annotations to Satversme). Mācību līdzeklis. Rīga: EuroFaculty, 2003; *Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2001.

⁸⁵ Judgment in Case No. 2002-15-01 23 February 2002. Available at <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-15-01.rtf> [last viewed 02.06.2015].

⁸⁶ Judgment in Case No. 2001-10-01 05 March 2002. Available at <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-10-01.rtf> [last viewed 02.06.2015].

law and methodology for applying it conformity with the Western circle of law. The Constitutional Court, by consistently recognising in its rulings that Latvia's legal system is based upon the principles of democratic order, judicial and socially responsible state, has proceeded towards consolidating in Latvian society certainty about constitutional supremacy and the possibilities for every person to defend his fundamental rights and freedoms."⁸⁷

Criminal procedure. Criminal procedure, as no other branch of legal science, demands effective exercise of fundamental human rights. Respecting such principles of law as *the presumption of innocence* or *no punishment without guilt* more than anything else strengthens the foundations of a judicial and democratic state. As Marcus Tullius Cicero (106–43 BC) once wrote:

"[...] the question – whether the innocence of the accused has been proven – cannot be asked, instead – whether the charges have been proven".⁸⁸

The judicature of the European Court of Human Rights (hereinafter – ECHR) had an important role in renouncing the Soviet understanding of criminal procedure and in drafting the new Criminal Procedure Law. To a large extent, the ECHR judicature was embodied in the Latvian legal system with the mediations of the RL Supreme Court.⁸⁹ Gunārs Kūtris, the head of working group for drafting the Criminal Procedure Law and the former President of the Constitutional Court, recalls:

"[...] no sources of law from another country were used as a direct model. Procedural law is linked to the regulation on substantial law, typical of a state, as well as the system of law enforcement institutions that exists in the state. Likewise, experience amassed over decades and traditions in a particular field are also important. Moreover, criminal procedure in the countries of continental Europe follows similar principles.

*In drafting the law, special focus was put on integrating into the law recommendations put forward in the Recommendation No. (87)18 by the Council of Europe Committee of Ministers on Simplifying Criminal Justice (and in many other documents. So we looked at how Sweden [...] and Germany had succeeded in their procedural laws. Also, the insights expressed in theory about deficiencies in the existing code and development trends were important. The experts, who were included in the working group, had personally studied criminal procedure in practice in Lithuania, Estonia, Sweden, Germany, France, the Netherlands, Canada, the USA, Japan, and other [states]."*⁹⁰

The idea is continued by prof. Kristīne Strada-Rozenberga, who notes that in drafting the Criminal Procedure Law, special attention was paid to the regulation on international cooperation, as well as that:

⁸⁷ Interview with the Chairman of the Constitutional Court of the Republic of Latvia Aldis Laviņš. Materials of the Personal archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁸⁸ Cited by: *Omel'chenko, O. A.* Istorija političeskij i pravovyh učenij. Istorija učenij o gosudarstve i prave. Učebnik. Moskva: EKSMO Education, 2006, c. 137.

⁸⁹ Interview with the former Chairman of the Constitutional Court of the Republic of Latvia Gunārs Kūtris. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁹⁰ Ibid.

“The aim of the Criminal Procedure Law was to establish such criminal procedure that would ensure that the norms of the Criminal Procedure Law are applied effectively, as well as a fair regulation of criminal law relationships, without unjustified interference into a person’s life. [Likewise] respect for human rights within the framework of criminal proceedings was reinforced. [The Criminal Procedure Law was developed] in compliance with international standards and requirements established by international documents.”⁹¹

Criminal law. Renouncing the Soviet understanding of criminal law was determined by the change of political system. “[.] in the process of restoring independence the norms of the Criminal Code of Latvian SSR could not be used, since many of them were incompatible with the new political, economic, social and moral prerequisites in public life and activities. The draft of the new Criminal Law was elaborated in compliance with the concept of a judicial state.”⁹² In contrast to civil law, the criminal law experience that existed prior to the World War II was of little use. Prof. Uldis Krastiņš recalls:

“The legal basis for elaborating a new criminal law was the concept document approved by the Supreme Council of the Republic of Latvia in December 1990 on the basic principles for drafting a new criminal law. To a large extent the need to elaborate a new criminal law followed from the changes that had taken place since 1933 both in political and in social life of Latvia. [On 24 April 1933 the Penal Law of the Republic of Latvia was adopted.] Quite few outdated legal terms, as well as sometimes archaic Latvian language was used in the Penal Law.”⁹³

Due to this coincidence of circumstances criminal law after 1990–1991 developed in the framework of the continental European penal law and in compliance with the international commitments and political aims of Latvian state. The penal law experience of no particular state was absolutized in this process. The experience of the Baltic States, Germany, Sweden, Denmark, France, the Russian Federation, as well as recommendations made by international experts became the most important sources in drafting the Criminal Law.⁹⁴

⁹¹ Interview with Professor Kristīne Strada-Rozenberga. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

See further: Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K. Kriminālprocess. Raksti, 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010.

⁹² Interview with Agra Reigase. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁹³ Interview with Professor Uldis Krastiņš. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

See more:

1. Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004; Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006;
2. Krastiņš, U., Liholaja, V. Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande. [N.p.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2008; Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Vispārīgā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008;
3. Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A. Krimināltiesības. Sevišķā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2009; Krastiņš, U. Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009, and other.

⁹⁴ Interview with Agra Reigase. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

Administrative procedure. The reform of administrative law was strictly focused upon the experience of the Continental European Law. The experience of Germany was of particular importance in elaborating administrative procedure.

Prof. Jaurīte Briede recalls that in drafting the Administrative Procedure Law, the Administrative Procedure Law of Germany (Verwaltungsverfahrensgesetz), German and Latvian legal doctrine, as well as the judicature of the European Court of Human Rights were used as a model. The purpose of the Administrative Procedure Law was

“To improve and regulate an individual’s relationship with public administration, as well as to found a specialised court for hearing disputes.”⁹⁵

To facilitate embodying the general principles of law into the relationship between the state and citizens, a number of principles of law were integrated into the Administrative Procedure Law, such as the principle of respecting the rights of a private person, the principle of reasonable application of legal norms, the principle of proportionality, etc.⁹⁶

Civil procedure. The necessity to draft the new Civil Procedure Law followed from the new civil law relationship that developed after the independence of the Republic of Latvia was restored and transition to the market economy occurred. This became particularly relevant after the effectiveness of the Civil Law was restored in 1992–1993. The Civil Law of Latvian SSR, adopted during the Soviet period on 27 December 1963, even with significant amendments and additions, could not meet the civil law requirements of a free society.⁹⁷

Separating the civil procedure from administrative procedure had become relevant in Latvia as a judicial state. Hearing the disputes between the state and citizens in accordance with the adversary principle of civil procedure was not admissible. In a procedure like this a citizen, obviously, would be placed in an unequal situation. Therefore, as the judge of the Supreme Court Gunārs Aigars writes,

“[...] the term “civil cases” is understood as cases comprising a civil law dispute. This directly follows from the text of Section 1, the first part of which envisages that every person has the right to protect his or her civil or lawful interests that have been infringed upon or disputed in court. Thus, the draft does not contain chapters that regulate the procedure for hearing cases that have originated from administrative law relationships. [...] the hearing of such cases should be regulated by the Administrative Procedure Law.”⁹⁸

The first and fundamentally significant step in elaborating the new civil procedure was “[...] the adoption of the law “On Judicial Power” on 15 December 1992 [...]. The basic principles of the new Civil Procedure Law [were] integrated into the 15 December 1992 law “On Judicial Power” (independence of the judicial

⁹⁵ Interview with Professor Jaurīte Briede. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

⁹⁶ See: Art. 4.–14.¹

⁹⁷ See: *Civilprocesa likuma kodekss* [Civil Procedure Code]: Law of the Supreme Council of the Latvian Soviet Socialist Republic, at: *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 1, 1964 (not effective).

⁹⁸ Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma (CPL) projektu, at: *Latvijas Vēstnesis*, 1997, Nr. 38/39 (753/754), 10. lpp.

power, three level system of courts, equality of parties in civil procedure, dispositive principle, adversarial system, the truth, etc.)”.⁹⁹

In drafting the Civil Procedure Law, no civil procedure law of any country was used as a model, but, as assist. prof. Daina Ose recalls,

*“[...] the [civil procedural] principles, doctrine existing in European states and [...] the case law that was developing, taking into consideration the hearing of disputes regulated in the Civil Law in courts and the need for precise regulation, since the Civil Procedure as public law does not allow using analogy to the same extent as it is admissible in substantive law (Civil Law).”*¹⁰⁰

Commercial law. In the USSR private persons were not allowed to engage in commercial activities. The basis for this was the position of the Marxist-Leninist ideology that prohibited a person from exploiting another person. After the collapse of the Soviet ideals, as noted before, Latvia adopted a series of laws that regulated business activities in urgent procedure. However, in the long-term, the fact that separate, sometimes contradictory laws were in force, was not acceptable. A comprehensive law, without legal collisions, for regulating commercial activities had to be drafted.

The elaboration of the Commercial Law was not easy, since “[n]o equal legal act existed prior to 1940”¹⁰¹ as “[...] commercial law is a dynamic branch, which develops, thus [constantly] the most progressive trends must be taken into consideration”.¹⁰² As prof. Kaspars Balodis recalls, the Commercial Law was drafted with the aim:

*“To create a comprehensive, modern legal act, a code as to its nature that would be suited to the Latvian system of private law and appropriate for the needs in practice to regulate commercial law circulation.”*¹⁰³

In drafting the Commercial Law, Latvia was orientating towards the traditions of the Romano-Germanic law traditions of continental Europe, the legal acts of Germany and the EU were significant, as well as the commercial law doctrine of Germany, Switzerland and Latvia. In elaborating the Commercial Law, the most important German legal acts were the Trade Law (*Handelsgesetzbuch, HGB*), the Law on Shares (*Aktiengesetz, AktG*) and the Law on Limited Liability Companies (*Gesetz betreffend der Gesellschaften mit beschränkter Haftung, GmbHG*).¹⁰⁴ Assist.

⁹⁹ Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma ..., 10. lpp.

¹⁰⁰ Interview with assistant professor Daina Ose. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

See more:

1. Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006;
2. Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, and other.

¹⁰¹ Interview with associate Professor Kaspars Balodis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁰² Interview with assistant Professor Aivars Lošmanis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁰³ Interview with associate Professor Kaspars Balodis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁰⁴ Interview with associate Professor Kaspars Balodis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language]; Interview with assistant Professor Aivars Lošmanis. Materials of the Personal archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

prof. Aivars Lošmanis, a member of the group for drafting the Commercial Law, recalls:

“[Without the Commercial Law] Latvian system of private law would not have been complete. [...] The legislator, by reinstating without amendments Part on Contract Law of the Civil Law, thus had envisaged following the concept of dual private law regulation that the Civil Law comprised, similarly to Germany, Austria, France and other countries of continental Europe, i.e., special private law codification existing alongside general civil law, which regulates specific legal relationships, which are characterised by simplicity, efficiency, as well as increased level of protecting trust, publicity and responsibility. Moreover, in contrast to general civil law, where the principle of protecting socially more vulnerable and legally and commercially less experienced persons, the commercial law, quite to the contrary, abandons this kind of protection of such commercially inexperienced individuals, who, in view of the particularities of the legal relationships referred to before, must take into consideration that adverse consequences may set it.”¹⁰⁵

Labour Law. As demonstrated by Latvia’s experience in transiting from planned economy to market economy, labour law is not subject to dynamics as great as that in economic activities.¹⁰⁶ There was a reason why the Labour Law Code of Latvian SSR (of course, with amendments and additions) remained effective until 1 June 2002, when the Labour Law entered into force. However, the Soviet labour law in the long-term could not satisfy the relationships in free society. Shortly before the independence of the state was restored, prof. Vilnis Zariņš provided an apt description of the essence of labour relations in the Soviet state:

“In contrast to slavery in antiquity and capitalism, where slaves and workers know, the riches of which slave-owner or capitalist they are aggrandizing, exploitation [in the Soviet state] occurs anonymously with the mediation of the state apparatus. The common property, as it were, belongs to no one and everybody works on equal terms, only some receive much more and live in great prosperity, but other receive little and live in great poverty.”¹⁰⁷

As assist. prof. Erlens Kalniņš recalls, the new Labour Law was drafted with the purpose of:

“[...] implementing into Latvia’s legislation the European Union directives, as well as the requirements of the conventions and recommendations by the International Labour Organisation, and also – to modernise labour law, adapting it to the requirements of market economy. In elaborating the draft “Labour Law”, (alongside “Latvian Labour Law Code” and the law “On Collective Agreements”) predominantly legal acts of Germany [and] German

¹⁰⁵ Lošmanis, A. Par topošo Latvijas komercietisību aktuālajiem mezglu punktiem. Available at <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=24715> [last viewed 02.04.2015].

¹⁰⁶ Lazdiņš, J. Padomju darba tiesību transformācija neatkarīgajā Latvijā, at: *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 2004, Nr. 667, 61.–76. lpp.

¹⁰⁷ Zariņš, V. Kas ir “reālā sociālisma” sabiedrības valdošā šķira? At: *Atmoda*, 1990, 23. janv., Nr. 3 (63), 11. lpp.

*legal doctrine, which comprised also findings of judicature, were taken into account.*¹⁰⁸

*“The following were seen as being of special importance – German “Law on Collective Agreements” (Tarifvertragsgesetz), draft law “On Labour Contract” (Entwurf eines Arbeitsvertragsgesetzes) and “Law on Working Hours” (Arbeitszeitgesetz). Moreover, regarding some issues [discrimination in labour law, transfer of companies] the respective German [Civil Law] provisions were taken as a model from the chapter [of this law] “Dienstvertrag”.*¹⁰⁹

Thus, in the field of private law, Latvia’s legal system is strictly oriented towards the family of Romano-Germanic law, and within it – towards German experience in particular.

Summary

1. Renouncing the Soviet law and returning to the family of continental European law in terms of time was a longer process than restoring the statehood of the Republic of Latvia.
2. In transition from a legal system of totalitarianism to a legal system of a democratic state not only the legal, but also psychological aspects must be taken into account. Due to psychological reasons, for a long period of time the legal norms, which met the requirements of a democratic state, were applied in accordance with Soviet legal thinking.
3. In reinstating legal acts or drafting new ones, Latvia has mainly used experience of law from continental Europe. In the continental European legal framework, the German law should be singled out as being of a particular importance.
4. In the process of renouncing the Soviet law, the scientific activity, the general principles of law and the judicature of Latvian courts was of a great significance, taking into account the findings made by the European Court of Human Rights and the Court of Justice of the European Communities / the European Union.

Sources

Bibliography

1. Aigars, G. Par Latvijas Republikas Civilprocesa likuma (CPL) projektu, at: *Latvijas Vēstnesis*, 1997, Nr. 38/39 (753/754).
2. Apsītis, R., Blūzma, V., Lazdiņš, J. Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. 2. sējums. Poļu un zviedru laiku tiesību avoti (1561–1795). *Dr. hist. V. Blūzmas redakcijā*. Rīga: Juridiskā koledža, 2006.
3. Civilprocesa likuma komentāri. III daļa (61.–86. nodaļa). Sagatavojis autoru kolektīvs Prof. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
4. Civilprocesa likuma komentāri. Trešais papildinātais izdevums. Sagatavojis autoru kolektīvs prof. K. Torgāna vispārīgā zinātniskā redakcijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
5. Coing, H. *Europäische Privatrecht (1800 bis 1914). 19. Jahrhundert.* München: C. H. Beck’sche Verlagbuchhandlung, 1989, Bd. II.
6. Deivis, N. *Eiropas vēsture.* [N.p.]: Jumava, 2009.
7. Doherty, M. *Jurisprudence: the Philosophy of Law. Revision Workbook.* Third edition. Holborn College: Old Bailey press, 2004, 2006 (reprinted).
8. Grūtups, A. *Tiesu prakse un komentāri.* Rīga: Mans īpašums, 1994.
9. Grūtups, A., Krastiņš, E. *Īpašuma reforma Latvijā.* Rīga: Mans īpašums, 1995.

¹⁰⁸ Interview with assistant Professor Erlens Kalniņš. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

¹⁰⁹ Ibid.

10. *Hattenhauer, H.* Europäische Rechtsgeschichte. Heidelberg: C. F. Müller Juristischer Verlag, 1992.
11. Istorija političeskij i pravovyh učenij. Učebnik dlja vuzov. Pod obshhej redakciej akademika RAN, doktora juridičeskij nauk, professora V. S. Nersesjanca. Izdanie tret'e, stereotipnoe. Moskva: Izdatel'stvo Norma, 2003.
12. *Jarkina, V.* Ceļā uz Latvijas Republikas Civillikuma modernizāciju, at: *Jurista Vārds*, 2007, Nr. 25, 9., 10. lpp.
13. *Jundzis, T.* Neatkarīgas valsts aparāta veidošana un tiesību reformas, at: *Latvijas valsts atjaunošana* (1986–1993). Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, LZA Baltijas stratēģisko pētījumu centrs, 1998, 239.–257. lpp.
14. *Jundzis, T.* Tiesību sistēmas reforma valsts atjaunošanā, at: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000, 447.–474. lpp.
15. *Juridiskās metodes pamati*. E. Meļķiša zin. red. Rīga: LU, 2003.
16. *Kleinheyer, G., Schröder, J.* Deutsche und Europäische Juristen aus neuen Jahrhunderten. Eine biographische Einführung in die Geschichte der Rechtswissenschaft. 5., neu bearbeitete und erweiterte Auflage. Heidelberg: C. F. Müller Verlag, 2008.
17. *Krastiņš, U.* Krimināltiesību teorija un prakse: viedokļi, problēmas un risinājumi 1998–2008. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2009.
18. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Igaunija, Latvija, Lietuva. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2004.
19. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Austrija, Šveice, Vācija. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
20. *Krastiņš, U., Liholaja, V.* Salīdzināmās krimināltiesības. Latvija, Beļģija, Dānija, Nīderlande. [N.p.]: LU Akadēmiskais apgāds, 2008.
21. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Sevišķā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2009.
22. *Krastiņš, U., Liholaja, V., Niedre, A.* Krimināltiesības. Vispārīgā daļa, trešais papildinātais izdevums. Zinātniskais redaktors prof. U. Krastiņš. Rīga: TNA, 2008.
23. *Lazdiņš, J.* Baltijas Civillikums laikmeta griežos. Likuma pieņemšanas 150 gadu jubilejas atcerei, at: *Jurista Vārds*, 2014. 11. novembris, Nr. 44/45 (846/847), 18.–24. lpp.
24. *Lazdiņš, J.* Die Geschichte der Reprivatisierung und der Privatisierung des Eigentums in Lettland im 20. Jahrhundert, in: *Nationalismus und Rechtsgeschichte im Ostseeraum nach 1800. Beiträge vom 5. Rechtshistorikertag im Ostseeraum 3–4 November 2008*. Ditlev Tamm und Helle Vogt (Hrsg.). København: Jurist- og Økonomforbundets Forlag, 2008, S. 112–126.
25. *Lazdiņš, J.* Latvijas Republikas tiesību attīstības tendences pēc neatkarības atjaunošanas 1990.–1991. gadā, at: *Latvijas Universitātes Žurnāls. Juridiskā zinātne*, 2010, Nr. 1, 58. lpp.
26. *Lazdiņš, J.* Padomju darba tiesību transformācija neatkarīgajā Latvijā, at: *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 2004, Nr. 667, 61.–76. lpp.
27. *Lazdiņš, J.* Taisnīguma principa ievērošana iedzīvotāju ienākuma aplikšanā ar iedzīvotāju ienākuma nodokli, at: *Latvijas Universitātes Raksti. Juridiskā zinātne*, 2008, Nr. 740, 5.–111. lpp.
28. *Lazdiņš, J.* Zemes īpašuma nacionalizācijas un denacionalizācijas pieredze Latvijā (19.–21. gs.), at: *Likums un Tiesības*, 2005, 7. sēj., Nr. 6 (70), 168.–178. lpp.
29. *Lazdiņš, J., Blūzma, V., Osipova, S.* Latvijas tiesību avoti. Teksti un komentāri. I sējums. Seno paražu un Livonijas tiesību avoti 10. gs. – 16. gs. Prof. E. Meļķiša redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas vēsture" fonds, 1998.
30. *Lazdiņš, J., Ketners, K.* The Effect of Court Rulings on the Dynamics of the Latvian Tax Law, at: *Journal of the University of Latvia. Law*, 2013, Nr. 5, pp. 22–43.
31. *Levits, E.* Latvijas tiesību sistēmas attīstības iezīmes uz XXI gadsimta sliekšņa, at: *Latvijas tiesību vēsture (1914–2000)*. Prof. Dr. iur. D. A. Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla "Latvijas Vēsture" fonds, 2000.
32. *Levits, E.* Pārveidojot PSRS tiesiskās sistēmas mantojumu, at: *Likums un Tiesības*, 2002, 4. sēj., Nr. 6, 166. lpp.
33. *Levits, E.* Piezīmes par Satversmes 8. nodaļu – Cilvēka pamattiesības, at: *Cilvēktiesību Žurnāls*, 2000, Nr. 9–12, 11.–40. lpp.
34. *Lošmanis, A.* Par topošo Latvijas komercietību aktuālajiem mezglu punktiem. Available at <http://www.juristavards.lv/index.php?menu=DOC&id=24715> [last viewed 02.04.2015].
35. *Mazākumgrupu (minoritāšu) integrācijas aspekti Latvijā*. Dr. Inetas Ziemeles redakcijā. Rīga: Latvijas Universitātes Juridiskā fakultāte, Cilvēktiesību institūta bibliotēka, 2001.
36. *Meikališa, Ā., Strada-Rozenberga, K.* Kriminālprocess. Raksti, 2005–2010. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2010. ISBN 978-9984-840-10-9.

37. *Meļķis, E.* Kontinentālās Eiropas tiesību loks Rietumu tiesibzinātnieku skatījumā, at: *Tiesību spoguļis* I. S. Osipovas zin. red. Rīga: BA "Turība", 1999, 39.–48. lpp.
38. *Meļķis, E.* Tiesību normu iztulkošana. Rīga: LU, 1999.
39. *Mits, M.* Satversme Eiropas Cilvēktiesību standartu kontekstā, at: *Cilvēktiesību Žurnāls*, Nr. 9–12, 2000, 41.–82. lpp.
40. Mūsdienu tiesību teorijas atziņas. E. Meļķiņa zin. red. Rīga: TNA, 1999.
41. *Nalogi i nalogovoe pravo.* Pod redakcij kandidata juridicheskikh nauk A. V. Brizgalina. Moskva: Analika-Press, 1997.
42. *Omel'chenko, O. A.* Istorija politicheskikh i pravovyh uchenij. Istorija uchenij o gosudarstve i prave. Uchebnik. Moskva: EKSMO Education, 2006.
43. *Radbruch, G.* Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht, at: *Radbruch, G.* Gesamtausgabe. Band 3. Rechtsphilosophie III. Heidelberg: F. C. Müller, Juristischer Verl., 1990.
44. *Rozenfelds, J.* Intelektuālais īpašums. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004.
45. *Rozenfelds, J.* Lietu tiesības. Rīga: Zvaigzne ABC, 2004.
46. *Rüthers, B., Fischer, Ch.* Rechtstheorie. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. 5., überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2010.
47. *Schlosser, H.* Grudzüge der Neueren Privatrechtsgeschichte. Rechtsentwicklungen im europäischen Kontext. 9. Auflage. Heidenberg: C. F. Müller, 2001.
48. *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2011.
49. *Torgāns, K.* Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Raksti, 1999–2008. Rīga: TNA, 2009.
50. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
51. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. II daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
52. *Vēbers, J.* Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Ģimenes tiesības (26.–51., 114.–125., 140.–176. p.). Rīga: Mans īpašums, 2000.
53. *Vildbergs, J. H., Feldhūne, G.* Atsauces *Satversmei* (references / commentary / annotations to *Satversme*). Mācību līdzeklis. Rīga: EuroFaculty, 2003.
54. *Vispārīgās tiesību teorijas un valsts zinātnes atziņas.* E. Meļķiņa zin. red. Rīga: Latvijas Universitāte, 1997.
55. *Zariņš, V.* Kas ir "reālā sociālisma" sabiedrības valdošā šķira? At: *Atmoda*, Nr. 3 (63), 1990. 23. janvāris, 11. lpp.

Normative acts

1. *Latvijas Republikas Satversme* [The Constitution of the Republic of Latvia]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=57980> [last viewed 28.05.2015].
2. *Padomju Sociālistisko Republiku Savienības Konstitūcija (Pamatlikums)* [The Constitution of the Union of the Soviet Socialist Republics]: Law of the Union of the Soviet Socialist Republics. Rīga: Liesma, 1977.
3. *Deklarācija Par Latvijas Republikas neatkarības atjaunošanu* [Declaration of the restoration of independence of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 20.
4. *Konstitucionālais likums Par Latvijas Republikas valstisko statusu* [Constitutional law On the Statehood of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=69512> [last viewed 28.05.2015].
5. *Konstitucionālais likums, Par cilvēku un pilsoņu tiesībām un pienākumiem* [Constitutional law, Rights and Duties of People and Citizens]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1992, Nr. 4/5.
6. *Eiropas līgums par asociācijas izveidošanu starp Eiropas Kopienām un to Dalībvalstīm, no vienas puses, un Latvijas Republiku, no otras puses* [The association agreement between the European Communities and their Member States and the Republic of Latvia]. Available at <http://pro.nais.lv/naiser/text.cfm?Key=0240121995061232769> [last viewed 28.05.2015].
7. *Civilprocesa likuma kodekss* [Civil procedure code]: Law of the Supreme Council of the Latvian Soviet Socialist Republic, at: *Latvijas Padomju Sociālistiskās Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1964, Nr. 1 (not effective).
8. *Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē* [Amendments to the Constitution of the Republic of Latvia]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50292> [last viewed 28.05.2015].

9. *Par Latvijas Republikas Vides aizsardzības komiteju* [On Environmental protection committee of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=76192> [last viewed 19.05.2015].
10. *Par vides aizsardzību* [On environmental protection]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=68676> [last viewed 19.02.2015].
11. *Par reliģiskām organizācijām* [On religious organisations], at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 40 (not effective).
12. *Reliģisko organizāciju likums* [On religious organisations]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=36874> [last viewed 01.06.2015].
13. *Par uzņēmējdarbību* [On entrepreneurship law / Business law]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia: at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 40 (not effective).
14. *Par zemes reformu LR lauku apvidos* [Law On Land Reform in the Rural Areas of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 49.
15. *Par akciju sabiedrībām* [On Joint Stock Companies]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 43 (not effective).
16. *Par sabiedrībām ar ierobežotu atbildību* [On limited liability companies]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 9/10 (not effective).
17. *Par zemes lietošanu un zemes ierīcību* [On Land Use and Land Survey]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 31/32 (not effective).
18. *Par pašvaldību uzņēmumu* [On municipal enterprises]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1991, Nr. 17/18 (not effective).
19. *Par zemes reformu Latvijas Republikas pilsētās* [On Land Reform in the Republic of Latvian cities]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?mode=DOC&id=70467> [last viewed 28.05.2015].
20. *Par zemes privatizāciju lauku apvidos* [On Land Privatisation in Rural Areas]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, Nr. 32/33/34, 1992.
21. *Par sabiedriskajām organizācijām un to apvienībām* [On Public Organisations and Associations Thereof]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1993, Nr. 1/2.
22. *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli* [On Personal Income Tax]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=56880> [last viewed 02.06.2015].
23. *Civillikums. Pirmā daļa. Ģimenes tiesības* [The Civil Law. Part one. Family Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=90223&mode=DOC> [last viewed 02.06.2015].
24. *Par izložu un azartspēļu nodevu un nodokli* [On Lottery and Gambling Tax and Fee]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=57415> [last viewed 30.05.2015].
25. *Par nodokļiem un nodevām* [On Taxes and Fees]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=33946> [last viewed 01.06.2015].
26. *Par uzņēmumu ienākuma nodokli* [On Enterprise Income Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34094> [last viewed 01.06.2015].
27. *Par pievienotās vērtības nodokli* [On Value Added Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=34443> [last viewed 02.06.2015] (not effective).
28. *Pievienotās vērtības nodokļa likums* [The Law of Value Added Tax]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=253451> [last viewed 02.06.2015].
29. *Par dabas resursu nodokli* [On Natural Resources Tax]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=37058> (not effective) [last viewed 02.06.2015].
30. *Krimināllikums* [The Criminal Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=88966%2520> [last viewed 02.06.2015].
31. *Civilprocesa likums* [Civil Procedure Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=50500> [last viewed 01.06.2015].
32. *Par Latvijas PSR normatīvo aktu piemērošanas izbeigšanu* [On Terminating the Application of Legal Acts of the Latvian SSR]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://likumi.lv/doc.php?id=50429> [last viewed 02.06.2015].

33. *Komerclikums* [The Commercial Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=5490> [last viewed 02.06.2015].
34. *Darba likums* [Labour Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=26019> [last viewed 02.06.2015].
35. *Administratīvā procesa likums* [Administrative Procedure Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=55567> [last viewed 02.06.2015].
36. *Par akcīzes nodokli* [On Excise Duties]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=81066> [last viewed 02.06.2015].
37. *Dabas resursu nodokļa likums* [Natural Resources Tax Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=124707> [last viewed 02.06.2015].
38. *Elektroenerģijas nodokļa likums* [Electricity Tax Law]: Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=150692> [last viewed 02.06.2015].
39. *Kriminālprocesa likums* [Criminal Procedure Law]. Law of the Republic of Latvia. Available at <http://www.likumi.lv/doc.php?id=107820> [last viewed 02.06.2015].
40. *Par agrāro reformu Latvijas Republikā* [On agrarian reform of the Republic of Latvia]: Law of the Supreme Council of the Republic of Latvia, at: *Latvijas Republikas Augstākās Padomes un Valdības Ziņotājs*, 1990, Nr. 29.

Case law, Constitutional Court of the Republic of Latvia

1. Judgment in Case No. 2002-15-01 23 February 2002. Available at <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2002-15-01.rtf> [last viewed 02.06.2015].
2. Judgment in Case No. 2001-10-01 05 March 2002. Available at <http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/2001-10-01.rtf> [last viewed 02.06.2015].

Materials of the personal archive

1. Interview with Professor Jautrīte Briede. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
2. Interview with Professor Ilma Čepāne. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
3. Interview with Professor Kārlis Ketners. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
4. Interview with Professor Uldis Krastiņš. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
5. Interview with Professor Sanita Osipova. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
6. Interview with Professor Jānis Rozenfelds. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
7. Interview with Professor Kristīne Strada-Rozenberga. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
8. Interview with Professor Kalvis Torgāns. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
9. Interview with associate Professor Kaspars Balodis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
10. Interview with assistant Professor Erlens Kalniņš. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
11. Interview with assistant Professor Aivars Lošmanis. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
12. Interview with assistant Professor Daina Ose. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
13. Interview with the former Chairman of the Constitutional court of the Republic of Latvia Gunārs Kūtris. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
14. Interview with the Chairman of the Constitutional court of the Republic of Latvia Aldis Laviņš. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].
15. Interview with Agra Reigase. Materials of the Personal Archive of Jānis Lazdiņš [interview in the Latvian language].

Entrepreneurship Potential of Former Male Convicts. The Case of Estonia

MA Tuuli Stewart¹

Tallinn University
Institute of Political Science and Governance
E-mail: *tuulist@yahoo.com*

Prof. dr. Peeter Järvelaid²

Tallinn University
Professor of Comparative Law and Legal History
E-mail: *peeterj@tlu.ee*

(Re)integration of persons who have been detached from the labor market is an ongoing tackle in all EU countries. With free movement policies of labor forces, the problems also extend across the borders. One of the groups who (re)enters the labor market with restricted opportunities consists of the released felons. The new EU member states with Soviet background carry historic and cultural traits that still affect government-level policies, including imprisonment. Limitations in finding a sustainability-supporting employment might be one of the factors contributing to extremely high recidivism in Eastern European region. Could becoming an entrepreneur be one of the alternatives to domestic employment and is it in reality an option for the released? This article is dedicated to discussion of some work-related aspects with regard to convicts' preparedness for the option of an entrepreneurial activity after release in Estonia.

Contents

<i>Introduction</i>	69
<i>Labor Market as a Factor of Social Balances</i>	72
<i>Transition Economy Traits</i>	73
<i>Education and Vocational Training</i>	74

¹ Tuuli Stewart, currently a PhD Student of the Institute of Political Science and Governance, Tallinn University has MA in cultural studies, BA in International Business Management. She has worked as a private trainer and a mentor of didactics for the last 20 years, focusing on challenged persons and groups in society. From 2007, she has worked with male prisoners in Norway, Lithuania, Israel and Estonia, using original programs of learnacy and restorative justice.

² Prof. Dr. Peeter Järvelaid (born 1957) graduated from the Faculty of Law of Tartu University in 1981; since 1981, a teacher of the Law Faculty of Tartu University; 1990 Dr. phil. in law; 1992–1997 Associate Professor of Estonian legal history at Tartu University. 1997–2010 a full professor at the Faculty of Law in University Nord in Tallinn. Since 2010 a full professor of Comparative Law and Legal History at the University of Tallinn. 1997–2000 served as an advisor to the Ministry of Justice of the Republic of Estonia; 2003–2005 the rector of Estonian Academy of Security Sciences; 2006–2007 the rector of Estonian Maritime Academy. Chairman of the advisory board of Jaan Poska (1866–1920) Memorial Foundation.

<i>Work in Prison as a Measure</i>	76
<i>Prison Industry Ltd – Work in Estonian Prison</i>	78
<i>Why Not a Regular Traditional Employment after Release?</i>	79
<i>Entrepreneurial Orientation</i>	81
<i>Entrepreneurial Orientation in Estonia. Global Entrepreneurship Monitor</i>	82
<i>Psychometric Evaluation Scale of Entrepreneurial Orientation</i>	83
<i>Entrepreneurship Education. Entrepreneurship Course in Tartu Prison</i>	85
<i>The Study of Estonian Inmates as Potential Entrepreneurs</i>	86
<i>Results</i>	88
<i>Entrepreneurship Orientation and Preparation of Inmates</i>	89
<i>Special Educational and Developmental Needs of Prisoners</i>	91
<i>Health Issues</i>	92
<i>Conclusions</i>	92
<i>Appendixes</i>	96
<i>Figures</i>	96
<i>Tables</i>	100
<i>Appendix 1. Active employment support measures of Estonian Unemployment Insurance Fund, many of which could be expanded to inmates.</i>	102
<i>Appendix 2. Subsidies to employers who hire a person with a criminal record.</i>	102
<i>Appendix 3. Professions prohibited to persons with criminal records in Estonia</i>	102
<i>Sources</i>	104
<i>Bibliography</i>	104
<i>Normative acts</i>	109

Introduction

Prison nowadays is not just a place to wait for a capital punishment³ but may serve, in different proportions, the following: deterrence, incapacitation of the offender (by removal from society), retribution or rehabilitation.⁴ Similar to other persons with limited participation in the labor market and social benefit recipients, prisoners have a twofold impact on social security systems: they stop or significantly limit their contributions and begin drawing communal assets. Additionally, the impact of imprisonment as exclusion and latter re-socialization⁵ has its extended social cost⁶ or may even create social damage.⁷

³ See the history of development of penal philosophy, for example: Sykes, G. M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, 1958.

About the history of punitive philosophy: Foucault, M. *Discipline & Punish. The Birth of the Prison*. Penguin Books, 1991.

About development of modern penal policy: Prozorov, S. *Foucault, Freedom and Sovereignty*. Petrozavodsk State University, 2007.

⁴ There are numerous movements for a social support of “a man in prison”. Many of those are Christian, like Prison Fellowship International. See, for example QCEA. *Alternatives to Imprisonment*. The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2015. Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/alternatives-to-imprisonment/> [last viewed 31.08.2015].

⁵ The term re-socialization, by the opinion of the authors of the paper, may often designate the first-time socialization attempt, depending on the background of an inmate. Therefore, the “re” part is used with caution. In addition, the extent of the loss of social skills and networks does not depend only on the length of imprisonment but is a complex phenomenon.

⁶ Social cost as an increase or decrease of the value in social capital (Bagnasco, 2004).

⁷ See reports: *Alternatives to Imprisonment*. The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2015. Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/alternatives-to-imprisonment/> [last viewed 31.08.2015].

The current paper does not address prisoners' rights, criminal justice⁸ or social justice but is dedicated to observing opportunities for an entrepreneurial activity and potential of a particular group, which is restricted on general labor market – released prisoners. The paper is considering this group – formerly punished criminal offenders, as potential entrepreneurs and discusses some problems that are specific for an intra-state minority group in execution of their potential. Entrepreneurship could serve as an entry to the subsequent employment in their later career. Former offenders and ex-prisoners as a specific minority on the labor market are often forced to find alternative solutions for their livelihood and professional activity compared to an ordinary employment due to the numerous formal and informal restrictions that are extended upon them in the labor market (p. 8 and Appendix 3). In this sense, they are in many ways excluded from a regular society for long, if not forever. Since approximately 95% of the prisoners in Estonia are working-age males (Figure 4), the study is focusing on some problems of this specific group. Imprisonment and situation after release for female ex-offenders differ in certain particularities and may not match the circumstances of male ex-offenders.

Despite numerous reforms conducted from 1990ies, all three Baltic countries – Estonia, Latvia and Lithuania – still differ from the rest of the EU as to their criminal penalty philosophy and imprisonment policies. Even now, these three countries imprison many more people than the average of EU (Figure 2), incarceration time is relatively lengthy (the average of the group selected for research by Stewart, 2013 was 5.2 years), each prison holds a large amount of people,⁹ and prison is more of a punishment facility than a place that provides opportunities to change one's life towards being a more productive and contributing member of the community.¹⁰ In Estonia, imprisonment as a form of punishment is still favored over alternatives of social protection and correction of criminal delinquency.¹¹ However, the number of inmates has dropped in all Baltic countries¹² in the last decade, while the total number of imprisoned persons in EU 28 has steadily increased.¹³ At the same time, the number of formerly convicted people and their socialization into society has remained a problem in the Eastern European countries.¹⁴ As those countries joined

⁸ In terms of *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2014.

⁹ Estonia is developing facilities of mass incarceration type: *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice] (2015). *Prisons in Estonia*. Available at <http://www.vangla.ee/en/intitutions/prisons-department-ministry-justice> [last viewed 31.08.2015].

¹⁰ The weaknesses of Estonian rehabilitation system have been highlighted in popular media and official reports but those channels do not have executive power. *Activity Report. Riigikontroll* [The National Audit Office], 2002. Available at <http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditiaruanded/tabid/206/language/en-US/Default.aspx> [last viewed 31.08.2015].

¹¹ About the current attitudes towards application of criminal penalties, see: Sööt, M.-L., Salla, J., Ginter, J. Karistushinnangud. Kokkuvõte Eestielanike, politseinike, prokurör ideja kohtunike karistus hinnangutest [Penal Assessments. Summary of appraisals of Estonian residents, police officers, prosecutors and judges]. Tallinn, Tartu: Justiitsministeerium [Ministry of Justice]; Tartu University, 2014.

¹² It has been a strong pressure from European institutions to reduce the number of inmates: Loffmann, M., Morten, F., Scurfield, L., Casey, J. Investigating Alternatives to Imprisonment. The Quaker Council for European Affairs, 2010.

¹³ European incarceration monitoring: Prison population, average per year, 2007–09 and 2010–12 (per 100 000 inhabitants). Statistics Explained. *EuroStat*, 2015. Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explain> [last viewed 31.08.2015].

¹⁴ Clarke, S. Trends in crime and criminal justice, 2010. *Eurostat: Statistics in Focus*, 18. Brussels: European Union, 2013.

the EU a decade ago, the problem with ex-cons has travelled, now crossing new borders.

In this paper, former prisoners¹⁵ serve as an example group in Estonian labor market, which has obtained some characteristic disadvantages of other groups with special needs, including, e.g., immigrants¹⁶ and disabled persons¹⁷ in terms of social marginalization and separation (exclusion). In 2004, the government of Estonia declared that besides addicted and homeless people, persons released from prison are the most excluded group in domestic labor market and have not received a proper attention.¹⁸

Legal restrictions in the labor market in case of a criminal penalty¹⁹ are various and stated in different legal acts (Appendix 3) expanding to work in public service and refusal of the application of citizenship or residency,²⁰ restraint on the use of agricultural land was changed in 2013.²¹ Restrictions could be long-lasting. Those obstacles weaken possibilities of a released to be legally and continuously employed after the sentence. If there is a real determination to change the course of one's life, then, along with other alternatives,²² the option to become self-employed or an entrepreneur,²³ should be opened.

Among other sources, the current paper relies on empirical material of the mixed method action research²⁴ conducted by T. Stewart in 2013/2014 and involved

¹⁵ The legal status of a prisoner: *Riigikogu* [Estonian Parliament]. Imprisonment Act. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [last viewed 31.08.2015].

¹⁶ Immigrant status legally and the term used among native population may differ: *Kovalenko, J., Mensah, P., Leončikas, T., Žibas, K.* New immigrants in Estonia, Latvia and Lithuania. 2010.

¹⁷ Disabled persons try to voice themselves in society in the last decade: *Epik. Estonian Chamber of Disabled People. Eesti Puuetega Inimeste Koda.* 2015. Available at <http://www.epikoda.ee/> [last viewed 31.08.2015].

¹⁸ The parliament program for the use of European funds for equal treatment: *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Euroopa Ühendusealgatuse EQUAL vahendite kasutamise programmi kinnitamine. Riigiteataja* [Government Gazette], 2004. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/779821> [last viewed 31.08.2015].

¹⁹ See: *Riigikogu* [Estonian Parliament]. Penal Code. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2002. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> [last viewed 31.08.2015].

²⁰ *Riigikogu* [Estonian Parliament]. Citizenship Act. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015259> [last viewed 31.08.2015].

²¹ *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *ENSV Taluseadus* [The Farmstead Act of SSRE]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/107062013007> [last viewed 31.08.2015].

²² According to studies, becoming an entrepreneur might be driven by shortage of other options: *Saar, E., Unt, M.* Self-employment in Estonia: Forced Move or Voluntary Engagement? *Europe-Asia Studies*, 2006, Vol. 58, No. 3, pp. 415–437.

²³ The entrepreneurial environment in East-European countries is still developing: *Saar, E., Unt, M.* Selective Mobility into Self-employment in Post-socialist Transition: Early Birds, Later Entrants, Quitters and Shuttles. *International Small Business Journal*, 2008, 26 (3), pp. 323–349.

²⁴ The research of T. Stewart was a part of her PhD thesis. The first part of data collection and empirical work was conducted in 2013–2014 in two Estonian prisons for male convicts, more than 200 prisoners responded. On the subject of the analysis and conclusions, the research was supervised by prof. Dr. Peeter Järvelaid. The first phase of the data collection was followed by the second one, conducted from 2014–2015 and involving 350 male convicts from Tartu prison, Estonia. The second phase of the data collection was organized and overviewed by inmates; the collected data is not included into the current paper.

Dr. P. Järvelaid is a professor in the University of Tallinn. He has developed semiotic and personality-centered research direction, writing hundreds of articles, published in Estonian, English, German, French, Russian, Latvian, Finnish, Lithuanian and Swedish. He has taught at the University of Tartu Faculty of Law since 1981, became the Professor in 1993. P. Järvelaid has been the Dean of University

more than 200 Estonian prisoners in addition to the newly released, their family members, prison officers, specialists from Estonian Unemployment Fund²⁵ and other specialists related to the topic.²⁶

Labor Market as a Factor of Social Balances

Assessing local mentalities and policies connected to socialization and integration through the labor market as a part of communal balances and sustainability are continuously acute issues across the whole EU. The claim of being a European state or not “is not just one of geography, but of values”.²⁷ Exercising different models and possibilities for sustainable and more secure social environment and statehood through involvement is especially acute in the new member states with a comparatively short history of democratic governance. The following considerations are important:

Unemployment is still a relatively new phenomenon in the former Soviet-bloc countries.

Local deficit of options for employment and self-sufficiency directly and implicitly affects other European Union regions with free labor movement policies and is related to general globalization effects.

The Baltic countries are still tackling integration problems – both as a leftover issue from Soviet Union and now with the new immigrants coming from regions with entirely different cultures and languages.

Traditional employment policy of the state and expectations on the market often do not work properly in a real situation. Entrepreneurial lifestyle, part-time employment, occupations crossing industry boundaries and combined versions of occupational activity – all those forms are looking for new definitions for challenged groups in societies, be it elderly citizens, young mothers, handicapped people, immigrants or, in this case, – released prisoners.

In this context, it is important to bear in mind that an individual, according to Foucault,²⁸ is not something that needs to be liberated rather the individual is the closely monitored product of relations between power and knowledge. Foucault also underlines that power is not a property of the state but is exercised throughout the social body.

Nord (from 2010, Tallinn University Law School), during 1997–2000 the advisor to the Estonian Ministry of Justice; the Acting Rector of the Estonian Academy of Security Sciences (2003–2005) and the Estonian Maritime Academy (2006–2007).

The underlying research of this paper is an action research, which, according to the current trends, has practical involvement towards policies and processes: (*O’Cathain, Collins, 2009*); (*Creswell J., 2009*); (*Creswell J. W., 2011*); (*Dörnyei, 2007*); (*Niglas, 2009*); (*Ridenour, Newman, 2008*); (*Tashakkori, 2003*); (*Tashakkori, 2010*); (*Teddlie, 2009*); (*Beins, McCarthy, 2012*); (*Esterberg, 2002*); (*Litosseliti, 2005*). A research about imprisoned persons, esp. with the subjects involved has its specifics, compared to other social researches. See (*Leps, 1993*); (*Leps, 1991*); (*Clarke, 2013*); (*Andersen, 2004*); (*Sykes, 1958*); (*Hearn, et al., 2013*); (*Jarboe, Witteman, 1996*), which also have been taken into account.

²⁵ The interviewed were specifically the specialists who meet newly released in their first months of job-seeking. Interviews were conducted separately in different unemployment fund offices in Estonia.

²⁶ The data from questionnaires for inmates is referred in this paper as (*Stewart, 2013*) and data collected by the interviews and prisoners’ letters as (*Stewart, 2014*).

²⁷ Becoming a European country is not just a decision, it is a process: *Hay, C., Menon, A. (eds.). European politics.* Oxford, Oxford University Press, 2007.

²⁸ About the philosophy of the state power, see: *Taylor, D. (ed.). Michel Foucault: key concepts.* Acumen, 2011.

Initial integration as well as re-integration into the labor market is an acute problem of any competitive market. From the side of correctional power it has been seen as a part of the crime prevention complex believing that “it is easier to promote a new behavior than to persuade people to stop a behavior”.²⁹ As a problem, it has been viewed from the angle of different weakened minority groups and actualized through the sectors of population with temporary loss of ability to access employment market with full capacity. Naturally, the very reasons for detachment or segregation from the full time and adequate professional employment experience are complex. They could vary and be caused by different factors including maternity leave (often consecutive or extended), health problems or family interests, creative breaks, forced relocation (incl. immigration), other reasons incl. criminal penalty, particularly associated with imprisonment.

Re-entering any labor market after extended period of detachment some typical circumstances are faced, including:

- a) often involuntarily start from a lower professional level than the person had achieved before the leave or change in life;
- b) feeling forced to accept part-time offers, sometimes in undesirable times with uncertain hope for a full employment in the progress;
- c) work for a limited time and accepting incomplete employment benefit plans or programs;
- d) directed to start as a self-employed entrepreneur instead, offering products or services that are linked to the desired professional level in the future.

All those approaches, naturally, may support the new entry and serve as possible ways to make one familiar with the field, give update to specific knowledge, familiarize with the latest developments, help to make oneself known in the desired professional circles, establish necessary contacts, etc. To start one’s own enterprise, however, in most cases, if not always, requires as a minimum start-up finance, some level of legal knowledge about regulations, familiarity with the market, at least some additional non-monetary resources, guidance, support, acknowledgment by the institutional frame, specific personality prerequisites or, rather, a good combination of all the above. This combined support cannot be just a one-time offer but has to continue throughout the whole early-stage entrepreneurial activity.³⁰

Transition Economy Traits

As in other Baltic states, in Estonia all the minority groups have been rather subjects of policy making than active participants of its design. During the period of newly acquired independence, this situation has not improved, some of the problems are rather deepening. For example, “The gap between the Estonian majority and the Russian-speaking minority was not closing, but increasing in terms of social equality and mutual contacts and concerning values and attitudes”.³¹ This lasted until 2007, when, after the Russian riot in Tallinn, “the internal priority given to minority issues has increased remarkably”³² and the topic was connected to the future stability

²⁹ Linked to the theory of change: Rice, R. E., Atkin, C. K. (eds.). *Public communication campaigns*. Sage Publications, 2013.

³⁰ Again, there are necessary cycle stages in change: Elenurm, T., et. al. Knowledge Sharing Challenges in Developing Early-stage Entrepreneurship. *Proceedings of the European Conference on Knowledge Management*, 2013, pp. 1211–218.

³¹ Lauristin, M., Vihalemm, P. The Political Agenda during Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. *Journal of Baltic Studies*, 2009, 40 (1), pp. 1–28.

³² Ibid.

of society. The continuously high incarceration rate of young males in Estonia, and social reintegration of ex-prisoners is also a serious matter of social stability and sustainability, even though the society and power still do not seem to realize that.

Along with somewhat illusory economic success, the cultural field of community has to change in order to bring a real and widely sensed change in society.³³ The term “two Estonias” has been known for more than a decade.³⁴ Estonia, as well as other Baltic states, still has been described as an environment where “beneath the surface of extraordinarily high economic growth, society is tormented by unsolved political, economic and social problems” and which holds “the highest rates of social diseases, such as crime, drugs, HIV and suicides”.³⁵ Naturally, this influences the situation of minorities and weaker groups in society, including the ones who have to re-create a space for themselves on the labor market.

The first attempts to solve the problems of minority integration, according to domestic experts,³⁶ were initiated by international agencies. The same observers note that the minorities themselves were not involved as active participants, but rather as passive target groups in the process of integration policy formation. The same applies to the prisons and the prison conditions. The challenge of the domestic policy studies is to develop problem-focused approaches, that is, being “interested in substantive societal issues and problems, facing governments which they need to address through analyzing the processes of policy formulation and choices and by evaluation implementation and policy outcomes”.³⁷

The new coalition program (2015) of the Estonian government under the section “development of entrepreneurial activity” states³⁸ that supporting and developing SME – small and medium size enterprise – is declared to be one of the priorities in the following five years in order to boost the country’s economy. In Baltic countries, the productivity per employed unit is still low. SME has been seen as one of the cures for that and by 2019 productivity has to be raised to the level of 79% of the EU average, states the same source.

Education and Vocational Training

Estonian education, as a part of economy and its important input factor,³⁹ has been assessed by external evaluators,⁴⁰ to be on a good level according to the European standards (Figure 9), but has been much criticized by internal experts⁴¹

³³ Lõhmus, M., Lauristin, M., Siirman, E. The Patterns of Cultural Attitudes and Preferences in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 2009, 40 (1), pp. 75–94.

³⁴ The social and economic gap in society is deepening. See: Lauristin, M. Social Contradictions Shadowing Estonia’s “Success Story”. *Demokratizatsiya*, 2003, 11 (4), pp. 601–617.

³⁵ Lauristin, M., Vihalemm, P. The Political Agenda during Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. *Journal of Baltic Studies*, 2009, 40 (1), pp. 1–28.

³⁶ Ibid.

³⁷ Engeli, I., Allison, C. R. (eds.). *Comparative policy studies: conceptual and methodological challenges*. Palgrave Macmillan, 2014.

³⁸ Still debated after six months of coalition agreement: *Vabariigivalitsus* (Estonian Government). *Valitsuse tegevusprogramm* (Objectives and Activities). Republic of Estonia, 2015. Available at <https://valitsus.ee/et/valitsuse-tegevusprogramm> [last viewed 31.08.2015].

³⁹ Education Policy Outlook 2015: Making Reforms Happen. OECD Publishing, 2015.

⁴⁰ One of the popular measurements of the educational development of the country is PISA test. *PISA. Haridus-ja Teadusministeerium* [Ministry of Education and Research]. Available at <https://www.hm.ee/en/activities/statistics-and-analysis/pisa> [last viewed 31.08.2015].

⁴¹ Ruus, V.-R., Timoštsuk, I. Searching for Constant Innovation in Teacher Education Curricula: The Case of Estonia. *Problems of Education in the 21st Century*, 2014, 62, pp. 97–108.

even after multiple reforms in the last few decades.⁴² In order to improve the correspondence with the needs of the labor market and meet the standards of flexible lifelong learning,⁴³ especially in VET⁴⁴ (vocational education and training), several measures have been accepted of the recommendations provided by international advisers.⁴⁵

The focus, in the last years, instead of obtaining a certain knowledge, has been on developing competencies, especially social competences and key competences in vocational and continuing education. The key competences are defined as a “set of relevant knowledge, skills and attitudes necessary for personal growth as well as for people’s active citizenship. Moreover, the key competences ensure social inclusion and employment of persons and help them to cope in a rapidly changing and globalizing world”.⁴⁶

*Defining and selecting key competencies draws not only on scholarship but also on national cultures, power relations, political decisions and practical considerations (Rychen, Salganik, 2002).*⁴⁷

Who is successfully employed on Estonian labor market today? The criteria used to employ people has been described in 2014,⁴⁸ as follows:

1. Education as a formal criterion – lack of a certificate automatically closes the access to positions on the labor market.
2. Unfinished or incomplete education as a minus – the pressure on education means that the person might return to studies at some point, which is unfavorable for the employing company.
3. Previous experience, based on the interest of the firm – an experienced employee reduces additional or accompanying expenses on new personnel (even though here opinions differ – sometimes the company wants to train their own personnel).
4. Practice in the same field as the obtained education.

On the one hand, Estonia holds one of the highest positions in educational attainment,⁴⁹ but, on the other hand, the latest studies show that this may not be the

⁴² See: Riigikogu [Estonian Parliament]. *Kutseõppeasutuseseadus* [Vocational Educational Institutions Act]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504022014002/consolidate> [last viewed 31.08.2015].

⁴³ *Matching Skills with Jobs*. EMSAAL. Country information about skills anticipation adult learning in Estonia. Cedefop, 2015. Available at <http://emsaal.itcilo.org/virtual-library/estonia> [last viewed 31.08.2015].

⁴⁴ *Estonia announcing new concept of developing key competences in VET*. Innove. Cedefop, 2015. Available at <http://www.innove.ee/en/VET/refernet/latest-developments-in-vet-in-estonia-/2012/artikkel-1> [last viewed 31.08.2015].

⁴⁵ *Teadus- jahariduspoliitika* [Education and Science Policy]. *Vabariigivalitsus* [Estonian Government], 2015. Available at <https://valitsus.ee/en/education-and-science-policy> [last viewed 31.08.2015].

⁴⁶ *Estonia – Developing key competences in VET*. Cedefop, 2015. Available at <http://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/estonia-developing-key-competences-vet> [last viewed 31.08.2015].

⁴⁷ Rychen, D. S., Salganik, L. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations. DeSeCo, 2002. Available at <http://www.deseco.admin.ch/bfs/deseco/en/index/04.parsys.29226.downloadList.67777.DownloadFile.tmp/2002.desecodiscpaperjan15.pdf> [last viewed 31.08.2015].

⁴⁸ Oras, K. Tööle värbamisel arvesse võetavad kriteeriumid tööandjate ja vilistlaste pilgu läbi [Criteria on Recruitment through the View of Employers and alumnus]. In: *Unt, M., Täht, K.* (eds.). *Tööturu väljakutsed kõrgharidusele* [Challenges of the Labor Market for Higher Education], 2014, pp. 150–167, Tallinn University.

⁴⁹ See e.g. *Education at a Glance*. OECD, 2015. Available at <http://www.oecd.org/edu/Estonia-EAG2014-Country-Note.pdf> [last viewed 31.08.2015].

(only) key for success even in the domestic labor market.⁵⁰ The new phenomenon – the “young men problem”, involving their poor marriage potential and poor employment potential is a concern that has expanded from the traditional Western Europe into the post-soviet member states in EU.⁵¹

Due to persisting unemployment and the continuing trends⁵² in the structure of unemployment,⁵³ the selection of persons for a job is even less favorable towards minorities in most of the employment sections. Furthermore, the general attitudes about ex-offenders are highly negative and do not support hiring (Table 4, Table 5). As a result, the pressure on people with criminal records to find alternatives to regular employment patterns is high.

In addition to all this – competencies have been declared important, but in reality, personal connections and political affiliation⁵⁴ are still strongly sensed in Estonian society as factors that play significant role in obtaining a job or position, varying across posts and access to resources.

Work in Prison as a Measure

In this article, prisoners and released persons are addressed as a participating social group in the open labor market. In order to integrate and involve groups with special needs and specific limitations, the government has developed and implemented particular facilitation programs.⁵⁵

Social re-integration of ex-prisoners as a problem concerns not just Estonia,⁵⁶ but most of the Western world. Work in prison, in addition to general socialization support and preparation programs, traditionally has been considered a natural measure of successful re-entry into society after release. It is not just an obligation of a prisoner in Estonia to work; dignity is a fundamental right of a person. Does employment really promote desistance from crime? The turning point hypothesis is criticized from the maturation perspective, but both perspectives assume that individuals who become employed are less likely to re-offend than those who do not.⁵⁷

⁵⁰ The Foundation *Estonian Cooperation Assembly* was established by President Ilves in 2007 as a cooperation network for non-governmental organizations. The foundation monitors topics which influence Estonia's long term development and that are seen as priorities by its members. Estonian Cooperation Assembly develops analyses, proposals and policy advice on these topics together with all interest groups. See: *SA Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly]. *Eesti Inimarengu Aruanne* [Estonian Human Development Report]. Estonian Cooperation Assembly. Available at <http://www.kogu.ee/25-feel-excluded-estonian-human-development-report/> [last viewed 31.08.2015].

⁵¹ Hearn, J., Novikova, I., Pringle, K., Šmídová, I., Bjerén, G., Jyrkinen, M., Connell, R. Studying men's violence in Europe towards a research framework. Örebro: Örebro University, 2013.

⁵² Rannajõe, M. E. *Kõrgharidus annab tööturul suured eelised* [Higher Education gives a Big Advantage on the Labor Market], 2006. Available at <http://www.raialeidja.ee/98412/> [last viewed 31.08.2015].

⁵³ See the according section in: *SA Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly].

⁵⁴ Lauristin, M. Social Contradictions Shadowing Estonia's "Success Story". *Demokratizatsiya*, 2003, 11 (4), pp. 601–617.

⁵⁵ “By working with the target groups, we will prepare and implement employment reforms with the aim of helping find jobs for people with special needs who wish to work. In addition, we will create labor market measures intended especially for people with special needs and will help to find jobs that are appropriate for their abilities and wishes.” *Vabariigivalitsus* [Estonian Government], 2015.

⁵⁶ See e.g.: *The Social Reintegration of Ex-Prisoners*. The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2015. Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/the-social-reintegration-of-ex-prisoners/> [last viewed 31.08.2015].

⁵⁷ Skardhamar, T., Savolainen, J. Changes in Criminal Offending around the Time of Job Entry: a Study of Employment and Desistance. *Criminology*, 2014, 52 (2), pp. 263–291.

Implementation of the (personal) action plan occurs in the main phase of imprisonment with an emphasis on employment and education of the prisoner.⁵⁸ There are no work or education opportunities for prisoners on remand. This period could last from months until extended years. Work as an activity during imprisonment, according to the community change theories,⁵⁹ should support all three parties involved: a prisoner as a person in change, prison as an institution and society as a receiver of the result of the prisoner's work and as a payee for the socializing institution system.

Figure 1. Work in prison as a measure. T. Stewart

Ideally, work in prison should/could serve as:

- 1) a measure of individual development and training;
- 2) socialization through collective activity;
- 3) therapy (psychological, anti-addiction), creative activity;
- 4) self-esteem and self-image reflector, supporting means to be connected to the family (income, skills, attitudes);
- 5) increasing the level of skills and experience of the future workforce, preparation for the post-release employment and application of related individual program of an inmate;
- 6) social connectedness through work – providing satisfaction to the worker and the client;
- 7) introducing prisoners as a workforce, reduce negative preconception in society;
- 8) making profit in order to reduce the cost of prisons⁶⁰ and prison system for society;
- 9) sharing and applying responsibility, both material and cognitive;

⁵⁸ Ideally, it would look like this: *Country Report: Estonia*. The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2007.

⁵⁹ One of the developments: Rice, R. E., Atkin, C. K. (eds.). *Public communication campaigns*. Sage Publications, 2013.

⁶⁰ See: *Alternatives to Imprisonment*. The Quaker Council for European Affairs (QCEA). Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/alternatives-to-imprisonment/> [last viewed 31.08.2015].

10) through all of the above, it is a measure for discipline, order and behavior in prison through the daily routine and meaningful activity.

In 2002, the National Audit Office of Estonia stated: “the officers from both prisons and the Ministry of Justice agreed that resocialization has been understated in Estonian penal policy and practice and therefore it is appreciated that the National Audit Office has drawn attention to it”.⁶¹ The same office in its reports has also underlined the low prisoner engagement in work – according to the report, 75% of prisoners are not occupied in any work-related activity.

Prison Industry Ltd – Work in Estonian Prison

In Estonian prison system, work of prisoners is organized and managed through the enterprise *AS Vanglatööstus (Prison Industry Ltd.)*, which belongs 100% to the state and has been using funding from EU funds and from Enterprise Estonia.⁶² Established in 2001 on the basis of (and replacing) the former workshops in prisons, the development measure that the enterprise is following under the EU direction “Long and quality work-life” is called “Increase of the quality workforce”.

From general business or economic perspective, the establishment has not been successful – negative profit of the company increases,⁶³ legal business reporting about the last four years is incomplete and insufficient. Already in 2003, the National Audit Office stated, “the Minister of Justice should ask *Estonian Prison Industry Ltd.* to submit much more precise information on its activities than previously.”⁶⁴ The whole meaning and the goal of *AS Vanglatööstus* is organizing, improving and managing the work of inmates. In 2015, each day at least some work (incl. part time and temporary assignments) has been provided to 147 inmates, which is slightly more than 5% from 2749 prisoners, meaning that 95% of prisoners are not engaged in work at all. Compared to the Soviet times, when almost 100% of eligible prisoners were working,⁶⁵ this trend can hardly be considered an improvement. Another aspect is that nearly 1/3 of working inmates are women, who make up just 5% of the general number of inmates. Therefore, recalculating with regard to male prisoners, less than four percent are occupied in any kind of work-related activity during imprisonment. In this light, it is understood why most inmates in 2013/2014 survey⁶⁶ answered⁶⁷ that work in prison is a reward for special favors, not a norm as stated in the law, § 38.⁶⁸

Despite negative profit (-335 627 € in 2014) and extremely poor results in engagement of inmates, the management of the enterprise has been paid generous salaries⁶⁹

⁶¹ *Riigikontroll* [The National Audit Office]. Activity Report. *Riigikontroll* [The National Audit Office], 2002. Available at <http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditiaruanded/tabid/206/language/en-US/Default.aspx> [last viewed 31.08.2015].

⁶² *Struktuuritoetus* [Structural Support]. *AS Vanglatööstus [Prison Industry Ltd]*. Available at <http://www.evt.ee/ettevotest/struktuurtoetus> [last viewed 31.08.2015].

⁶³ *AS Vanglatööstus [Prison Industry Ltd]*. Available at <http://www.evt.ee/Aruanded> [last viewed 31.08.2015].

⁶⁴ Majority of prisoners still unemployed. *Riigikontroll* [The National Audit Office]. Available at <http://www.riigikontroll.ee/Suhtedavalikkusega/Pressiteated/tabid/168/557/GetPage/9/557Year/-1/ItemId/185/amid/557/language/en-US/Default.aspx> [last viewed 31.08.2015].

⁶⁵ Meaning, the ones who are not exempt from work due to illness or age, the part of inmates that in 2015 for all Estonian prisons totaled in 75 persons, half of those being under-age.

⁶⁶ *Stewart, T.* Questionnaire 2013–2014. Tallinn: Unpublished, 2013.

⁶⁷ *Stewart, T.* Interviews 2014. Tallinn: Unpublished, 2014.

⁶⁸ *Riigikogu* [Estonian Parliament]. Imprisonment Act. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [last viewed 31.08.2015].

⁶⁹ Reports and Salaries. *Vangla* [Prison], *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice] 2015. Available at <http://www.vangla.ee/et/eesti-vanglatoostus/aruanded-ja-palgad> [last viewed 31.08.2015].

(Table 2), especially compared to the average rates in Estonia.⁷⁰ The Ministry of Justice has not explained how this persisting situation contributes to improving national security or the security of the community, preparation of inmates to a new life-spin or reduce the cost of prisons.⁷¹ Up until 2003, the internal factors of national security were not a priority in Estonia;⁷² however, it could change in 2015.

From 2000 until 2015, about 15 graduation researches have been defended⁷³ about the progress of *AS Vanglatööstus*. The weakening trend of the establishment has been noted but the view has been mostly a statistic statement rather than evaluation from the point of prisoner rehabilitation and treatment. In addition, no real solutions of the situation have been suggested.

Why Not a Regular Traditional Employment after Release?

Estonian men in general are continuously less educated and professionally less trained than women.⁷⁴ Studies from different authors⁷⁵ and conducted interviews from 2013/2014⁷⁶ show that specific obstacles – legal, social and domestic plus limitations of the labor market after release hit men⁷⁷ more severely. The survey of T. Stewart (2014) stated that the pressure depends on:

- a) numerous personal and social environmental factors, including family, friends, location and networks;
- b) education, professional skills and experience (but not age);
- c) the type of crime (and relatedly, personality type);
- d) incarceration time (sum per life);
- e) other factors, incl. pending financial obligations and availability of assets.

According to some authors,⁷⁸ there is no substantial evidence of negative effect of incarceration length on employment or earnings even if their imprisonment history has been consecutive. Other authors, including Visher et. al. (2010) and Stewart (2014) believe that “out of prison, out of work” is the pattern: “Whatever their education level, formerly incarcerated people face a slew of state and federal restrictions on employment eligibility, limits on their ability to access public housing and harsh regulations that make it difficult-to-impossible to receive government education

⁷⁰ *Eestistatistika* [Statistics Estonia], 2015. Available at <http://www.stat.ee/en> [last viewed 31.08.2015].

⁷¹ Loffmann, M., Morten, F., Scurfield, L., Casey, J. Investigating Alternatives to Imprisonment. The Quaker Council for European Affairs, 2010.

⁷² Lauristin, M. Social Contradictions Shadowing Estonia's "Success Story". *Demokratizatsiya*, 2003, 11 (4), pp. 601–617.

⁷³ *Sisekaitseakadeemia* [Estonian Academy of Security Sciences]. (2000–2015). *Electronic thesis*. Available at <http://riksweb.sisekaitse.ee/index.asp?action=300> [last viewed 31.08.2015].

⁷⁴ See, e.g.: Education at a Glance. OECD, 2015. Available at <http://www.oecd.org/edu/Estonia-EAG2014-Country-Note.pdf> [last viewed 31.08.2015]

⁷⁵ E.g.: Western, B. From Prison to Work: A Proposal for a National Prisoner Reentry Program. Hamilton Project, 2008.

Visher, C., Debus, S., Yahner, J. Employment after Prison: A Longitudinal Study of Releasees in Three States. *Justice Quarterly*, 2010, 28 (5), pp. 698–718.

⁷⁶ Conducted by Tuuli Stewart, in 2013 and 2014.

⁷⁷ See: Lalonde, R. J., Cho, R. M. The Impact of Incarceration in State Prison on the Employment Prospects of Women. *Journal of Quantitative Criminology*, 2008, 24 (3), pp. 243–265.

⁷⁸ Kling, J. R. Incarceration Length, Employment, and Earnings. *The American Economic Review*, 2006, 96 (3), pp. 863–876.

Liiv, M. L., Hanni, E. Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinipeetavate võrdlus [The Employment of Prisoners at Release: The Comparison of Captives Who Worked in Prison and Who Did Not]. Tallinn: Justiitsministeerium [Ministry of Justice], 2006.

grants. Cumulatively, these restrictions make it that much harder for formerly incarcerated people to find and hold employment.”⁷⁹

According to the interviews conducted by T. Stewart (2014) with inmates, released persons, family members, prison officers and employees with labor market facilitator offices, the adaptation phase – cultural change process with all its factors⁸⁰ – is experienced:

- a) both ways – on entering the prison society and return to the “normal” society after release;
- b) on repeated incarceration cases, as well.

Estonian Unemployment Insurance Fund has numerous measures that could be suitable for supporting employment after release from a prison (Appendix 1). As the research (Stewart 2013 and 2014) has shown, imprisoned men in general are not aware of the measures that apply to them during the time of their imprisonment, and those measures are not actively extended to prisoners through courses or awareness training.

Inability or significant limitation to find sustainable income, adequate activity and recognition in society could lead to social exclusion on different levels, and starts a vicious circle that is hard to break without external help. Do ex-criminals deserve to be expelled from a full-access society? Social justice is not a question of this discussion; the paper seeks sensible solutions for the community as a whole.

Social exclusion,⁸¹ according to latest studies, applies to 25% of Estonian residents and has not changed in the last decade.⁸² Powerlessness and social exclusion after the prison punishment⁸³ has been reported to be a problem in number of European countries,⁸⁴ but has not been an open issue in Estonia.

One of the traits characteristic to Estonia is that the term “minority” does not really apply to people with criminal penalty as an exact definition. Estonia is an over-criminalized society: in 2010, 37% of working-age population in Estonia had operative penalties for an offence⁸⁵ and 9% of the working-age population carried an active criminal penalty. The total of the working-age population, who have been recorded in the penal registry, was nearly 56%.⁸⁶ The record is not visible in general public registry, but normally may be traceable even up to 10 years after the execution of the penalty.

⁷⁹ See: The Leadership Conference (n. d.). *Out of Prison, Out of Work. The Leadership Conference on Civil and Human Rights*. Washington, DC: The Leadership Conference. Available at <http://www.civilrights.org/publications/reports/a-second-chance/chapter-6-out-of-prison-out.html> [last viewed 31.08.2015].

⁸⁰ See: *Deardorff, D. K.* (ed.). *The Sage Handbook of Intercultural Competences*. Thousand Oaks, 2009.

⁸¹ The report defines social exclusion as the sense of powerlessness and disappointment caused by social problems (poor income, below-average living conditions, lack of social interaction, etc.) resulting in the person ceasing to participate in the society either partially or fully.

⁸² See: *SA Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly] [last viewed 31.08.2015].

⁸³ *Kruusamäe, M. Karistuse kohaldamise etapid Eesti kohtupraktikas* [Stages of Penal Application in Estonian Court Practice]. Estonia: *Riigikohus* [Supreme Court], 2012.

⁸⁴ See: *Hearn, J., Novikova, I., Pringle, K., Šmídová, I., Bjerén, G., Jyrkinen, M., Connell, R.* *Studying men's violence in Europe towards a research framework*. Örebro: Örebro University, 2013.

⁸⁵ *Vabariigivalitsus* [Estonian Government]. *Süütegu* [Felony]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/jaotused.html?tegevus=&jaotus=0.12.1216.1432&avatud|jaotus=..0.12..0.12.1216..0.12.1216.1432&suletud|jaotused=&jaotused=8&jaotused=8&jaotused=8&jaotused=8&leht=0&kuvaKoik=false&sorteer=&kasvav=true> [last viewed 31.08.2015].

⁸⁶ See: *Riigikohus* [Supreme Court]. *Ülekriminaliseerimine* [Over-criminalization]. Tartu: *Õigustea-beosakond* [Legal Information Department], 2010.

Entrepreneurial Orientation

Entrepreneurial orientation is a construct that has been compared to leadership⁸⁷ and is described as “a firm-level strategic orientation which captures an organization's strategy-making practices, managerial philosophies and firm behaviors that are entrepreneurial in nature”.⁸⁸ Originally, the theory was applied to firms⁸⁹ using different five to nine-item descriptive psychometric instruments depending on the author.⁹⁰ Applying the entrepreneurship concept to individuals,⁹¹ we could use similar instruments in order to evaluate the inclination towards orientation or the lack of it.

The creation and development of new companies depends on the population's entrepreneurial activity and the state's ability to enhance that activity.⁹² Entrepreneurs have been called a “driving force in the market”.⁹³ With minor concretizations, different authors agree that entrepreneurs as persons or organized bodies:

- a) can discover unused opportunities on the market,⁹⁴
- b) are characterised by their competitive behavior or as firms, even by competitive aggressiveness (*Lumpkin, Dess, 1996*);
- c) are creative (*Schumpeter, J.*) or opportunity seekers (*Kirzner, I.*);
- d) operate as either equilibrating force (*Shane, S.*) or dis-equilibrating one (*Schumpeter, J.*);
- e) believe in things others do not⁹⁵ and through this they use new business opportunities and new resource allocations;
- f) regain specific autonomy (*Lumpkin, Dess, 1996*).

Among public, the driving force for entrepreneurial lifestyle is motivated by different drives. For persons with criminal history, entrepreneurial activity could often be the only legal survival tool and a job opportunity with no real alternatives in place or time. Naturally, an opportunity to start a business and necessary resources, incl. the supporting circles of people as general motivators play their role in start-up, but the limited alternatives in terms of sustainable employment opportunities may direct the choices even more strongly.

⁸⁷ See: *Vecchio, R. P.* Entrepreneurship and leadership: common trends. *Human Resource Management Review*, 2003, 13, pp. 303–327.

⁸⁸ See: *Anderson, B., Covin, J., Slevin, D.* Understanding the Relationship between Entrepreneurial Orientation and Strategic Learning Capability: An Empirical Investigation". *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2009, 3, pp. 218–40.

⁸⁹ *Auerswald, P. E.* Entrepreneurship and the theory of the firm. *Small Business Economics*, 2008, 30 (2), pp. 111–126; *Witt, U.* Imagination and leadership. The neglected dimension of an evolutionary theory of the firm. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1998, 35, pp. 161–177.

⁹⁰ *Covin, J., Lumpkin, G. T.* Entrepreneurial Orientation Theory and Research: Reflections on a Needed Construct. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 2011, 35 (5), pp. 855–872.

Lumpkin, G. T., Dess, G. Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct.

Linking It to Performance. *Academy of Management Review*, 1996, 21 (1), pp. 135–172.

⁹¹ The terms have been used as overlapping or as separate understandings, also used as a concept for strategic renewal and performance increase (*Elenurm T.*, 2012), (*Elenurm, Terk, Reid, Kuriks*, 2004).

⁹² See: *Gloabalne Ettevõtlus monitoring 2012* [Global Entrepreneurship Monitor]. *Eesti Arengufond* [Estonian Development Fund], 2013. Available at <http://www.arengufond.ee/upload/Editor/Publikatsioonid/Arengufond%20GEM%20uuringu%20raport.pdf> [last viewed 31.08.2015].

⁹³ See: *Elenurm, T., Alas, R.* Features of Successful Entrepreneurs in Estonia. *TUTWPE*, 2009, No. 169, pp. 318–330.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ See: *Witt, U.* Imagination and leadership. The neglected dimension of an evolutionary theory of the firm. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1998, 35, pp. 161–177.

Entrepreneurial Orientation in Estonia. Global Entrepreneurship Monitor

Different approaches and models could be used in evaluation of the entrepreneurial attitude level of a society.⁹⁶ The views of domestic evaluators⁹⁷ or international observers⁹⁸ regarding the matter may differ.

The first Global Entrepreneurship Monitor (GEM) in Estonia was conducted in 2012 by a group of domestic experts after a decade of attempts to map this business sector and measure its development. GEM Key Indicators in Estonia (2013) show the total entrepreneurial activity as 20.7% of working-age population and the part of aspiring entrepreneurs⁹⁹ in Estonia as 20.1%. The average age of Estonian entrepreneur is 38.5 years, including established entrepreneurs.

According to GEM, Estonia is not a bad place to start a business – in the group of countries belonging to a comparable development level (the Baltics and Nordic countries) business opportunities are most positively evaluated in Estonia, 45.2% of the respondents saw opportunities. Optimism is encouraged by other studies.¹⁰⁰ The problem of Estonia, according to the monitoring and supported by some other sources¹⁰¹ and GEM (2013) is that:

- a) entrepreneurship is necessity-based, especially in some regions (considered as a career choice for 54.8% respondents);
- b) almost half of the entrepreneurial activity of Estonia consists of nascent entrepreneurship;
- c) a high rate of business quitters;
- d) high fear of failure (44.3%), even though 62.5% said that entrepreneurs have a high status;
- e) low profitability, which is different from Scandinavian countries, where the main reason for giving up entrepreneurship is retiring;
- f) the internationalization level of early stage entrepreneurs is lower than in the case of established companies;

⁹⁶ Tsai, W. H., Lee, P. L., Shen, Y.-S., Hwang, E. T. A combined evaluation model for encouraging entrepreneurship policies. *Annals of Operations Research*, 2014, 221, pp. 449–468.

⁹⁷ See: Venesaar, U., Jakobson, I. Assessment and Promotion of Entrepreneurial Initiative and Attitudes towards Entrepreneurship: The Case of Estonia. In: Fayolle, A., Kyro, P. (eds.). *The Dynamics between Entrepreneurship, Environment and Education* (European Research in Entrepreneurship). Edward Elgar Publishing, 2008.

Liuhto, K. Entrepreneurial Transition in Post-Soviet Republics: the Estonian Path. *Europe-Asia Studies*, 1996, pp. 121–140.

Nugin, R. Individualism and its different faces: some cases from post-socialist Estonia. *Journal of Youth Studies*, 2013, 16 (7), pp. 809–829.

Saar, E., Unt, M. Self-employment in Estonia: Forced Move or Voluntary Engagement? *Europe-Asia Studies*, 2006, 58, pp. 415–437.

Saar, E., Unt, M. Selective Mobility into Self-employment in Post-socialist Transition: Early Birds, Later Entrants, Quitters, Shuttles. *International Small Business Journal*, 2008, June, pp. 323–349.

⁹⁸ Kshetri, N. Entrepreneurship in post-socialist economies: A typology and institutional contexts for market entrepreneurship. *Journal of International Entrepreneurship*, 2009, (7), pp. 236–259.

Mirela Xheneti, D. S. The Role of Public Policy in Entrepreneurship Development in Post-Socialist Countries: A Comparison of Albania and Estonia. *EBS REVIEW*, 2008, 24, pp. 23–36.

⁹⁹ In GEM terms, it means the ones that intend to become entrepreneurs within the next three years.

¹⁰⁰ See: *Towards a More Entrepreneurial Estonia. Towards a More Entrepreneurial Estonia. Call for Action.* The Global Entrepreneurship and Development Institute. Estonian Development Fund. GEDI; *Eesti Arengufond*, 2014. Available at http://www.arengufond.ee/wp-content/uploads/2014/11/GEDI_Estonia.pdf [last viewed 31.08.2015].

¹⁰¹ See: Lindgren, M., Packendorff, J. The gender and entrepreneurship gap in Estonia, Finland and Sweden. Stockholm: Quadruple Helix, 2010.

g) the expected growth in employee numbers is lower in Estonia than the average of countries of the same development level; the entrepreneurial activity of women continues to be significantly lower than that of men. This ratio, however, does not seem to be a special trait of a transition economy or post-socialist society, as the figure is very close to the same comparison e.g. in Finland, Estonia and other Eastern European (former Soviet) countries by GEDI (2014), (Figure 10).

The type of an Estonian entrepreneur has probably changed during the last two decades compared to the beginning of the free market economy in Estonia¹⁰² with general changes in both domestic¹⁰³ as well as global economy and industry. However, for SME and sole traders¹⁰⁴ it may be not be that noticeable. The ability to cope with global trends varies in different sectors of entrepreneurship.¹⁰⁵ Relatively little attention has been paid to rural trends in Estonian entrepreneurship and dynamics that have affected this type of activity.¹⁰⁶

The trend that is not specifically shown in GEM, is different nationality groups in Estonia and their interaction in business – in 2015, perhaps the grouping should be not just Estonians and Russians as previously shown¹⁰⁷ but add growing minorities of Finns and English speaking or international business makers in Estonian market.

Psychometric Evaluation Scale of Entrepreneurial Orientation

There is a quote “If you can’t measure it, you can’t manage it”. Can we measure entrepreneurial orientation of a person? Could we manage it – whether externally or by a person himself?

Sufficient number of studies have been carried out in various contexts about the measure of success in entrepreneurial activity (see *Lumpkin, Dess, 1996*). Despite the efforts,¹⁰⁸ the definition of “success” is hard to define by any methods or scales to

¹⁰² See: *Blawatt, K. R.* Entrepreneurship in Estonia: Profiles of Entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 1995, 33, pp. 74–79.

¹⁰³ Just like in case of the policies about the essence and goal of modern education in Estonia, the discussion about knowledge and science in policy setting within the Estonian society is still mostly a debate of professional circles, not a common trend or practice. The separation is not just between power and population but appears strongly also between science, population and power. In theory, knowledge and innovation are set as a priority in governing and policy development, nevertheless, the reality may differ strongly. About the ideal, see: *Varblane, U., Mets, T., Andrijevskaja, J.* Knowledge-based entrepreneurship in Estonia. *CASE Network Studies & Analyses*, 2010, p. 407.

¹⁰⁴ See: *Mets, T.* Entrepreneurship in Estonia: policies, practices, education and research. Tartu University: Centre for Entrepreneurship, 2006.

¹⁰⁵ See: *Smallbone, D., Piasecki, B., Venesaar, U., Todorov, K., Labrianidis, L.* Internationalisation and SME development in transition economies. *Journal of Small Business & Enterprise Development*, 1998, 5 (4), pp. 363–375.

¹⁰⁶ See: *Kirsipuu, M.* Rural Entrepreneurship Policy in Estonia. *Discussions on Estonian Economic Policy*, 2009, 17, pp. 97–116.

Kirsipuu, M. Strategies for Estonian Rural Family Enterprises. *Discussions on Estonian economic policy: Theory and practice of economic policy*, 2009, p. 18.

Jedik, A., Stalgienė, A., Aamisepp, M., Bratka, V., Zekalo, M. The Comparison of Entrepreneurship Ability of Dairy Farms in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 2014, 36, pp. 516–526.

¹⁰⁷ See: *Vöörmann, R., Helemäe, J.* Ethnic relations in Estonia’s post-Soviet business community. *Ethnicities*, 2003, 4, pp. 509–530.

¹⁰⁸ See, e.g.: *Jantsch, J.* 4 metrics for measuring success. *Entrepreneur*, 2009, 37 (2), p. 118. *Maalel, I., Mbarek, B. H., Karim, M.* Intervention of incubator and its impacts on entrepreneur’s success through social capital view. *International Journal of Innovation & Learning*, 2011, 10 (1), pp. 1–21.

achieve a commonly and explicitly understood term – would it be continuation (survival) time,¹⁰⁹ the monetary side of activity (meaning investment vs profit), satisfaction of an entrepreneur,¹¹⁰ community development part¹¹¹ or, e. g., sustainability of a family or a group involved.

One of the methods in the recent years for evaluation of entrepreneurs has been Connor-Davidson Resilience Scale (CDRS).¹¹² The problem, however, with this psychometric evaluation scale, like with many others is that:

- 1) the original sources of the scale have dispersed,
- 2) the definition of each category has become vague,
- 3) it may depend on cultural context,
- 4) the scale has been modified and reshaped by different users.

CDRS has been used to measure various characteristics in different contexts from clinical to the terms of social sciences, so it is hard to determine the core and unified meaning of each category compared to the original or to the focus group at hand.¹¹³

The questionnaire and interviews used in the underlying research of this paper included categories that involved change, adaptation, stability, readiness to face unexpected circumstances, professional networks, confidence, challenges, personality type of the respondent, sources of personal stress, self-image, sustainability, determination, attitudes towards risk, locus of control and resources. The psychometric properties¹¹⁴ of the questionnaire were measured, tested and evaluated. Adopting CDRS scale to the needs of specific questionnaire, the part for entrepreneurial prerequisites and preparation was designed.¹¹⁵

¹⁰⁹ See: Fried, H. O., Tauer, L. W. An Entrepreneur Success Index that Predicts Survival. *USASBE Conference Proceedings*, 2013, pp. 30–52.

¹¹⁰ See: Cooper, A. C., Artz, K. W. Determinants of satisfaction for entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 1995, 10 (6), pp. 439–457.

¹¹¹ See: Deneen, S. Agents of change: social entrepreneurs measure success by doing good. *Success* (06/07) 2008, pp. 94–98.

¹¹² See: Manzano-García, G., Calvo, J. C. Psychometric properties of Connor-Davidson Resilience Scale in a Spanish sample of entrepreneurs. *Psicothema*, 2013, 25 (2), pp. 245–251.

Connor, K. M., Davidson, J. R. Development of a New Resilience Scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 2003, 18, pp. 76–82.

¹¹³ See: Connor, K. M., Davidson, J. R. The Connor-Davidson Resilience Scale. 2015. Available at <http://www.connordavidson-resiliencescale.com/> [last viewed 31.08.2015].

Windle, G., Bennett, K. M., Noyes, J. A methodological review of resilience measurement scales. *Health and Quality of Life Outcomes*, 2011, 9 (8), pp. 1–18.

¹¹⁴ See: Pham, T. H., Ducro, C., Saloppé, X. Psychometric assessment of the Buss and Perry Aggression Questionnaire (1992) in a prison population. *Acta Psychiatrica Belgica*, 2011, 111 (2), pp. 9–14.

¹¹⁵ The questionnaire used for the underlying survey of the current paper is a development of the work and studies in high security prisons of several countries. It was ran in two languages (originally prepared in three), contained 82 questions and a special part called “wheel” – the self-analysis tool that has been used by T. Stewart in her face-to-face group programs with inmates. About theoretical background, see for example: Gillham, B. (2008). *Developing a questionnaire*. Continuum.

Entrepreneurship Education. Entrepreneurship Course in Tartu Prison

43.2% of the respondents to GEM declared that they have at least some entrepreneurship skills. Could one learn to be an entrepreneur?¹¹⁶ Entrepreneurial education in Estonia has been continuously criticized,¹¹⁷ even on the higher education level.¹¹⁸

Estonian government yet again has set entrepreneurship as one of the priorities in country's development in 2014–2020.¹¹⁹ According to this, the entrepreneurship-oriented education should be a vocational part of the education system and serve the needs of both domestic and international labor market. Current vertical and horizontal incompatibility between the labor market and education in Estonia (Figure 8)¹²⁰ shows room for improvement. Opinion about the role of school in the development of entrepreneurial attitudes as well as knowledge and skills varies among the respondent groups (Figure 7).¹²¹ These studies do not reflect the education in prison but inmates' responses (Stewart, 2013 and 2014) were very critical about the link between currently available courses and development opportunities against their personal needs and the reality in the labor market.

The role of online or e-learning in entrepreneurial education has been considered an important facilitator, especially in co-creative type of entrepreneurial activity and in building mutual trust.¹²² Internet as a tool in educational training is not used in Estonian prisons, although its positive impact, especially in business education, has been noted.¹²³ Alternatives – traditional face to face meetings, group trainings with entrepreneurs and practitioners in the entrepreneurship field or other

¹¹⁶ See: Torokoff, M. Opportunities for Schools to Develop Entrepreneurship. A Special issue on Entrepreneurship Education. *Working Papers in Economics*, 2006, 21, pp. 81–96.

¹¹⁷ See: Küttim, M., Arvola, K., Venesaar, U. Development of Creative Entrepreneurship: Opinion of Managers. *Business: Theory and Practice*, 2011, 12, pp. 369–378.
Venesaar, U., Jakobson, I. Assessment and Promotion of Entrepreneurial Initiative and Attitudes towards Entrepreneurship: The Case of Estonia. In Fayolle, A., Kyro, P. (eds.). *The Dynamics between Entrepreneurship, Environment and Education (European Research in Entrepreneurship)*. Edward Elgar Publishing, 2008.

¹¹⁸ “.. they merely provide knowledge, but do not motivate people to start a business. The main impediments are connected with the lack of practical experience for starting business, but also lack of business ideas, shortage of capital and risk aversion; the graduates are neither sufficiently aware of nor ready to use entrepreneurship support programs.” (Kolbre, Piliste, Venesaar, 2006).

¹¹⁹ See: *Ettevõtlus-ja innovatsioon* [Entrepreneurship and Innovation]. *Majandus- ja kommunikatsiooniministeerium* [Ministry of Economic Affairs and Communications]. *Majandus-ja kommunikatsiooniministeerium* [Ministry of Economic Affairs and Communications], 2015/1. Available at <https://www.mkm.ee/en/objectives-activities/economic-development-and-entrepreneurship/innovation> [last viewed 31.08.2015].

Eesti Ettevõtluse Kasvustrateegia [Estonian Entrepreneurship Growth Strategy]. *Majandus-ja kommunikatsiooniministeerium* [Ministry of Economic Affairs and Communications], 2015/2. Available at http://kasvustrateegia.mkm.ee/index_eng.html [last viewed 31.08.2015].

Estonian Research, Development and Innovation Strategy 2014–2020 “Knowledge-based Estonia”. Ministry of Education and Research; Ministry of Economic Affairs and Communications, *Vabariigivalitsus* [Estonian Government], 2014. Available at https://www.google.ee/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAAahUKEwi1w6_d_KrHAhXF_HIKHXwGA1g&url=http%3A%2F%2Fwww.hm.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Festonian_rdi_strategy_2014-2020_en.doc&ei=JyHPVfWTOsX5yWP8jIzABQ&usq=AFQjCNGzu7y0sE03dbpcmg [last viewed 31.08.2015].

¹²⁰ See: p. 38: SA *Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly]. *EHDR 2012/2013. Eesti Inimarengu Aruanne* [Estonian Human Development Report] 2012/2013. Available at http://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2013/05/EIA2013_eng.pdf [last viewed 31.08.2015].

¹²¹ Ibid.

¹²² See: Elenurm, T. Integrating online learning and field projects in entrepreneurship education. The 17th Nordic Conference on Small Business Research. Helsinki: Aalto University, 2012.

¹²³ See: Elenurm, T. E-learning as a Learning Community Tool. *EBS REVIEW*, 2002, pp. 35–40.

contact-learning methods have not been used in entrepreneurial education and training of inmates, even though the synergy between developing business education and management of HR is considered a key factor in a rapidly changing society,¹²⁴ as well as communication and social interaction in learning process in general.¹²⁵

Each year from 2009 to 2013, a small group of prisoners from Tartu prison were selected for a course of entrepreneurship (Table 1) as a pilot for entrepreneurial education of inmates. The course was considered a vocational study based on secondary education level. The course accepted only attendees with at least some experience in entrepreneurial practice, as prisoners are not allowed to attend required practice on site. The reasons for dropping out during the course (six months) were mostly related to the disciplinary problems in prison. The course, according to the inmates, has been highly desired among prisoners, partly because there are very few study courses available in prison.

There are no records about the outcome to give an evidence, as to how many of the course attendees have started their own enterprise, how do they evaluate the practical input of the course for application in real life, how has the plan of legal occupation path as entrepreneurs been managed and implemented and if they succeeded (whatever measure of success would be considered as a measure).

The Study of Estonian Inmates as Potential Entrepreneurs

Entrepreneurial activity is largely based on potential entrepreneurs, their attitudes, knowledge and belief in success by GEM, 2013. In order to evaluate male convicts as possible and potential entrepreneurs, adult male prisoners in two (out of three) Estonian male-populated prisons, eligible to work at their release, were surveyed in winter 2013/2014. The sample represents approximately 10% of the total male prison body in Estonia. Other methods used in the study were semi-structured interviews with convicts, continuous interviews with newly released and recidivists and their family members, interviews with employers, focus group interviews with Estonian Unemployment Insurance Fund, consultations with prison officers, observation, literature and comparison with statistics and relevant studies about the topic.

The age of inmate respondents was from 18 to 67 years, average 32.6 years, median 31.0 years, which quite well corresponds to the general comparison group (GEM includes already established entrepreneurs, as well). The average education of respondents in prisons was 9.7 classes (secondary education in Estonia requires 10–12 years) – the education of inmates is not considerably lower than among public.¹²⁶

¹²⁴ See: Elenurm, T., Ennulo, J., Laar, J. Structures of Motivation and Entrepreneurial Orientation in Students as the Basis for Differentiated Approaches in Developing Human Resources for Future Business Initiatives. *EBS Review*, 2007, 23 (2), pp. 50–61.

¹²⁵ See: *Vygotsky, L. Thought and Language*. (O. w. 1934, ed.) Cambridge: MIT Press, 1962.
Vygotsky, L. Mind in Society: The development of higher psychological processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.
Lev Vygotsky. Lev Vygotsky. Retrieved from Simply Psychology, 2014. Available at <http://www.simplypsychology.org/vygotsky.html> [last viewed 31.08.2015].
Riddle, E. M. Lev Vygotsky's Social Development Theory. 1999. Available at http://members.iinet.net.au/~aamcarthur/4_Mar_2008_files/Vygotskys_Social_Development_Theory.pdf [last viewed 31.08.2015].

¹²⁶ According to GEM, 60% of successful entrepreneurs in Estonia have higher education, but the study does not explain whether they count bachelor's degree, master's degree or higher as an equivalent of the higher education (*Rahva ja eluruumide loenduse* (REL 2011), [Population and Housing Census (PHC 2011), 2011].

60% of respondents were not recidivistic (the first or the second imprisonment). The average imprisonment time, as both the national statistics and the current survey shows, is more than five years. Since many released persons return soon after they were released (before their adaptation time in the freedom or in the regular local society), the time that should be considered as separation from normality is even lengthier. The average time spent by respondents in prison within their lifetime was 6.4 years¹²⁷ and the average of imprisonment occasions – 2.6 times.

The questionnaire was distributed in Russian and Estonian languages – the two main spoken languages in Estonia prison.¹²⁸ Russian-language questionnaire was designed for a better access to the full body of Estonian inmates. These two cultural and ethnic groups, Estonian and Russian, appear to be with similar delinquent behavior¹²⁹ and statistics¹³⁰ show that the number of inmates with Russian mother tongue is not the majority of the total body of inmates. However, Russian is still a widely spoken language in prisons; it affects communication in the facilities and may create different networks after release. In general, the answers were very thoughtful and clearly expressed. No questionnaires were excluded due to bad handwriting and respondents had provided a lot of voluntary comments and additional writings. Many of the respondents expressed a wish to participate in further study. Naturally, the response may be motivated also by the lack of activities and general boredom.¹³¹

The conducted survey (Stewart, 2013) considered as the potential future entrepreneurs adult males from age 18 to 50 (55), excluding prisoners with special needs, any kind of addictions and other obstacles that would prevent actual entrepreneurial activity without prior involvement of specialists of another area. 23% respondents reported to have an addiction, which corresponds to the official statistics.¹³² The final selection took into account experience of being responsible for business activity, work process, other people, any obtained profession or knowledge in some area. 160 (75%) of 213 respondents qualified. The selection group was not all that different from the group of 213 generalrespondents in terms of incarceration – 2.2 times imprisoned, a total of 5.6 years spent in prison, the average current sentence – 6.2 years and expected release in 2 years. The study also inquired, in addition to the sentenced length of punishment (which is used in statistics, see Figure 5) into the expected time of release. The education level of the selection group of 160 was

¹²⁷ After approximately four years of incarceration (which in Estonian prisons means almost total isolation from society or extremely limited contacts), in majority of the cases a person has lost his social contacts, ability to operate in public information and skills to enter the employment market are significantly lowered.

¹²⁸ Note, that even though, the international, as well the national statistics (*Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2015) show a large number of foreign prisoners in Estonian prisons, the majority of those are persons without any citizenship (specific internal policy of Latvia and Estonia after newly acquired independence in early 1990ies) or persons from former Soviet Union, – mostly, Russian speaking people. The number of prisoners, who speak neither Estonian nor Russian languages, is extremely limited in Estonian prisons (Figure 6) – in 2014, it has not exceeded 10–15 persons in total.

¹²⁹ See: *Edovald, T.* Prevalence of Self-Report Delinquency by Ethnic Background: Findings from a Cross-sectional Study in Estonia. *European Journal of Social Sciences*, 2010, 13 (2), pp. 321–334.

¹³⁰ See: *Eestistatistika* [Statistics Estonia], 2015. Available at <http://www.stat.ee/en> [last viewed 31.08.2015].

Justiitsministeerium [Ministry of Justice], 2015. Available at <http://www.just.ee/en> [last viewed 31.08.2015].

¹³¹ See: *Manger, T., Eikeland, O.-J., Diseth, Å., Hetland, H., Asbjørnsen, A.* Prison Inmates' Educational Motives: Are They Pushed or Pulled? *Scandinavian Journal of Educational Research*, 2010, 54 (6), pp. 535–547.

¹³² See: *Kuritegevus Eestis* [Criminality in Estonia]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2009.

higher – 12 years finished and 64.4% had a certified profession. The same average tendency has been measured in other Nordic countries¹³³ – compared to the general population, prison inmates have an educational level that is similar to the educational level of the general population. The usage of a computer as an indicator of the education type and habits did not vary in age groups but was very different considering the time spent in prison in life (see Table 3). It was found similar with the studies in other countries that the percentage of prison inmates who have completed vocational education is lowest among the youngest inmates. The difference appeared in the age groups, indicating that addictions (both acknowledged and diagnosed) are mostly related to the younger inmates. When asked if they have attended any courses that would help to get rid of their addiction, only 4.7% answered positively.

Results

To the question: “Do you think you have a talent for entrepreneurial line of activity or lifestyle?” 76% of respondents answered “yes”; only 22% said “no”, a few were uncertain. This is an extremely high percentage compared to the general audience and may indicate the lack of sensed options on the labor market or again, a strong pressure due to the lack of other foreseeable options. The conducted study confirmed that formerly imprisoned persons may have different or limited access to resources necessary for a startup of a business – limited access to monetary and other type of support from the state or funds. At the same time, as also noted by other authors,¹³⁴ they may have access to different people and information (not better or worse, just accessing other segments or type), based on their life experience, social networks and information search processes.

Entrepreneurial orientation could be divided into¹³⁵ imitative, individual innovative and co-creative (innovative) entrepreneurship.¹³⁶ Individual innovative entrepreneurship type would be the most favored by the questioned inmates despite extended detachment from the market and the lack of previous formal entrepreneurial education and training, even though this type of entrepreneurial activity requires a special prior preparation and guidance. The guidance, taking into account the cultural adjustment period after release, should actually continue at least throughout the first year or even two years after the start of an independent business activity.

The co-creative entrepreneurship type would require a strong external encouragement and clearly expressed trust as to the question “what do you consider the most important obstacle in legal occupation of ex-convicts?” most inmates (56%) answered that social acceptance is very negative towards ex-convicts.

The big difference appeared in expected outcomes – GEM showed that 70% of starting entrepreneurs had not yet received income from their companies while the main pressure for ex-offenders was to establish income and sustainable living as an

¹³³ See: Hetland, H., Eikeland, O. J., Manger, T., Diseth, A., Asbjørnsen, A. Educational Background in a Prison Population. *The Journal of Correctional Education*, 2007, 58 (2), pp. 145–158.

¹³⁴ See: Shane, S. A General Theory of Entrepreneurship. *The Individual-Opportunity Nexus*. Cheltenham: Edward Elgar, 2003.

¹³⁵ See: Elenurm, T., Moisala, A. Comparative Analysis of Entrepreneurial Orientations among Estonian and Finnish Business Students. *The International Council of Small Business* (p. CD). Turku: ICSB 52 World Conference Proceedings, 2007.

Elenurm, T. Innovative Entrepreneurship and Co-creation. *Journal of Management and Change*, 2013, 30/31, pp. 16–30.

¹³⁶ See: Elenurm, T., Ennulo, J., Laar, J. Structures of Motivation and Entrepreneurial Orientation in Students as the Basis for Differentiated Approaches in Developing Human Resources for Future Business Initiatives. *EBS Review*, 2007, 23 (2), pp. 50–61.

alternative to employment. For one third (31%) of respondents, finding a job was the main problem after release. Considering that 41% of the respondents declared to be the main bread winner in their family before their penalty and just a half (56%) said that they can continue on the same occupational line as before their imprisonment, it gave the context to their answers.

The motive categories to study and obtain work-related experience in prison that were identified by respondents (several open-answer questions) were similar to the studies in neighboring countries:¹³⁷ factor 1 – to prepare for life upon release; factor 2 – social reasons and reasons unique to the prison context; and factor 3 – to acquire knowledge and skills.

Numerous legislative restrictions (Appendix 3), economic and social limitations apply to ex-offenders after release, narrowing the opportunities in finding a suitable legal work and income. Those limitations are strongly felt. All the groups participating in the survey confirm that a person released from prison in Estonia is not a favored material on the labor market despite the measures that have been established for an employer. The reason is not so much the committed crime (with some exceptions, of course) as the “product” that is released after years of imprisonment. Inmates, specialists and family members, as well as interviewed employers agreed that a person after release is characterized as:

- a) unemployed for a long period – it means that the person has lost skills and habit to work;
- b) emotionally hurt;
- c) has lost communication skills;
- d) detached from regular society, having distorted objectives, illusory expectations;
- e) insulted, angry, without hopes and trust;
- f) burdened by massive health problems that occur later during the post-release period (including ability to focus, both physically or mentally).

Entrepreneurship Orientation and Preparation of Inmates

The underlying study focused on three interrelated aspects of the problem:

- 1) whether entrepreneurial activity is a possible socialization measure in the current legal and business environment (in Estonia);
- 2) is it possible to occupy the current state’s potential workforce of felons more effectively during their imprisonment and after release;
- 3) are former offenders potentially ready to start a legal enterprise after release from prison.

Entrepreneurial personality is characterized¹³⁸ by self-motivation that makes encountering risks possible, it has a strong internal locus of control and the need to achieve. In addition, a self-driven activity requires considerable level of self-confidence and optimism.¹³⁹ Entrepreneurial success is also associated with communication skills, ability to delegate and performance facilitation. Needless to say that a

¹³⁷ See: Manger, T., Eikeland, O. J., Diseth, Å., Hetland, H., Asbjørnsen, A. Prison Inmates’ Educational Motives: Are They Pushed or Pulled? *Scandinavian Journal of Educational Research*, 2010, 54 (6), pp. 535–547.

¹³⁸ See: Elenurm, T., Ennulo, J., Laar, J. (2007).

¹³⁹ In a negative association, it may create tension between the risk-taking and business success but in a positive association it is necessary in order to overcome hostility and dynamism of the business environment.

certain level of knowledge and skills in legislation, bookkeeping, computer usage, market, production etc. would serve as a plus.

The inmates' internal locus of control appeared (Stewart, 2013) very low. The opportunity to establish a suitable control group for that measure is questionable, as it should engage the similar age, education, heritage, nationality, experience, etc. male group, but the study shows that, in general, a hope for better is very low among the inmates, and the need for help has been expressed on most occasions.

As expected, the external locus control of inmates is very high – the belief that their faith and well-being are controlled by and depend highly on other persons (e.g., state institutions and the officers in charge) is predominant. Naturally, it may be connected to repeated imprisonment history and techniques of neutralization, known in criminal theory. To summarize, prisoners are confident but not optimistic.

Formal education plays a role in employment, but the actual skills in an area define the ability to be active in the private sector. Therefore, observed were the skills and professional-level hobbies of inmates that might be a base for an entrepreneurship. Apr. 50% (110 of 213) had a certified profession, a surprisingly high number of spoken languages was declared (Estonian¹⁴⁰ 2.6 in average, Russian – 1.7). On the average, the respondents have been on the same occupational field for 7.1 years – that indicates professional skills, continuity and sustainability. Younger inmates, on the average, have higher formal education scores, they are better skilled in computer usage; inmates who are older than 40 years have a better vocational experience and normally have had a professional career prior to their imprisonment. To the question: “With what tools are you skilful?” only 10% did not answer positively. The stated hobbies supported either professional life or general well-being.

The questionnaire also compared answers that were given about the respondents themselves and concerning other inmates (what occurs generally). The answers to the general question, “What do you consider the most important obstacle in legal occupation of ex-convicts?” (see Table 4) differed from those to the more personal question “What stops you?” (see Table 5). E.g., education was seen as an obstacle both personally and in general, but the difference in its indicated importance was almost twofold.

Work that prisoners do (see pg. 7) is not considered as a work outside of prison – distributing food, folding laundry, cleaning, etc. The work arrangement is to be decided inside the prison.¹⁴¹ The term “work” has therefore been somewhat confusing throughout the study and needs to be defined more clearly in the future. Without work and study, historically (Anton Makarenko) and according to modern integrated theory of behavior change and theory of community, no change is possible. Human dignity vs human rights, as part of communal dignity, is integrated into these concerns.¹⁴²

Development during incarceration. The limitations in the prison education in Estonia today, according to the research, do not match the general trends of integration into the labor market, both in academic and VET directions. One of the

¹⁴⁰ Est – Estonian-speaking group, Rus – Russian-speaking group based on the choice of the questionnaire, they picked from two language options.

¹⁴¹ See: *Vangla sisekorraeskiri* [Rules of the House in Prison]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/12876858> [last viewed 31.08.2015].

¹⁴² See: *Habermas, J. The crisis of the European Union: a response.* (C. Cronin, trans.) Cambridge: Polity Press, 2012.

obstacles is almost no access to IT resources, even though this has been seen as one of the objectives of the Lifelong Learning Strategy 2020.¹⁴³ Additionally, business-related social contacts are extremely limited and do not support awareness of trends and demands in the market.

Special Educational and Developmental Needs of Prisoners

Criminal world, esp. prison, carries its own (sub)culture – a set of norms that are similar to the surrounding culture, but in many ways differ from it. It is possible to think of (re)socialization attempts during imprisonment as a shift of cultural norms, a specific type of learnacy, which, in order to change (breaking the patterns of the past and developing the new ones) has to affect values, language (not just verbal), skills and key competences. According to contemporary policies, the goal is to create a dialogue and discussion about those topics, in order to develop intercultural competence.¹⁴⁴

From this perspective, the education for inmates should be organized based on and taking into account the specifics of their baseline culture.¹⁴⁵ The idea was strongly emphasized during the interviews with Estonian Unemployment Insurance Fund specialist who pointed out that specifics of the imprisonment were noticeable and common to the most newly-released males.

The progressive pedagogy method,¹⁴⁶ introduced by Montessori and Vygotsky,¹⁴⁷ underlines the same principle in education success. The importance of cultural features is also highlighted in the later entrepreneurial activity.¹⁴⁸ In order to understand those specific needs related to inmate education and their preparation, especially for entrepreneurship¹⁴⁹ during the time of imprisonment, the models of knowledge conversion could be tested.¹⁵⁰

¹⁴³ See: *Digipööre*. Digital focus. *Haridus-ja Teadusministeerium* [Ministry of Education and Research], 2015. Available at <https://www.hm.ee/en/activities/digital-focus> [last viewed 31.08.2015].

¹⁴⁴ See: *Deardorff, D. K.* (ed.), 2009.

¹⁴⁵ Culture as a bounded “normative” concept. It is quite common, especially in education, to think of culture as a well-defined entity that helps differentiate entire groups of people. These statements imply a concept of culture as well-bounded, cohesive entities whose traits and values are shared, in one way or another, by all members of a particular group. But given the great diversity that exist within groups, such cohesiveness is unlikely to exist (*Moll, 2014, p. 120*)

Moll (Moll, 2014), talking about different cultures, underlines: “. it was therefore especially important to learn how to think about culture /.../ especially in response to the many different circumstances of material life”.

¹⁴⁶ Combinations of this method with creative approaches have proven their usefulness and effect in prison environment concerning social communication development and preparation for release. Considering specific problems, obstacles and background of inmates, regular educational and development programs and set goals may be less or even non-effective.

¹⁴⁷ See: *Moll, L. C. L. S. Vygotsky and Education*. Routledge, 2014.

Lindgren, A., Heikkinen, A. (eds.). *Social Competences in Vocational and Continuing Education*. Peter Lang, 2004.

¹⁴⁸ See: *Elenurm, T., Ennulo, J., Laar, J.*, 2007.

Elenurm, T. Entrepreneurial orientations of business students and entrepreneurs. *Baltic Journal of Management*, 2012, Vol. 7, No. 2, pp. 217–231.

¹⁴⁹ See: *Elenurm, T.* Knowledge Sharing Challenges in Developing Early-stage Entrepreneurship. 2013.

¹⁵⁰ See: *Elenurm, T.* Knowledge as open space. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 2010, pp. 201–208.

Elenurm, T. Open space as a knowledge metaphor and a knowledge sharing intervention. *Knowledge Management Research & Practice*, 2012, 10 (1), pp. 55–63.

Health Issues

Generally, mental health among the prison population should be of a greater concern. Nearly a half of prisoners suffer from mental health problems.¹⁵¹ Many mentally ill prisoners remain undetected and undertreated.¹⁵² The early phase of imprisonment is a vulnerable period with a moderately high incidence of adjustment disorders.¹⁵³ The study showed that so is the release phase – many of the released suffer from post-incarceration syndrome (PICS) and relapse.¹⁵⁴ Solitary confinement, as a correctional measure, deepens those syndromes.¹⁵⁵ Respondents and their family members admitted continuing difficulties in both physical and mental adjustment after lengthy solitary confinement (in Estonia it can last up to 250–350 days).

Another aspect that was strongly underlined, especially by the specialists of Estonian Unemployment Insurance Fund and family members, was the problem related to social and communication skills. The lack of interaction with regular community and predominance of subcultural affect is also noted by prisoners themselves. The importance to relate these skills to the prison education is obvious (*Cook*, 2015).¹⁵⁶

Conclusions

The state, says Michel Foucault,¹⁵⁷ is a practice, not a thing, and power is not a thing but a relation. This power of the state over a person sets an environment that enhances or inhibits the potential of punishment time.

The current paper highlighted one of the mismatches among the interest of the public, executive power and a specific subject group of that power – prisoners and released, acting on the labor market. Prisoners is one of the minority sectors in Estonian society who have historically been a subject group for policy creation not a participating party. These people, mostly young men, however, are entering society again. It is largely affected by the state policy,¹⁵⁸ whether they have a chance or remain a burden for society through social and direct fiscal cost. Both those in power and the condemned express that there is a need to change norms, meanings and interpretations of the imprisonment punishment, and related to this the right for work, studies, personal and professional development training, which are necessary to cope with the regular society.

¹⁵¹ See: Fact Sheet. Prison and Health. World Health Organization. WHO, 2015. Available at <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/prisons-and-health/data-and-statistics/fact-sheet-prison-and-health> [last viewed 31.08.2015].

¹⁵² See: *Andersen, H. S.* Mental Health in Prison Populations. A review – with special emphasis on a study of Danish prisoners on remand. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 2004, 110, pp. 5–59.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ See: *Gorski, T. T.* Articles by Terence T. Gorski, 2015. Available at http://www.tgorski.com/gorski_articles/gorski_articles.htm [last viewed 31.08.2015].

¹⁵⁵ *Andersen, H. S.*, 2004.

¹⁵⁶ See: *Cook, B.* What is Social Communication? Southern Connecticut State University, 2015. Available at <https://www.southernct.edu/academics/schools/education/asd-center/Social%20Communication%20final%206-13-13.pdf> [last viewed 31.08.2015].

¹⁵⁷ *Taylor, D.* (ed.). Michel Foucault: key concepts. Acumen, 2011.

¹⁵⁸ See: *Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine* [Approval of Development Trends of Criminal Policy until 2018]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice] *Riigiteataja* [Government Gazette], 2010. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/13329831> [last viewed 31.08.2015].

The problem. The underlying mixed method action research of the paper (Stewart 2013 and 2014)²⁴ was compared to the corresponding studies from other countries and revealed that specific obstacles – legal, economic and social – are both real and strongly perceived by inmates (Stewart, 2013) and released persons, also by their family members, specialists of Estonian Unemployment Insurance Fund (according to Stewart, 2014) and the interviewed prison specialists. Those limitations may affect the choices that an inmate could make after release.

The paper shows that the released prisoners are subject to different forms of social, legal and economic obstacles in execution of their aspired and intended potential as participatory members of the labor market. They are rather marked as excluded in the regular labor market. The application of these obstacles and their effect depend on numerous factors, including but not limited to, committed crime, educational background, age, location, surrounding network, personality and prior life history (professional experience and practice) of the person but they more or less affect the employment success after release. Convicts, currently, are strongly discouraged to see their future as a person returning to the labor market.

Estonian entrepreneurial market is still developing and reshaping. The integration of minority and groups and other groups with limited access to employment could be one of the directions for expanding. Involving the released prisoners as entrepreneurs, providing better incarceration-time opportunities for business studies and monitored activity might be one of the ways to encourage entrepreneurship and carry out the ambitious goals that the government and society have set for the coming years.

Due to the specific problems of the prisoners (related to experience, background, health, security limitations, willingness, etc.), it is probably too enthusiastic to believe that the entrepreneurial potential among inmates reaches the same level as that of the general public (approximately 20%), despite the expressed enthusiasm. The current policy (0.4% of inmates a year are involved in some entrepreneurship course, and no practice is involved) does not seem to cover the full potential either. More importantly, if the inmates continuously fail to get any opportunity to work or develop, there is hardly any basis for work-related activity except some personally driven, rare exceptions.

The study among Estonian male prisoners demonstrates that prisoners:

- 1) as general population, differ by their potential to become either a contributor to society or a burden in terms of public interest, spending and social cost;
- 2) have unused capacity to contribute to the labor market during the time of imprisonment;
- 3) most prisoners show greater interest towards contribution to social life, including work and studies than it is possible to exercise currently;
- 4) work as a measure for rehabilitation, treatment, activity, study and preparation for the entry into the society is not properly used by the state power in Estonia. Rather, it diminishes the meaning of imprisonment and weakens the subject under that power, as well as the society as a recipient of the released afterwards;
- 5) after release, in order to become and remain self-sustainable, former felons should ideally be either employed or act as legally self-employed – this entry is not supported by required preparation during their captive time, especially considering that imprisonment can be lengthy;

- 6) during their incarceration time, the inmates develop specific traits that are comparable to other weakened groups who have limited opportunities to compete on the labor market.

Proposed solutions:

- 1) In order to expose and develop their possible potential, the educational and professional development of inmates, as well as the general upkeep during the confinement should be tailored to the current possibilities and the prospective future, both from personal and communal perspective. Prisoners, like the general population of Estonia, have different personalities, life experience, educational background, willingness to achieve and driving forces. As possible entrepreneurs or self-employers, the former offenders differ also according to their entrepreneurial type. Therefore, the re-entry into regular society should ideally be seen in segregated sectors of preparation requirements.
- 2) The measure that Estonian government is declaring as a priority – enhancing economy through small and medium size entrepreneurial activity, should definitely embrace prisoners. There are numerous preparation programs designed for the ones who have dropped out of the labor market in order to strengthen their chances to get re-employed or become an entrepreneur. Those programs would, if used, prepare incarcerated people during their captive penalty to expand or at least retain their opportunities to be successful on the labor market after release (Appendix 1). According to the survey, the information about support programs does not reach the subjects. Practice of those programs, meaning actual work, preparation for employment after release, finding a suitable work on the market, offering one's services properly, etc., is not exercised in prisons. The problem is not the lack of state-supported aid that is already designed but the practice and real possibilities to access those measures.
- 3) Considering the high percentage of challenged people among prisoners due to various specific circumstances, the measures¹⁵⁹ of social security, labor market and healthcare should be monitored and exercised among this specific sector.

Based on the conducted study, it is not possible to give an exact number or percentage of the prisoners currently in Estonian prisons who would be suitable or willing (with meaningful external help) to start sustainable enterprise. This would require more personalized face-to-face evaluation of the potential of current inmates by professionals on different fields. Nevertheless, the potential of Estonian male prisoners is not fully exposed by the current policy of incarceration and re-socialization.

Directions for the **further discussion** and development should involve the following issues:

- Meaningful work in prison.
- Vocational study and training in prison.
- Organizing entrepreneurial education and practice in prisons.
- Reconsidering limitations on legal entrepreneurial activity for the released.

¹⁵⁹ See: *Vabariigi valitsus* [Estonian Government]. *Sotsiaalne turvalisus* [Social security, labor market, healthcare]. Retrieved from Government: Objectives and Activities. Available at <https://valitsus.ee/en/objectives-activities/social-security-labour-market-healthcare> [last viewed 31.08.2015].

- Support after release – models of step-by-step entrance into society through labor market and entrepreneurial activity as a measure of security and sustainability of the community.

Estonian Human Development Report, an annual report of the Estonian Co-operation Assembly,¹⁶⁰ address neither about this particular group – persons with criminal records, nor does it touch upon criminality of the society or its impact. Former offenders should be linked to these analyses as compared to the general population with similar characteristics in the future.

Perhaps, an organizing and voicing body for the released similar to those existing for other minorities with limited opportunities (e.g. the Estonian Chamber of Disabled People), who have created standard roles for equal treatment and exposed their potential in society. It is, however, obvious that more specific studies are necessary on the potential of incarcerated persons. The current activity of prisoners themselves aiming at being heard, is rather personal, random, exhausts institutional resources but fails to affect the system in its entirety.

¹⁶⁰ A non-governmental body, which monitors influential priority topics of Estonia's long-term development, conducts analyses, proposals and policy advices involving all stakeholders and interested parties of society.

Appendixes

Figures

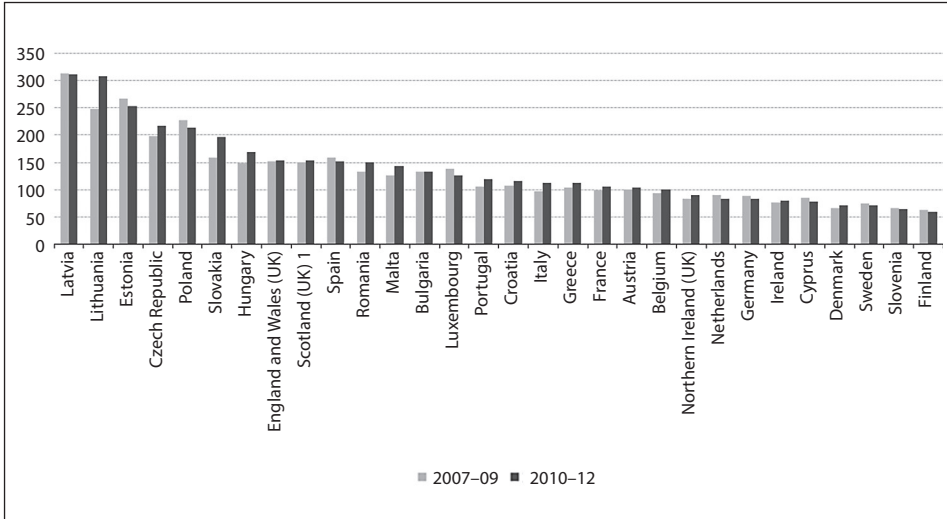

Figure 2. Prison population, average per year (per 100 000 inhabitants) (EuroStat, 2015)

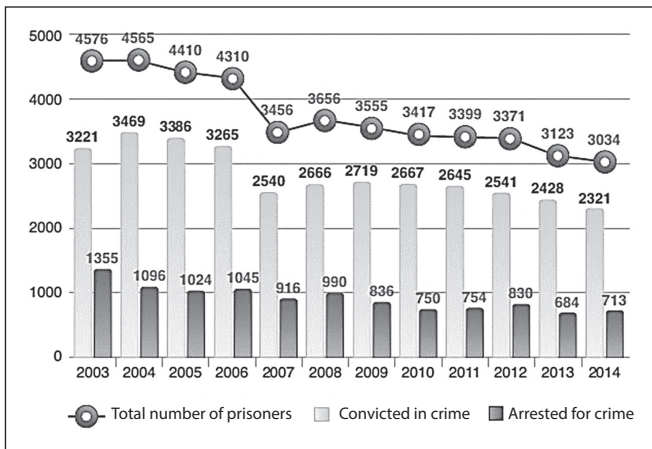

Figure 3. Prison population in Estonia 2003–2014

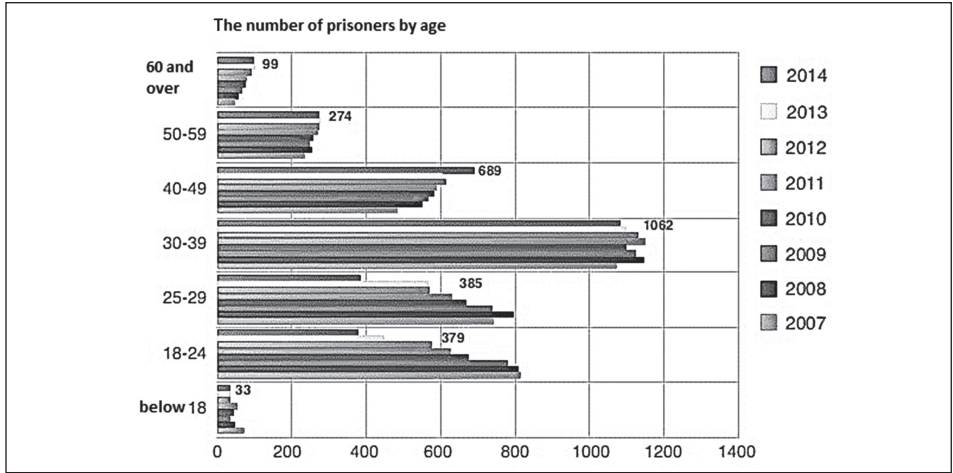

Figure 4. Age of Estonian prisoners (both male and female combined)

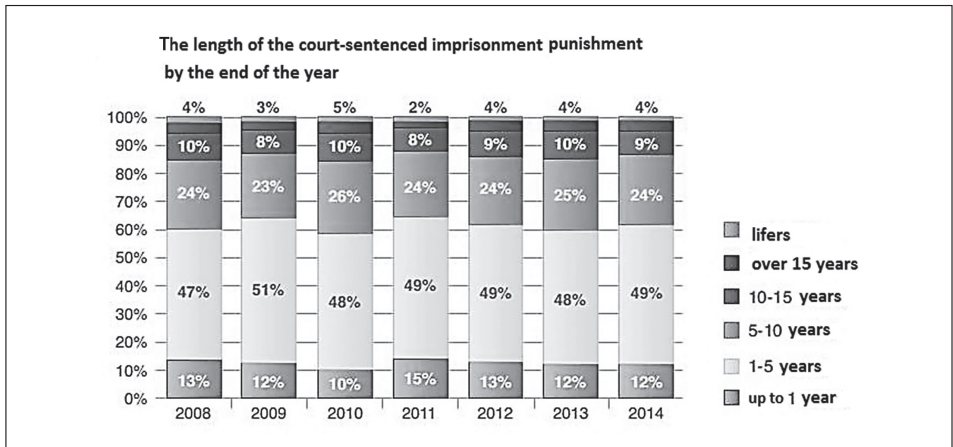

Figure 5. The length of the sentenced incarceration (punishment)

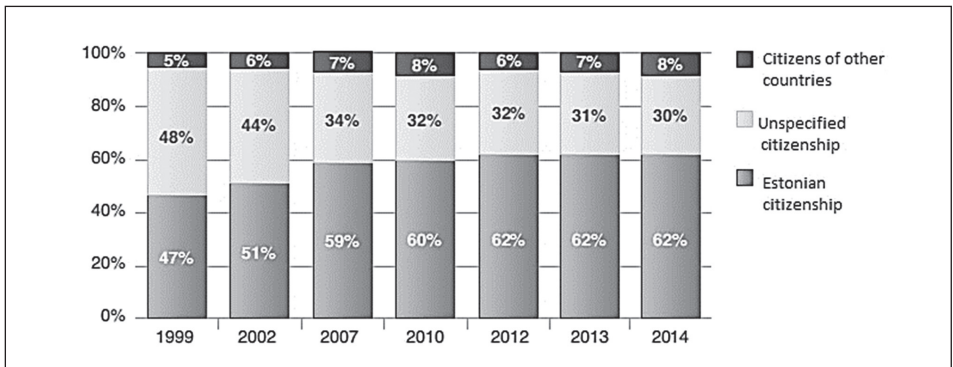

Figure 6. Estonian prisoners by citizenship (Justiitsministeerium [Ministry of Justice], 2015)

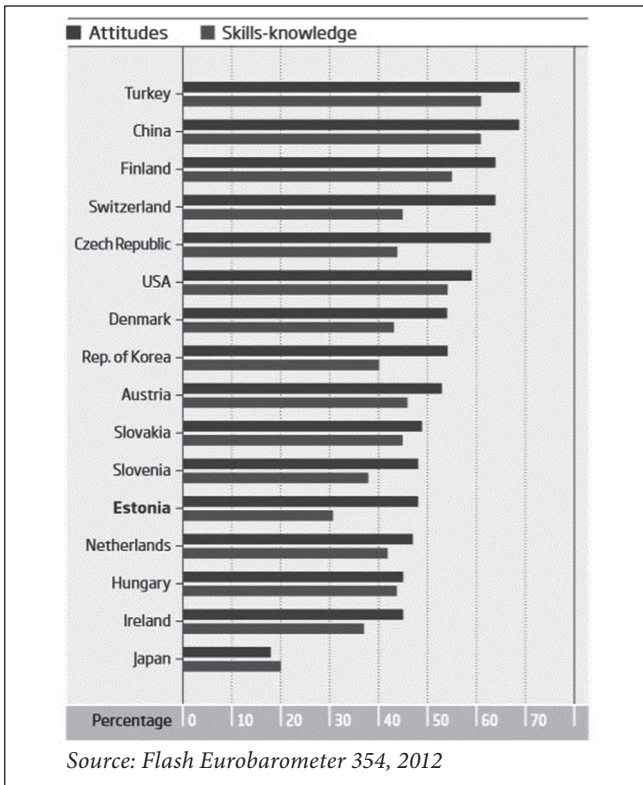

Figure 7. The role of school in the development of entrepreneurial attitudes, knowledge and skills

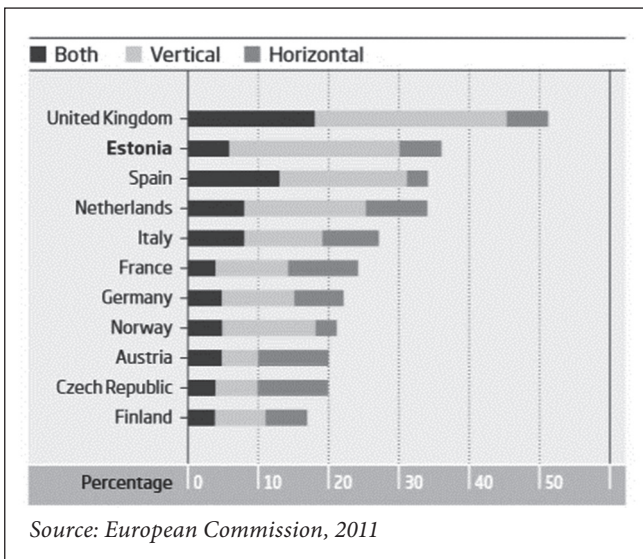

Figure 8. Vertical and horizontal incompatibility between the labor market and education

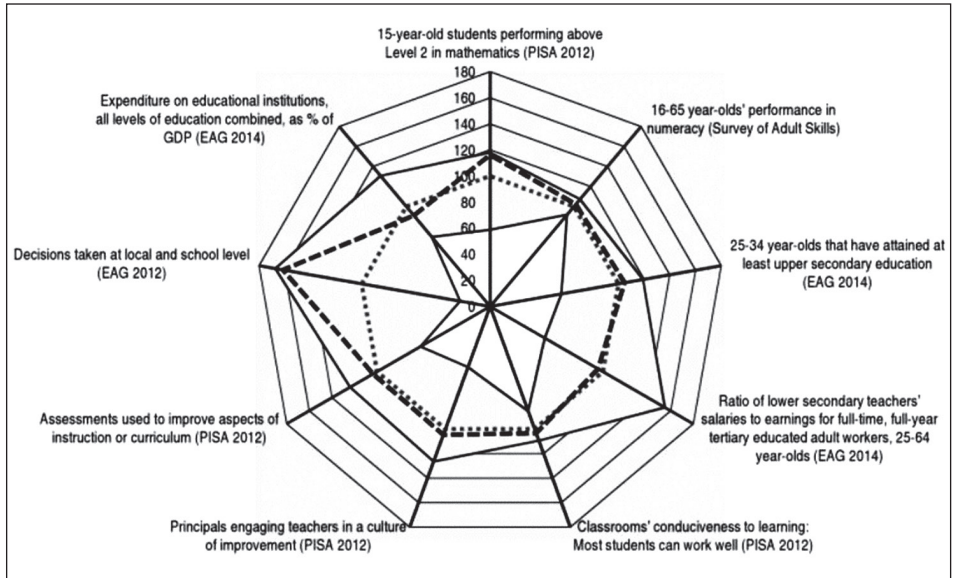

Figure 9. Education Policy Snapshot Survey. OECD (OECD, 2015)

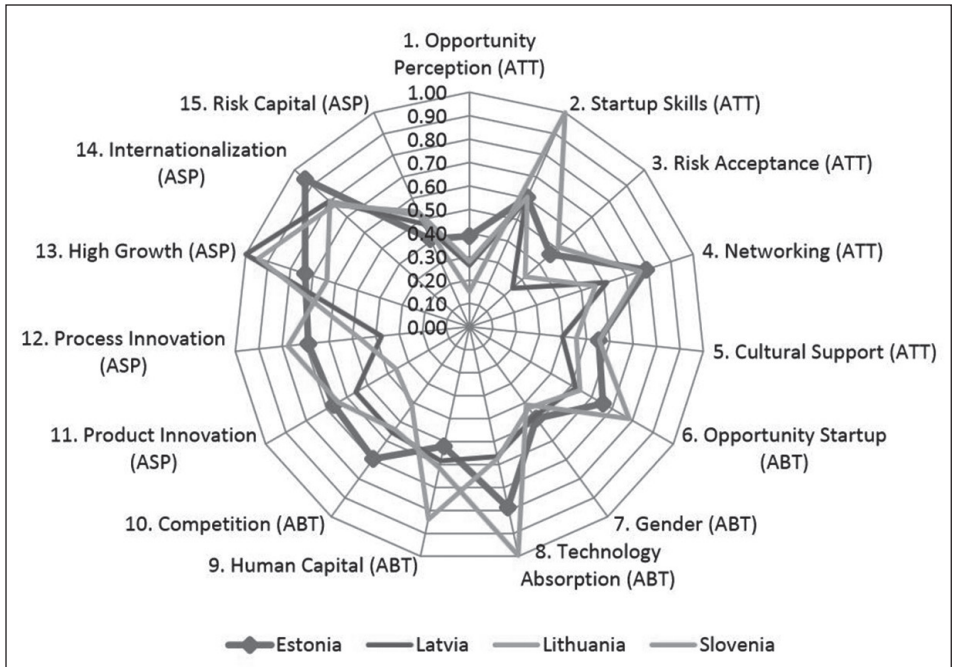

Figure 10. Estonia's entrepreneurial profile compared to Latvia, Lithuania and Slovenia

Tables

Table 1. Small enterprise course in Tartu prison

Year	2009	2010	2011	2012	2013
Available places	16	14	13	10	11
Started a course		15	11	11	9
Finished a course		11	10	10	

Table 2. Salaries in Prison Industry Ltd/ AS Vanglatööstus in 2011

Labor input/ €	2012	2013
Wage expenditure	359 282	369 441
Social benefits taxes	140 477	125 610
Wages of the advisory committee members	15 607	15 607
Wages of the board of officers	37 718	39 000
Wages of persons working under Imprisonment Act	236 982	244 712
Sum of labor input	790 066	794 370
The average number of workers (calculated to full-time employment)	24	26
Average (per person)	32 919	30 552

Data about the officer			Type of the wage		
Employing body Prison Industry, ltd.	The name of the officer	Position	The basic pay	Supple- mentary benefits	Holiday pay
AS Eesti Vanglatööstus	Raivo Kütt	Member of the board	2 472,19	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Jürgen Rakaselg	Member of the board	2 837,64	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Eron Sakur	Member of the board	2 472,19	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Tarmo Vaik	Member of the board	3 708,33	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Enn Veskimägi	Member of the board	2 837,64	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Erik Sandla	Member of the board	376,20	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Andrei Korobeinik	Member of the board	376,20	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Ants Leemets	Member of the board	416,62	0	0
AS Eesti Vanglatööstus	Voldemar Nellis	Member of the Committee	33 568,37	6 400,00	4 626,64

Table 3. When did you last use a computer

Age of the respondent	When did you use computer last time/ average in months	Incarceration time of the respondent	When did you use computer last time/ average in months
46–67	12.0*	More than 6 years	33.7
35–45	22.2	Median 6 years	
25–34	26.4	6 years or less	15.5
18–24	19.4		

*Most persons, who said that haven't used at all or it was a long time ago, fell into this category

Table 4. The answers to the questionnaire 2013/2014: Q75

Q75: What do you consider the most important obstacle in legal occupation of ex-convicts?			
	An option given in the questionnaire	Number of respondents, who chose that option	Percentage of respondents who chose that option
1	Insufficient education or theoretical preparation	138	64,8
2	Insufficient skills (what kind of?)	114	53,5
3	Legislative obstacles	76	35,7
4	Insufficient assistance (what kind of?)	78	36,6
5	Lack of support (from whom?)	94	44,1
6	The attitude of other people and society (how is it exposed?)	121	56,8
7	General situation after release – debts, no home, personal issues	163	76,5
8	Something else (please, list)	63	29,6

Table 5. The answers to the questionnaire 2013/2014: Q68

Q68: What stops you?			
	An option given in the questionnaire	Number of respondents, who chose that option	Percentage of respondents who chose that option
1	Money	123	57,7
2	Education	77	36,2
3	Skills	51	23,9
4	Age	34	16,0
5	Family	26	12,2
6	Criminal record	123	57,7
7	Something else (please, list)	29	13,6

Appendix 1. Active employment support measures of Estonian Unemployment Insurance Fund, many of which could be expanded to inmates

Wage subsidy, business start-up support, adaptation of the workplace, provision of a technical aid, working with a support person, public work, vocational training, job search workshop, career consulting, practical job training, work exercises, assistance service on a job interview, psychological counselling, social rehabilitation, employment club, volunteer work, provisional work, debt counselling, mentoring, addiction counselling, collective work, individual job-placement planning, caretaking service, additional training for business start-up grant recipients, program “My first job”, Career information room and other services.

Services may be adjusted from a year to year.

Appendix 2. Subsidies to employers who hire a person with a criminal record

Labor Market Services and Benefits Act

§ 18. Wage subsidy

- (1) Wage subsidy is a benefit payable to employers for employing unemployed persons.
- (2) Wage subsidy may be paid for the employment of an unemployed person who:
 - 1) has been registered as unemployed for at least twelve consecutive months;
 - 2) is of 16–24 years of age and has been registered as unemployed for at least six consecutive months;
 - 3) has been registered as unemployed for at least 12 months within 15 months and whose registration as unemployed has in the meantime been terminated under the circumstances provided for in clauses 6 (5) 3)–3²) or 7) of this Act;
 - 4) has been released from prison within the twelve months preceding registration as unemployed;

Appendix 3. Professions prohibited to persons with criminal records in Estonia

Republic of Estonia Child Protection Act

§ 51. Restriction on working with children

(1) A person who has been punished or to whom coercive treatment has been imposed for a criminal offence provided for in §§ 133–133³, 141–145¹, 175, 175¹ or 178–179 of the Penal Code, the information concerning punishment of which has not been deleted from the punishment register according to the Punishment Register Act or the information concerning punishment of which has been deleted from the punishment register and entered in the archives of the punishment register, may not be a person working with children, including a child protection official.

Civil Service Act

§ 15. Persons who may not be employed in service

The following person may not be employed in service:

- 1) who is under punishment for an intentionally committed criminal offence;
- 2) who has been punished for an intentionally committed criminal offence against the state, regardless of the deletion of the information concerning punishment;

Military Service Act

§ 86. Persons who are not accepted for active service

The following person shall not be accepted for active service:

- 1) who is a suspect or accused in a criminal matter;
- 2) a person under punishment for an intentionally committed criminal offence;
- 3) has been convicted and deprived by a court judgment of the right to work in a post related to military service or in a post related to any other public service;
- 4) who has been released from military service or a post in any other public service if less than a year has passed from the release;

Digital Signatures Act

§ 21. Restrictions on employees of certification service providers

Employees of certification service providers who are involved in providing certification services shall not have a criminal record for an intentionally committed criminal offence.

§ 29. Restrictions on employees of time-stamping service providers

Employees of time-stamping service providers who are involved in providing time-stamping services shall not have a criminal record for an intentionally committed criminal offence.

Courts Act

§ 47. Requirements for judges

(2) The following shall not be appointed as a judge:

- 1) persons who are convicted of a criminal offence;

§ 103. Requirements for lay judges

(2) The following shall not be appointed as a lay judge:

- 1) a person who is convicted of a criminal offence;

§ 115. Requirements for assistant judges

(3) The person specified in subsection 47 (2) of this Act and the person released from the judge's office on the basis of clause 99 (1) 3) of this Act may not be appointed as an assistant judge.

§ 1251. Judicial clerk

(4) A person who complies with the requirements set out in clauses 47 (1) 1) – 3) of this Act may be appointed as a judicial clerk. A person who, pursuant to the Public Service Act, cannot be employed in the service as an official shall not be appointed as a judicial clerk.

Security Act

§ 23. Prohibition on working as security guard

(1) It is prohibited for a person to work as a security guard if he or she:

- 1) has restricted active legal capacity;
- 2) is serving a sentence for a crime or if information concerning a punishment for a crime committed by him or her has not been expunged from the punishment register.

Sources

Bibliography

1. Andersen, H. S. Mental Health in Prison Populations. A review – with special emphasis on a study of Danish prisoners on remand. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 2004, 110, pp. 5–59.
2. Anderson, B., Covin, J., Slevin, D. Understanding the Relationship between Entrepreneurial Orientation and Strategic Learning Capability: An Empirical Investigation. *Strategic Entrepreneurship Journal*, 2009, 3, pp. 218–40.
3. AS Vanglatööstus [Prison Industry Ltd], 2015. AS Vanglatööstus aruanded. Retrieved from AS Vanglatööstus [Prison Industry Ltd]. Available at <http://www.evt.ee/Aruanded> [last viewed 31.08.2015].
4. AS Vanglatööstus [Prison Industry Ltd], 2015. Struktuuri toetus [Structural Support]. Available at <http://www.evt.ee/ettevotest/struktuuri toetus> [last viewed 31.08.2015].
5. Auerswald, P. E. Entrepreneurship and the theory of the firm. *Small Business Economics*, 2008, 30 (2), pp. 111–126.
6. Bagnasco, A. Trust and Social Capital. In: K. Nash, A. Scott (eds.). *The Blackwell Companion to Political Sociology* (p. ch. 21). Blackwell Publishing, 2004.
7. Beins, B. C., McCarthy, M. A. Research methods and statistics. Pearson, 2012.
8. Blawatt, K. R. Entrepreneurship in Estonia: Profiles of Entrepreneurs. *Journal of Small Business Management*, 1995, 33, pp. 74–79.
9. Estonia – Developing key competences in VET. Cedefop. 2015. Available at <http://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/estonia-developing-key-competences-vet> [last viewed 31.08.2015].
10. Matching Skills with Jobs. Retrieved from EMSAAL. Country information about skills anticipation & adult learning in Estonia. Cedefop. 2015. Available at <http://emsaal.itcilo.org/virtual-library/estonia> [last viewed 31.08.2015].
11. Clarke, S. Trends in crime and criminal justice, 2010. *Eurostat: Statistics in Focus*, 18. Brussels: European Union, 2013.
12. Connor, K. M., Davidson, J. R. Development of a New Resilience Scale: the Connor-Davidson Resilience Scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 2003, 18, pp. 76–82.
13. Connor, K. M., Davidson, J. R. The Connor-Davidson Resilience Scale. 2015. Available at <http://www.connordavidson-resiliencescale.com/> [last viewed 31.08.2015].
14. Cook, B. What is Social Communication? Southern Connecticut State University, 2015. Available at <https://www.southernct.edu/academics/schools/education/asd-center/Social%20Communication%20final%206-13-13.pdf> [last viewed 31.08.2015].
15. Cooper, A. C., Artz, K. W. Determinants of satisfaction for entrepreneurs. *Journal of Business Venturing*, 1995, 10 (6), pp. 439–457.
16. Covin, J., Lumpkin, G. T. Entrepreneurial Orientation Theory and Research: Reflections on a Needed Construct. *Entrepreneurship: Theory & Practice*, 2011, 35 (5), pp. 855–872.
17. Creswell, J. Research Design. Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. Sage, 2009.
18. Creswell, J. W. Designing and conducting mixed methods research. SAGE, 2011.
19. Deardorff, D. K. (ed.). *The Sage Handbook of Intercultural Competences*. Thousand Oaks, 2009.
20. Deneen, S. Agents of change: social entrepreneurs measure success by doing good. *Success* (06/07), 2008, pp. 94–98.
21. Ethical and Regulatory Challenges to Science and Research Policy at the Global Level Directorate-General for Research and Innovation, 2012.
22. Dörnyei, Z. Research Methods in Applied Linguistics. Quantitative, Qualitative, and Mixed Methodologies. Oxford University Press, 2007.
23. Edovald, T. Prevalence of Self-Report Delinquency by Ethnic Background: Findings from a Cross-sectional Study in Estonia. *European Journal of Social Sciences*, 2010, 13 (2), pp. 321–334.
24. Eesti statistika [Statistics Estonia], 2015. Available at <http://www.stat.ee/en> [last viewed 31.08.2015].
25. Elenurm, T., et. al. Knowledge Sharing Challenges in Developing Early-stage Entrepreneurship. *Proceedings of the European Conference on Knowledge Management*, 2013, pp. 1211–218.
26. Elenurm, T. E-learning as a Learning Community Tool. *EBS REVIEW*, 2002, pp. 35–40.
27. Elenurm, T. Knowledge as open space. *Electronic Journal of Knowledge Management*, 2010, pp. 201–208.
28. Elenurm, T. Entrepreneurial orientations of business students and entrepreneurs. *Baltic Journal of Management*, 2012, Vol. 7 (No. 2), pp. 217–231.
29. Elenurm, T. Integrating online learning and field projects in entrepreneurship education. *17th Nordic Conference on Small Business Research*. Helsinki: Aalto University, 2012.

30. Elenurm, T. Open space as a knowledge metaphor and a knowledge sharing intervention. *Knowledge management research & practice*, 2012, 10 (1), pp. 55–63.
31. Elenurm, T. Innovative Entrepreneurship and Co-creation. *Journal of Management and Change*, 2013, 30/31, pp. 16–30.
32. Elenurm, T., Alas, R. Features of Successful Entrepreneurs in Estonia. *TUTWPE*, 2009, No. 169, pp. 318–330.
33. Elenurm, T., Moisala, A. Comparative Analysis of Entrepreneurial Orientations among Estonian and Finnish Business Students. *The International Council of Small Business* (p. CD). Turku: ICSB 52 World Conference Proceedings, 2007.
34. Elenurm, T., Ennulo, J., Laar, J. Structures of Motivation and Entrepreneurial Orientation in Students as the Basis for Differentiated Approaches in Developing Human Resources for Future Business Initiatives. *EBS Review*, 2007, 23 (2), pp. 50–61.
35. Elenurm, T., Terk, E., Reid, A., Kuriks, S. Developing the International Technology Transfer Potential of Innovative SMEs. *EBS Review*, 2004, pp. 7–16.
36. Engeli, I., Allison, C. R. (eds.). *Comparative policy studies: conceptual and methodological challenges*. Palgrave Macmillan, 2014.
37. Epik (2015). Estonian Chamber of Disabled People. Retrieved from *Eesti Puuetega Inimeste Koda*. Available at <http://www.epikoda.ee/> [last viewed 31.08.2015].
38. Esterberg, K. G. *Qualitative Methods in Social Research*. Mc Graw Hill, 2002.
39. EuroStat. (2015). Prison population, average per year, 2007–09 and 2010–12 (per 100 000 inhabitants). Retrieved from *Statistics Explained*. Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explain> [last viewed 31.08.2015].
40. Foucault, M. *Discipline & Punish. The Birth of the Prison*. Penguin Books, 1991.
41. Fried, H. O., Tauer, L. W. An Entrepreneur Success Index that Predicts Survival. *USASBE Conference Proceedings*, 2013, pp. 30–52.
42. Towards a More Entrepreneurial Estonia. Towards a More Entrepreneurial Estonia. Call for Action. The Global Entrepreneurship and Development Institute GEDI; *Eesti Arengufond* [Estonian Development Fund], 2014. Available at http://www.arengufond.ee/wp-content/uploads/2014/11/GEDI_Estonia.pdf [last viewed 31.08.2015].
43. *Globaalne Ettevõtlusmonitoring 2012* [Global Entrepreneurship Monitor]. *Eesti Arengufond* [Estonian Development Fund], 2013. Available at <http://www.arengufond.ee/upload/Editor/Publikatsioonid/Arengufond%20GEM%20uuringu%20raport.pdf> [last viewed 31.08.2015].
44. Gillham, B. *Developing a questionnaire*. Continuum, 2008.
45. Gorski, T. T. Articles by Terence T. Gorski. 2015. Available at http://www.tgorski.com/gorski_articles/gorski_articles.htm [last viewed 31.08.2015].
46. Habermas, J. *The crisis of the European Union: a response*. (Cronin, C. Trans.) Cambridge: Polity Press, 2012.
47. *Haridus-ja Teadusministeerium* [Ministry of Education and Research], 2015. *Digipööre. Digital focus*. Available at <https://www.hm.ee/en/activities/digital-focus> [last viewed 31.08.2015].
48. *Haridus-ja Teadusministeerium* [Ministry of Education and Research], 2015. *PISA*. Available at <https://www.hm.ee/en/activities/statistics-and-analysis/pisa> [last viewed 31.08.2015].
49. Hay, C., Menon, A. (eds.). *European politics*. Oxford: Oxford University Press, 2007.
50. Hearn, J., Novikova, I., Pringle, K., Šmídová, I., Bjerén, G., Jyrkinen, M., Connell, R. *Studying men's violences in Europe. Towards a research framework*. Örebro: Örebro University, 2013.
51. Hetland, H., Eikeland, O.-J., Manger, T., Diseth, A., Asbjørnsen, A. Educational Background in a Prison Population. *The Journal of Correctional Education*, 2007, 58 (2), pp. 145–158.
52. Estonia announcing new concept of developing key competences in VET. *Innove*, 2015. Retrieved from Cedefop. Available at <http://www.innove.ee/en/VET/refernet/latest-developments-in-vet-in-estonia-/2012/artikkel-1> [last viewed 31.08.2015].
53. Jantsch, J. 4 metrics for measuring success. *Entrepreneur*, 2009, 37 (2), p. 118.
54. Jarboe, S. C., Witteman, H. R. Intragroup conflict management in task-oriented groups: The influence of problem sources and problem analysis. *Small Group Research*, 27, 1996, pp. 316–338.
55. Jedik, A., Stalgienė, A., Aamisepp, M., Bratka, V., Zekalo, M. The Comparison of Entrepreneurship Ability of Dairy Farms in Lithuania, Latvia, Estonia and Poland. *Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development*, 2014, 36, pp. 516–526.
56. *Kuritegevus Eestis* [Criminality in Estonia]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2009.
57. *Vangla sisekorraeskiri* [Rules of the House in Prison], *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/12876858> [last viewed 31.08.2015].
58. *Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmise* [Approval of Development Trends of Criminal Policy until 2018]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice]. Retrieved from *Riigiteataja*

- [Government Gazette], 2010. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/13329831> [last viewed 31.08.2015].
59. *Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 seletuskiri*. [Explanatory memorandum to Development Trends of Criminal Policy until 2018.] *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2014. Available at http://www.just.ee/sites/www.just.ee/files/elfinder/article_files/seletuskiri_kriminaalpoliitika_arengusuunad_aastani_2018.pdf [last viewed 31.08.2015].
 60. *Kuritegevus Eestis 2014* [Crime in Estonia 2014]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], Tallinn, 2015.
 61. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2015. Available at <http://www.just.ee/en> [last viewed 31.08.2015].
 62. Prisons in Estonia. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2015. Available at <http://www.vangla.ee/en/intitutions/prisons-department-ministry-justice> [last viewed 31.08.2015].
 63. Reports and Salaries. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2015. Retrieved from *Vangla* [Prison]. Available at <http://www.vangla.ee/et/eesti-vanglatoostus/aruanded-ja-palgad> [last viewed 31.08.2015].
 64. *Kirsipuu, M.* Rural Entrepreneurship Policy in Estonia. *Discussions on Estonian Economic Policy*, 2009, 17, pp. 97–116.
 65. *Kirsipuu, M.* Strategies for Estonian Rural Family Enterprises. *Discussions on Estonian economic policy: Theory and practice of economic policy*, 2010, 18.
 66. *Kling, J. R.* Incarceration Length, Employment, and Earnings. *The American Economic Review*, 2006, 96 (3), pp. 863–876.
 67. *Kolbre, E., Piliste, T., Venesaar, U.* Entrepreneurship in Estonia: policies, practices, education and research. Tartu University, 2006.
 68. *Kovalenko, J., Mensah, P., Leončikas, T., Žibas, K.* New immigrants in Estonia, Latvia and Lithuania. 2010.
 69. *Kruusamäe, M.* *Karistuse kohaldamise etapid Eesti kohtupraktikas* [Stages of Penal Application in Estonian Court Practice]. Estonia: *Riigikohus* [Supreme Court], 2012.
 70. *Kshetri, N.* Entrepreneurship in post-socialist economies: A typology and institutional contexts for market entrepreneurship. *Journal of International Entrepreneurship* 2009, (7), pp. 236–259.
 71. *Küttim, M., Arvola, K., Venesaar, U.* Development of Creative Entrepreneurship: Opinion of Managers. *Business: Theory and Practice*, 2011, 12, pp. 369–378.
 72. *Lalonde, R. J., Cho, R. M.* The Impact of Incarceration in State Prison on the Employment Prospects of Women. *Journal of Quantitative Criminology*, 2008, 24 (3), pp. 243–265.
 73. *Lauristin, M.* Social Contradictions Shadowing Estonia's "Success Story". *Demokratizatsiya*, 2003, 11 (4), pp. 601–617.
 74. *Lauristin, M., Vihalemm, P.* The Political Agenda during Different Periods of Estonian Transformation: External and Internal Factors. *Journal of Baltic Studies*, 2009, 40 (1), pp. 1–28.
 75. *Leps, A.* *Kuritegevus Eestis: (kuritegevuse võrdleva käsitluse teoreetilisi ja praktilisi probleeme)*. Tartu: Eesti Akadeemiline Õigusteaduse Selts, 1991.
 76. *Leps, A.* Criminology in Estonia: Research and Teaching in a Historical Perspective. Estonian State Police, 1993.
 77. *Vygotsky, L.* Lev Vygotsky. Retrieved from *Simply Psychology*, 2014. Available at <http://www.simplypsychology.org/vygotsky.html> [last viewed 31.08.2015].
 78. *Liiv, M.-L., Hanni, E.* *Vangide tööhõive vabaduses: vanglas töötanud ja mittetöötanud kinipeetavate võrdlus* [The Employment of Prisoners at Release: the Comparison of Captives Who Worked in Prison and Who Did Not]. Tallinn: *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2006.
 79. *Lindgren, A., Heikkinen, A.* (eds.). *Social Competences in Vocational and Continuing Education*. Peter Lang, 2004.
 80. *Lindgren, M., Packendorff, J.* The gender and entrepreneurship gap in Estonia, Finland and Sweden. Stockholm: Quadruple Helix, 2010.
 81. *Litosseliti, L.* Using focus groups in research. *Continuum*, 2005.
 82. *Liuhto, K.* Entrepreneurial Transition in Post-Soviet Republics: the Estonian Path. *Europe-Asia Studies*, 1996, pp. 121–140.
 83. *Loffmann, M., Morten, F., Scurfield, L., Casey, J.* Investigating Alternatives to Imprisonment. The Quaker Council for European Affairs, 2010.
 84. *Lumpkin, G. T., Dess, G.* Clarifying the Entrepreneurial Orientation Construct and Linking It to Performance. *Academy of Management Review*, 1996, 21 (1), pp. 135–172.
 85. *Lõhmus, M., Lauristin, M., Siirman, E.* The Patterns of Cultural Attitudes and Preferences in Estonia. *Journal of Baltic Studies*, 2009, 40 (1), pp. 75–94.

86. Maalel, I., Mbarek, B. H., Karim, M. Intervention of incubator and its impacts on entrepreneur's success through social capital view. *International Journal of Innovation & Learning*, 2011, 10 (1), pp. 1–21.
87. *Ettevõtlus ja innovatsioon* [Entrepreneurship and Innovation]. *Majandus-ja kommunikatsiooniministeerium* [Ministry of Economic Affairs and Communications], 2015/ 1. Available at <https://www.mkm.ee/en/objectives-activities/economic-development-and-entrepreneurship/innovation> [last viewed 31.08.2015].
88. *Eesti ettevõtluse kasvustrateegia* [Estonian Entrepreneurship Growth Strategy]. *Majandus-ja kommunikatsiooniministeerium* [Ministry of Economic Affairs and Communications], 2015/ 2. Available at http://kasvustrateegia.mkm.ee/index_eng.html [last viewed 31.08.2015].
89. Manger, T., Eikeland, O.-J., Diseth, Å., Hetland, H., Asbjørnsen, A. Prison Inmates' Educational Motives: Are They Pushed or Pulled? *Scandinavian Journal of Educational Research*, 2010, 54 (6), pp. 535–547.
90. Manzano-García, G., Calvo, J. C. Psychometric properties of Connor-Davidson Resilience Scale in a Spanish sample of entrepreneurs. *Psicothema*, 2013, 25 (2), pp. 245–251.
91. Mets, T. Entrepreneurship in Estonia: policies, practices, education and research. Tartu University: Centre for Entrepreneurship, 2006.
92. Mirela Xheneti, D. S. The Role of Public Policy in Entrepreneurship Development in Post-Socialist Countries: A Comparison of Albania and Estonia. *EBS REVIEW*, 2008, 24, pp. 23–36.
93. Moll, L. C. L. S. Vygotsky and Education. Routledge, 2014.
94. Niglas, K. How the novice researcher can make sense of mixed methods designs. 2009.
95. Nugin, R. Individualism and its different faces: some cases from post-socialist Estonia. *Journal of Youth Studies*, 2013, 16 (7), pp. 809–829.
96. O' Cathain, A., Collins, K. M. Mixed Methods for Novice Researchers. (O' Cathain, A., Collins, K. M., eds.) Manley, Qld.: eContent Management, 2009.
97. Education Policy Outlook 2015: Making Reforms Happen. OECD Publishing, 2015.
98. Education at a Glance. OECD, 2015. Available at <http://www.oecd.org/edu/Estonia>: <http://www.oecd.org/edu/Estonia-EAG2014-Country-Note.pdf> [last viewed 31.08.2015].
99. Oras, K. Tööle värbamisel arvesse võetavad kriteeriumid tööandjate ja vilistlaste pilgu läbi [Criteria on Recruitment through the View of Employers and alumnus]. In: Unt, M. Täht, K. (eds.). *Tööturu väljakutsed kõrgharidusele* [the Challenges of the Labor Market for Higher Education], 2014, pp. 150–167, Tallinn University.
100. Pham, T. H., Ducro, C., Saloppé, X. Psychometric assessment of the Buss and Perry Aggression Questionnaire (1992) in a prison population. *Acta Psychiatrica Belgica*, 2011, 111 (2), pp. 9–14.
101. Prozorov, S. Foucault, Freedom and Sovereignty. Petrozavodsk State University, 2007.
102. The Social Reintegration of Ex-Prisoners. Retrieved from The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2015. Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/the-social-reintegration-of-ex-prisoners/> [last viewed 31.08.2015].
103. Country Report: Estonia. The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2007.
104. Alternatives to Imprisonment. Retrieved from The Quaker Council for European Affairs (QCEA), 2015. Available at <http://www.qcea.org/archive/archive-hr/alternatives-to-imprisonment/> [last viewed 31.08.2015].
105. *Rahva ja eluruumide loenduse* [Population and Housing Census (PHC 2011)], *Education*. 2011. Available at <http://www.stat.ee/65333> [last viewed 31.08.2015].
106. Rannajõe, M. E. Kõrgharidus annab tööturul suured eelised [Higher Education gives a Big Advantage on the Labor Market], 2006. Available at <http://www.rajaeidja.ee/98412/> [last viewed 31.08.2015].
107. Rice, R. E., Atkin, C. K. (eds.). Public communication campaigns. Sage Publications 2013.
108. Riddle, E. M. Lev Vygotsky's Social Development Theory. 1999. Available at http://members.iinet.net.au/~aamcarthur/4_Mar_2008_files/Vygotskys_Social_Development_Theory.pdf [last viewed 31.08.2015].
109. Ridenour, C., Newman, I. Mixed Methods Research. Exploring the Interactive Continuum. Southern Illinois University, 2008.
110. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. Imprisonment Act. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [last viewed 31.08.2015].
111. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Penal Code*. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2002. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> [last viewed 31.08.2015].
112. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Euroopa Ühenduse algatuse EQUAL vahendite kasutamise programmi kinnitamine*. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2004. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/779821> [last viewed 31.08.2015].

113. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *ENSV Taluseadus*. The Farmstead Act of SSRE. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/107062013007> [last viewed 31.08.2015].
114. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Kutseõppeasutuse seadus* [Vocational Educational Institutions Act]. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504022014002/consolide> [last viewed 31.08.2015].
115. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Citizenship Act*. Retrieved from *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015259> [last viewed 31.08.2015].
116. *Riigikohus* [Supreme Court]. *Ülekriminaliseerimine* [Over-criminalization]. Tartu. *Õigusteabe osakond* [Legal Information Department], 2010.
117. *Activity Report. Riigikontroll* [The National Audit Office], 2002. Available at <http://www.riigikontroll.ee/Riigikontrollipublikatsioonid/Auditiaruanded/tabid/206/language/en-US/Default.aspx> [last viewed 31.08.2015].
118. Majority of prisoners still unemployed. *Riigikontroll* [The National Audit Office], 2003. Available at <http://www.riigikontroll.ee/Suhtedavalikkusega/Pressiteated/tabid/168/557GetPage/9/557Year/-/ItemId/185/amid/557/language/en-US/Default.aspx> [last viewed 31.08.2015].
119. Ruus, V. R., Timoštšuk, I. Searching for Constant Innovation in Teacher Education Curricula: The Case of Estonia. *Problems of Education in the 21st Century*, 2014, 62, pp. 97–108.
120. Rychen, D. S., Salganik, L. Definition and Selection of Competencies: Theoretical and Conceptual Foundations. DeSeCo, 2002. Available at <http://www.deseco.admin.ch/bfs/deseco/en/index/04.parsys.29226.downloadList.67777.DownloadFile.tmp/2002.desecodiscpaperjan15.pdf> [last viewed 31.08.2015].
121. *Eesti Inimarengu Aruanne* [Estonian Human Development Report] 2012/2013. *SA Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly], 2013. *EHDR 2012/2013*. Available at http://www.kogu.ee/wp-content/uploads/2013/05/EIA2013_eng.pdf [last viewed 31.08.2015].
122. *Eesti Inimarengu Aruanne* [Estonian Human Development Report], *SA Eesti Koostöö Kogu* [Estonian Cooperation Assembly], 2015. Available at <http://www.kogu.ee/25-feel-excluded-estonian-human-development-report/> [last viewed 31.08.2015].
123. Saar, E., Unt, M. Self-employment in Estonia: Forced Move or Voluntary Engagement? *Europe-Asia Studies*, 2006, 58, pp. 415–437.
124. Saar, E., Unt, M. Selective Mobility into Self-employment in Post-socialist Transition: Early Birds, Later Entrants, Quitters and Shuttles. *International Small Business Journal*, 2008, June, pp. 323–349.
125. Shane, S. A General Theory of Entrepreneurship. The Individual-Opportunity Nexus. Cheltenham: Edward Elgar, 2003.
126. *Sisekaitseakadeemia* [Estonian Academy of Security Sciences] (2000–2015). Estonian Academy of Security Sciences. *Electronic thesis*. Available at <http://riksweb.sisekaitse.ee/index.asp?action=300> [last viewed 31.08.2015].
127. Skardhamar, T., Savolainen, J. Changes in Criminal Offending around the Time of Job Entry: a Study of Employment and Desistance. *Criminology*, 2014, 52 (2), pp. 263–291.
128. Smallbone, D., Piasecki, B., Venesaar, U., Todorov, K., Labrianidis, L. Internationalisation and SME development in transition economies. *Journal of Small Business & Enterprise Development*, 1998, 5 (4), pp. 363–375.
129. Stewart, T. Questionnaire 2013–2014. Tallinn: Unpublished, 2013.
130. Stewart, T. Interviews 2014. Tallinn: Unpublished, 2014.
131. Sööt, M.-L., Salla, J., Ginter, J. *Karistushinnangud. Kokkuvõte Eesti elanike, politseinike, prokuröride ja kohtunike karistushinnangutest* [Penal Assessments. Summary of appraisals of Estonian residents, police officers, prosecutors and judges]. Tallinn, Tartu: Justiitsministeerium [Ministry of Justice]; Tartu University, 2014.
132. Sykes, G. M. *The Society of Captives: A Study of a Maximum Security Prison*. Princeton, 1958.
133. Tashakkori, A., et al. (ed.). *Handbook of Mixed Methods in Social Behavioral Research*. Sage, 2003.
134. Tashakkori, A., et al. (ed.). *Sage handbook of mixed methods in social & behavioral research*. Sage, 2010.
135. Taylor, D. (ed.). *Michel Foucault: key concepts*. Acumen, 2011.
136. Teddlie, C., et al. *Foundations of Mixed Methods Research. Integrating Quantitative and Qualitative Approaches in the Social and Behavioral Sciences*. Sage, 2009.
137. The Leadership Conference (n. d.). Out of Prison, Out of Work. *The Leadership Conference on Civil and Human Rights*. Washington, DC: The Leadership Conference. Available at <http://www.civilrights.org/publications/reports/a-second-chance/chapter-6-out-of-prison-out.html> [last viewed 31.08.2015].

138. The Unique Methodology of Policy Research. In: *Moran, M., Rein, M., Goodin, R. E. (eds.). The Oxford Handbook of Public Policy*. Oxford University Press, 2006, pp. 833–843.
139. *Torokoff, M.* Opportunities for Schools to Develop Entrepreneurship. A Special issue on Entrepreneurship Education. *Working Papers in Economics*, 2006, 21, pp. 81–96.
140. *Tsai, W. H., Lee, P. L., Shen, Y. S., Hwang, E. T.* A combined evaluation model for encouraging entrepreneurship policies. *Annals of Operations Research*, 2014, 221, pp. 449–468.
141. Estonian Research, Development and Innovation Strategy 2014–2020 “Knowledge-based Estonia”. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government], 2014. Ministry of Education and Research; Ministry of Economic Affairs and Communications. Available at https://www.google.ee/url?sa=t&rc=t&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0CCAQFjAAahUKewi1w6_d_KrHahXF_HIKHXwGA1g&url=https%3A%2F%2Fwww.hm.ee%2Fsites%2Fdefault%2Ffiles%2Festonian_rdi_strategy_2014-2020_en.doc&ei=JyHPVfWTOsX5ywP8jIzABQ&usq=AFQjCNGzu7y0sE03dbpcmg [last viewed 31.08.2015].
142. *Sotsiaalne turvalisus* [Social security, labour market, healthcare]. Government: Objectives and Activities. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government], 2015. Available at <https://valitsus.ee/en/objectives-activities/social-security-labour-market-healthcare> [last viewed 31.08.2015].
143. *Süütegu* [Felony]. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government], *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/jaotused.html?tegevus=&jaotus=0.12.1216.1432&avatud/jaotused=.0.12..0.12.1216..0.12.1216.1432&suletud/jaotused=&jaotused=VaikimisiAvatud=&leht=0&kuvaKoik=false&sorteerii=&kasvav=true> [last viewed 31.08.2015].
144. *Teadus- ja hariduspoliitika* [Education and Science Policy]. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government], 2015. Available at <https://valitsus.ee/en/education-and-science-policy> [last viewed 31.08.2015].
145. *Valitsuse tegevusprogramm* [Objectives and Activities], Republic of Estonia. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government], 2015. Available at <https://valitsus.ee/et/valitsuse-tegevusprogramm> [last viewed 31.08.2015].
146. *Varblane, U., Mets, T., Andrijevskaja, J.* Knowledge-based entrepreneurship in Estonia. *CASE Network Studies & Analyses*, 2010, p. 407.
147. *Vecchio, R. P.* Entrepreneurship and leadership: common trends. *Human Resource Management Review*, 2003, 13, pp. 303–327.
148. *Venesaar, U., Jakobson, I.* Assessment and Promotion of Entrepreneurial Initiative and Attitudes towards Entrepreneurship: The Case of Estonia. In: *Fayolle, A. Kyrö, P. (eds.). The Dynamics between Entrepreneurship, Environment and Education (European Research in Entrepreneurship)*. Edward Elgar Publishing, 2008.
149. *Western, B.* From Prison to Work: A Proposal for a National Prisoner Reentry Program. Hamilton Project, 2008.
150. Fact Sheet. Prison and Health. World Health Organization (WHO), 2015. Available at <http://www.euro.who.int/en/health-topics/health-determinants/prisons-and-health/data-and-statistics/fact-sheet-prison-and-health> [last viewed 31.08.2015].
151. *Windle, G., Bennett, K. M., Noyes, J.* A methodological review of resilience measurement scales. *Health and Quality of Life Outcomes*, (2011), 9 (8), pp. 1–18.
152. *Visher, C., Debus, S., Yahner, J.* Employment after Prison: A Longitudinal Study of Releasees in Three States. *Justice Quarterly*, 2010, 28 (5), pp. 698–718.
153. *Witt, U.* Imagination and leadership. The neglected dimension of an evolutionary theory of the firm. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 1998, 35, pp. 161–177.
154. *Vöörman, R., Helemäe, J.* Ethnic relations in Estonia's post-Soviet business community. *Ethnicities*, 2003, 4, pp. 509–530.
155. *Vygotsky, L.* Thought and Language. (O. w. 1934, ed.) Cambridge: MIT Press, 1962.
156. *Vygotsky, L.* Mind in Society: The development of higher psychological processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978.

Normative acts

1. *Vangla sisekorraeeskiri* [Rules of the House in Prison]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/12876858> [last viewed 31.08.2015].
2. *Kriminaalpoliitika arengusuunad aastani 2018 heakskiitmine* [Approval of Development Trends of Criminal Policy until 2018]. *Justiitsministeerium* [Ministry of Justice]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2010. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/13329831> [last viewed 31.08.2015].
3. *Imprisonment Act. Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2000. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504112013005/consolide> [last viewed 31.08.2015].
4. *Penal Code. Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2002. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> [last viewed 31.08.2015].

5. *Euroopa Ühenduse algatuse EQUAL vahendite kasutamise programmi kinnitamine*. Riigikogu [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2004. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/779821> [last viewed 31.08.2015].
6. *ENSV Taluseadus* [The Farmstead Act of SSRE]. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/107062013007> [last viewed 31.08.2015].
7. *Kutseõppeasutuse seadus* [Vocational Educational Institutions Act]. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2013. Available at <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/504022014002/consolide> [last viewed 31.08.2015].
8. Citizenship Act. *Riigikogu* [Estonian Parliament]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/akt/123032015259> [last viewed 31.08.2015].
9. *Süütegu* [Felony]. *Vabariigi valitsus* [Estonian Government]. *Riigiteataja* [Government Gazette], 2015. Available at <https://www.riigiteataja.ee/jaotused.html?tegevus=&jaotus=0.12.1216.1432&avadudJaotused=..0.12..0.12.1216..0.12.1216.1432&suletudJaotused=&jaotusedVaikimisiAvatud=&leht=0&kuvaKoik=false&sorteeri=&kasvav=true> [last viewed 31.08.2015].

Sieviešu tiesības Latvijā 1918–1940: starp politisko pilntiesību un civiltiesisko nevienlīdzību

Women's Rights in Latvia 1918–1940: between Equality in Political Rights and Civil Inequality

Dr. iur. Sanita Osipova

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras profesore

E-pasts: *sanita.osipova@lu.lv*

*Kad vīrietis pielūdz sievieti kā dievieti,
tas tomēr nenozīmē,
ka viņš to cieni kā cilvēku.*

(Aspazijas runa Satversmes sapulcē.¹)

Publication is dedicated to women's equality in the Republic of Latvia civil law in the 20th century interwar period. With the foundation of the Republic of Latvia, legal basis was laid for equality in the political rights of genders. In 1919, when it was decided to temporarily retain the former laws of the Russian Empire, the laws of a patriarchal, class society were kept, as well as the particularism according to the territorial principle. In Russia's civil laws a wife was subject to the husband's power and was under the husband's guardianship. In the 20th century, during the interwar period, a woman's civil law capacity in Latvia was significantly changed, it was considerably expanded compared to the provisions of civil laws of the Russian Empire; however, a woman's full equality with a man in the field of civil law was not achieved, even though equality in political rights had been established since the foundation of the Latvian state.

Atslēgvārdi: sievietes rīcībspēja, laulību tiesības, ģimenes tiesības, vīra vara, sieviešu diskriminācijas vēsture.

Keywords: women's rights, marriage, family law, the power of the husband, the history of discrimination against women.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	112
1. <i>Sieviešu politiskā pilntiesība Latvijas Republikā</i>	112
2. <i>Sievietes tiesiskais stāvoklis saskaņā ar Krievijas impērijas civillikumiem.</i>	114
3. <i>Satversmes sapulcē pieņemtie likumi un apspriestie likumprojekti, kas skar sievietes civilās tiesības</i>	115
4. <i>Saeimā (1922–1934) apspriestie likumprojekti, kas skāra sievietes civilās tiesības.</i>	118

¹ *Aspazija*. Runa Satversmes sapulces 10. decembra sēdē. *Sociāldemokrāts*, 1920. 14. decembris, Nr. 285, 1. lpp.

5. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikums	120
Kopsavilkums	123
Izmantoto avotu saraksts	124
Literatūra	124
Normatīvie akti	125
Likumprojekti	125
Stenogrammas	125

Ievads

Lai gan Eiropā dzimumu vienlīdzības vēstures pētījumi pēdējos 50 gadus ir veikti visai plaši, Latvijā šis jautājums joprojām gandrīz nav pētīts.² Iespējams, tāpēc, ka mūsdienu Latvijā nav būtisku problēmu dzimumu vienlīdzības jautājumos,³ jo jau padomju tiesībās bija paredzēta un ar stingru roku tika ieviesta dzimumu vienlīdzība gan pilsoniskajās, gan civilajās tiesībās. Dzimumu kvotas dažādās valstīs un privātajās struktūrās, par kurām šobrīd runā vecās Eiropas valstīs, Latvija jau ir piedzīvojusi padomju varas gados. Ar savu pētījumu autore vēlas pievērsties dzimumu līdztiesības problēmai ģimenes tiesiskajās attiecībās Latvijas Republikā 20. gs. starpkaru posmā. Šajā posmā patriarhālo sabiedrību juridiski sāka pārveidot līdztiesīgo sabiedrībā. Ģimene sociālo izmaiņu procesos bija kā ūdens piliens, kurā atspoguļojas jūra. Tā kā tiesību vēsturē šis ir pirmais raksts par šo jautājumu, tajā, izmantojot salīdzinošo un sistēmisko analīzi, tiks iezīmētas tikai tēmas juridiski politiskās robežas, savukārt pilnīgai tēmas izpētei svarīgais tiesu prakses pētījums par sievietes civiltiesisko rīcībspēju tiks veikts turpmāk.

1. Sieviešu politiskā pilntiesība Latvijas Republikā

Dibinot Latvijas Republiku, juridiski tika ielikti pamati dzimumu politiskai līdztiesībai. Jau 1918. gada 17. novembra Tautas padomes pieņemtajā "Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā" bija paredzēts: "Satversmes Sapulces locekļu ievēlēšana notiek, abiem dzimumiem piedaloties, uz vispārīgo, vienlīdzīgo, tiešo, aizklāto un proporcionālo vēlēšanu tiesību pamata."⁴ 1919. gada 19. augustā Latvijas Republikas Tautas padomes pieņemtais Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likums nostiprināja iepriekšminēto principu, paredzot, ka Satversmes sapulce ievēlāma vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās (1. pants), piedaloties abu dzimumu Latvijas pilsoņiem, kas ir sasnieguši 21 gada vecumu un dzīvo Latvijā.⁵ Šādi vēlēšanu cenzi (vienlīdzība, atsakoties no kārtu privilēģijām un

² Ir atsevišķi pētījumi par sievietes tiesībām, taču tos nav veikuši juristi, bet gan vēsturnieki, piemēram: Stikāne, V. Sieviete Līvonijs sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs. Promocijas darbs. Rīga, 2012. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4785/29387-Vija_Stikane_2012.pdf?sequence=1 [aplūkots 25.05.2015.].

³ Nav aktuāli runāt par sieviešu diskrimināciju valstī, kurā 2014. gada pavasarī vienlaikus Saeimas priekšsēdētāja, Ministru prezidente un Satversmes tiesas priekšsēdētāja bija sievietes. Ja arī Latvijā ir kādas ar dzimumu līdztiesību saistītas problēmas, tad tās nav acimredzamas, bet gan atsedzamas dziļākā izpētē.

⁴ 1918. gada 17. novembra "Latvijas Tautas Padomes politiskajā platformā". No: *Latvijas Tautas Padomes sēdes*. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 6. lpp.

⁵ Interesenti šī likuma projekta apspriešanas un pieņemšanas gaitu var skatīt Latvijas Tautas Padomes sēdes stenogrammās Nr. 4, 11.08.1919. Pieejams: https://periodika.lndb.lv/periodika2-viewer/view/index-dev.html#panel:pp|issue:/p_001_latp1919n004|article:DIVL30|query:Tautas_Padomes_1919_Tautas_Padomes|issueType:P [aplūkots 20.05.2015.]; sk. arī: 1919. gada 19. augusta Latvijas Tautas padomes "Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likums". *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rikojumu Krājums*, 1919. 27. septembris, Nr. 9, 124. lpp.

īpašuma cenza, un dzimumu līdztiesība) 20. gs. sākumā bija valststiesību “modes tendence”. Dzimumu politiskā līdztiesība Eiropā tika ieviesta, lielā mērā pateicoties sociālistu aktīvai politiskai cīņai par sieviešu vēlēšanu tiesībām. Sociālistu ideālus pauda dažādi politiskie spēki, no kuriem spilgtākie bija sociāldemokrāti un komunisti.⁶ Dibinot Latvijas Republiku, nozīmīgs politiskais spēks bija sociāldemokrāti, kuri bija pārstāvēti gan Tautas padomē, gan Satversmes sapulcē.⁷

Veidojās zināms tiesisks paradokss, jo sievietēm daudzās Eiropas valstīs 20. gs. sākumā tika piešķirta politiskā pilntiesība, joprojām saglabājot ierobežotu civiltiesisko pilntiesību. Pirmā no Eiropas valstīm vēlēšanu tiesības sievietēm piešķīra Somija 1906. gadā.⁸ Savukārt konservatīvā Lihtenšteina bija pēdējā Eiropas valsts – tā sievietes ar vēlēšanu tiesībām apveltīja vien 1984. gadā.

Latvijas iekļāvās valstu – pionieru pulkā, kas dibināja vai atjaunoja savu valstiskumu Pirmā pasaules kara beigās, veidoja valsti ar demokrātisku iekārtu un juridiski nostiprināja pilsonisko sabiedrību, par kuras politiski pilntiesīgām locekļēm tika atzītas arī sievietes.

1918. gada 18. novembrī dibinātā Latvijas Republika saskaņā ar Latvijas Republikas Tautas padomes 1919. gada 6. decembra “Pagaidu nolikumu par Latvijas tiesām un tiesāšanas kārtību” līdz jaunu likumu pieņemšanai saglabāja spēkā agrākās Krievijas impērijas tiesības, kas bija bijušas spēkā Latvijas teritorijā.⁹ Tautas padomei nenācās viegli pieņemt lēmumu saglabāt spēkā bijušās Krievijas impērijas likumus, lai gan referents Oskars Valdmanis (1888–1942), Tautas padomē izvirzot apspriešanai Tieslietu ministrijas izstrādāto likumprojektu “tieslietās”, uzsvēra, ka projekts ir baudījis visas komisijas atbalstu, un aicināja balsot par projektu, “ņemot vērā, ka tiesas Baltijā ir ātri organizējamas. Tāpēc ministrija atturējās no daudziem jaunievedumiem, izvezdama dzīvē tikai to, kas bez lielākām pārmaiņām izdarāms. Principiāli tika nospriests pieņemt Krievijas civillikumus”.¹⁰ Cits komisijas loceklis Vilis Holcmanis (1889–1941) oponenta iepriekšminētajam, ka nekādas vienprātības par projekta atbilstību komisijā neesot bijis. Sociāldemokrāti konceptuāli esot bijuši pret Krievijas civiltiesību saglabāšanu spēkā, jo: “Nav atceltas privilēģijas, jāreformē laulības likums sievas un vīra mantības jautājumos, arhaiski noteikumi par darbu, u. c. Jānāk pie slēdziena, ka projekts pavisam nepilnīgs, tur daudz jāstrīdas. No otras puses turpretī tiesu reformēšana jāizdara tūlī, lai nenotiktu kā Kurzemē, kura strādā bez tiesiskas apsardzības.”¹¹ Apspriežot likumprojektu komisijā, sociāldemokrāti bija iebilduši, jo uzskatīja Krievijas impērijas likumus, kuri bija pieņemti patriarhālai kārtu sabiedrībai, par neatbilstošiem gan materiāli tiesiskā, gan procesuāli tiesiskā ziņā. Tomēr dienišķās nepieciešamības dēļ pēc tiesām un likumiem šāds regulējums Tautas padomes sēdē tika pieņemts bez tālākām ierunām, kā kompromiss uz laiku, kamēr tiks pieņemtas jaunas pilsoniskai sabiedrībai atbilstošas tiesību normas.¹²

⁶ Fischer, I. Zur Problematik der Erfassung von Aktengut zu Gender- und Frauengeschichte im Archiv der sozialen Demokratie. Pieejams: http://www.fes.de/archiv/adsd_neu/inhalt/recherche/frauenbestand/text.htm [aplūkots 05.06.2015.].

⁷ Tautas padomes dibināšanas sēdē piedalījās četri pārstāvji no Latvijas Sociāldemokrātiskās strādnieku partijas un trīs pārstāvji no Latvijas Revolucionāro sociālistu partijas.

⁸ 100 Jahre Parlament und Frauenwahlrecht in Finnland. Nachrichten, 06.04.2006. Botschaft von Finnland, Berlin. Pieejams: <http://www.finnland.de/public/default.aspx?contentid=121123&nodeid=37052&contentlan=33&culture=de-DE> [aplūkots 23.02.2015.].

⁹ Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 144. lpp.

¹⁰ Latvijas Tautas Padomes 1. sesijas 5. sēdes stenogramma 1918. gada 6. decembrī. No: *Latvijas Tautas Padomes sēdes*. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 59. lpp.

¹¹ Turpat.

¹² Turpat, 60. lpp.

2. Sievietes tiesiskais stāvoklis saskaņā ar Krievijas impērijas civillikumiem

No vienas puses, pilsoniskajās tiesībās tika pasludināta un īstenota dzimumu vienlīdzība, un jaunās nacionālās valsts likumdevējs sāka izstrādāt jaunas, liberālai, demokrātiskai un tiesiskai valstij atbilstošas tiesības, no otras puses, kā pagaidu risinājums spēkā tika saglabātas Krievijas impērijas patriarhālās sabiedrības tiesības. Krievijas impērijas laikā vēlākās Latvijas Republikas teritorijā nebija vienotu civiltiesību, un tiesību partikulārisms netika uzreiz likvidēts arī pēc Latvijas valsts dibināšanas. Latvijas austrumu daļā – Latgalē – bija spēkā Krievijas impērijas likumu kopojuma (*Свод законов Российской империи*, 1832 (turpmāk – KILK)) 10. sējuma 1. grāmata, bet Vidzemē un Kurzemē – Baltijas guberņu Vietējo likumu kopojuma 3. daļa (turpmāk – BVLK).¹³ Saglabājot civiltiesības spēkā Krievijas likumus, tika saglabāts tiesību partikulārisms. Atšķirības tiesībās bija ne tikai teritoriālas, bet arī starp vienā teritorijā dzīvojošiem dažādu kārtu, ticību un tautību pārstāvjiem. Dažādību laulību tiesībās ietekmēja apstākļi, ka laulības slēgšana un šķiršana Krievijas impērijā bija baznīcas, nevis valsts kompetencē. Latvieši un baltvācieši pamatā piederēja pie katoļu un luterāņu konfesijas, mazāka daļa latviešu un Latvijā dzīvojošie krievu tautības cilvēki bija pareizticīgie.

Krievijas impērijas civiltiesību saglabāšana spēkā nozīmēja dzimumu nevienlīdzības saglabāšanu civiltiesībās. Civiltiesības, pēc kurām dzīvoja sabiedrība Latvijas Republikas proklamēšanas laikā, proti, laikā, kad tika veidotas un darbojās Tautas padome un arī Satversmes sapulce, bija paredzētas patriarhālai kārtu sabiedrībai.¹⁴ Saskaņā ar BVLK, kurā Frīdrihs Georgs fon Bunge atbilstoši vācu vēsturiskās tiesību skolas priekšstatiem par tiesību dabu bija apkopojis tiesību normas, kuras likumprojekta tapšanas laikā (19. gs. vidū) ievēroja sabiedrība,¹⁵ vīrs bija sievas padomdevējs un aizbildnis (8. panta 5. daļa), kuru sieva bez viņa atļaujas nedrīkstēja pamest (8. panta 2. un 3. daļa). Arī vīra tiesības noteikt ģimenes dzīvesvietu, pret kuru saglabāšanu vēlāk Satversmes sapulcē kategoriski iebilda sociāldemokrāti, bija aizgūtas no minētā likuma.¹⁶ Saskaņā ar BVLK vīrs pārvaldīja sievas mantu un publiski aizstāvēja viņas tiesības, t. sk. tiesā (8. panta 5. daļa).¹⁷ Vīrs runāja sievas vārdā un vietā un bija tiesīgs prasīt, lai sieva pakļaujas viņa gribai. Vienīgais ierobežojums vīra varai pār sievu bija likuma prasība, lai vīrs savas tiesības pār sievu izmanto "labā ticībā". Latgalē laulāto savstarpējās tiesības un pienākumus regulēja KILK 10. sējuma 1. grāmatas 4. nodaļas 100.–118. pants, kuros arī bija nostiprināta vīra vara. Zīmīgi ir 106. un 107. pants, kuros secīgi ir noteikti vīra un sievas pienākumi pret otru laulāto:

"106. Vīram ir pienākums mīlēt savu sievu kā savu paša miesu, dzīvot ar viņu saskaņā, cienīt, aizstāvēt, piedot viņas nepilnības un atvieglot viņas grūtumus. Viņam ir pienākums sniegt sievai iztiku un uzturu pēc savas kārtas un iespējām.

¹³ Vēbers, J. Ģimenes tiesības Latvijā. No neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanas 1918. gadā līdz neatkarības atjaunošanai 1991. gadā. No: *Latvijas Republikas Civillikumu komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000, 112. lpp.

¹⁴ 5, 6 stat'ja. Svod grazhdanskih uzakonenij gubernij Pribaltijskih (Chast' III Svoda mestnyh uzakonenij gubernij Ostzejskih). Petrograd: Pravo, 1915, s. 17, 18.

¹⁵ Jarvelāids, P. Baltijas civiltiesību "tēvs" Frīdrihs Georgs fon Bunge. *Jurista Vārds*, 2009. 3. novembris, Nr. 44 (587). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/199956-baltijas-civiltiesibu-tevs-fridrihs-georgs-fon-bunge/> [aplūkots 03.03.2015.].

¹⁶ Dziļleja, K. Ģimenes galva. *Sociāldemokrāts*, 1929. 6. aprīlis, Nr. 76, 2. lpp.

¹⁷ Svod grazhdanskih uzakonenij gubernij Pribaltijskih (Chast' III Svoda mestnyh uzakonenij gubernij Ostzejskih). Petrograd: Pravo, 1915, s. 18.

107. Sievai ir jāpakļaujas savam vīram kā ģimenes galvai, jāmīl viņš, jāciena un bez ierunām jāklausa, visādi viņam izpatīkot un izrādot pieķeršanos kā mājas saimniecei.”¹⁸ Lai gan pēc juridiskās tehnikas un leksikas BVLK un KILK 10. sējuma normas atšķiras, taču pēc laulāto savstarpējo tiesību un pienākumu satura abi regulējumi ir ļoti tuvi. Abos avotos ir nostiprināta patriarhāla ģimene, kurā sievai ir pienākums visā pakļauties vīram, bet vīrs valda pār sievu, bērniem un saimniecību.

Sievai saskaņā ar BVLK regulējumu ir ierobežota civiltiesiskā rīcībspēja, kas robežojas ar rīcībspējas liegšanu pēc būtības, jo sieva bez vīra piekrišanas varēja veikt tikai nenozīmīgus ikdienas darījumus. Sieva atradās vīra aizbildnībā.

KILK paredzēja mazākus ierobežojumus sievas rīcībspējai. Precēta sieva bez vīra piekrišanas nedrīkstēja vien uzņemties vekseļu saistības un noslēgt personisku kalpošanas līgumu, bet Čerņigovā un Poltavā sievietes nedrīkstēja būt liecinieces testamenta sastādīšanā (tā kā Latgale bija Vitebskas guberņā, tad uz Latgali tas netika attiecināts).¹⁹

Pēc Krievijas impērijā spēkā bijušajiem likumiem “radās tāda savāda parādība, ka Latgalē, kur iedzīvotāju kultūralais limenis ir samērā zemāks,²⁰ nekā pārējā Latvijā, sievietes bauda vairāk tiesības, nekā izglītotās Kurzemes, Zemgales un Vidzemes sievietes”.²¹

3. Satversmes sapulcē pieņemtie likumi un apspriestie likumprojekti, kas skar sievietes civilās tiesības

Satversmes sapulces pamatuzdevums, protams, bija izstrādāt valsts konstitūciju, taču līdztekus pamatlikuma izstrādāšanai Satversmes sapulcē notika aktīva likumdošana, jo tika likti jaunās valsts normatīvie pamati, t. sk. pieņemot jaunu tiesisko regulējumu laulību un ģimenes tiesībās.²² Latvijas sievietēm iegūstot aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības, viņas ne tikai aktīvi piedalījās Satversmes sapulces deputātu ievēlēšanā, bet arī kandidēja un tika ievēlētas tajā. No Satversmes sapulcē ievēlētajiem 164 deputātiem sešas bija sievietes:²³ Valērija Seile (Latgales zemnieku partija, dzimusi 1891. gadā, latviete, augstskolas izglītība, Rēzeknes pamatskolas inspektore),²⁴ Aspazija – Elza Pliekšāne (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija (turpmāk – LSDSP), dzimusi 1865. gadā, latviete, vidusskolas izglītība, dzejniece),²⁵ Berta Vesmane (LSDSP, dzimusi 1878. gadā, latviete,

¹⁸ “106. Муж" objazan" ljubit' svoju zhenu, kak" sobstvennoe svoe tjelo, zhit' s" neju v" soglasii, uvazhat', zashhishhat', izvinjat' eja nedostatki ioblegchat' eja nemoshi. On" objazan" dostavljat' zhenje propitanie i soderzhanie po sostojaniju i vozmozhnosti svoej. 1782 Apr. (15379) s. 41, otd. VIII.

107. Zhena objazana povinovat'sja muzhu svoemu, kak" glavje semejstva, prebyvat' k" nemu v" ljubvi, pochtenii i v" neogranichenom" poslushanii, okazyvat' emu vsjakoe ugozhdenie i privjazannost', kak" hozjajka doma. 1763 Fevr. 26 (11764); 1782 Apr. 8 (15379) s. 41, otd. IX; 1802 Nojabr. 18. (20519)." Sk.: Svod zakonov Rossijskoj imperii. T. 10. Chast' I. Zakony grazhdanskie. Sankt Peterburg: Tip. Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1912, s. 22.

¹⁹ Eljaševs, D. Sievietes zvērinātā advokatūrā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. 1. marts, Nr. 3, 52. lpp.

²⁰ Latgalē par gandrīz pusgadsimtu vēlāk atcēla dzimtbūšanu, līdz ar to 20. gs. sākumā tur bija zemāks izglīto personu procents un nabadzīgākas saimniecības nekā citos Latvijas novados.

²¹ Eljaševs, D. Sievietes zvērinātā advokatūrā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. 1. marts, Nr. 3, 53. lpp.

²² Interesenti plašāk var lasīt: Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. Dr. iur. Dītriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000, 155.–212. lpp.

²³ Latvijas Satversmes Sapulces deputātu saraksts. No: *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922)*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 1102.–1107. lpp.

²⁴ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs. Sast. H. Kārklīšs. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925, 142. lpp.

²⁵ Turpat, 15. lpp.

tirdzniecības kursu izglītība Pēterpilī),²⁶ Klāra Kalniņa (LSDSP, dzimusi 1877. gadā, latviete, augstskolas izglītība, zobārste),²⁷ Zelma Cēsniece-Freidenfelde (bezpartejiskā grupa, dzimusi 1892. gadā, latviete, augstskolas izglītība, ārste)²⁸ un Apolonija Laurinoviča (Latgales zemnieku partija, dzimusi 1886. gadā, latviete, vidusskolas izglītība, studente).²⁹ Aspazija, tautā mīlēta un cienīta dzejniece,³⁰ bija vecākā, sabiedriskā dzīvē vairāk pieredzējusi, kā arī atpazīstamākā no Satversmes sapulces dāmām. Savukārt Klāra Kalniņa, bijusi Tautas padomes locekle, bija politikā vairāk pieredzējusi.³¹ Sievietes, ieguvušas politisko līdztiesību, centās Satversmes sapulcē sekmēt sieviešu civilo līdztiesību, visupirms jau laulību un ģimenes tiesībās, lai sieva kļūtu par līdztiesīgu vīra dzīvesdraugu, kas bauda viņa un sabiedrības cieņu.³²

Satversmes sapulcei uzsākot darbu, tika veidotas speciālas komisijas darbam ar likumprojektiem. Par likumprojektu izstrādi un iesniegšanu likumdevējam atbildīgas bija ministrijas. 1920. gada 31. augustā tieslietu ministrs Rūdolfs Benuss (1818–1940) ar rīkojumu Nr. 100 iecēla profesoru Vladimīru Bukovski (*Владимир Буковский*, 1867–1937)³³ par Jaunā civilkodeksa izstrādāšanas komisijas priekšsēdētāju. Komisija darbojās pie Tieslietu ministrijas Juridiskās daļas.³⁴ Darbs ar apjomīgo projektu noritēja lēni un diemžēl Satversmes sapulces pilnvaru laikā ar panākumiem nevainagojās. Svarīgāko iemeslu, kāpēc komisijai nevedās vienota civiltiesiskā regulējuma izstrādāšana, savās publikācijās atklāja komisijas priekšsēdētājs, rakstot, ka dažādos valsts novados un pat vienā novadā dzīvojošiem dažādu kārtu pārstāvjiem ir būtiski atšķirīga izpratne par laulāto mantisko attiecību pamatu, piemēram, Vidzemes pilsētās – pēc laulāto kopmantas prezumpcijas, savukārt “pa daļai citādu mantas kopību – tīru romiešu *condominium* – spēkā esošie likumi nosaka Vidzemes lauku nemuižnieciskai garīdzniecībai”, bet “pēc Vidzemes zemnieku likumiem noteikta sevišķa mantas kopība, kas tikai ārēji apvieno mantu vienā veselā, nododot vīra pārvaldīšanā .. Šis kopmantas veids paliek spēkā tikai laulības laikā un pēc viena laulātā nāves sadalās savās sastāvdaļās .. Kurzemes zemes un pilsētu tiesībās, lai gan starp laulātiem tiek aizīta mantas šķirtība, tomēr visa manta, tāpat kā pie kopības atrodas vīra beznorēķina pārvaldībā un lietošanā .. Latgalē pēc paražu tiesībām starp laulātiem pastāvēja pilnīga mantas šķirtība”.³⁵ Laulāto mantiskās attiecības, kas kā prioritāte, kāpēc steidzami aizstājami Krievijas civillikumi, tika minētas vēl Tautas padomē, kļuva par klupšanas akmeni jauna regulējuma izstrādē. Mantiskās attiecības, kas izrietēja no spēkā esošajām tiesībām, noteica arī sievas ierobežotu rīcībspēju, jo neatkarīgi no tā, vai bija paredzēta mantas kopība vai šķirtība, visu mantu (kopmantu vai savu un sievas mantu) pēc BVLK tradicionāli pārvaldīja vīrs.

²⁶ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs. Sast. H. Kārklīnš. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925, 170. lpp.

²⁷ Turpat, 75. lpp.

²⁸ Turpat, 44. lpp.

²⁹ Turpat, 100. lpp.

³⁰ Satversmes sapulcē bija ievēlēts arī viņas vīrs Jānis Pliekšāns – dzejnieks Rainis.

³¹ Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs. Sast. H. Kārklīnš. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925, 75. lpp.

³² *Aspazija*. Runa Satversmes sapulces 10. decembra sēdē. *Sociāldemokrāts*, 1920. 14. decembris, Nr. 285, 1. lpp.

³³ *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 81., 82. lpp.

³⁴ *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 65., 66. lpp.

³⁵ *Bukovskis, V.* Jaunā civilkodeksa izstrādāšanas darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921, 1. marts, Nr. 1/3, 32. lpp.

Viens no pirmajiem likumiem Latvijas Republikā, kas ieviesa jaunu regulējumu laulību tiesībās, bija 1921. gada 1. februāra likums “Par laulību”.³⁶ Likumprojekts tika izstrādāts, izmantojot Šveices pieredzi. Jaunais likums paredzēja būtiskus liberālus grozījumus laulību tiesībās.³⁷ Likumprojekts Satversmes sapulcē tika apspriests kaismīgās debatēs, sievietēm deputātēm uzsverot, ka laulības šķiršanas brīvība ir salīdzināma ar dzimtzemnieku brīvvalsts.³⁸ Aspazija, apspriežot likumprojektu “Par laulību”, 1920. gada 10. decembra sēdē uzstājās ar izvērstu runu, sakot, ka šis ir viens no svarīgākajiem Satversmes sapulcē pieņemamajiem likumiem, jo ar šo tiekot pieņemts likums “par feodālisma atlieku izskaušanu”, kas beidzot paredzot pāreju no baznīcas laulības uz civilo laulību.³⁹ “Ievedot civilaulību, mēs [domājams, Latvijas sievietes – S. O.] par savām ciešanām šodien saņemam gandarījumu...”, “Nē, vajaga teikt baznīcai un patriarhālai aizbildniecībai! .. Laulības līdz šim ir bijušas dibinātas uz vīriešu kundzību, lai gan pašā dabiskā tautu stāvoklī bija viss dzīves svars tur, kur māte atradās ar savu bērnu, un kā tāda tā tika cienīta ..”⁴⁰ Aspazija runāja kaismīgi, un kā gan citādi – 19. gadsimta beigās dzejniece pati bija piedzīvojusi sarežģīto laulības šķiršanas procesu baznīcā.⁴¹ Būtiski, ka jaunais likums padarīja iespējamu laulības šķiršanu ne tikai saskaņā ar vainas principu, kā tas bija līdz šim, bet pieļāva šķirt laulību arī sakarā ar laulības iziršanu (bez vienas puses vainas).⁴²

Liberālais laulību likums tika pieņemts, lielā mērā pateicoties sociāldemokrātu deputātu centieniem. Rezultātā tika pieņemts laikmeta garam atbilstošs likums, kurš paredzēja personu vienlīdzību laulības slēgšanā, neņemot vērā personas dzimumu vai ticību (sk. likuma “Par laulību” 1. pantu), ieviesa civilaulību (24. pants)⁴³ un iespēju šķirt laulību likumā noteiktos gadījumos (sk. likuma “Par laulību” 5. nodaļu).⁴⁴ Lai gan baznīcai joprojām bija saglabātas tiesības slēgt laulību, ja jaunlaulātie to vēlējas,⁴⁵ tomēr laulības šķiršana bija vienīgi tiesas (apgabaltiesas) kompetencē.⁴⁶ Taču pilnā mērā sociāldemokrātu iecere neīstenojās, jo laulības slēgšana nekļuva par valsts iestāžu ekskluzīvu kompetenci. Tomēr līdz ar likuma “Par laulību” pieņemšanu Latvijā tika nostiprināta dzimumu līdztiesība laulību tiesībās, piešķirot sievietei līdztiesību lemt par laulības noslēgšanu un šķiršanu. Tā laika sievietes prese uzteica deputātes Aspaziju, Valēriju Seili, Zeltu Cēsnieci-Freidenfeldi

³⁶ Likumu un valdības rīkojumu krājums. B. v.: Tieslietu ministrijas kodifikācijas nodaļas izdevums, 1921.

³⁷ Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 79., 80. lpp.

³⁸ Kalniņš, A. Sievietes pirmās Latvijas brīvvalsts parlamentā. *Brīvā Latvija*, 1998. 29. augusts, Nr. 33, 4. lpp.

³⁹ No 1921. gada līdz 1937. gadam Latvijā laulības slēgšanu, šķiršanu un neesamību regulēja 1921. gada 1. februāra “Likums par laulību” un 1922. gada 18. februāra “Likums par civilstāvokļa aktu reģistrāciju”. Abu pieņēma Satversmes sapulce, un abu pieņemšanas gaitā savu artavu deva minētās četras deputātes.

⁴⁰ Aspazija. Runa Satversmes sapulces 10. decembra sēdē. *Sociāldemokrāts*, 1920. 14. decembris, Nr. 285, 1. lpp.

⁴¹ *Lipša, I., Neiburgs, U.* Nezināmā Aspazija. Remdeni? Nekad! TVNet, 14.03.2005. Pieejams: http://www.tvnet.lv/izklaide/popkultura/41516-nezinama_aspazija_remdeni_nekad [aplūkots 03.03.2015.].

⁴² Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 179. lpp.

⁴³ “24. Laulāšanu izdara dzimtsarakstu nodaļas vai jebkuras konfesijas garīdznieki pēc laulājamo vēlēšanās.” Latvijas Satversmes sapulces 1921. gada 18. februāra likums “Par laulību”. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. 1. marts, Nr. 1/3, 65.–74. lpp.

⁴⁴ Turpat.

⁴⁵ 24. pants. Laulāšanu izdara dzimtsarakstu nodaļa vai jebkuras konfesijas garīdznieki pēc laulājamo vēlēšanās.

⁴⁶ Turpat.

un Klāru Kalniņu par darbu Satversmes sapulcē, rakstot: „.. neskatoties uz to, ka tautas priekšstāves pieder pie dažādām politiskām partijām, visas viņas vienprātīgi uzstājas par liberālo laulības likumu, kurš ienes jaunus tikumības pamatus vīra un sievas attiecībās.”⁴⁷

1921. gada 18. februārī Latvijas Satversmes III sesijā tika pieņemts likums “Par civilstāvokļa aktu reģistrāciju”. Saskaņā ar šo likumu tika izveidotas dzimtsarakstu nodaļas, kuras pilnībā pārņēma civilstāvokļa aktu lietvedību.⁴⁸ Tomēr tālāk, liberalizējot laulāto savstarpējās tiesības, Satversmes sapulce tā arī netika.

4. Saeimā (1922–1934) apspriestie likumprojekti, kas skāra sievietes civilās tiesības

Ņemot vērā likumdevēja izteikto vēlēšanos – pēc iespējas paturēt spēkā esošos Civillikumus (proti, BVLK), izstrādājot likumprojektu par laulāto tiesiskajām attiecībām, pārgrozīti un papildināti tika vienīgi tie panti, kas neatbilda “dzīves apstākļiem”.⁴⁹ Jaunā civillikodeksa izstrādāšanas komisija 1921. gadā izstrādāja likumprojektu “Par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu”. Taču tā virzība Satversmes sapulcē nesekmējās.⁵⁰ 1924. gada 1. martā “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” tika publicēts likumprojekts “Par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu”,⁵¹ kas bija iecerēts kā Civillikumu 1. grāmata.⁵² Projekts tika virzīts uz pieņemšanu Saeimā un plaši apspriests gan presē, gan politiķu vidū, gan aizstāvēts V. Bukovska publikācijās.⁵³ Tieslietu ministrijas oficiālajos darba pārskatos, kas bija publicēti tā laika presē, projekts tika raksturots kā “liberāls un laulāto vienlīdzību garantējošs” normatīvais regulējums. Piemēram, “Policijas Vēstnesī” 1924. gada 8. jūlijā tika publicēts raksts “Civil- un krimināllikumu izstrādāšanas darbi”, kurā līdz ar citiem likumprojektiem, kurus ir izstrādājusi un virzījusi Tieslietu ministrija, raksturots nesen publicētais likumprojekts “Par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu”.

“Šis likumprojekts .. tiecas ieviest personīgo attiecību ziņā tiesību vienlīdzības principu abu laulāto starpā, un tādēļ uzskatāms par ievērojamu soli uz priekšu, salīdzinot ar Latvijā pastāvošām tiesībām. Tagad pēc likuma pastāvošais sievas aizgādības stāvoklis, kurš sievu padod pilnīgi vīra gribai, dod vīram tiesību uzstāties pie tiesas sievas vārdā bez viņas pilnvarojuma un pat sievas rīcībai mantojuma lietās prasa vīra piekrišanu, pēc jaunizstrādātā likumprojekta pieņemšanas pārietu .. Projektā noteikts, ka vīram piekriņt pienākums, tāpat kā tagad uzturēt sievu un segt visus ģimenes dzīves izdevumus, sakarā ar ko arī viņš noteik ģimenes dzīves vietu un viņam ģimenes strīdu gadījumos piešķirta izšķirošā balss. Tomēr šim vīra tiesību pārākumam turpat nostādīta sievas tiesība nepadoties vīra rīkojumiem, ciktāl tie izrādās par varas nelietīgu lietošanu .. Sieva pārzina saimniecību, pēc iespējas

⁴⁷ [B. a.] Latvijas Satversmes Sapulces locekles. *Sieviete*, 1924. 15. jūlijs, Nr. 5, 126. lpp.

⁴⁸ Latvijas Republikas 1921. gada 18. februāra likums par “Civilstāvokļa aktu reģistrāciju”. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. 1. marts, Nr. 1/3, 44. lpp.

⁴⁹ *Dāvids, V.* Tieslietu ministrijā ierosinātie likumprojekti. *Jurists*, 1929. 1. februāris, Nr. 2, 62. lpp.

⁵⁰ *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 81. lpp.

⁵¹ Likumprojekts par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. 1. marts, Nr. 3, 101.–116. lpp.

⁵² *Dāvids, V.* Tieslietu ministrijā ierosinātie likumprojekti. *Jurists*, 1929. 1. februāris, Nr. 2, 62. lpp.

⁵³ *Bukovskis, V.* Jautājums par vispiemērotāko sistēmu laulātu mantas attiecībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926. 1. oktobris, Nr. 10, 369.–393. lpp.

palīdzējama vīram viņa darbībā, viņai ir tiesības celt patstāvīgi prasības un atbildēt uz tām, tiesība patstāvīgi rīkoties ar savu mantu nāves gadījumam.”⁵⁴ Šajā rakstā vīrs korekti ir formulēts likumprojekta regulējums attiecībā uz laulāto tiesībām. Turklāt sievai tika paredzētas tiesības izvēlēties sev patstāvīgu peļņas arodu, t. sk. pret vīra gribu, taču šajā gadījumā viņa riskēja zaudēt vīra dotu uzturu (14. pants). Tomēr likumprojekts neparedzēja pilnībā likvidēt vīra aizbildnību pār sievu, bet gan tikai to būtiski ierobežot, jo, piemēram, laulāto mantas kopības gadījumā par kopējās mantas pārstāvi tika atzīts vīrs (18. pants), sievai vīra prombūtnē bija paredzēta tiesība mājas saimniecības robežās aizvietot vīru, taču vīrs bija tiesīgs šo sievas tiesību aprobežot (17. pants). Sievai bija jāpakļaujas vīra rīkojumiem, ciktāl tie nebija ļaunprātīgi.⁵⁵ Lai gan tā laika prese raksturoja projektu kā tādu, kas paredz laulāto tiesisko līdztiesību, taču pat virspusēja analīze, balstoties uz mūsdienu izpratni par dzimumu vienlīdzību, šo apgalvojumu atspēko. Likumprojekts paredzēja ievērojami paplašināt sievas rīcībspēju, dodot viņai tiesības vērsties tiesā, pārvaldīt savu mantu, izvēlēties strādāt algotu darbu, atsevišķos gadījumos nepakļauties vīram. Lai gan likumprojekts atstāja vīram “ģimenes galvas statusu”, paredzētais regulējums bija ievērojams solis, lai nākotnē izveidotu sievas līdztiesību ģimenes tiesībās.

Politiku vidū vienprātības par likumprojektu nebija. Sociāldemokrāti asi iebilda pret šo projektu, jo tajā nebija paredzēta pilnīga dzimumu vienlīdzība.⁵⁶ Taču galvenais iemesls, kāpēc likumprojekts netika pieņemts, bija nevis laulāto līdztiesības jautājums, bet gan mantiskās attiecības. “Tā kā Latgalē nevarētu ieviest ne laulāto mantas kopības, nedz arī sistēmu, pēc kuras sievas mantas pārvaldība un lietošana piekrīt vīram, un ņemot vērā, ka arī Vakarēiropā tagad pacēlušās daudzas balsis laulāto mantas atšķirtības sistēmai par labu, likumprojektā arī pieņemta atšķirtības sistēma.”⁵⁷ Savukārt Saeimas Juridiskajā komisijā, 1926. gadā apspriežot likumprojektu, balsis sadalījās un rezultātā tika pieņemts principiāls atzinums, ka par likumīgo pamatsistēmu atzīstama nevis mantas atdalīšana, bet gan “lietošanas īpašuma” sistēma, kurā sievas manta likumīgā kārtā pāriet nedalītā vīra pārvaldīšanā un lietošanā. Tā bija sistēma, kura bija spēkā Kurzemē un Vidzemē ārpus pilsētām. Tas nozīmēja, ka Saeimas Juridiskā komisija, V. Bukovska vārdiem, lēma par sievas “zemaizbildnības sistēmas” saglabāšanu laulāto mantiskajās attiecībās arī turpmāk.⁵⁸ Noraidot mantas šķirtības principu projektā, noraidīts tika arī izstrādātais projekts, taču daļa šī projekta normu vēlāk tika iekļauta 1929.–1932. gadā izstrādātajos ģimenes un mantošanas tiesību likumprojektos.⁵⁹

Lai gan likumprojekts neparedzēja pilnīgu laulāto līdztiesību, tomēr tas bija par radikālu sava laika likumdevējam, jo būtiski atkāpās no tradīcijām, kas bija nostiprinātas BVLK.

Sieviešu civiltiesiskā līdztiesība laika posmā no 1922. līdz 1934. gadam, proti, 1., 2., 3. un 4. Saeimas darbības laikā, netika juridiski nodrošināta. Vēl 1933. gadā “Tieslietu Ministrijas Vēstnesī” publicētajā rakstā zvērināts advokāts D. Eljaševs, veicot izpēti par sievietes tiesībām Latvijas Republikā, secināja: “.. Latvijas sieviete, lai gan savās politiskās tiesībās ir nostādīta līdzīgi vīrietim, civiltiesību laukā

⁵⁴ [B. a.] Civil- un krimināllikumu izstrādāšanas darbi. *Policijas Vēstnesis*, 1924. 8. jūlijs, Nr. 52, 2. lpp.

⁵⁵ Likumprojekts par saderināšanos, laulāto ļažu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. 1. marts, Nr. 3, 101., 102. lpp.

⁵⁶ *Dzīlēja, K.* Ģimenes galva. *Sociāldemokrāts*, 1929. 6. aprīlis, Nr. 76, 2. lpp.

⁵⁷ *Dāvids, V.* Tieslietu ministrijā ierosinātie likumprojekti. *Jurists*, 1929. 1. februāris, Nr. 2, 62. lpp.

⁵⁸ *Bukovskis, V.* Jautājums par vispiemērotāko sistēmu laulātu mantas attiecībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926. 1. oktobris, Nr. 10, 375. lpp.

⁵⁹ *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 81. lpp.

vienmēr paliek par nepilntiesīgu tiesību un darbības spējīgu subjektu.⁶⁰ Viņš aprakstīja, ka sievietes un sievas tiesību ierobežojumi ir izkaisīti pa visu Civillikumu (analizēts tika BVLK), tāpēc šo problēmu varot atrisināt tikai ar kompleksiem grozījumiem vai jaunu likumu.⁶¹

5. Latvijas Republikas 1937. gada Civillikums

Līdz valsts apvērsumam 1934. gada 15. maijā, kad demokrātisku valsts iekārtu nomainīja autoritārisms, Saeimā tā arī netika pieņemts jauns visaptverošs civiltiesību regulējums. Saeima bija grozījusi vai atcēlusi tikai atsevišķas BVLK normas, t. sk. dažas sievietes tiesības ierobežojošas tiesību normas. Piemēram, 1925. gadā no BVLK 3043. panta tika izslēgts teikums, kurš paģērēja vīriešu kārtas lieciniekus, sastādot rakstītos aktus, bet no 4506. panta teikums par sieviešu galvojuma tiesību aprobežojumiem.⁶² Taču nebija pieņemts jauns civillikums, likumdevējs bija formulējis vienīgi nostādni, ka par pamatu likumprojektam izmantojams BVLK.⁶³ Tieslietu ministrs Hermanis Apsītis (1893–1942) vēlāk rakstīja: „līdz 1934. gada 15. maijam mūsu likumdošanā varēja vērot lēcienus, sistēmas un noteiktības trūkumu...”⁶⁴ Tas, ko pārmet autoritāras valsts politiķis Saeimas darbībai, ir normāls demokrātisks process, kurā par katru lēmumu likumdošanas gaitā notiek vienošanās un balsojums. Civiltiesību grozījumi visās valstīs ir nākuši lēni, jo īpaši gadījumā, ja ar grozījumiem ir bijis jāmaina sabiedrībā valdošās tradīcijas, turklāt visai valstij iepriekš nav bijušas vienotas tiesības.⁶⁵

Kārlis Ulmanis (1877–1942) pēc valsts apvērsuma solīja tautai jaunus nacionālus likumus.⁶⁶ Darbu ar Civillikumu arī Ulmaņa autoritārisma laikā turpināja 1933. gadā izveidotā likumdošanas komisija, kuru tāpat kā iepriekšējās vadīja V. Bukovskis,⁶⁷ un jaunais Latvijas Republikas Civillikums (turpmāk – CL) tika pieņemts tikai 1937. gadā. CL, kurš stājās spēkā 1938. gada 1. janvārī, kā rakstīja tā laika juristi, iemiesoja ilgi gaidītās latviešu tautas vienotās nacionālās tiesības, nodrošinot “tiesību tuvināšanos tautai”.⁶⁸ Tas tika sagatavots, pārstrādājot, saīsinot, kā arī iespēju robežās modernizējot 1864. gada Civillikumu (Krievijas impērijas BVLK 3. daļu).⁶⁹ Prof. Jānis Rozenfelds (1946) raksturo 1937. gada likumu “kā Civillikuma priekšteča – Vietējo likumu kopojuma – latviskojumu”.⁷⁰

⁶⁰ Eljaševs, D. Sievietes zvērīnātā advokatūrā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. 1. marts, Nr. 3, 57. lpp.

⁶¹ Turpat.

⁶² [B. a.] Valdības rīkojumi un pavēles. *Valdības Vēstnesis*, 1925. 29. oktobris, Nr. 243, 1., 2. lpp.

⁶³ Dāvids, V. Tieslietu ministrijā ierosinātie likumprojekti. *Jurists*, 1929. 1. februāris, Nr. 2, 62. lpp.

⁶⁴ Apsītis, H. 18. novembris. No: *Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918–1938*. Sast. K. Veitmanis, A. Meņģelsons. Rīga: [b. i.], 1939, 10. lpp.

⁶⁵ Piemēram, Polijā, kura arī bija civiltiesiski sašķelta pēc valsts dibināšanas 1918. gadā, starpkaru posmā tā arī netika pieņemts vienots civillikums visai valstij.

⁶⁶ Ulmanis, K. Runa Tautas vienības svētku aktā nacionālā operā 1936. gada 15. maijā. *Latvju radošā gara atdzimšana*. Rīga: LETA, 1936, 7. lpp.

⁶⁷ Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 130. lpp.

⁶⁸ Šulcs, L. Latvijas kā autoritāras valsts pieci gadi tiesību laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. maijs, Nr. 3, 609. lpp.

⁶⁹ Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 51. lpp.; arī Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 56., 57. lpp.

⁷⁰ Rozenfelds, J. Civillikums un latviskā identitāte. No: *Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 47. lpp.

Ģimenes tiesības bija tā CL daļa, kura līdz ar mantojuma tiesībām tika grozīta visvairāk salīdzinājumā ar 1864. gada Civillikumu.⁷¹ Laulību tiesības tika grozītas, par pamatu ņemot 1921. gada likumu “Par laulību”.⁷² Salīdzinājumā ar 1921. gada likumu “Par laulību” CL 51. pants sašaurināja mācītājiem tiesības laulāt, konkrēti zējot, ka tiesības laulāt ir tikai “ev.-luterāņu, reformātu, Romas katoļu, pareizticīgo, vecticībnieku, anglikāņu, bīskapu-metodistu, baptistu, septītās dienas adventistu vai Mozus ticīgo konfesijas”⁷³ garīdzniekiem, tādējādi aprobežojot tiesības un atļaujot laulāt tikai Latvijas tradicionālo reliģiju kulta kalpiem.

Jaunievecumi ģimenes tiesībās bija saistīti ar liberālu vērtību un latvisku tradīciju iedzīvināšanu. Tiesību vēstures prof. Arveds Švābe (1888–1959)⁷⁴ panāca, ka ģimenes tiesībās tiek pieņemti tradicionāli latviešu juridiskie jēdzieni, piemēram, līgava, līgavainis, radi, radniecība u. c.⁷⁵ Tāpat A. Švābe ieteica ieviest CL normu par pūra došanu meitai. Lai gan pūrs bija novecojis tiesību institūts jau CL pieņemšanas laikā, taču tas tika atzīts par latviešu nacionālajām privāttiesībām raksturīgu institūtu, un 111. pantā tika noteikts: “Pūrs, ko sievietei laulības gadījumam piešķirušī vecāki, radi vai citas personas, pieder sievai, kaut arī tas būtu nodots vīram.”⁷⁶ Par vienu no būtiskākajām CL iezīmēm jāatzīst, ka tā uzmanības centrā atradās nevis indivīds, bet gan ģimene, kas tā laika politikas kontekstā tika uzskatīta par valsts pamatu.⁷⁷

Attiecībā uz laulāto personiskām tiesībām CL pēc būtības tika iekļautas jau 20. gs. 20. gadu sākumā izstrādātās likumprojekta “Par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu”⁷⁸ normas. Līdz ar to arī uz CL var attiecināt iepriekš paustās atziņas, ka ar jauno regulējumu tika palielināta sievietes vienlīdzība ar vīrieti, taču par pilnīgu līdztiesību runāt nevar, un patriarhālā ģimene, tiesa, liberalizētā versijā, tika saglabāta.

Lai gan CL stiprināja sievietes (sievās) tiesiskās pozīcijas (līdz šim saskaņā ar BVLK sieva pēc laulības nonāca vīra aizbildnībā, bet CL atbrīvoja sievu no vīra aizbildnības),⁷⁹ jo 85. pants paredzēja, ka “abiem laulātiem pieder vienādas tiesības”,⁸⁰ tomēr sieva nekluva pilnībā līdztiesīga vīram, jo strīdus gadījumā par ģimenes kopdzīvi tajā pašā 85. pantā vīram bija paredzēts galavārds un tiesības izvēlēties pāra dzīvesvietu.⁸¹ Pēc būtības jaunajā CL ir tikai vēl nedaudz mikstināta jau iepriekš ierobežotā vīra tiesība sievu izrikt, 85. pantā nosakot: “Sievai nav jāpadodas vīra rīkojumiem, ja viņš savas tiesības izlieto nelietīgi.”⁸² Proti, 85. panta pirmais teikums garantē laulāto līdztiesību, bet pēdējais noteic, ka sievai jāpakļaujas

⁷¹ Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 176., 177. lpp.

⁷² Lazdiņš, J. Laulības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 2002. Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.

⁷³ 1937. gada 28. janvāra Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938, 13. lpp.

⁷⁴ Birziņa, L. Latvijas Universitātes tiesībzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gadsimtā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999, 155. lpp.

⁷⁵ Lazdiņš, J. Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. No: *LU Raksti. Juridiskā Zinātne*. Nr. 703. Rīga: LU, 2006, 34. lpp.

⁷⁶ 1937. gada 28. janvāra Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938, 23. lpp.

⁷⁷ Švarcs, F. Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011, 177. lpp.

⁷⁸ Likumprojekts par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. 1. marts, Nr. 3, 101.–116. lpp.

⁷⁹ Sinaiskis, V. Mūsu pienākumi un tiesības jaunajā Civillikumā. No: *Prezidenta Ulmaņa Civillikums*. Rīga, 1938, 168. lpp.

⁸⁰ 1937. gada 28. janvāra Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938, 23. lpp.

⁸¹ Turpat.

⁸² Turpat.

vīra rīkojumiem, ciktāl tie nav nelietīgi. Profesors Vasilijš Sinaiskis 1938. gadā rakstīja: “Civillikums atcēlis vīra varu (kāda paredzēta vecā likumā) un ievēdis laulāto vienlīdzības principu, jo biedrībā locekļi ir vienlīdzīgi,”⁸³ viltīgi iestarpinot iekavas, jo pēc būtības “vīra vara” pilnībā atcelta netika.

CL 95. pantā iekļautais vīra pienākums segt ģimenes un kopīgās mājsaimniecības izdevumus izriet no prezumpcijas, ka vīrs pārvalda gan savu, gan sievas mantu, gan kopējo mantu. To apstiprina šī paša panta 3. teikums: “.. ja vīra pārvaldībā sievas mantas nav vai, ja ienākums no sievas mantas ir nesamērīgi mazs, tad vīrs var prasīt, lai sieva piedalās ģimenes un kopīgās mājsaimniecības izdevumos samērā ar savas atsevišķās mantas stāvokli.”⁸⁴ Tāpēc nav pamata nostalgiski apcerēt: lai gan starpkaru Latvijā sieviešu tiesības bija ierobežotas, taču to atsvēra tas, ka vīri viņas uzturēja!

Autoritārisma laikā Latvijā vadonis un viņa darbi tika slavīnāti,⁸⁵ un CL tika prezentēts kā prezidenta Ulmaņa Civillikums. Tāpēc, veicot izpēti, bija visai grūti atrast publikācijas, kurās laikabiedri bija objektīvi vērtējuši CL normas. Sociāldemokrātu partija, kuras biedri līdz šim likumdošanas procesā bija iestājušies par dzimumu vienlīdzību, bija likvidēta, un viņu laikraksts, kurā kritiski tika vērtētas likumdošanas iniciatīvas un likumi, kuros redzamas atkāpes no dzimumu vienlīdzības, slēgts. Tāpēc presē lielākoties par CL tika rakstīts tikai neitrāli (komentējot jaunievedumus bezkaislīgi, tos nenovērtējot) vai slavinoši. Pie neitrāliem vērtētājiem varētu minēt zvērinātu advokātu Jāni Sūnu, kurš rakstā “Prezidenta K. Ulmaņa civillikums un Latvijas sievietē” uzsvēra: “Ievērojot to, ka uz vīru gulstas galvenā nasa ģimenes apgādāšanā, likums, noteicot laulāto savstarpējās mantiskās attiecības, pieņēmis par pamatu laulāto mantas apvienību zem vīra pārvaldības.”⁸⁶ Proti, sievas tiesības ir ierobežotas, bet tas ir attaisnojami, jo vīram ir vairāk pienākumu. Šo ideju pamatoja arī V. Sinaiskis: “Vīram piešķirtas minētās [mantas] pārvaldības un lietošanas tiesības ģimenes interešu vienības dēļ, bet ne tāpēc, ka viņš ir vīrietis.”⁸⁷ To, ka sievietes tiesību jautājums ir bijis aktualizēts CL izstrādāšanas un pieņemšanas laikā, apliecina tie “reveransi”, kuri dažādās publikācijās veikti attiecībā pret sievietēm, skaidrojot jauno CL. “Vispārīgi jaunais Civillikums augstu vērtē sievieti, piešķirot tai pilnīgu patstāvību dažāda veida tiesisku darījumu slēgšanā, un neprasa, lai vīrs piedalītos kā padomdevējs (asistents). Arī mantiskās attiecībās nav aizskārta sievietes cieņa, kad jaunais likums uztic vīram pārvaldīt sievietei piederošu mantu (izņemot viņas atsevišķo mantu; 90. u. c. p.).”⁸⁸ Vislišķīgāk par CL un sieviešu tiesībām tika rakstīts provinciālajās “Ogres Ziņās”: “Senāk sievietē mēdza žēloties par savu apspiešanu un jutās mazvērtīga .. Prezidenta Kārļa Ulmaņa civillikums ir nojaucis visus veco laiku žogus un aizmetis projām gadusimtenos apsūbējušās, novecojušās tiesību paliekas. Tagad sieva ģimenē vairs nav vīra pastāvīgā aizbilstamā, vīra “diktatūra” ģimenē nepastāv, un viņam priekšrocības piešķirtas tikai tur, kur bērnu intereses to prasa.”⁸⁹

⁸³ Sinaiskis, V. Mūsu tiesības un pienākumi jaunajā Civillikumā. *Sējējs*, 1938. 1. oktobris, Nr. 1, 35. lpp.

⁸⁴ 1937. gada 28. janvāra Civillikums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938, 23. lpp.

⁸⁵ Hanovs, D., *Tēraudkalns*, V. Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā 1934.–1940. Rīga: Zinātne, 2012, 67.–76. lpp.

⁸⁶ Sūna, J. Prezidenta K. Ulmaņa civillikums un Latvijas sievietē. *Sievietes Pasaule*, 1938. 1. februāris, Nr. 3, 2. lpp.

⁸⁷ Sinaiskis, V. Mūsu tiesības un pienākumi jaunajā Civillikumā. *Sējējs*, 1938. 1. oktobris, Nr. 1, 35. lpp.

⁸⁸ Turpat.

⁸⁹ Liepiņš, O. Ģimenes diena. *Ogres Ziņas*, 1938. 7. maijs, Nr. 7 (33), 1. lpp.

Līdz ar to var secināt, ka Latvijā 20. gs. starpkaru laikā tika būtiski grozīta sievietes civiltiesiskā rīcībspēja, to ievērojami paplašinot salīdzinājumā ar Krievijas impērijas civillikumos noteikto, tomēr pilnīgu sievietes vienlīdzību ar vīrieti civiltiesību jomā sasniegt neizdevās, lai gan līdztiesība politiskajās tiesībās bija noteikta jau no Latvijas valsts dibināšanas.

Kopsavilkums

1. Dibinot Latvijas Republiku, juridiski tika ielikti pamati dzimumu politiskai līdztiesībai. 1919. gada 19. augustā Latvijas Republikas Tautas padomes pieņemtais Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likums nostiprināja iepriekšminēto principu, paredzot, ka Satversmes sapulce ievēlama vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās. Ievēlot Satversmes sapulci, Latvijas sievietes aktīvi izmantoja jauniegūtās aktīvās un pasīvās vēlēšanu tiesības.
2. 1919. gadā nolemjot pagaidām saglabāt spēkā bijušos Krievijas impērijas likumus, civiltiesībās spēkā tika saglabātas patriarhālas, kārtu sabiedrības tiesības un tiesību partikulārisms pēc teritoriālā principa. Krievijas civillikumos sieva bija pakļauta vīra varai un atradās vīra aizbildnībā. Latgales sievietes bija pakļautas KILK regulējumam un baudīja plašāku rīcības brīvību, jo viņām bija plašākas tiesības lemt par savu mantu nekā BVLK pakļautajām Vidzemes, Zemgales un Kurzemes sievietēm, kuru mantu pārvaldīja vīrs.
3. Satversmes sapulces darbības laikā ar 1921. gada likuma "Par laulību" pieņemšanu tika panākta sievietes līdztiesība ar vīrieti laulību tiesībās, taču regulējums, kurš paredzētu sievietes civiltiesisko pilntiesību un līdztiesību vīrietim, ģimenes tiesībās pieņemts netika.
4. 1., 2., 3. un 4. Saeimas darbības laikā tika veiktas izmaiņas spēkā esošajos likumos, atceļot atsevišķas normas, kuras diskriminēja sievietes tiesības. Ņemot vērā likumdevēja izteikto vēlēšanos – pēc iespējas paturēt spēkā BVLK, izstrādājot likumprojektu par laulāto tiesiskajām attiecībām, pārgrozīti un papildināti tika vienīgi tie panti, kas neatbilda "dzīves apstākļiem". Likumprojekts "Par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu" paredzēja ierobežot vīra aizbildnību pār sievu, piešķirt sievietei plašāku rīcībspēju un kā pamata prezumpciju izmantoja laulāto mantas šķirtības prezumpciju. Saeimas Juridiskā komisija 1926. gadā projektu noraidīja, uzsverot, ka likums jāveido uz laulāto mantas kopības prezumpcijas.
5. Lai gan 1937. gada CL stiprināja sievietes (sievas) tiesiskās pozīcijas, jo 85. pants paredzēja, ka abiem laulātajiem pieder vienādas tiesības, tomēr sieva nekļuva pilnībā līdztiesīga vīram, jo vīram bija piešķirtas mantas, t. sk. sievas mantas, pārvaldības un lietošanas tiesības "ģimenes interešu vienības dēļ", bija saglabāts "ģimenes galvas institūts" ar visām no tā izrietošajām tiesībām. Vīra aizbildnība pār sievu tika ierobežota, bet ne likvidēta.
6. Latvijā 20. gs. starpkaru laikā tika būtiski grozīta sievietes civiltiesiskā rīcībspēja, to ievērojami paplašinot salīdzinājumā ar Krievijas impērijas civillikumos noteikto, tomēr pilnīgu sievietes vienlīdzību ar vīrieti civiltiesību jomā sasniegt neizdevās, kaut arī līdztiesība politiskajās tiesībās bija noteikta jau no Latvijas valsts dibināšanas.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. [B. a.] Civil- un krimināllikumu izstrādāšanas darbi. *Policijas Vēstnesis*, 1924. Jūlijs, Nr. 5208, 2. lpp.
2. [B. a.] Latvijas Satversmes Sapulces locekles. *Sieviete*, 1924. 15. jūlijs, Nr. 5, 126. lpp.
3. [B. a.] Valdības rikojumi un pavēles. *Valdības Vēstnesis*, 1925. 29. oktobris. Nr. 243.
4. 100 Jahre Parlament und Frauenwahlrecht in Finnland. Nachrichten, 06.04.2006. Botschaft von Finnland, Berlin. Pieejams: <http://www.finnland.de/public/default.aspx?contentid=121123&nodeid=37052&contentlan=33&culture=de-DE> [aplūkots 23.02.2015.].
5. *Apsītis, H.* 18. novembris. No: *Tieslietu ministrijas un tiesu vēsture 1918.–1938.* Sast. K. Veitmanis, A. Meņģelsons. Rīga: [b. i.], 1939, 8.–15. lpp.
6. *Aspazija.* Runa Satversmes sapulces 10. decembra sēdē. *Sociāldemokrāts*, 1920. 14. decembris, Nr. 285, 1. lpp.
7. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
8. *Birziņa, L.* Latvijas Universitātes tiesibzinātnieki. Tiesiskā doma Latvijā XX gs. Rīga: Zvaigzne ABC, 1999.
9. *Bukovskis, V.* Jaunā civillikodeksa izstrādāšanas darbība. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. 1. marts, Nr. 1/3, 25.–42. lpp.
10. *Bukovskis, V.* Jautājums par vispiemērotāko sistēmu laulātu mantas attiecībās. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1926. 1. oktobris, Nr. 10, 369.–393. lpp.
11. *Dāvids, V.* Tieslietu ministrijā ierosinātie likumprojekti. *Jurists*, 1929. 1. februāris, Nr. 2, 62., 63. lpp.
12. *Dziļleja, K.* Ģimenes galva. *Sociāldemokrāts*, 1929. 6. aprīlis, Nr. 76, 2. lpp.
13. *Eljaševs, D.* Sievietes zvērinātā advokatūrā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1933. 1. marts, Nr. 3, 49.–57. lpp.
14. *Fischer, I.* Zur Problematik der Erfassung von Aktengut zu Gender- und Frauengeschichte im Archiv der sozialen Demokratie. Pieejams: http://www.fes.de/archiv/adsd_neu/inhalt/recherche/frauenbestand/text.htm [aplūkots 05.06.2015.].
15. *Hanovs, D., Tēraudkalns, V.* Laiks, telpa, vadonis: autoritārisma kultūra Latvijā 1934.–1940. Rīga: Zinātne, 2012.
16. *Jarvelaids, P.* Baltijas civiltiesību “tēvs” Frīdrihs Georgs fon Bunge. *Jurista Vārds*, 2009. 3. novembris, Nr. 44 (587). Pieejams: <http://www.juristavards.lv/doc/199956-baltijas-civiltiesibu-tevs-fridrihs-georgs-fon-bunge/> [aplūkots 03.06.2015.].
17. *Kalniņš, A.* Sievietes pirmās Latvijas brīvvalsts parlamentā. *Brīvā Latvija*, 1998. 29. augusts, Nr. 33, 3. lpp.
18. Latvijas Satversmes Sapulces deputātu saraksts. No: *Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu izvilks (1920–1922).* Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006, 1102.–1107. lpp.
19. Latvijas tiesību vēsture (1914–2000). Prof. *Dr. iur.* Dītriha Andreja Lēbera redakcijā. Rīga: LU žurnāla “Latvijas Vēsture” fonds, 2000.
20. *Lazdiņš, J.* Lauības tiesību ģenēze un evolūcija Latvijā. *Latvijas Vēsture. Jaunie un Jaunākie Laiki*, 2002. Nr. 2 (46), 31.–39. lpp.
21. *Lazdiņš, J.* Vēsturiskā tiesību skola un Latvija. No: *LU Raksti. Juridiskā Zinātne.* Nr. 703. Rīga: LU, 2006. 26–40. lpp.
22. *Liepiņš, O.* Ģimenes diena. *Ogres Ziņas*, 1938. 7. maijs, Nr. 7 (33), 1. lpp.
23. *Lipša, I., Neiburgs, U.* Nezināmā Aspazija. Remdeni? Nekad! TVNet, 14.03.2005. Pieejams: http://www.tvnet.lv/izklaide/popkultura/41516-nezinama_aspazija_remdeni_nekad [aplūkots 03.06.2015.].
24. *Rozenfelds, J.* Civillikums un latviskā identitāte. No: *Politika un tiesības. Tiesību un juridiskās prakses ilgtspējīga attīstība.* Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2012, 35.–47. lpp.
25. *Sināiskis, V.* Mūsu tiesības un pienākumi jaunajā Civillikumā. *Sējējs*, 1938. 1. oktobris, Nr. 1, 34.–39. lpp.
26. *Stikāne, V.* Sieviete Livonijas sabiedrībā viduslaikos un jauno laiku sākumā 13.–16. gs. Rīga, 2012. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/4785/29387-Vija_Stikane_2012.pdf?sequence=1 [aplūkots 25.05.2015.].
27. *Sūna, J.* Prezidenta K. Ulmaņa civillikums un Latvijas sieviete. *Sievietes Pasaule*, 1938. 1. februāris, Nr. 3, 2. lpp.
28. *Šulcs, L.* Latvijas kā autoritāras valsts pieci gadi tiesību laukā. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1939. 1. maijs, Nr. 3, 604.–612. lpp.
29. *Švarcs, F.* Latvijas 1937. gada 28. janvāra Civillikums un tā rašanās vēsture. Rīga: TNA, 2011.

30. *Ulmanis, K.* Runa Tautas vienības svētku aktā nacionālā operā 1936. gada 15. maijā. No: *Latvju radošā gara atdzimšana*. Rīga: LETA, 1936, 7. lpp.
31. *Vēbers, J.* Ģimenes tiesības Latvijā. No neatkarīgas Latvijas valsts nodibināšanas 1918. gadā līdz neatkarības atjaunošanai 1991. gadā. No: *Latvijas Republikas Civillikumu komentāri. Ģimenes tiesības*. Rīga: Mans īpašums, 2000, 110.–121. lpp.

Normatīvie akti

1. 1918. gada 17. novembra "Latvijas Tautas Padomes politiskā platforma". No: *Latvijas Tautas Padomes sēdes*. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 6. lpp.
2. 1919. gada 19. augusta Latvijas Tautas Padomes "Latvijas Satversmes sapulces vēlēšanu likums": Latvijas Republikas likums. *Latvijas Pagaidu Valdības Likumu un Rīkojumu Krājums*, 1919. Nr. 9, 124. lpp.
3. Latvijas Satversmes sapulces 1921. gada 18. februāra likums "Par laulību": Latvijas Republikas likums. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. Nr. 1/3, 65.–74. lpp.
4. Latvijas Republikas 1921. gada 18. februāra likums par "Civilstāvokļa aktu reģistrāciju": Latvijas Republikas likums. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1921. Nr. 1/3, 44.–53. lpp.
5. 1937. gada 28. janvāra Civillikums: Latvijas Republikas likums. Rīga: Kodifikācijas nodaļa, 1938.
6. Svod zakonov Rossijskoj imperii. T. 10. Chast' I. Zakony grazhdanskije. Sankt Peterburg: Tip. Vtorogo Otdelenija Sobstvennoj E. I. V. Kanceljarii, 1912.
7. Svod grazhdanskijh zakononij gubernij Pribaltijskijh (Chast' III Svoda mestnyh uzakonenij gubernij Ostzejskijh). Petrograd: Pravo, 1915.

Likumprojekti

1. Likumprojekts par saderināšanos, laulāto ļaužu personīgām un mantiskām attiecībām un viņu mantošanu. *Tieslietu Ministrijas Vēstnesis*, 1924. 1. marts, Nr. 3, 101.–116. lpp.

Stenogrammas

1. Latvijas Satversmes Sapulces stenogrammu rādītājs. Sast. H. Kārklīņš. Rīga: Latvijas Republikas Saeimas izdevums, 1925.
2. Latvijas Tautas Padomes 1. sesijas 5. sēdes stenogramma 1918. gada 6. decembrī. No: *Latvijas Tautas Padomes sēdes*. Nr. 1. Rīga: Satversmes Sapulces izdevums, 1920, 59. lpp.

Classification of Criminal Offenses according to the Criminal and Criminal Procedure Legislation of Germany, Austria, and Switzerland

Dr. iur. **Anna Serebrennikova**

Faculty of Law, Moscow State University n. a. Lomonosov
Professor at the Department of Criminal Law and Criminology
E-mail: *serebranna@hotmail.com*

Alexander Trefilov

Institute of Legislation and Comparative Law under the Government of the Russian Federation
Senior scientific officer
Candidate of legal sciences
E-mail: *trefilovaa1989@gmail.com*

The article is devoted to the questions connected with classification of criminal actions in criminal codes of three states of Romano-Germanic legal family – Germany, Austria and Switzerland. The article notes that the classification of the criminal act originated in the French criminal law and has been adopted in most of the countries belonging to the continental legal family. The Criminal Code of 1810 (Code Penal Imperial) secured a three-member structure of the criminal act: crime – *délit* – contravention. The German Criminal Code (RGSt) of 1871 divided all criminal acts, depending on their severity into three groups: crime (*Verbrechen*), offense (*Vergehen*) and violation (*Übertretung*). The two-member stricter of the criminal act is adopted in the current CC of Germany, Switzerland and Austria: crime and offense. The author analyzes the criminal legislation and the criminal and procedural legislation of the aforementioned countries with a particular focus on value of division of criminal actions on crimes and offenses for criminal and criminal procedural law of the respective countries.

Keywords: Germany, Austria, Switzerland, criminal law, criminal code, criminal procedural law, code of criminal procedure, classification of criminal actions, crime, offense.

Content

<i>The Problems related to the Classification of Criminal Actions</i>	126
<i>Summary</i>	133
<i>Sources</i>	133
<i>Bibliography</i>	133
<i>Normative acts</i>	133

The Problems related to the Classification of Criminal Actions

The problems related to the classification of criminal actions have always been of a great interest to the legislator and law enforcement officials of any modern state. This issue has acquired a special relevance to our country as a result of the

changes made in Article 15 of the Russian Federation Criminal Code of the Federal Law of 07.12.2011. Hence § 6 of this norm was negatively assessed by the criminal and law doctrine representatives because it allowed the court under certain circumstances to change the crime category to a less grievous one.

In this regard, it is very opportune to study the experience of foreign countries, namely, Germany, Austria and Switzerland on the issue of classification of criminal actions.

Criminal law of Germany, Austria and Switzerland besides the Criminal Codes (CC) also contains other laws referred to the so-called supplementary criminal law (*Nebenstrafrecht*).

The sources of the **German** criminal law are the Fundamental law (Constitution) of the Federal Republic of Germany, 1949, the Criminal Code (CC) of 15.05.1871¹ in force as of 13.11.1998, federal criminal laws, criminal laws of land, foreign criminal law. The criminal law of the Federal Republic of Germany is not fully codified: alongside with the Criminal Code, there are other criminal law standards contained in various laws relating to the so-called supplementary criminal law (*Nebenstrafrecht*).

It is well known, that the classification of criminal actions for the first time has been used in the French criminal law and accepted by the most of the countries belonging to the continental legal system. The Criminal Code of 1810 (Code Penal Imperial) recognized tripartite structure of the criminal action: crime – *délit* – contravention. It was reflected in the German Criminal Code (RGSt) of 1871, dividing all criminal actions into three groups according to their gravity: crime (*Verbrechen*), offense (*Vergehen*) and violation (*Übertretung*). The tripartite structure of the criminal action and the type of imposed punishment for committing certain criminal action are determined, as follows: for a crime, one was sentenced to capital punishment or convict prison; for offense – to imprisonment, and for violations one usually was detained for a short time period or fined.

While carrying out the reform of the criminal law in Germany in 1974–1975, the tripartite structure of criminal action was replaced by the binomial one: crime (*Verbrechen*) and offense (*Vergehen*), still preserved in the criminal law of Germany. Criminal violations (*Übertretungen*) were eliminated, but some of them became public order offenses (*Ordnungswidrigkeiten*).² Since then in Germany, instead of convict prison and jail, a single and common form of punishment was introduced – deprivation of liberty, with some norms concerning committing crimes together with deprivation of liberty, providing the fine as a type of imposed punishment.

The binomial classification of the criminal action in the CC of Germany, Switzerland and Austria is stipulated by law: crime and offense.

Chapter two of the first section of the General Conditions of the Criminal Code of Germany is called “Explanation of terms”. § 12 of this chapter contains purely

¹ RGBl. S. 127.

² If the punishment for committed crime is prescribed in form of fine (*Geldbusse*), it is a so-called violation. For example, public order offense (*Ordnungswidrigkeit*) is covered by Riot Act of 24.05.1968, in force as of 19.02.1987. The field of its application is determined in § 1: “The public order offense is illegal and reprehensible (blameworthy) action, which provides the structure of the action, which determines the penalty in form of fine (*Geldbusse*)”. The current law consists of several parts: 1 – “General instructions”, 2 – “Court proceedings on imposing a fine (*Geldbusse*)”, 3 – “Specific public order offense.” In the latter a list of public order violations is determined and penalties for them are defined.

formal concept of crime and offense. There are two types of criminal action: crime and offense. This division is based on the minimum punishment.

Thus, the crime is a wrongful act, and for that two consequences are set: the minimum punishment in the form of deprivation of liberty for the period of not less than one year, and more grievous punishment; and the offense is a wrongful act, for which the minimum punishment is set in the form of deprivation of liberty for a shorter time period or a fine (*Geldstrafe*). However, aggravating or mitigating circumstances, provided for by the stipulations of the General Conditions, or prescribed for especially grave or less grave cases, are irrelevant for this classification.³

While relating a specific action to crime or offense, the defining factor does not consist of the imposed type and amount of penalty in this case, but in the clearly worded criminal law sanction.⁴ Such binomial classification of the criminal action is not only of a practical nature; – first and foremost, it allows to estimate the degree of misstatement (*Unrecht*) and the guilt of a person (*Schuld*).

The main features of a criminal act in the German, Austrian and Swiss criminal law are criminal wrongfulness, guilt, corresponding to the structure of action and penalty.

The main source of criminal law of **Austria** is the Criminal Code. It entered into force on January 1, 1975. The official title of this document is Federal Law of January 23, 1974 on the actions exposed to punishment, imposed by the court (Criminal Code – CC).⁵ The last amendment to the Austrian Criminal Code was passed in 2000.⁶ The sources of the Austrian Criminal Law are other laws containing criminal law standards (such as Federal Juvenile Justice Act of October 20, 1988,⁷ Federal Law on narcotic drugs, psychotropic substances and precursors of 1997,⁸ Federal Law on fighting pornography of March 31, 1950⁹ and many others.)

This system of criminal law sources is typical, as already stated, for a number of other foreign countries involved. Hence, the sources of criminal law of **Switzerland** are Constitution of Switzerland of 1874, the Criminal Code of 1937, provisions to the Swiss Criminal Code of November 13, 1973, December 6, 1982 December 16, 1985, criminal laws of the Federation (Federal Law on Criminal Justice of 1934, Military Penal Code of June 13, 1927,¹⁰ Juvenile Justice Act and others), cantonal criminal law, foreign criminal law.

Swiss Criminal Code (CC) was adopted by the Federal Assembly of the Swiss Union on December 21, 1937 and entered into force on January 1, 1942. Afterwards, numerous changes have been made therein, and currently it constitutes a modern legal document.

The Criminal Code of Austria and the Criminal Code of Switzerland, as well as the Criminal Code of the Federal Republic of Germany contain formal definition of the criminal act.

³ Strafgesetzbuch. 50. Auflage. Muenchen, 2014.

⁴ Wessels, J., Beulke, W. Strafrecht. Allgemeiner Teil. Die Straftat und ihr Aufbau. Heidelberg, 2008.

⁵ BGBl. 1974/60.

⁶ BGBl. 2000 I/34.

⁷ BGBl. 1988/599 idFBGBl. 1994 /522.

⁸ BGBl. 1997 I/112 idFBGBl. 1998 I/30.

⁹ BGBl. 1952 /81 idFBGBl. 1988I/599.

¹⁰ SR 321.0.

The Criminal Code of Austria accepted binominal categorisation of the criminal acts: crime and offense.¹¹ It is based on one criterion – amount of penalty. On the basis of § 17 of the Criminal Code of Austria, the crimes are considered to be intended criminal acts that are punished by life imprisonment or an imprisonment exceeding 3 years. All other criminal acts, including those committed through negligence, are classified as offenses. The greater part of criminal acts provided for by the Criminal Code of Austria is classified as offenses. The concept “breach,” that is often encountered in the literature and judicial practice, is not a criminal one, i.e. it refers to an administrative offense.¹²

Binominal categorisation of the criminal act is also enshrined in the article 10 of the Criminal Code of Switzerland. The differentiation is achieved, based on the amount of penalty for the committed act. The crime is considered to be a criminal act that is punishable with more than 3 years of imprisonment, the offense – a criminal act that is punishable with imprisonment not exceeding 3 years of or monetary fine.

What is the importance of categorising the criminal acts as crime and offense in the criminal codes of the concerned countries?

According to the researchers of the criminal law in Germany, Austria and Switzerland, such division has a very limited criminal importance. For example, such a division is important for attempt penalty (§ 23, Art. 1 of the Criminal Code of Germany, § 15 of the Criminal Code of Austria).

This binominal construction of the criminal act has a particular significance pertaining to formulation of crime threat legislation (see, for example, § 241 of the Criminal Code of Germany), since it is connected with the threat to commit particular crime.¹³

Additionally, as opposed to solicitation to commission of crime, the solicitation to offense will not be criminally punishable (§ 30 of the Criminal Code of Germany, Article 24 of the Criminal Code of Switzerland).

Binominal construction of the criminal act has further importance during assignment of such additional consequences of punishment as deprivation of right to hold specific posts, to exercise powers, gained as a consequence of public election, to publicly elect and vote, the right to be elected and the right to vote (§ 45 of Germany).¹⁴

¹¹ As it was marked above, until 1975, tripartite characteristic of the act: crime, offense and breach was legislatively enshrined in the criminal law of Austria, See, for example, *Kleifel, O. Zum Begriff des “Vergehens” und der “Geldstrafe” nach dem StGB. AnwBl, 1975, p. 213; Zipf, H. Allgemeine Grundsätze des Strafgesetzbuches und die Rechtsprechung, Gutachten 7. OeJT, 1979.*

¹² Detailed in: *Forreger, E., Fabrizy, E. E. Strafgesetzbuch. Kurzkommentar. Wien, 2002, S. 91–92.*

¹³ § 241. Threat of crime

(1) Who threatens the person of committing a crime, directed against him or his close relative is punished by imprisonment for a period of one year or monetary fine.

(2) Also is punished the person that deliberately misleads the person about that is expected a crime against him or his close relative.

¹⁴ (1) A person that, as a result of committing a crime, is imprisoned for a period of less than one year, forfeits a right for a period of 5 years to occupy public office or to use rights obtained as a result of public elections.

(2) The court can deprive the convicted for a period from two till five years stated in the Art. 1 of rights, as far as this is provided by law.

(3) Together with the deprivation of right to occupy public office the convicted simultaneously loses the corresponding legal status and the sequential rights.

What is the procedural importance of the classification of criminal acts in the Criminal Code of Germany, Austria and Switzerland?

In order to achieve the tasks set before the criminal procedure, the legislators of Germany, Austria and Switzerland¹⁵ in the norms of criminal procedure code constructed *three main procedural models of criminal acts' classification*.

The first model stipulates that the criminal legal classification of criminal acts is displayed in the corresponding rules of the code of criminal procedure. For example, § 20 of the criminal procedure code of Austria¹⁶ speaks about the competence of anti-corruption prosecution that is authorized to lead the procedure on particular crimes and offenses. The legislator does not propose any other new classification and fully relies on the consideration that he uses according to the Criminal Code.

The second model specifies that the legislator in the norms of criminal procedure code develops legislator's own criminal procedural classification of criminal acts that is not known to criminal law.¹⁷ Consequently, the Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany classifies the criminal acts as significant (§ 81 g. p. 1¹⁸ and other), grave (§ 100 a. p. 2¹⁹ and other), especially grave (§ 100 c. p. 2²⁰ and other), and other (the legislator determines them according to the residual principle).²¹

The third model assumes that the issuers of the Criminal Procedure Code have decided not to create any new classification of criminal acts and do not introduce new terms, just state a particular criterion (usually, it is the amount of penalty), according to which the criminal procedural regulation of the corresponding institutes is differentiated. For example, the Criminal Procedure Code of Switzerland in the Art. 22–28²² groups the crimes, judging by the court that is authorized to consider these crimes. The legislator introduced a list of crimes that are subject to consideration in the federal courts (Art. 23 and 24), referring the rest of the acts to the jurisdiction of canton courts. Herewith, the characteristic criterion is the severity of the committed act.

It is necessary to state that in all three analyzed Criminal Procedure Codes (Germany, Switzerland, and Austria) no model is encountered in a pure form.

(4) Together with the deprivation of right to use rights, gained as a result of public elections, the convicted simultaneously loses the corresponding rights and position authority that he possessed, except as otherwise permitted by applicable law.

(5) The court can deprive the convicted of right to publicly elect and vote for a period from two till five years, as far as it is provided by law.

¹⁵ The Criminal Procedure Code of Germany entered into force in 1877, the Criminal Procedure Code of Austria – in 1975, the Criminal Procedure Code of Switzerland – in 2011.

¹⁶ Die österreichische Strafprozessordnung. Wien, 2012, S. 43.

¹⁷ Although the Criminal Code of the FRG handles such categories as grave accident (for example, in § 212 and other), serious accident (for example, § 221 and other), the statement of what acts are considered to be significant, grave and especially grave in the criminal procedural sense is determined only in the Criminal Procedure Code.

¹⁸ *Trefilov, A. Sistema UPK FRG. Saarbrücken, 2011, pp. 130–132 (in Russian).*

¹⁹ *Ibid.*, pp. 145–149.

²⁰ *Ibid.*, pp. 151–156.

²¹ More detailed information about the tendencies in this sphere: *Trefilov, A. The latest trends in the development of the system of the Criminal procedure code of Germany and its institutions / works of the young researchers of comparative law. M., HSE, 2011, No. 4. pp. 45–50 (in Russian).*

²² *Trefilov, A. New Code of criminal procedure of Switzerland: comment and transfer. Moscow, 2011, pp. 22–26 (in Russian).*

They are “neighbouring” in different chapters of the Criminal Procedure Code and interchange is differentiated by the legislator’s procedural institutes.

What institutes of the criminal procedure are influenced by the classification of criminal acts in the Criminal Procedure Code of Germany, Austria and Switzerland? If not to consider technical regulations, then, as it is introduced by the researchers of the criminal procedural law of the considered countries, ***the classification of criminal acts is the means of criminal procedural differentiation of the five main institutes.***

The first of these is the accusation institute. It is to be recalled, that, based on § 140 Abs. 1 No 2 of the Criminal Procedure Code of Germany, the person accused of crime has a right court-appointed lawyer, if he does not apply for appointment of the lawyer for his defense. The Criminal Code and Criminal Procedure Code of the Federal Republic of Germany single out the acts that are prosecuted only upon complaint,²³ and the other acts, the criminal prosecution of the guilty thereof is implemented *ex officio*.²⁴ Among the latest legislative innovations, it must be noted that, in accordance with the outstanding professor Patric Guidon, the new Criminal Procedure Code of the Switzerland “withdraws from the simplification of the criminal procedure, particularly from known .. institute of the procedure of the private charge. The cause of this lies in that fact that the legislator to the great extent does not free the criminal procedure, ongoing in the general order, from this institute”.²⁵ Thereby, within the given law and order, without separating the private charges into separate category, the legislator anticipates some peculiarities during its hearing in the general order.

The second institution to be discussed is jurisdiction.²⁶ Judgment in cases concerning offenses can be passed by a judge sitting alone (§ 407 of the Code of Criminal Procedure of Germany), and the criminal cases pertaining to a committed crime cannot be terminated on the basis of Art. 153, 153a, 154d of the CCP of Germany.²⁷

Art. 29²⁸ of the CCP of Australia divides the criminal acts into four groups, depending on the level of court (District Court, Land Tribunal, the Supreme Land Tribunal and the Supreme Court), which is empowered to consider the respective cases. Herewith, a criminal procedure legislator after the criminal legal one takes into account the gravity of crimes and offenses.

The third of the institutions is expressed through investigative activities. One of the newest trends in criminal process development is expressed by the fact that those investigative measures, which significantly affect rights and freedoms of a human and a citizen, may not be used in any criminal case, but only in the cases pertaining the most dangerous acts. Thus, according to Art. 100 c of the CCP of FRG,²⁹ is it allowed to hear and record of phrases spoken at home by using technical

²³ See, i.e., Schall, H. Hausbesetzungen im Lichte der Auslegung des § 123 StGB. *Neue Zeitschrift für Strafrecht*, 1983, Heft 6, S. 241–247.

²⁴ Because of position (lat.).

²⁵ Guidon, P. Die Schweizerische Strafprozessordnung. *Jusletter* 15. September 2008 (translated into Russian by Trefilov, A. A.).

²⁶ The question about investigative jurisdiction in the examined laws and orders is not actual because data of the CCP does not stipulate for division of pre-trial proceedings into inquiry and investigation in Russian sense of these procedural categories.

²⁷ See details: Beulke, W. Criminal procedural law of Germany. 6th ed., Krasnoyarsk, 2004, p. 34.

²⁸ Die österreichische Strafprozessordnung. Wien, 2012, S. 51–52.

²⁹ Trefilov, A. Sistema UPK FRG. Saarbrücken, 2011, pp. 151–156 (in Russian).

means, without informing the involved persons, if the facts confirm the suspicion that someone has commenced upon an especially serious crime.

The measures of procedural compulsion can be considered as the fourth institution. Choosing of the measures that significantly invade the sphere of individual's constitutional rights directly depends on the gravity of the crime incriminated to the accused person. For example, according to Art. 221, the CCP of Switzerland.³⁰

1. Pre-trial detention and trial detention are allowed only when the accused person is strongly suspected of having committed a crime or a criminal offense and there are serious reasons to fear that the person:
 - a. will escape to avoid involvement in criminal proceedings or expected sanction;
 - b. will influence the persons or evidence to prevent establishment of the truth; or
 - c. through the commitment of *serious crimes or criminal offenses* significantly threatens the safety of other persons, after he/she had already made a similar criminally punishable.
2. Detention is also allowed, if there are serious concerns that the person threatens to commit or complete a *felony crime*.³¹

The fifth institution is the differentiation of the proceedings according to the case, due to the fact that during the recent years its simplified forms increasingly appear in criminal proceedings of Germany, Austria and Switzerland. Among these, a certain interest is caused by the proceedings associated with the pronouncing of the order about the punishment (Art. 407–412 of the CCP of FRG³², Art. 352–356 of the CCP of Switzerland³³). In accordance with Art. 407 of the CCP of FRG, during the proceedings on the cases considered individually and during the proceedings, which belong to the competence of a jury trial, in case of a *criminal law offense*, upon written request of the prosecution, the legal consequences of the criminally punishable act can be appointed by the order about punishment. According to art. 352 of the CCP of Switzerland, if the accused person during preliminary proceedings has answered all the questions about the circumstances of the case, or otherwise made it sufficiently clear, the prosecution issues the order about punishment if it definitely decides on one of the following penalties, including a possible conditional sentence or release:

- a. an administrative fine;
- b. criminal fine not exceeding 180 daily rates;
- c. community service not exceeding 720 hours;
- d. imprisonment not exceeding 6 months.³⁴

As we can see, in both cases the preconditions of writ proceedings are directly related to the category of the committed crime.

³⁰ Trefilov, A. New Code of criminal procedure of Switzerland: comment and transfer. Moscow, 2011, p. 111. (in Russian).

³¹ Detailed particularities of Swiss system of measures of procedural compulsion: Trefilov, A. Institute measures of procedural coercion in the code of criminal procedure in Switzerland and the criminal procedure code of the Republic of Belarus / Actual problems of modern legal science. Minsk, 2011, pp. 171–173 (in Russian).

³² Ibid., pp. 356–360.

³³ Trefilov, A. New Code of criminal procedure of Switzerland: comment and transfer. Moscow, 2011, pp. 174–177.

³⁴ Details about development of the institution of punishment in the observed laws and orders: Trefilov, A. A. The newest trends in development of institution of punishment in the criminal law of foreign countries / *All-Russian Journal of Scientific Publications*, 2011, M., No. 6, pp. 100–104.

Summary

Thus, the classification of the criminal act has originated in the French criminal law and is adopted in most of the countries belonging to the continental legal family. The Criminal Code of 1810 (Code Penal Imperial) secured a three-membered structure of the criminal act: crime – *délit* – contravention. The German Criminal Code (*RGSt*) of 1871 categorised all criminal acts, depending on their severity, into three groups: crime (*Verbrechen*), offense (*Vergehen*) and violation (*Übertretung*). In the current CC of Germany, Switzerland and Austria, the two-member stricter of the criminal act is adopted: crime and offense. The author analyzes the criminal legislation and the criminal and procedural legislation of the abovementioned countries, particularly focussing on the value of criminal actions' categorisation into crimes and offenses according to the criminal and a criminal procedural law of the considered country.

The tripartite structure of the criminal act determines the punishment for specific criminal acts: for a crime, the punishment has been a death penalty or imprisonment; for an offense, it was imprisonment; and for violations, as a rule, the punishment was a short-term arrest or a fine.

In the process of the criminal law reform carried out in Germany in 1974–1975, the tripartite structure of criminal acts became binomial: the crime (*Verbrechen*) and the offense (*Vergehen*), still preserved in the German criminal law. The criminal violations (*Übertretungen*) were eliminated, however, a part of these were attributed to public disorder (*Ordnungswidrigkeiten*). The classification of the criminal offenses (the crime and the offense) is very significant in terms of the criminal law and the criminal procedures, which are referred to herein.

Therefore, the CC of Germany, Austria and Switzerland accepted binomial classification of a criminal act defining a crime and an offense, based on a formal criterion: the extent of the penalty in form of imprisonment. Considering the rich experience of the given countries in the construction of a criminal act, the Russian legislator could benefit from that, when reforming the legislation of Russia.

Sources

Bibliography

1. *Beulke, W.* Criminal procedural law of Germany. 6th ed. The lane with it. *Ploshkina, Ya., M.* Krasnoyarsk, 2004 (in Russian).
2. *Foragers, E., Fabrizy, E. E.* Criminal Code. Brief commentary. Vienna, 2002.
3. *Trefilov, A. A.* German Criminal Procedure Code system. Saarbrücken, 2011 (in Russian).
4. *Trefilov, A. A.* New Code of criminal procedure of Switzerland: comment and transfer. Moscow, 2011 (in Russian).
5. *Wessels, J., Beulke, W.* Criminal law. General part. The criminal offense and her construction. Heidelberg, 2008.

Normative acts

1. Strafgesetzbuch. 50. Auflage. Muenchen, 2014.
2. Die österreichische Strafprozessordnung. Wien, 2012.
3. Criminal Code. 50th ed. Munich, 2014.
4. The Austrian criminal trial order. Vienna, 2012.

Deputāta zvērests un atbildība par tā laušanu

The Oath of the Members of Parliament (MPs) and Liability for Its Breach

Dr. iur. **Annija Kārklīņa**

LU Juridiskā fakultāte

Valststiesību zinātņu katedras asociētā profesore

E-pasts: *Annija.Karklina@lu.lv*

The article contains analysis dedicated to the legal framework of the oath of the MPs in Latvia and abroad. Taking into account that in Latvia the oath made by the members of *Saeima* is a new institution, which has been implemented only in year 2002, the article contains a comparative analysis about the following topics: content of the oaths of MPs in various states; the legal framework of the procedure for taking the oath; consequences, if an MP has not taken the oath properly or has refused to take it. As a consequence of the recent political events in Latvia, where the questions concerning the breach of the oath of MPs and liability of MPs were widely discussed (also on the parliamentary level), the analysis within the framework of this article focuses on the legal framework of the breach of the oath, with an emphasis on the constitutional framework and practice of Lithuania. Lithuania is one of the rare states in the world, in which the procedure of dismissal (impeachment) is used against MPs if they have breached the oath. Moreover, it has been used in practice several times, therefore the legal framework and practice of the neighboring state can give a certain lesson to the states, which only consider the implementation of such a procedure of constitutional liability.

Atslēgvārdi: zvērests, svinīgais solījums, deputāts, parlamenta loceklis, *Satversme*, *Saeima*, parlaments, konstitūcija, zvēresta laušana, impīčments, atlaišana, mandāta anulēšana, konstitucionālā tiesa.

Keywords: oath, solemn affirmation, member of parliament, *Satversme*, *Saeima*, parliament, constitution, breach of oath, impeachment, removal, cancellation of mandate, constitutional court.

Satura rādītājs

<i>Ievads</i>	135
1. <i>Deputātu zvēresta un svinīgā solījuma jēdziens un to nozīme</i>	136
2. <i>Zvērestu saturs</i>	137
3. <i>Zvēresta nodošana kā priekšnoteikums deputāta mandāta ieguvei</i>	139
4. <i>Zvēresta nodošanas procedūra</i>	140
5. <i>Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu</i>	142
6. <i>Atbildība par parlamenta locekļa zvēresta laušanu citās valstīs un Latvijas tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas</i>	144

<i>Kopsavilkums</i>	151
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	151
<i>Literatūra</i>	151
<i>Normatīvie akti</i>	152
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	153
<i>Citi prakses materiāli</i>	153

Ievads

Lai arī zvērests ir mūžsens modelis uzticības solīšanai un, kā norādīts tiesību zinātnē,¹ pirmie juridiskie dokumenti, kuri satur zvērestu formulas, ir apmēram 5 tk. gadu seni, Latvijā Saeimas deputātu zvērests ir salīdzinoši jauna procedūra, jo Satversmē deputāta svinīgais solījums (zvērests) tika nostiprināts tikai 2002. gadā. Satversmes līdz tam lakoniskais 18. pants, kurš noteica, ka Saeima pati pārbauda savu locekļu pilnvaras, tika papildināts ar svinīgā solījuma (zvēresta) regulējumu.²

Kopš 2002. gada Satversmes 18. pants nosaka: “Saeimas locekļa pilnvaras iegūst Saeimā ievēlēta persona, ja tā Saeimas sēdē dod šādu svinīgu solījumu: “Es, uzņemoties Saeimas deputāta amata pienākumus, Latvijas tautas priekšā zvēru (svinīgi solu) būt uzticīgs Latvijai, stiprināt tās suverenitāti un latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, aizstāvēt Latviju kā neatkarīgu un demokrātisku valsti, savus pienākumus pildīt godprātīgi un pēc labākās apziņas. Es apņemos ievērot Latvijas Satversmi un likumus.”³ 2002. gadā svinīgā solījuma regulējums tika nostiprināts arī Saeimas kārtības rullī, kur līdzās svinīgā solījuma tekstam īsi noteikta svinīgā solījuma došanas kārtība. Saeimas deputāta svinīgais solījums 2002. gadā Satversmē tika iekļauts vienlaikus ar citiem Satversmes grozījumiem, kuri attiecās uz latviešu valodas kā valsts valodas ciešāku nostiprināšanu Satversmē. Latviešu valodas kā vienīgās valsts valodas aizsardzība arī ir viens no Saeimas deputāta zvērestā minētajiem deputāta solījumiem.⁴

Pretstatā Saeimas deputāta zvērestam Valsts prezidenta zvērests gan Satversmē tika ietverts jau kopš Satversmes pieņemšanas, un šo svinīgo solījumu saturs atšķiras.

Saeimas locekļu zvēresta jautājums pēdējo gadu laikā vairākkārt dažādu juridisku apsvērumu dēļ ir nonācis diskusiju krustugunīs.

Piemēram, 2011. gadā, uz savu pirmo sēdi sanākot 11. Saeimas sasaukumam, un 2014. gada novembrī, uz pirmo sēdi sanākot 12. Saeimas sasaukumam, plašas diskusijas raisīja jautājums par iespēju dot svinīgo solījumu latgaliešu valodā (solījuma došanu latgaliešu valodā bija izvēlējušies no Latgales vēlēšanu apgabala ievēlētie Saeimas locekļi Gunārs Igaunis un Juris Viļums). Par šo jautājumu juridiskās diskusijās viedokli bija izteikuši daudzi juristi,⁵ un, lai arī iepriekšējā Saeima 2011. gadā strikti ievēroja prasību, ka zvērests jānodod latviešu literārajā valodā, 2014. gadā

¹ *Osipova, S.* Zvērests ir sena tradīcija, kur jāievēro precīza forma. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43 (690).

² Latvijas Republikas Satversme (15.02.1922): Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].

³ Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē (30.04.2002): Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].

⁴ Piez. – vienlaikus tika grozīts Satversmes 21. pants, nosakot, ka Saeimas darba valoda ir latviešu valoda, 101. pants, nosakot, ka pašvaldību darba valoda ir latviešu valoda, un 104. pants, precizējot, ka ikvienam ir tiesības saņemt atbildi no valsts un pašvaldību iestādēm latviešu valodā. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2002. Nr. 70 (2645).

⁵ Sk.: *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43 (690).

12. sasaukuma Saeima ļāva solījumu nodot arī latgaliešu valodā, tādējādi mainot līdz šim stingro pieeju, ka svinīgais solījums nododams tikai Satversmē ierakstītajā literārajā valodā.⁶

2012. gadā zvēresta jautājums kļuva aktuāls pēc tam, kad, neņemot vērā zvērestā iekļauto apņemšanos stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, Saeimas deputāts Nikolajs Kabanovs (politisko partiju apvienība "Saskaņas Centrs") bija parakstījis vēlētāju iesniegto priekšlikumu Latvijā noteikt krievu valodai otras oficiālās valodas statusu, kā rezultātā Latvijas pilsoņi pirmo reizi izmantoja Saeimas kārtības rullī paredzēto kolektīvā iesnieguma procedūru⁷ un ierosināja Latvijas normatīvajos aktos nostiprināt atbildību par deputāta zvēresta pārkāpumu un deputāta mandāta zaudēšanu. Pamatojoties uz Saeimas lēmumu, Tieslietu ministrijai tika uzdots sagatavot likumprojektu šī jautājuma regulējumā,⁸ tas arī tika izdarīts, taču 2014. gada februārī Saeimas Juridiskās komisijas sēdē šis likumprojekts vairāku iemeslu dēļ saņēma kritiku un deputāti norādīja uz nepieciešamību turpināt diskusiju par zvēresta laušanas sekām un kārtību, kā deputāts saucams pie atbildības par zvēresta pārkāpšanu.

Savukārt 2014. gada rudenī svinīgā solījuma kontekstā diskusijas raisīja jautājums, vai topošajam Saeimas loceklim, zinot, ka viņš nevēlas veikt deputāta pienākumus un plāno atteikties no mandāta, ir obligāti jānodod zvērests, lai tūlīt pēc tam no tā atteiktos.⁹

Turpmāk rakstā salīdzinošā aspektā tiks analizēts parlamenta deputātu zvēresta saturs dažādās Eiropas valstīs, zvēresta došanas kārtība un atbildības par zvēresta pārkāpšanu regulējums. Ierobežotā raksta apjoma dēļ jautājums par zvēresta nodošanu latgaliešu valodā nebūs šī raksta izpētes priekšmets, ņemot vērā, ka šis jautājums jau ir salīdzinoši plaši analizēts Latvijas tiesību zinātnē un 2014. gadā Saeimas izvēlēto ceļu pieņemot zvērestu latgaliešu valodā autore uzskata par atbalstāmu.

1. Deputātu zvēresta un svinīgā solījuma jēdziens un to nozīme

Lai arī sākotnēji varētu šķist, ka parlamenta locekļu zvēresti pastāv visās valstīs, tomēr ir diezgan daudz valstu, kur šāds institūts nepastāv. Piemēram, no Eiropas valstīm deputātu zvērests nav sastopams Īrijā, Itālijā, Slovēnijā, Somijā, Spānijā, Zviedrijā, Portugālē, Ungārijā, Francijā u. c.

Taču tajās valstīs, kur deputāta zvērests pastāv, tas ir ne vien simbolisks un svinīgs žests, bet zvērestam ir arī juridiska nozīme, jo zvēresta nodošana ir priekšnoteikums, lai persona iegūtu deputāta mandātu. Latvijā Satversmes 18. pants noteic, ka Saeimas locekļa pilnvaras iegūst Saeimā ievēlēta persona, ja tā Saeimas sēdē dod šādu svinīgu solījumu: "Es, uzņemoties Saeimas deputāta amata pienākumus,

⁶ Sk.: Deputāta Viļuma latgaliski doto zvērestu atzīst par korektu; apstiprina mandātu. Pieejams: <http://www.la.lv/deputata-viluma-latgaliski-doto-zverestu-atzist-par-korektu-apstiprina-mandatu/> [aplūkots 23.05.2015.].

⁷ Saeimas kārtības rullis. 5.³ nod. Saeimas kārtības rullis: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1994. Nr. 96 (227); Kolektīvais iesniegums "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu". Pieejams: <https://manabalss.lv/atbild-ba-par-saeimas-deput-ta-zv-resta-lau-anu/show> [aplūkots 12.06.2015.].

⁸ Par Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu" turpmāko virzību: Saeimas paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. 19. septembris, Nr. 148 (4751).

⁹ Piez. Par vēlmi atteikties no 12. Saeimas vēlēšanās iegūtā deputāta mandāta paziņoja politiskās partijas "Vienotība" Saeimas deputāts Jānis Junkurs. Sk.: *Lastovskis, F., Žukova, K.* Pirmajā Saeimas sēdē izgāzas Junkura mēģinājums atteikties no mandāta. Publicēts 2014. gada 4. novembrī. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/pirmaja-saeimas-sede-izgagas-junkura-meginajums-atteikties-no-mandata> [aplūkots 15.05.2015.].

Latvijas tautas priekšā zvēru (svinīgi solu) būt uzticīgs Latvijai, stiprināt tās suverenitāti un latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu, aizstāvēt Latviju kā neatkarīgu un demokrātisku valsti, savus pienākumus pildīt godprātīgi un pēc labākās apziņas. Es apņemos ievērot Latvijas Satversmi un likumus.” Arī Saeimas kārtības ruļļa 3. panta ceturtajā daļā noteikts, ka tikai pēc svinīgā solījuma došanas Saeima lemj par deputātu pilnvarām.

Latvijas normatīvajos aktos – Satversmē un Saeimas kārtības rullī – deputātiem tiek paredzēta alternatīva, t. i., vārda “zvēru” vietā var teikt “svinīgi solu”. Savulaik, 2002. gadā, apspriežot minēto Satversmes grozījumu projektu, jautājums par šo terminu lietojumu raisīja plašas diskusijas likumprojekta 3. lasījumā.¹⁰ Daži deputāti uzskatīja, ka lietojams termins “zvērests”, jo tas esot nopietnāks, daudz stingrāks un konkrētāks, turpretim solījumus varot arī nepildīt. Kā norādījuši konstitucionālo tiesību eksperti,¹¹ iespēja lietot vienu no šiem terminiem pēc personas izvēles tika apzināta jau 1994. gadā, apspriežot Pilsonības likumu, kad kāda reliģiska organizācija lūdza iespēju paredzēt iespēju dot solījumu, jo viņu reliģiskie uzskati neļauj zvērēt.¹²

Pieņemot deputātu zvēresta tiesisko regulējumu, tika noteikts, ka Saeimas locekļiem ir tiesības izvēlēties alternatīvu formu – svinīgi solīt vai zvērēt. Kā novērots Saeimas praksē, biežāk deputāti izvēlas lietot zvēresta formu.¹³ Valsts prezidenta svinīgajā solījumā (Satversmes 40. pants) gan minēts tikai termins “es zvēru”.

Valsts amatpersonu zvērestus mēdz klasificēt vai nu kā pozitīvus zvērestus, vai negatīvus zvērestus.¹⁴ Pēc parlamenta locekļu zvērestos ietvertā satura tie galvenokārt ir formulēti kā pozitīvi zvēresti (*an affirmative oath* – angļu val.), jo tajos izpaužas solījums atbalstīt pastāvošo valsts konstitucionālo iekārtu, ievērot normatīvos aktus, pildīt savus pienākumus godprātīgi u. tml. Turpretim negatīvie zvēresti apliecina, ka persona nav veikusi kādas noteiktas darbības pagātnē.¹⁵

2. Zvērestu saturs

Saskaņā ar Satversmes 18. pantā nostiprināto zvēresta saturu (formulu) Saeimas loceklis sola:

- 1) būt uzticīgs Latvijai,
- 2) stiprināt tās suverenitāti,
- 3) stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu,
- 4) aizstāvēt Latviju kā neatkarīgu un demokrātisku valsti,
- 5) savus pienākumus pildīt godprātīgi un pēc labākās apziņas,
- 6) ievērot Latvijas Satversmi un likumus.

2002. gadā, kad Saeimā tika apspriests topošais deputātu zvēresta regulējums, lielākie iebildumi pret tā saturu bija frakcijas “Par cilvēktiesībām vienotā Latvijā”

¹⁰ Latvijas Republikas 7. Saeimas 30.04.2002. sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002/st_3004/st3004.htm [aplūkots 08.04.2015.].

¹¹ Kusiņš, G. Oficiālajā saziņā, arī Saeimas debatēs jālieto latviešu literārā valoda. G. Kusiņa intervija “Jurista Vārda” galvenajai redaktorei D. Gailītei. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43, 12. lpp.

¹² Līdzīgi arī Apvienotajā Karalistē tikuši nošķirti termini *affirm* un *swear*. Sk.: The difference between ‘affirmation’ and ‘oath’. Pieejams: <http://www.bbc.com/news/magazine-32809040> [aplūkots 12.04.2015.].

¹³ Kusiņš, G. Oficiālajā saziņā, arī Saeimas debatēs jālieto latviešu literārā valoda. G. Kusiņa intervija “Jurista Vārda” galvenajai redaktorei D. Gailītei. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43, 13. lpp.

¹⁴ Nowak, J. E., Rotunda, R. D. Constitutional Law. St. Paul, 1995, p. 1125. Citēts pēc: Pleps, J. Par zvērēšanu un uzmanības vērtu precedentu. *Jurista Vārds*, 2003. 20. augusts, Nr. 29 (287).

¹⁵ Turpat.

(PCTVL) deputātiem, jo neesot skaidrs, kāpēc solījumā esot izcelti tikai daži Saverstmes panti – valsts suverenitāte, valsts valoda, Latvija kā neatkarīga un demokrātiska valsts, bet ignorēti citi ne mazāk svarīgi tās panti vai pat veselās sadaļas – valsts karogs, valsts teritoriālā nedalāmība, cilvēka pamattiesības.¹⁶

Latvijā deputātu zvērests ir bez reliģioza satura. Ir valstis, kur reliģiozais saturs jau ir daļa no solījuma formulas, bet citās valstīs tiek pieminēts, ka deputāti var papildināt zvērestu ar reliģiozu lūgumu, kas visbiežāk ir teikums “Lai Dievs man palīdz”. Piemēram, Lietuvas zvēresta formulas pēdējais zvēresta teikums arī ir “Lai Dievs man palīdz”, taču deputātiem ir tiesības šo teikumu neteikt (sk. Lietuvas Republikas Konstitūcijas 5. pantu). Reliģiozs zvēresta saturs ir Grieķijā, kur standarta zvērests tiek dots Svētās Trīsvienības vārdā, t. i., “Es zvēru Svētās Trīsvienības vārdā saglabāt uzticību savai valstij, demokrātiskai valsts formai, konstitūcijas un likumu ievērošanu un pildīt savus pienākumus apzinīgi” (59. pants). Deputāti, kuri pārstāv citu ticību, zvērestu var nodot atbilstoši savai ticībai. Nesen, kad 2015. gadā uz pirmo sēdi sanāca jaunievēlētais Grieķijas parlaments, kāds musulmaņu deputāts zvērēja Allāha vārdā,¹⁷ turklāt Grieķijas esošā parlamenta sasaukums no iepriekšējiem atšķīrās ar to, ka pirmo reizi vairums deputātu bija izvēlējušies nedot reliģiozo zvērestu, bet t. s. politisko zvērestu. Jautājums par deputātu zvērestiem ir ticis skatīts arī Eiropas Cilvēktiesību tiesā, un šī tiesa ir norādījusi, ka deputātiem nedrīkst prasīt zvērēt kādai dominējošai reliģijai, jo tas būtu uzskatāms par Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 9. panta pārkāpumu.¹⁸

Dažādu valstu zvērestu tekstos jeb formulās ir ļoti daudz līdzību. Visbiežākie solījumi ir ievērot valsts likumus un konstitūciju, sargāt valsts neatkarību, dominē solījums būt lojālam valstij un tās konstitucionālajai iekārtai.

Salīdzinājumā ar citu valstu deputātu zvērestiem Latvijā ir diezgan izvērsti solījums (t. i., zvērests satur daudz asņemšanās). Saturiski atšķirīga no citu valstu zvērestiem ir Saeimas deputāta asņemšanās stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu. Savukārt, piemēram, Lietuvā un Kīprā, ir salīdzinoši reti lietots solījums aizsargāt valsts teritoriālo integritāti. Deputātu zvērestu saturs tādējādi arī sniedz ieskatu konkrētas valsts vērtībās un valsts pastāvēšanai nozīmīgos jautājumos.

Divpalātu parlamentos ierasts, ka zvērestus dod abu palātu deputāti un to saturs ir vienāds. Ar vēsturiskām tradīcijām bagāts ir Apvienotās Karalistes deputātu zvērests, kura regulējums sakņojas jau 1868. gada Zvērestu likumā. Šajā valstī deputāts zvēr uzticību monarham un tā pēctečiem – atkarībā no monarha tiek mainīts saturs, jo tas tiek adresēts konkrētajam monarham, piemēram, patlaban tiek zvērēta uzticība Viņas Majestātei karalienei Elizabetei un viņas mantiniekiem un pēctečiem. Apvienotajā Karalistē zvērests ir jādod angļu valodā, bet pēc tā fakultatīvi zvērestu

¹⁶ Latvijas Republikas 7. Saeimas 30.04.2002. sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002/st_3004/st3004.htm [aplūkots 08.04.2015.].

¹⁷ *Zikakou, I.* Greek Parliament Members Take Oath to Christ, Allah and their Honor: Pieejams: <http://greece.greekreporter.com/2015/02/05/greek-parliament-members-take-oath-to-christ-allah-and-their-honor/#sthash.qXylUf4m.dpuf> [aplūkots 19.05.2015.].

¹⁸ *Buscarini and others v. San Marino*, ECtHR, Judgment 18.02.1999. No. 24645/94. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58915> [aplūkots 23.02.2015.]. Piez.: Konvencijas 9. panta pirmajā daļā noteikts: “Ikvienam cilvēkam ir tiesības uz domu, apziņas un reliģijas brīvību; šīs tiesības ietver arī brīvību mainīt savu reliģisko pārliecību vai ticību un nodoties savai reliģijai vai ticībai, kā vienatnē, tā kopā ar citiem, piekopjot kultu, izpildot reliģiskas vai rituālas ceremonijas un sludinot mācību.”

var nodot arī skotu, velsiešu vai kornvoliešu valodā.¹⁹ Pēc Apvienotās Karalistes parauga ir veidots arī t. s. Britu nācijas sadraudzības valsts Kanādas deputātu zvērests, kurā Kanādas parlamenta loceklī sola uzticību Kanādas valsts galvai – viņas majestātei Elizabetei.²⁰

3. Zvēresta nodošana kā priekšnoteikums deputāta mandāta ieguvei

Satversmes 18. panta 2. teikums nosaka: “Saeimas locekļa pilnvaras iegūst Saeimā ievēlēta persona, ja tā Saeimas sēdē dod šādu svinīgu solījumu: “Es, uzņemoties Saeimas deputāta amata pienākumus, Latvijas tautas priekšā zvēru (svinīgi solu) ..””

Šī šķietami vienkāršā norma 2014. gada nogalē, sanākot 12. Saeimas sasaukumam, raisīja plašas juridiskas diskusijas, jo īsi pēc vēlēšanu rezultātu paziņošanas (kamēr vēl nebija konstituējies jaunais 12. Saeimas sasaukums) no politiskās partijas “Vienotība” ievēlētais Saeimas loceklis Jānis Junkurs paziņoja, ka atteiksies no sava deputāta mandāta (pamatojot to ar darba piedāvājumu ārvalstīs), tomēr viņam tika uzlikts par pienākumu nodot 12. Saeimas pirmajā sēdē svinīgo solījumu, lai uzreiz pēc tam parakstītu iesniegumu par atteikšanos no deputāta mandāta. Lai arī šāda konstrukcija no Saeimas darbības noteiktības aspekta vērtējama kā droša, tomēr autora ieskatā ar šādu soli tiek nonivelēts deputāta zvērests, ņemot vērā, ka persona, jau skaidri zinot, ka nevēlēsies pildīt deputāta pienākumus, tomēr svinīgi sola savā deputāta darbībā ievērot visus zvērestā ietvertos solījumus. Tādā gadījumā svinīgais solījums kļūst par tukšu formalitāti. Turklāt par piedalīšanos sēdē, kurā nodod zvērestu, deputātam vēl tiek izmaksāta darba alga.²¹

Parasti to valstu, kurās pastāv deputāta zvērests, konstitūcijās tieši ir noteikts, ka gadījumā, ja deputāts atsakās dot zvērestu, uzskatāms, ka viņš no sava mandāta ir atteicies (piemēram, šāds regulējums ir Lietuvā,²² Čehijā,²³ Slovākijā,²⁴ Maltā,²⁵ Polijā²⁶). Apvienotajā Karalistē noteikts, ka par zvēresta nenodošanu parlamentārietis var arī tikt sodīts ar 500 mārciņu soda naudu.²⁷

Protams, citādi būtu vērtējams jautājums, ja deputāts objektīvu iemeslu dēļ nevarētu ierasties uz pirmo parlamenta sasaukuma svinīgo sēdi – tad viņam ir tiesības nodot svinīgo solījumu nākamajā Saeimas sēdē, kurā viņš piedalītos. Salīdzinājumam jānorāda, ka, piemēram, 2007. gadā pieņemtajā Valsts prezidenta ievēlēšanas

¹⁹ Oaths Act (1978). Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/19/introduction> [aplūkots 17.05.2015.].

²⁰ Bedard, M., Robertson, J. R. Oaths of allegiance and the Canadian House of Commons. Pieejams: <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/researchpublications/bp241-e.htm> [aplūkots 17.05.2015.].

²¹ Junkurs par deputāta zvēresta nodošanu saņēmis algu, esot to ziedojis labdarībai. Pieejams: <http://www.diena.lv/latvija/politika/junkurs-par-deputata-zveresta-nodosanu-sanemis-almu-esot-to-ziedojis-labdaribai-14082007> [aplūkots 17.05.2015.].

²² Lietuvas konstitūcijas 59. pants (*Constitution of the Republic of Lithuania*). Pieejams: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> [aplūkots 15.05.2015.].

²³ Čehijas konstitūcijas 25. pants (*Constitution of the Czech Republic*). Pieejams: <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/1993/1.html> [aplūkots 15.05.2015.].

²⁴ Slovākijas konstitūcijas 75. pants (*The Constitution of the Slovak Republic*). Pieejams: <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> [aplūkots 15.05.2015.].

²⁵ Maltas konstitūcijas 68. pants (*Constitution of Malta*). Pieejams: <http://www.constitution.org/cons/malta/chapt0.pdf> [aplūkots 15.05.2015.].

²⁶ Polijas konstitūcijas 104. panta 3. daļa (*The Constitution of the Republic of Poland*). Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [aplūkots 15.05.2015.].

²⁷ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 01.11.2012. vēstule Nr. 1-11/4064 Latvijas Republikas Saeimai. Pieejams: http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikacija/Constitutional_Law/Deputatu_Zverests_TM-2012.pdf [aplūkots 12.06.2015.].

likumā (14. pantā) ir noteikts, ka gadījumā, ja jaunievēlētais Valsts prezidents atsakās dot svinīgo solījumu Saeimas Prezidija noteiktajā dienā, tiek rīkotas jaunas Valsts prezidenta vēlēšanas. Kad 2002. gadā Saeimā likumprojekta izskatīšanas gaitā tika apspriests Satversmē nostiprināmais svinīgā solījuma regulējums, 1. lasījumā bija paredzēts noteikt, ka deputāti var zaudēt mandātu, ja viņi nenodod šo solījumu.²⁸ Vēlākajos lasījumos gan šis teikums tika izņemts. No Saeimas stenogrammām secināms, ka deputātu svinīgā solījuma došanas kārtība un sekas esot tikušas veidotas analogas Valsts prezidenta zvērestam.

Ja turpmāk rastos situācijas, kad kāds Saeimas loceklis jau pirms zvēresta nodošanas paziņotu, ka nevēlas uzņemties deputāta pienākumus, autore ieskatā tomēr nebūtu nepieciešams šai personai uzlikt par pienākumu obligāti nodot zvērestu, lai no tā atteiktos, jo šāda kārtība nonāk pretrunā zvēresta institūta jēgai un mērķim.

Juristu diskusijās izskanējusi doma, ka zvēresta došana, kaut arī deputāts pēc tam uzreiz paziņo par mandāta nolikšanu, esot nepieciešama tā iemesla dēļ, lai pārliecinātos, vai deputāts labprātīgi atsakās no amata (piemēram, vai tas nav noticis spaidu rezultātā). Tomēr šāds pieņēmums ir samērā kritiski vērtējams, jo zvēresta došana un tūlītēja atteikšanās no mandāta automātiski neizslēdz situāciju, ka pret deputātu tiek lietoti spaidi. Nav šaubu, ka atteikties no mandāta deputāts varētu tikai parlamenta priekšā. Tomēr formāla zvēresta došana pirms atteikšanās no tā nav atbalstāma. Vislabākais risinājums šādos gadījumos būtu, ja Saeimas loceklis parlamentā paziņotu, ka viņš atsakās uzņemties deputāta amatu. Publiska atteikšanās dot zvērestu būtu pietiekama un pielīdzināma atteikumam pieņemt deputāta mandātu. Teorētiski nav izslēdzama situācija, ka deputāta amata kandidāts pēc ievēlēšanas kādu būtisku notikumu dēļ ir secinājis, ka zvērestā ietvertie solījumi ir kļuvuši pretēji viņa vērtībām un pārliecībai, ka viņš ir vīlies valsts iekārtā vai tml. un tādēļ nevēlas būt par tautas priekšstāvi šādā valstī. Tādā gadījumā formāls pienākums obligāti nodot savai pārliecībai pretēju zvērestu, lai uzreiz atteiktos no mandāta, var nonākt arī pretrunā personas domu un apziņas brīvībai. Turklāt obligāts pienākums nodot zvērestu, lai uzreiz atteiktos no mandāta, var radīt bezizeju situācijās, ja persona kategoriski atsakās ierasties Saeimā nodot zvērestu.

4. Zvēresta nodošanas procedūra

Saeimas kārtības ruļļa 3. pants noteic, ka pēc Mandātu un iesniegumu komisijas ziņojuma Saeimas locekļi alfabētiskā secībā Saeimas sēdē dod svinīgu solījumu. Pēc svinīgā solījuma došanas Saeima lemj par deputātu pilnvarām (Satversmes 18. pants).

Dodot zvērestu, ikvienā valstī ir jāievēro noteikta procedūra, un galvenais ir ne-sajaukt zvēresta tekstu, jo šāds zvērests nav spēkā. Satversmes 18. pants satur Saeimas deputāta zvēresta formulu, un, izrunājot tikai šo formulu, zvērests ir spēkā. Ja deputāts izrunājis kādu citu formulu, kaut arī ļoti līdzīgu pēc satura, viņš nav nodevis zvērestu.²⁹

Latvijā deputāta svinīgais solījums tiek nodots mutiski, un to, vai tas tiek precīzi nodots, izvērtē Saeimas priekšsēdētājs (sēdes vadītājs). Sēdes vadītājs izšķir, vai zvērests ir uzskatāms par nodotu. Kā liecina prakse, dažkārt atsevišķiem deputātiem

²⁸ Latvijas Republikas 7. Saeimas 20.03.2002. sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002/st_2003/st2003.htm [aplūkots 23.05.2015.].

²⁹ Osipova, S. Zvērests ir sena tradīcija, kur jāievēro precīza forma. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43 (690).

nācies atkārtot solījuma formulu vairākkārt, līdz zvērests ticis nodots precīzi. Solījumu Saeimas loceklis apliecina ar parakstu.

Nav pieļaujams zvērestu ne papildināt ar citiem vārdiem, ne izlaist tekstu, jo, kā savulaik norādījis Saeimas Juridiskā biroja vadītājs G. Kusiņš – tādā gadījumā trūkstu objektīvu kritēriju par to, kuru vārdu drīkst izlaist, bet kuru ne.³⁰ Iestarpinājumu lietošanas aizliegums gan nenozīmē, ka deputāts nedrīkst papildināt svinīgo solījumu ar savu vārdu un uzvārdu. Sākotnēji, kad Saeimā 1. lasījumam tika piedāvāta Satversmes 18. panta redakcija, tajā bija paredzēts, ka solījumā pēc vārda “es” būs iestarpināms deputāta vārds un uzvārds, taču Saeima nolēma no tā atteikties. Kā liecina prakse, vairāki deputāti izmanto šo iespēju, nosaucot arī savu vārdu un uzvārdu.

Kā jau iepriekš minēts, vairākās valstīs ir paredzētas deputātu tiesības pēc savas izvēles papildināt zvērestu ar reliģiska satura teikumu, piemēram, “Lai palīdz man Dievs” vai tml. Latvijā tas nav paredzēts, un Saeimas priekšsēdētājam kā sēdes vadītājam būtu jāizvērtē, vai tas ir akceptējams, taču autores ieskatā šādas formas lietošana nebūtu uzskatāma par nepilnību, vēl jo vairāk tā iemesla dēļ, ka arī Satversmes preambulā ir nostiprinātas kristīgās vērtības.³¹

Skrupuloza zvēresta nodošanas forma tiek uzskatīta par nepieciešamību arī citās valstīs. Vairākas valstis parlamenta locekļu zvēresta nodošanas izvērtēšanā paredz iesaistīt konstitucionālo tiesu. Piemēram, Austrijā gadījumā, ja zvēresta nodošanas procedūrā bijušas nepilnības (neprecīzs zvērests, zvērests dots ar atrunām, iebildēm vai vispār deputāts atsakās zvērēt), par to tiek informēta Konstitucionālā tiesa, kura var nolemt, ka deputāts ir zaudējis savu mandātu.³² Lietuvā savukārt Lietuvas Konstitucionālās tiesas priekšsēdētājs vai viņa prombūtnes gadījumā cits šīs tiesas tiesnesis vada zvēresta nodošanas procedūru. Lietuvas Seima deputātiem arī ir jāparaksta zvēresta solījuma teksts, kuru pēc tam iesniedz izvērtēšanai Konstitucionālās tiesas priekšsēdētājam vai tiesnesim, kurš piedalījies zvēresta nodošanas procedūrā.³³

Saeimas deputāta zvēresta adresāts ir Latvijas tauta – līdzīgi tas ir arī citās republikās, savukārt monarhijās šis solījums tradicionāli tiek adresēts monarham. Saeimā zvērests tiek nodots no tribīnes (ja vien personai nav kustību ierobežojumu), un zālē sēdošie deputāti arī seko līdzī šim procesam. Var piekrist secinājumam, ka tādejādi netiešā veidā realizējas zvēresta tekstā ietvertā doma, ka zvērests tiek dots Latvijas tautas priekšā.³⁴

Salīdzinājumā ar daudzu citu valstu regulējumu Latvijā regulējums par zvērestu un atbildību zvēresta laušanas gadījumā ir samērā lakonisks. Pretstats tam ir Lietuva, kur Seima statūtos ir salīdzinoši detalizēta kārtība, piemēram, Lietuvā noteikts, ka zvēresta nolasišanas laikā Seima loceklim jātur roka uz konstitūcijas,³⁵ arī Slovērijas parlamenta darbības likumā ir diezgan izvērsts zvēresta došanas regulējums

³⁰ Kusiņš, G. Oficiālajā saziņā, arī Saeimas debatēs jālieto latviešu literārā valoda. Intervija “Jurista Vārda” galvenajai redaktorei D. Gailītei. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43, 13. lpp.

³¹ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 132. lpp.

³² Federal Law on the Rules of Procedure of the Austrian National Council. Pieejams: <http://www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/RGES/GOGNR/> [aplūkots 15.05.2015.].

³³ Seimas of the Republic of Lithuania Statute. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=492370 [aplūkots 23.05.2015.].

³⁴ Kusiņš, G. Oficiālajā saziņā, arī Saeimas debatēs jālieto latviešu literārā valoda. Intervija “Jurista Vārda” galvenajai redaktorei D. Gailītei. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43, 13. lpp.

³⁵ Seimas of the Republic of Lithuania Statute. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=492370 [aplūkots 23.05.2015.].

(piemēram, šeit vēl tiek precizēts, ka uz konstitūcijas jātur tieši labā roka³⁶). Oriģinālu pieeju zvērestu nodošanā ir izvēlējusies Igaunija – šajā valstī zvērestu mutiski nolasa tikai vecākais parlamenta loceklis, bet pārējie parakstās zem zvēresta teksta, un zvēresta lapas tiek nodotas Augstākās tiesas priekšsēdētājam.³⁷

Ideja, ka zvērests jānolasa, ne vienmēr būtu uzskatāma par absolūtu un obligātu priekšnoteikumu deputāta statusa iegūšanai, jo, piemēram, ja persona būtu ar runas traucējumiem, tāda, kas nespēj izteikt zvērestu ar veselības problēmām saistītu runas defektu dēļ (piem., deputāts ir kurlmēms), tad zvēresta došana būtu pieļaujama rakstveidā arī pie esošā regulējuma. Šādos gadījumos mutiskās formas ievērošana nebūtu fundamentāli svarīga, jo zvēresta došanas mērķis jebkurā gadījumā tiktu sasniegts.

5. Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu

Kā liecina Saeimas darba materiāli, nostiprinot Latvijas normatīvajos aktos Saeimas deputātu zvēresta regulējumu, likumdevējs nebija plānojis noteikt atbildību par zvēresta pārkāpšanu. Zvēresta mērķis ir bijis atļaut deputātam sākt pildīt amata pienākumus, un solījums bijis kā ētiska, morāla rakstura tiesību norma.³⁸

Jautājums par atbildību par zvēresta pārkāpšanu Latvijā kļuva īpaši aktuāls 2012. gadā, kad Saeimas deputāts Nikolajs Kabanovs kā vēlētais bija parakstījis vēlēšanu likumdošanas iniciatīvu, kura paredzēja Latvijā krievu valodai noteikt otras oficiālās valsts valodas statusu.³⁹ Šis jautājums zvēresta kontekstā izraisīja plašu rezonansi, ņemot vērā, ka N. Kabanovs kā Saeimas deputāts atbilstoši Satversmes 18. pantā nostiprinātajam zvēresta regulējumam bija zvērējis “stiprināt latviešu valodu kā vienīgo valsts valodu”, tādējādi šī deputāta rīcība bija nonākusi klajā pret runā deputāta zvēresta saturam. Šo deputāta rīcību atbilstoši kompetencei izvērtēja Saeimas Mandātu, ētikas un iesniegumu komisija, kura secināja, ka deputāts, parakstīdamies par Satversmes grozījumu ierosināšanu par valsts valodas statusa piešķiršanu krievu valodai, ir pārkāpis Saeimas deputāta ētikas kodeksa 4. pantu, un rezultātā deputātam N. Kabanovam tika piemērots tolaik Saeimas kārtības rullī paredzētais bargākais soda mērs – rakstveida brīdinājums, paziņojot par to Saeimas sēdē un publicējot lēmumu laikrakstā “Latvijas Vēstnesis”.

Uzskatot šādu sodu par neadekvāti zemu, Latvijas pilsoņi, izmantojot Saeimas kārtības rullī nostiprinātā kolektīvā iesnieguma procedūru,⁴⁰ iesniedza Saeimā iesniegumu “Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu”,⁴¹ rosinot Latvijas normatīvajos aktos noteikt atbildību par deputāta zvēresta laušanu un deputāta mandāta anulēšanu, t. i., deputātu atlaišanas jeb impīčmenta procedūru. Pamatojoties uz Saeimas lēmumu, Tieslietu ministrijai tika uzdots sagatavot likumprojektu šī

³⁶ Act of the National Council of the Slovak Republic on Rules of Procedure. Pieejams: http://www.nrsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/rules_of_procedure.pdf [aplūkots 23.05.2015.].

³⁷ Pieejams: <http://www.riigikogu.ee/en/introduction-and-history/riigikogu-tasks-organisation-work/structure-of-riigikogu/> [aplūkots 23.05.2015.]. Igaunijā nav speciālas konstitucionālās tiesas un konstitucionālo kontroli veic Augstākās tiesas atsevišķs departaments.

³⁸ Sk.: Tieslietu ministrijas 02.08.2012. vēstule Latvijas Republikas Saeimas Mandātu, ētikas un iesniegumu komisijai. Pieejams: titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.../PR_2014_02_04_10_00_JK.doc [aplūkots 15.05.2015.].

³⁹ Pieejams: <http://www.cvk.lv/pub/public/30159.html> [aplūkots 15.05.2015.].

⁴⁰ Saeimas kārtības rullis. 5.³ nod.

⁴¹ Latvijas Republikas 11. Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokols Nr. 238, 04.02.2014. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/9791B9B198B7C46AC2257C7000343B5A?OpenDocument&srcv=dt> [aplūkots 15.05.2015.].

jautājuma regulējumam.⁴² 2014. gada 4. februāra Saeimas Juridiskās komisijas sēdē Tieslietu ministrijas sagatavotais likumprojekts saņēma kritiku un deputāti norādīja uz nepieciešamību turpināt diskusiju par zvēresta laušanas sekām un kārtību, kādā deputāts saucams pie atbildības par zvēresta pārkāpšanu.

Tieslietu ministrijas sagatavotajā likumprojektā tika piedāvāts Saeimas kārtības rullī nostiprināt impīčmenta procedūru, nosakot, ka vismaz 20 Saeimas deputātiem būtu tiesības iesniegt Saeimas Mandātu, ētikas un iesniegumu komisijā lēmuma projektu par lietas ierosināšanu. Saeima izvērtētu apstākļus, un gadījumā, ja deputāta vaina tiktu atzīta, Saeima varētu pieņemt lēmumu par deputāta izslēgšanu no Saeimas sastāva. Visbeidzot, apsūdzētais deputāts šo lēmumu varētu apstrīdēt Sātversmes tiesā. Juridiskās komisijas sēdē, piedaloties ekspertiem, ieskicējās vairāki piedāvātā regulējuma trūkumi, un tā jautājums tieši par deputāta zvēresta pārkāpšanu tālāku virzību neguva.

Pavisam neilgi pēc tam – 2014. gada 16. oktobrī – gan tika pieņemti grozījumi Saeimas kārtības rullī, kas deputātiem paredz bargāku atbildību par ētikas normu pārkāpumiem. To, ka Saeimas deputātam ir pienākums ievērot svinīgajā solījumā pausto apņemšanos, *expressis verbis* nosaka Saeimas deputātu ētikas kodeksa 4. pants: “Deputāts godprātīgi ievēro Saeimas deputāta svinīgajā solījumā pausto apņemšanos.” Šī ētikas kodeksa norma nav tikai deklaratīva, jo Saeimas kārtības rullis (179. panta septītā daļa) nosaka atbildību par Saeimas deputātu ētikas kodeksa pārkāpšanu. Saskaņā ar patlaban spēkā esošo regulējumu, ja Mandātu, ētikas un iesniegumu komisija konstatējusi Saeimas deputāta ētikas kodeksa pārkāpumu, tā pieņem vienu no šādiem motivētiem lēmumiem:

- 1) izsaka deputātam mutvārdu brīdinājumu, kas tiek atzīmēts komisijas protokolā,
- 2) izsaka deputātam rakstveida brīdinājumu,
- 3) izsaka deputātam rakstveida brīdinājumu, paziņo par to Saeimas sēdē un publicē komisijas lēmumu oficiālajā izdevumā “Latvijas Vēstnesis”,
- 4) ierosina Saeimai liegt deputātam runāt Saeimas sēdē un sagatavo attiecīgu Saeimas lēmuma projektu,
- 5) ierosina Saeimai izslēgt deputātu uz 1–6 Saeimas sēdēm un sagatavo attiecīgu Saeimas lēmuma projektu (piemērojot mēnešalgas atvilkumu).⁴³

Tādējādi, ja Saeimas Mandātu, ētikas un iesniegumu komisija secina, ka deputāts ir pārkāpis zvērestu, viņam var piemērot jebkuru no minētajiem sodiem.⁴⁴

Deputātus noteiktos gadījumos var izslēgt no Saeimas sastāva, taču zvēresta pārkāpums nav šo gadījumu skaitā. Izslēgšana no Saeimas sastāva noteikta Saeimas kārtības ruļļa 18. pantā, t. i., deputāts uzskatāms par izslēgtu no Saeimas sastāva, ja viņš ir notiesāts par noziedzīgu nodarījumu (deputāts būs uzskatāms par izslēgtu ar sprieduma spēkā stāšanās dienu). Papildus tam likumā noteiktajos gadījumos Saeimai ir tiesības lemt par kāda deputāta izslēgšanu no Saeimas sastāva. Šie gadījumi izsmeltoši noteikti Saeimas kārtības ruļļa 18. panta otrajā daļā, t. i., ja pēc deputāta pilnvaru apstiprināšanas tiek konstatēts, ka deputāts ievēlēts, pārkāpjot Saeimas vēlēšanu likuma noteikumus; neprot valsts valodu tādā apjomā, kāds nepieciešams

⁴² Par Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma “Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu” turpmāko virzību: Saeimas paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. Nr. 148 (4751).

⁴³ Sodi tika padarīti bargāki tieši kolektīvā iesnieguma rezultātā, kad Saeima 2014. gada 16. oktobrī pieņēma grozījumus Saeimas kārtības ruļļa 179. pantā, papildinot to ar diviem jauniem sodiem, t. i., iespēju liegt deputātam runāt Saeimas sēdē vai deputāta izslēgšanu no 1–6 Saeimas sēdēm.

⁴⁴ Grozījumi Saeimas kārtības rullī: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2014. Nr. 218 (5278).

profesionālo pienākumu veikšanai; ieņem ar deputāta mandātu nesavienojamu amatu; vienas kārtējās sesijas laikā neattaisnotu iemeslu dēļ nav apmeklējis vairāk nekā pusi no Saeimas sēdēm; izdarījis noziedzīgu nodarījumu nepieskaitāmības stāvoklī vai arī pēc nozieguma izdarīšanas saslīmī ar gara slimību, kas atņēmusi viņam iespēju apzināties savu darbību vai to vadīt.

Līdz ar to Satversmē ieviestais Saeimas deputāta svinīgais solījums nav saistīts ar Saeimas deputāta juridisko atbildību. Satversmē un Saeimas kārtības rullī nav iestrādāta impīčmenta procedūra, kas ļautu juridiski konstatēt svinīgā solījuma laušanu un radītu noteiktas juridiskas sekas – mandāta zaudēšanu.⁴⁵ Saskaņā ar pastāvošo regulējumu Saeimas deputāta zvērestu pārkāpumi traktējami tikai kā Saeimas deputāta ētikas kodeksa pārkāpumi.

6. Atbildība par parlamenta locekļa zvēresta laušanu citās valstīs un Latvijas tiesiskā regulējuma pilnveidošanas iespējas

Lai arī varētu šķist, ka Latvijas regulējums deputātu zvēresta pārkāpšanas gadījumā uz citu valstu fona ir pārlietu liberāls, jāsecina, ka tas neatšķiras no pārliecinoša vairuma citu valstu regulējuma. Izpētes rezultātā secināms, ka juridiskā atbildība par deputātu zvēresta pārkāpšanu citu valstu tiesiskajā regulējumā ir ļoti reti sastopama. Tiesību zinātnē prevalē uzskats, ka deputātiem par saviem pārkāpumiem iestājas politiskā atbildība – deputāti tiek politiski sodīti, netiekot pārvēlēti šajā amatā nākamajās parlamenta vēlēšanās.

Valstu, kurās deputātiem tiek paredzēta atbildība par zvēresta pārkāpšanu, ir skaitliski maz, un atbildības regulējums tajās atšķiras. Piemēram, Slovākijā gadījumā, ja parlamenta (Nacionālās padomes) deputāts ir izdarījis būtisku zvēresta pārkāpumu, parlamenta Mandātu un imunitātes komisija ir tiesīga izskatīt lietu par būtisku deputāta zvēresta pārkāpšanu (pēc savas iniciatīvas vai citu deputātu ierosinājuma). Tas notiek slēgtā sēdē, un, konstatējot, ka deputāts būtiski pārkāpis zvērestu, komisija var pieņemt lēmumu, ar kuru rekomendē parlamentam ierosināt attiecīgā deputāta mandāta anulēšanu.⁴⁶

Nīderlandes Krimināllikumā ir noteikts, ka zvēresta laušana ir krimināli sodāma darbība, un saskaņā ar šīs valsts Krimināllikumu par šo nodarījumu tiek paredzēts līdz sešiem gadiem ilgs cietumsods vai 19 000 eiro liela soda nauda. Līdz šim neviens deputāts nav saukts pie atbildības par šo nodarījumu. Šī atbildība ir ietverta vienā normā ar vispārējo krimināltiesisko atbildību par zvērestu laušanu un nepatiesu liecību sniegšanu tiesā.⁴⁷

Viena no retajām valstīm, kur deputāts zvēresta pārkāpšanas gadījumā var zaudēt mandātu, ir Lietuva. Lietuvas Konstitūcijā ir nostiprināta parlamenta locekļu impīčmenta procedūra. Lai arī pasaulē impīčmenta regulējums ir ļoti izplatīts, tomēr impīčmenta procedūra parasti tiek lietota Valsts prezidenta juridiskās atbildības konstatēšanai un iespējamai atļaišanai no amata, nevis pret parlamenta locekļiem.

Kā autore secinājusi iepriekšējos pētījumos, analizējot tieši impīčmenta institūtu, impīčments ir augstāko valsts amatpersonu atbildības īstenošanas konstitucionāla

⁴⁵ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, 251. lpp.

⁴⁶ Act of the National Council of the Slovak Republic On rules of Procedure, No. 350/1996. Pieejams: http://www.nrsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/rules_of_procedure.pdf [aplūkots 15.05.2015.].

⁴⁷ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 01.11.2012. vēstule Latvijas Republikas Saeimai Nr. 1-11/4064 "Par LR Saeimas paziņojumu "Par Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu" turpmāko virzību"". Pieejams: http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikacijas/Constitutional_Law/Deputatu_Zverests_TM-2012.pdf [aplūkots 12.06.2015.].

rakstura procedūra, kuru ierosina likumdevējs, lai izvērtētu amatpersonu vainu prettiesisku darbību izdarīšanā un lai prettiesiskas rīcības konstatēšanas gadījumā kompetentā institūcija atlaistu amatpersonu no ieņemamā amata.⁴⁸

Lietuvas impīčmenta regulējums uz citu valstu fona atšķiras ar to, ka šajā valstī impīčmenta procedūrai pakļauto amatpersonu subjektu loks ir ļoti plašs, t. sk. šī procedūra piemērojama arī pret Seima locekļiem.⁴⁹ Turklāt Lietuvā šī procedūra vairākkārt pret Seima locekļiem ir tikusi piemērota arī praksē. Ņemot vērā, ka Lietuvas regulējums nereti ir minēts kā pozitīvais piemērs, pēc kura varētu veidot Latvijas Saeimas deputātu juridiskās atbildības procedūru, turpmāk plašāk tiks aplūkots Lietuvas impīčmenta regulējums un prakse attiecībā uz parlamenta deputātiem.

Lietuvas impīčmenta procedūras regulējums pamatā regulēts Konstitūcijas 74. pantā, kurš noteic, ka "Republikas prezidents, Konstitucionālās tiesas priekšsēdētājs un tiesneši, Augstākās tiesas priekšsēdētājs un šīs tiesas tiesneši, Apelācijas tiesas priekšsēdētājs un šīs tiesas tiesneši, kā arī Seima locekļi, kuri ir izdarījuši būtisku Konstitūcijas pārkāpumu vai laužuši savus zvērestus, vai, ja tiek atklāts, ka viņi izdarījuši noziedzīgu nodarījumu, var ar 3/5 visu Seima locekļu balsu vairākumu tikt atlaisti no amata vai var zaudēt savu deputāta mandātu. Šai procedūrai jānotiek Seima Statūtos noteiktajā kārtībā". Detalizētāks regulējums noteikts Seima statūtu 8. nodaļā "Impīčmenta procedūras".⁵⁰

Tiesības pieprasīt impīčmenta procedūras uzsākšanu ir vismaz ¼ Seima locekļu (pieprasījums iesniedzams rakstveidā, un tas jāparaksta vismaz ¼ deputātu). Tādā gadījumā izveidojama speciālā izmeklēšanas komisija (tā sastāv no, maksimums, 12 deputātiem, kuri pārstāv dažādas frakcijas). Izmeklēšanas komisija sagatavo savu ziņojumu, un, ja komisijas ziņojumu, kurā secināts, ka ir pamats impīčmenta procedūrai, apstiprina vismaz puse klātesošo Seima locekļu, tad tiek pieņemts lēmums rīkot impīčmenta procedūru un tiek lūgts Konstitucionālajai tiesai sagatavot atzinumu par to, vai attiecīgais Seima loceklis ir lauzis zvērestu vai rupji pārkāpis Konstitūciju. Konstitucionālajai tiesai ir jāveic atklāta, objektīva, vispusīga un neatkarīga personai inkriminēto darbību izmeklēšana. Veicot apstākļu izvērtēšanu, abām pusēm, t. i., gan apsūdzētajam (vai tā pārstāvim), gan arī Seima pārstāvjiem ir jābūt *inter alia* vienādām tiesībām iesniegt pierādījumus, uzaicināt lieciniekus, uzdot jautājumus u. tml.⁵¹

Lietuvas Konstitucionālās tiesas slēdziens par to, vai apsūdzētais ir pārkāpis konstitūciju vai lauzis zvērestu, ir juridisks, nevis politisks novērtējums, un, kā pamatoti norādīts juridiskajā literatūrā,⁵² "šajā impīčmenta procesa stadijā tīri politiskiem

⁴⁸ Kārklīņa, A. Valsts prezidenta atlaišanas institūts. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 73.–74. lpp.

⁴⁹ Plašs subjektu loks ir arī, piemēram, Gruzijā – saskaņā ar šīs valsts konstitūcijas 63. un 64. pantu impīčmenta procedūra piemērojama pret Valsts prezidentu, valdības locekļiem, Augstākās tiesas priekšsēdētāju, ģenerālprokuroru, Kontroles palātas priekšsēdētāju un Centrālās bankas padomes locekļiem, taču parlamenta locekļi gan nav impīčmenta subjekti. The Constitution of Georgia. Pieejams: http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf. [aplūkots 27.06.2015.]. Ar ļoti plašu subjektu loku izceļas Koreja, taču arī šajā valstī parlamenta locekļi nav šo subjektu vidū. Sk.: Kjundzina, I., Sunsons, Č. Korejas konstitūcijas noteiktā procedūra lemšanai par impīčmentu. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences "Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas" rakstu krājums*. Rīga, 2014, 183. lpp.

⁵⁰ Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=492370 [aplūkots 15.05.2015.].

⁵¹ *Sinkevičius, V.* Tiesības uz taisnīgu tiesas procesu. *Jurista Vārds*, 2005. 6. septembris, Nr. 33 (388); Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. 11.05.1999. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/1999/n9a0511a.htm> [aplūkots 21.06.2015.].

⁵² *Statkevičius, M.* Das Impeachment-Verfahren gegen den litauischen Staatspräsidenten: rechtliche Regelung und politische praxis. *Jahrbuch für Ostrecht*, 2004, Bd. 45.

argumentiem vajadzētu ciest fiasko". Lietuvas Konstitucionālās tiesas slēdziens ir saistošs Seimam. Tas nozīmē, ka Seims nav tiesīgs lemt par to, vai šis slēdziens ir pietiekami argumentēts un likumīgs.⁵³

Lietuvas parlaments jautājumu par Seima deputāta mandāta anulēšanu var izlemt tikai pēc tam, kad ir stājies spēkā Konstitucionālās tiesas slēdziens par to, ka deputāta darbības ir pretrunā Konstitūcijai.⁵⁴ Ja Konstitucionālā tiesa slēdzienā konstatēs, ka neviens no apsūdzētā darbībām nav uzskatāma par tādu, kas pārkāpj Konstitūciju vai zvērestu, tad Seimam ir jāpieņem lēmums par impīčmenta procedūras izbeigšanu un Seims šo pārkāpumu dēļ personu no amata atcelt nevarēs. Kā uzsvēris M. Statkevičius, līdz ar to Lietuvas Konstitucionālā tiesa ir kā garants tam, ka konstitucionālā atbildība netiks piemērota bez juridiska pamatojuma.⁵⁵

Lietuvas Konstitucionālās tiesas slēdziens ir galīgs un nepārsūdzams, tas nozīmē, ka Seims var lemt nevis par to, vai impīčmenta subjekta darbības ir pretrunā ar Konstitūciju, bet tikai par to, vai atcelt konkrēto impīčmenta subjektu no amata. Arī Lietuvas Konstitucionālā tiesa 2004. gada 25. maija spriedumā norādījusi, ka Konstitucionālās tiesas slēdzienu nav iespējams grozīt vai atcelt nekādā veidā, t. sk. referendumu ceļā.⁵⁶

Savukārt gadījumā, ja Konstitucionālā tiesa būs secinājusi, ka impīčmenta subjekta darbības ir bijušas tādas, kas kvalificējas kā Konstitūcijas pārkāpums vai zvēresta laušana, notiek impīčmenta apsūdzības izskatīšana Seimā. Seima sēdes, kurās tiek izskatītas impīčmenta lietas, ir atklātas. Arī attiecībā uz impīčmenta procedūras norisi Seimā jāattiecinā princips par personas tiesībām uz taisnīgu tiesu. Tomēr šajā impīčmenta stadijā apsūdzētās personas tiesībām uz taisnīgu tiesas procesu ir noteiktas īpatnības, ko nosaka Seima kā politiskas institūcijas daba un būtība.⁵⁷ Jāuzsver, ka apsūdzētais šajā impīčmenta procesa stadijā vairs nevar aizstāvēties pret Konstitucionālās tiesas slēdzienu (ņemot vērā, ka tas ir galīgs un nepārsūdzams), bet gan tikai pret argumentiem, uz kuriem balstās Seims, lai pieņemtu lēmumu par personas atļaišanu no amata. Lietuvas Konstitucionālās tiesas tiesnesis asociētais profesors V. Sinkevičius gan norāda, ka praksē ir diezgan problemātiski Seimā nodrošināt objektīvu, vispusīgu un neatkarīgu izmeklēšanu, ņemot vērā, ka parlaments pēc savas dabas un būtības ir politiska institūcija, un "tāpēc tā lēmumi nereti tiek pieņemti nevis uz tiesību, bet gan uz politisko un citādu vienošanos, dažādu politisku kompromisu pamata".⁵⁸

Pēc lietas izskatīšanas Seimā seko balsojums par apsūdzētās personas mandāta anulēšanu, un lēmums par mandāta anulēšanu būs pieņemts, ja par to nobalsos vismaz 3/5 no Seima kopējā locekļu skaita.

Seima statūtu 243. punkts noteic, ka apsūdzētais impīčmenta subjekts ir tiesīgs paziņot par atkāpšanos no amata, iesniedzot par to paziņojumu. Šādas tiesības apsūdzētajam ir jebkurā procesa stadijā, bet tikai līdz galīgā balsojuma sākšanai. Seimam šāds apsūdzētā pieteikums ir nekavējoties jāakceptē, pieņemot par to oficiālu

⁵³ Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. 31.03.2004. Case No. 14/04. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2004/c040331.htm> [aplūkots 21.06.2015.].

⁵⁴ Article 240. Seimas of the Republic of Lithuania Statute. Pieejams: <http://www3.lrs.lt/c-bin/eng/preps2?Condition1=226419> [aplūkots 15.05.2015.].

⁵⁵ *Statkevičius, M.* Das Impeachment – Verfahrer gegen den litauischen Staatspräsidenten: rechtliche Regelung und politische praxis. Jahrbuch für Ostrecht, 2004, Bd. 45.

⁵⁶ Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. 25.05.2004. No. 24/04. Pieejams: www.lrkt.lt [aplūkots 21.06.2015.].

⁵⁷ *Sinkevičius, V.* Tiesības uz taisnīgu tiesas procesu. *Jurista Vārds*, 2005. 6. septembris, Nr. 33 (388).

⁵⁸ Turpat.

Seima rezolūciju, un tādā gadījumā impīčmenta procedūra automātiski tiek uzskatīta par izbeigtu.

Lietuvā impīčmenta ierosināšana ir ekskluzīva Seima tiesība – neviens cits valsts orgāns nevar uzlikt par pienākumu Seimam uzsākt impīčmenta procedūru.⁵⁹

Kā iepriekš minēts, Konstitūcijas 74. pants un Seima statūtu 228. pants noteic, ka impīčments uzsākams trīs gadījumos: 1) ja persona rupji pārkāpusi Konstitūciju; 2) ja persona laužusi zvērestu; 3) ja atklājies, ka persona izdarījusi noziegumu.

Attiecībā uz abiem kritērijiem – zvēresta laušanu un rupju konstitūcijas pārkāpumu – faktiski ir neiespējami novilkt robežu, arī Lietuvas Konstitucionālās tiesas tiesnese profesore T. Birmontiene norādījusi, ka zvēresta laušana visos gadījumos tiek uzskatīta par rupju Konstitūcijas pārkāpumu, tāpat rupjš Konstitūcijas pārkāpums vienlaikus ir zvēresta laušana.⁶⁰ Savukārt attiecībā uz impīčmenta uzsākšanas iemeslu “ja atklājies, ka izdarīts noziegums” Lietuvas Konstitucionālā tiesa norādījusi, ka nozieguma izdarīšana pati par sevi nenozīmē, ka cilvēks vienlaikus ir pārkāpis Konstitūciju vai laužis zvērestu vai ka šis cilvēks nav ievērojis Konstitūciju, Lietuvas nācijas vai valsts intereses utt. Daži noziegumi pat var būt tādi, kas nav tieši saistīti ar Konstitūcijā noteiktā zvēresta laušanu vai rupju Konstitūcijas pārkāpumu.⁶¹

Lietuvā ir notikušas vairākas impīčmenta procedūras pret Seima deputātiem. Piemēram, 1999. gada 15. jūnijā Seims neapstiprināja mandāta atņemšanu Seima deputātam A. Butkevičum, kaut arī viņš bija notiesāts par noziedzīgu nodarījumu – krāpšanu lielos apmēros.⁶²

2010. gada 27. oktobrī tika izskatīta impīčmenta lieta pret diviem deputātiem – A. Saharuku un L. Karaļu. Konstitucionālā tiesa secināja, ka deputāti bija rupji pārkāpuši Konstitūciju un laužuši zvērestu (L. Karaļus bija devies atpūtā uz Taizemi, iepriekš to nesaskaņojot Seimā un tādējādi neattaisnoti neapmeklēja vairākas plenārsēdes un komisiju sēdes – šie fakti atklājās, kad presē bija nonākušas fotogrāfijas, kurās redzams, ka viņš atpūšas Taizemē, savukārt viņa kolēģis A. Saharuks tikmēr Seimā bija vairākkārt (astoņas reizes) balsojis L. Karaļus vietā.⁶³ Lai arī Konstitucionālā tiesa bija kvalificējusi abu deputātu nodarījumu kā rupju Konstitūcijas un zvēresta pārkāpumu, Seims balsojumā anulēja mandātu tikai L. Karaļum, bet A. Saharuks amatu nezaudēja.⁶⁴

2014. gada 3. oktobrī Konstitucionālajā tiesā tika izskatīta lieta par Seima deputātes N. Venckienes darbību izvērtējumu. Nolēmumā Konstitucionālā tiesa secināja,

⁵⁹ Kortmann, C. A. J. M., Fleuren J. W. A. (eds.). *Constitutional Law of 10 EU Member States: The 2004 Enlargement*. Kluwer Publishers, 2006, pp. VI–43.

⁶⁰ Birmontiene, T. Impīčmenta konstitucionālais jēdziens: Konstitucionālās tiesas loma. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences “Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas” rakstu krājums*. Rīga, 2014, 144. lpp.

⁶¹ Konstitucionālās tiesas 15.04.2004. nolēmums. Citēts pēc: Birmontiene, T. Impīčmenta konstitucionālais jēdziens: Konstitucionālās tiesas loma. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences “Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas” rakstu krājums*. Rīga, 2014, 146. lpp.

⁶² Turpat, 141. lpp.

⁶³ Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Case No. 32/2010-33/2010. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1193/content> [aplūkots 12.06.2015.].

⁶⁴ Atņem mandātu deputātam, kas izklaidējies darba laikā. Leta. 2010. 12. novembris. Piez.: diplomātiskās pasas izmantošanu privātā brauciena laikā gan Lietuvas Konstitucionālā tiesa neatzina par Konstitūcijas pārkāpumu. Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Case No. 32/2010-33/2010. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1193/content> [aplūkots 12.06.2015.].

ka šī deputāte bez attaisnojoša iemesla nebija apmeklējusi 64 plenārsēdes un 25 Juridiskās komisijas sēdes laikā no 2013. gada aprīļa līdz novembrim (faktiski tas tika darīts ar nolūku, lai viņa kā aizdomās turētā persona varētu izvairīties no kriminālvajāšanas). Konstitucionālā tiesa to atzina par būtisku konstitūcijas pārkāpumu un kvalificēja deputātes darbības kā zvēresta laušanu, jo deputāte savas personiskās intereses bija stādījusi augstāk nekā valsts un nācijas intereses, kuras viņai kā Seima deputātei bija jāpārstāv.⁶⁵ Seims šajā lietā nobalsoja par deputātes mandāta anulēšanu.⁶⁶

Lietuvas Konstitucionālā tiesa vairākkārt savos nolēmumos, skatot lietas par deputātu zvērestu laušanu, norādījusi, ka Seima locekļa statuss apvieno pienākumus, tiesības, kā arī atbildību. Seima locekļa mandāts ir jāizmanto tādā veidā, lai Seims varētu darboties efektīvi Lietuvas valsts un nācijas interesēs un atbilstoši pildītu savu konstitucionālo pienākumu. Seima locekļu pienākums ir rīkoties tādā veidā, kā to paredz zvērests.⁶⁷

Lietuvas pieredze impīčmenta jautājumos ir vērā ņemama tām valstīm, kuras vēl tikai plāno izstrādāt savas valsts impīčmenta regulējumu. Piemēram, Lietuvas konstitucionālā prakse sniedz zināmas atziņas par impīčmenta procedūras sekām jeb par impīčmenta procedūrā atļautajām personām piemērojāmām sankcijām, īpaši diskvalifikācijas ierobežojumiem un to samērīgumu. Piemēram, kad impīčmenta procedūras ceļā no amata tika atļauts Lietuvas Valsts prezidents R. Pakss, parlaments ātri veica grozījumus, liedzot impīčmenta ceļā atļautām personām turpmāk kandidēt uz amatiem, kuru ieņemšanai nepieciešams nodot zvērestu. Tādējādi R. Pakss zaudēja tiesības kandidēt arī uz Seima locekļa amatu, un šo normu viņš apstrīdēja Konstitucionālajā tiesā. Lietuvas Konstitucionālā tiesa 2004. gada 25. maija sprieduma motīvu daļā uzsvēra, ka ar impīčmenta procedūras palīdzību sabiedrība aizsargā sevi pret augstākajām amatpersonām, kuras neievēro tiesiskos principus un pārkāpj Konstitūciju.⁶⁸ Konstitucionālā tiesa nolēma, ka tās amatpersonas, kuras saskaņā ar Konstitūciju ir devušas zvērestu un impīčmenta procedūras rezultātā ir tikušas atceltas no amata par būtisku Konstitūcijas vai zvēresta pārkāpšanu vai arī ir izdarījušas noziegumu, kura rezultātā tikusi būtiski pārkāpta Konstitūcija vai zvērests, nav tiesīgas nekad nākotnē ieņemt tos konstitūcijā norādītos amatus, kuru pildīšanai nepieciešams nodot zvērestus, kā, piemēram, Seima locekļa, tiesnešu, valsts kontroliera u. c. amatus. Konstitucionālā tiesa norādīja, ka citādi impīčmenta institūts būtu nenozīmīgs un "netiktu nodrošināta arī zvēresta kā konstitucionālas vērtības mērķis. Ja Konstitūcija tiktu interpretēta savādāk, nenosakot šādu aizliegumu, tas būtu pretrunā likumības principam un konstitucionālajai prasībai par atklātu, taisnīgu un harmonisku pilsonisko sabiedrību".⁶⁹ Konstitucionālā tiesa kā ierobežojuma leģitīmo mērķi definēja demokrātiskās iekārtas aizsardzību.

Pamatojoties uz R. Paksa pieteikumu, 2011. gadā lieta par impīčmenta rezultātā piemērojamiem diskvalifikācijas ierobežojumiem tika skatīta Eiropas Cilvēktiesību

⁶⁵ Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, Case No. 3/2014, 03.06.2014. Pieejams: <http://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1021/content> [aplūkots 12.06.2015.].

⁶⁶ Seimas impeached Venckienė. Pieejams: <http://www.lithuaniantribune.com/69322/seimas-impeached-nerina-venckiene-201469322/> [aplūkots 12.06.2015.].

⁶⁷ Decison of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Case No. 13/04-21/04-43/04, 15.05.2009. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta939/content> [aplūkots 15.05.2015.].

⁶⁸ Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. Case No. 24/04, 25.05.2004. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1269/content> [aplūkots 15.05.2015.].

⁶⁹ Ibid.

tiesā (turpmāk – ECT).⁷⁰ ECT Lietuvas noteiktos ierobežojumus atzina par nesamērīgiem un secināja, ka ir noticis Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas Pirmā protokola 3. punkta pārkāpums.⁷¹ ECT Lielā palāta spriedumā lēma, ka pastāvīga un neatgriezeniska diskvalifikācija parlamentārieša amata ieņemšanai ir nesamērīga. ECT secināja, ka “lēmums aizliegt augstai amatpersonai, kura izrādījusies amatam nepiemērota, jebkad kļūt par parlamenta locekli visvairāk par visu ir jāpieņem vēlētājiem, kuriem balsojot ir iespēja izvēlēties, vai atjaunot savu uzticību attiecīgajai personai”.

2012. gada 22. martā, reaģējot uz ECT spriedumu, Lietuvas Seims veica grozījumus Seima vēlēšanu likuma 2. pantā, nosakot, ka persona, kura ir atlaista no amata vai zaudējusi deputāta mandātu impīčmenta rezultātā, nevar tikt ievēlēta Seimā, ja kopš impīčmenta lēmuma spēkā stāšanās brīža nav pagājuši vismaz četri gadi (tas atbilst viena parlamenta sasaukuma termiņam – četriem gadiem).⁷² Minētais jautājums raisīja arī citu komplikētu un globālāku jautājumu – par Lietuvas Konstitucionālās tiesas un ECT jurisprudencu krustošanos, nosakot atšķirīgas prioritātes, kas tika vērtētas arī Lietuvas Konstitucionālajā tiesā.⁷³

Tādējādi ECT spriedums preventīvi norāda uz jautājumu par diskvalifikācijas ierobežojuma adekvātumu. Piemēram, 2012. gadā vēlēšanu kolektīvajā iesniegumā Saeimai bija rosināts noteikt, ka zvērēta laušanas gadījumā deputāts zaudētu tiesības atrasties šajā amatā ar šo brīdi un nevarētu tikt izvirzīts kā deputāta kandidāts arī jebkad turpmāk, kā arī nevarētu ieņemt citus amatus valsts pārvaldē un pašvaldībās.⁷⁴ Tik plaša un laika ziņā neterminēta ierobežojuma noteikšana radītu pamatotas šaubas par tā samērīgumu, un tas ne vien pārmērīgi ierobežotu personas subjektīvās vēlēšanu tiesības, bet arī nodarbinātības tiesības, ņemot vērā, ka termins “citi amati valsts pārvaldēs un pašvaldībās” ir pārlietu plašs jēdziens.

Viena lieta ir noteikt atbildību par zvērēta pārkāpšanu, ja tiek zvērēts ievērot likumus un konstitūciju, taču cita lieta ir noteikt atbildību par tādiem relatīviem solījumiem kā, piemēram, pildīt savus pienākumus saskaņā ar sirdsapziņu, kā tas noteikts arī Austrijas parlamenta locekļu zvērēstā. Ja Latvijas likumdevējs izšķirtos par deputātu impīčmenta procedūras ieviešanu, vēlams tomēr būtu noteikt, ka atbildība ir nevis par zvērēta laušanu, bet būtisku likuma vai konstitūcijas pārkāpumu – tādā gadījumā būtu jākonstatē tikai juridiska rakstura pārkāpums, t. i., vai deputāts ir būtiski pārkāpis likumu vai konstitūciju. Saeimas deputāta solījums satur arī dažus plaši interpretējamus ētiska rakstura kritērijus, kā “godprātība” un “labākā apziņa”, tādēļ ar šādu ētiskas dabas jēdzienu interpretāciju pastāv drauds, ka procedūra var kļūt politizēta. Turklāt, lai deputātam anulētu mandātu, pārkāpumam

⁷⁰ Paksas v. Lithuania, ECtHR, No. 34932/04, Judgment 06.01.2011. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102617> [aplūkots 15.05.2015.].

⁷¹ Pants nosaka: Augstās Līgumslēdzējas Puses apņemas ik pēc zināma saprātīga laika posma organizēt brīvas un aizklātas vēlēšanas apstākļos, kas veicina tautas viedokļa brīvu izpaušmi, izvēloties likumdevēju varu. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [aplūkots 15.05.2015.].

⁷² Republic of Lithuania Law on Elections to the Seimas, No. I-2721. Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1044573 [aplūkots 01.06.2015.].

⁷³ Sk.: *Birmontiene, T.* Impīčmenta konstitucionālais jēdziens: Konstitucionālās tiesas loma. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences “Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas” rakstu krājums*. Rīga, 2014, 152.–156. lpp; Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania Case No. 8/2012, 05.09.2012. Pieejams: <http://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1055/content> [aplūkots 15.05.2015.].

⁷⁴ Atbildība par Saeimas deputāta zvērēta laušanu. Pieejams: <https://manabalss.lv/atbild-ba-par-saeimas-deput-ta-zv-esta-lau-anu/show> [aplūkots 01.06.2015.].

jābūt būtiskam, lai katrs likuma pārkāpums (piemēram, atļautā braukšanas ātruma pārsniegšana vai smēķēšanas noteikumu neievērošana) netiktu uzskatīts par pamatu šīs komplikētās procedūras uzsākšanai. Katrā individuālā gadījumā būtu jāizvērtē pārkāpuma raksturs, būtība, smagums, apstākļi u. tml.

Latvijā jau kopš 2007. gada ir rosināts Satversmē nostiprināt Valsts prezidenta impīčmenta procedūru, taču oficiāls priekšlikums publiskajā telpā par Saeimas deputātiem kā impīčmenta subjektiem radās vēlāk – tikai pēc 2012. gada saistībā ar deputāta N. Kabanova parakstīto ierisinājumu ieviest Latvijā otru valsts valodu. Diskusiju par Saeimas deputāta juridisko atbildību ir vērts turpināt, taču, ņemot vērā, ka Latvijas normatīvie akti vēl neparedz impīčmenta procedūru attiecībā pret Valsts prezidentu (kādas ir sastopamas gandrīz visu pasaules demokrātisko valstu konstitūcijās), patlaban nebūtu jāpārsteidzas ar Saeimas deputātu atļaišanas regulējumu – šie jautājumi būtu jāskata kopsakarībā, jo visās valstīs, kurās pastāv amatpersonu atļaišanas (impīčmenta) procedūra, šīs procedūras regulējums ir vienāds attiecībā uz visām amatpersonām.⁷⁵ Piemēram, arī Lietuvas tiesību doktrīnā atzīts, ka doktrīnas atziņas, pie kurām ir nonākts Valsts prezidenta R. Pakša atļaišanas procedūras gadījumā, *mutatis mutandis* ir piemērojamas pret Seima locekļiem.⁷⁶

Lai arī pastāv argumenti pret Satversmes tiesas iesaistišanu impīčmenta procedūras īstenošanā, t. sk. tie tika apspriesti 2014. gadā, Saeimā diskutējot par Tieslietu ministrijas sagatavotajiem priekšlikumiem regulējumam par Saeimas deputāta zvērestu laušanu,⁷⁷ tomēr, lai impīčmenta procedūra nebūtu politiska, autores ieskatā būtu vēlams impīčmenta subjektu juridiskās atbildības izvērtēšanā iesaistīt Konstitucionālo tiesu kā tiesu varas institūciju. Lai novērstu riskus par Satversmes tiesas iesaistišanu politiskā strīdā, Satversmes tiesai būtu jāvērtē tikai deputātu vai citu impīčmenta subjektu darbību atbilstība likumam, t. i., juridisks kritērijs.

Teorētiski Satversmes tiesas iesaistišanai Saeimas deputātu atbildības izvērtēšanā iespējami trīs modeļi. Pirmais ir parlamenta – tiesas impīčmenta modelis,⁷⁸ kad impīčmenta lietu ierosina parlaments (Saeima) un turpmāko lietas izskatīšanu un gala lēmuma pieņemšanu nodod Konstitucionālās tiesas (Satversmes tiesas) ziņā. Taču šāda procedūra ir kritiski vērtējama, jo tā var radīt tiešus Satversmes tiesas politizēšanas draudus, ņemot vērā, ka tiesai būtu arī jāpieņem gala lēmums par mandāta anulēšanu. Otrs teorētiskais modelis ir, ka, līdzīgi kā Lietuvā, Satversmes tiesa sniegtu atzinumu par to, vai deputāta darbības kvalificējamās kā konstitūcijas vai būtisks likuma pārkāpums (t. sk. zvēresta laušana) un Saeimas deputāti, vadoties no atzinuma satura, saskaņā ar savu pārlicību pieņemtu lēmumu, vai deputātam par šādu Satversmes tiesas konstatētu pārkāpumu ir jāanulē deputāta mandāts (šis ir t. s. parlamenta impīčmenta modelis). Trešais alternatīvais modelis bija izkristalizējies 2014. gadā, Tieslietu ministrijas darba grupā izvērtējot kolektīvā iesnieguma rezultātā tapušo likumprojektu, un šī priekšlikuma ideja bija, ka Saeima pati izvērtētu pārkāpumu,

⁷⁵ Atskaitot dažas procesuālas nianšes, piemēram, par sēdes vadītāju impīčmenta procedūras izskatīšanas laikā u. tml., kas var variēt atkarībā no tā, pret kuru personu norisinās process, lai izslēgtu interešu konfliktu iespējamību.

⁷⁶ *Birmontiene, T.* Impīčmenta konstitucionālais jēdziens: Konstitucionālās tiesas loma. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences "Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas" rakstu krājums*. Rīga, 2014, 144. lpp.

⁷⁷ Latvijas Republikas 11. Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokols Nr. 238, 04.02.2014. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/9791B9B198B7C46AC2257C7000343B5A?OpenDocument&srcv=dt>. [aplūkots 15.05.2015.].

⁷⁸ Par impīčmenta modeļiem plašāk sk.: *Kārklīna, A.* Valsts prezidenta atļaišanas institūts. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008, 93. lpp.

lemtu par deputāta mandāta anulēšanu un deputātam, kurš nepiekrīst lēmumam, būtu tiesības apstrīdēt lēmumu Satversmes tiesā.⁷⁹ Šāds modelis, kas arī kvalificējams kā parlamenta impīčmenta modelis, būtu diezgan unikāls, jo būtu pretējs ārvalstīs plaši atzītam principam, ka impīčmenta lietās pieņemti lēmumi nav apstrīdami vai pārsūdzami. Turklāt šādā gadījumā Satversmes tiesa, visticamāk, saskaņā ar tās kompetenču modeli varētu izvērtēt tikai lēmuma pieņemšanas procesuālās norises ievērošanu, bet, lai netiktu iesaistīta politiskās konfrontācijās ar Saeimu, nevērtētu to, vai Saeimas vairākums pamatoti kvalificējis deputāta nodarījumu kā minēto juridisko pārkāpumu, kurš ir pamats mandāta anulēšanai. Tiesības un pienākums deputātiem konstatēt to, vai Saeimas deputāts izdarījis noteikto juridiska rakstura pārkāpumu un tādēļ viņa mandāts anulējams, būtu visai specifiska parlamenta kompetence, un šādā situācijā primāri varētu būt politiski argumenti, nevis juridiskās atbildības aspekti, tādēļ ieteicams tomēr būtu juridisku apstākļu konstatēšanu jau sākotnēji uzticēt profesionālai tiesu varas institūcijai, nevis atstāt to paša likumdevēja ziņā.

Kopsavilkums

Likumdevēja izšķiršanās nostiprināt Satversmē Saeimas deputātu zvēresta institūtu ir pozitīvi vērtējama, jo, lai arī svinīgais solījums jeb zvērests ir simbolisks akts, tomēr ar to ikviens deputāts uzņemas tautas priekšstāvja pienākumus un sola ievērot valstī būtiskus principus, līdz ar to zvērestam būtu jāvairo ikviena deputāta morālā atbildība valsts un tautas priekšā.

Ņemot vērā, ka deputāta zvērests Latvijā ir salīdzinoši jauns tiesību institūts un tā tiesiskais regulējums ir samērā lakonisks, zvēresta nodošanas kārtība ir radījusi vairākus juridiski neviennozīmīgi vērtējamus precedentus, piemēram, pēdējo Saeimas sasaukumu laikā mainījusies zvēresta došanas prakse – ir iespēja zvērestu nodot latgaliešu valodā.

Lai arī varētu šķist, ka Latvija ir unikāla, jo normatīvie akti neparedz atbildību par Saeimas deputāta zvēresta laušanu, citu valstu regulējums pierāda pretēju tendenci – juridiska atbildība par deputāta zvēresta laušanu ir ļoti reti sastopama – viena no retajām valstīm, kura paredz iespēju anulēt deputāta mandātu zvēresta laušanas gadījumā, ir Lietuva. Latvijas likumdevējam gadījumā, ja tas izšķirtos nostiprināt Latvijas normatīvajos aktos Saeimas deputātu juridisko atbildību par zvēresta laušanu vai citiem būtiskiem likuma pārkāpumiem, to būtu ieteicams darīt pārdomāti un sistemātiski, t. i., vienlaikus izvērtējot, vai šāds mehānisms nebūtu piemērojams pret augstāko valsts amatpersonu – Valsts prezidentu, vai atbildība būtu nosakāma par zvēresta laušanu vai tomēr par būtisku likuma vai Satversmes pārkāpumu, turklāt atbildības konstatēšanas kārtība un atļaišanas (mandāta anulēšanas) regulējums būtu nostiprināms konstitūcijas, nevis likumu līmenī.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Bedard, M., Robertson, J. R.* Oaths of allegiance and the Canadian House of Commons. Pieejams: <http://www.parl.gc.ca/Content/LOP/researchpublications/bp241-e.htm> [aplūkots 17.05.2015.].

⁷⁹ Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 12.12.2013. vēstule Nr. 1-11/4658 Latvijas Republikas Saeimai "Par regulējumu par Saeimas deputāta zvēresta laušanu". Pieejams: <http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf> [aplūkots 21.06.2015.].

2. *Birmontiene, T.* Impiĉmenta konstitucionālais jēdziens: Konstitucionālās tiesas loma. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences "Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas" rakstu krājums.* Rīga, 2014.
3. *Kortmann, C. A. J. M., Fleuren, J. W. A.* (eds.). *Constitutional Law of 10 EU Member States: The 2004 Enlargement.* Kluwer Publishers, 2006.
4. Deputāta Viļuma latgaliski doto zvērestu atzīst par korektu; apstiprina mandātu. Pieejams: <http://www.la.lv/deputata-viluma-latgaliski-doto-zverestu-atzist-par-korektu-apstiprina-mandatu/> [aplūkots 23.05.2015.].
5. *Kārklīņa, A.* Valsts prezidenta atļaišanas institūts. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte, 2008.
6. *Kjundzina, I., Sunsons, Ā.* Korejas konstitūcijas noteiktā procedūra lemšanai par impiĉmentu. No: *Satversmes tiesas 2013. gada starptautiskās konferences "Konstitucionālās tiesas kompetence: robežas un paplašināšanas iespējas" rakstu krājums.* Rīga, 2014.
7. *Kusiņš, G.* Oficiālajā saziņā, arī Saeimas debatēs jālieto latviešu literārā valoda. G. Kusiņa intervija "Jurista Vārds" galvenajai redaktorei D. Gailītei. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43.
8. *Lastovskis, F., Žukova, K.* Pirmajā Saeimas sēdē izgāžas Junkura mēģinājums atteikties no mandāta. Pieejams: <http://www.delfi.lv/news/national/politics/pirmaja-saeimas-sede-izgagas-junkura-meginajums-atteikties-no-mandata>. [aplūkots 15.05.2015.].
9. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Prof. R. Baloža zinātniskā redakcijā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
10. *Nowak, J. E., Rotunda, R. D.* *Constitutional Law.* St. Paul, 1995.
11. *Pleps, J.* Par zvērēšanu un uzmanības vērtu precedentu. *Jurista Vārds*, 2003. 20. augusts, Nr. 29 (287).
12. *Osipova, S.* Zvērests ir sena tradīcija, kur jāievēro precīza forma. *Jurista Vārds*, 2011. 25. oktobris, Nr. 43 (690).
13. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014.
14. Seimas impeached Venckienė. Pieejams: <http://www.lithuaniantribune.com/69322/seimas-impeached-nerina-venckiene-201469322/> [aplūkots 12.06.2015.].
15. *Sinkevičius, V.* Tiesības uz taisnīgu tiesas procesu. *Jurista Vārds*, 2005. 6. septembris, Nr. 33 (388).
16. *Statkevičius, M.* Das Impeachment-Verfahrer gegen den litauischen Staatspräsidenten: rechtliche Regelung und politische praxis. *Jahrbuch für Ostrecht*, 2004, Bd. 45.
17. The difference between 'affirmation' and 'oath'. Pieejams: <http://www.bbc.com/news/magazine-32809040> [aplūkots 12.04.2015.].
18. *Zikakou, I.* Greek Parliament Members Take Oath to Christ, Allah and their Honor. Pieejams: <http://greece.greekreporter.com/2015/02/05/greek-parliament-members-take-oath-to-christ-allah-and-their-honor/#sthash.qXylUf4m.dpuf> [aplūkots 19.05.2015.].

Normatīvie akti

1. Latvijas Republikas Satversme: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].
2. Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencija. Pieejams: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_LAV.pdf [aplūkots 15.05.2015.].
3. Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].
4. Saeimas kārtības rullis: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].
5. Grozījumi Saeimas kārtības rullī: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 21.06.2015.].
6. Federal Law on the Rules of Procedure of the Austrian National Council (Austrijas likums). Pieejams: <http://www.parlament.gv.at/ENGL/PERK/RGES/GOGNR/> [aplūkots 15.05.2015.].
7. Constitution of the Czech Republic (Čehijas konstitūcija). Pieejams: <http://www.psp.cz/cgi-bin/eng/docs/laws/1993/1.html> [aplūkots 15.05.2015.].
8. Constitution of Georgia (Gruzijas konstitūcija). Pieejams: http://www.parliament.ge/files/68_1944_951190_CONSTIT_27_12.06.pdf. [aplūkots 27.06.2015.].
9. Constitution of the Republic of Lithuania (Lietuvas konstitūcija). Pieejams: <http://www3.lrs.lt/home/Konstitucija/Constitution.htm> [aplūkots 15.05.2015.].
10. Republic of Lithuania Law on elections to the Seimas (Lietuvas likums). Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_e?p_id=1044573 [aplūkots 01.06.2015.].
11. Seimas of the Republic of Lithuania Statute (Lietuvas likums). Pieejams: http://www3.lrs.lt/pls/inter2/dokpaieska.showdoc_e?p_id=492370 [aplūkots 23.05.2015.].
12. Constitution of Malta (Maltas konstitūcija). Pieejams: <http://www.constitution.org/cons/malta/chapt0.pdf> [aplūkots 15.05.2015.].

13. Constitution of the Republic of Poland (Polijas konstitūcija). Pieejams: <http://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/angielski/kon1.htm> [aplūkots 15.05.2015.].
14. Constitution of the Slovak Republic (Slovākijas konstitūcija). Pieejams: <http://www.slovakia.org/sk-constitution.htm> [aplūkots 15.05.2015.].
15. Oaths Act. Pieejams: <http://www.legislation.gov.uk/ukpga/1978/19/introduction> [aplūkots 17.05.2015.].
16. Act of the National Council of the Slovak Republic on Rules of Procedure. Pieejams: http://www.nrsr.sk/web/Static/en-US/NRSR/Dokumenty/rules_of_procedure.pdf [aplūkots 23.05.2015.].

Juridiskās prakses materiāli

1. *Buscarini and others v. San Marino*, ECtHR, Judgment 18.02.1999. No. 24645/94. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-58915> [aplūkots 23.02.2015.].
2. *Paksas v. Lithuania*, ECtHR, No. 34932/04, Judgment 06.01.2011. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-102617> [aplūkots 15.05.2015.].
3. Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. No. 32/2010-33/2010. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1193/content> [aplūkots 12.06.2015.].
4. Decision of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. No. 13/04-21/04-43/04, 15.05.2009. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta939/content> [aplūkots 15.05.2015.].
5. Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. No. 24/04, 25.05.2004. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1269/content> [aplūkots 15.05.2015.].
6. Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. No. 8/2012, 05.09.2012. Pieejams: <http://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1055/content> [aplūkots 15.05.2015.].
7. Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, No. 3/2014, 03.06.2014. Pieejams: <http://lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1021/content> [aplūkots 12.06.2015.].
8. Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. 31.03.2004. No. 14/04. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/dokumentai/2004/c040331.htm> [aplūkots 21.06.2015.].
9. Ruling of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania. 25.05.2004. No. 24/04. Pieejams: www.lrkt.lt [aplūkots 21.06.2015.].
10. Conclusion of the Constitutional Court of the Republic of Lithuania, No. 32/2010-33/2010. Pieejams: <http://www.lrkt.lt/en/court-acts/search/170/ta1193/content> [aplūkots 12.06.2015.].

Citi prakses materiāli

1. Par Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu" turpmāko virzību: Latvijas Republikas Saeimas paziņojums. *Latvijas Vēstnesis*, 2012. Nr. 148 (4751).
2. Latvijas Republikas 7. Saeimas 30.04.2002. sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002/st_3004/st3004.htm [aplūkots 08.04.2015.].
3. Latvijas Republikas 7. Saeimas 20.03.2002. sēdes stenogramma. Pieejams: http://saeima.lv/steno/2002/st_2003/st2003.htm [aplūkots 23.05.2015.].
4. Latvijas Republikas 11. Saeimas Juridiskās komisijas sēdes protokols Nr. 238, 04.02.2014. Pieejams: <http://titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.nsf/0/9791b9b198b7c46ac2257c7000343b5a?OpenDocument&srvc=dt> [aplūkots 15.05.2015.].
5. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 02.08.2012. vēstule Latvijas Republikas Saeimas Mandātu, ētikas un iesniegumu komisijai. Pieejams: titania.saeima.lv/livs/saeimasnotikumi.../PR_2014_02_04_10_00_JK.doc [aplūkots 12.06.2015.].
6. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 01.11.2012. vēstule Latvijas Republikas Saeimai Nr. 1-11/4064 "Par LR Saeimas paziņojumu "Par Latvijas pilsoņu kolektīvā iesnieguma "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu" turpmāko virzību"". Pieejams: http://home.lu.lv/~rbalodis/Publikacijas/Constitutional_Law/Deputatu_Zverests_TM-2012.pdf [aplūkots 12.06.2015.].
7. Latvijas Republikas Tieslietu ministrijas 12.12.2013. vēstule Nr. 1-11/4658 Latvijas Republikas Saeimai "Par regulējumu par Saeimas deputāta zvēresta laušanu". Pieejams: [http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/0/9791b9b198b7c46ac2257c7000343b5a/\\$FILE/img-129162518.pdf](http://titania.saeima.lv/LIVS/SaeimasNotikumi.nsf/0/9791b9b198b7c46ac2257c7000343b5a/$FILE/img-129162518.pdf) [aplūkots 21.06.2015.].
8. Kolektīvais iesniegums "Atbildība par Saeimas deputāta zvēresta laušanu". Pieejams: <https://manabalss.lv/atbild-ba-par-saeimas-deput-ta-zv-resta-lau-anu/show> [aplūkots 12.06.2015.].

Vainas, prettiesiskas rīcības un atbildības ideja privāttiesībās

The Idea of Fault, Wrongfulness and Liability in Private Law

Dr. iur. Jānis Kārklīšs

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras asociētais profesors

E-pasts: *Janis.Karklins@lu.lv*

The article contains analysis of several aspects of civil liability and the criteria of its application, by providing a point of view to such complicated concepts as defining fault and wrongful act and finding them in actions of persons. The article contains analysis and opinion about the meaning and the role of fault and its degree (negligence and intent) in the application of civil liability. Also, there is analysis about the doctrine of the foreseeability of infringement of rights, as well as a proposal to clarify the predominant approach in establishing civil liability in Latvia. The examined questions are analyzed from the standpoint of theoretical sciences, therefore allowing other legal scholars in Romano-Germanic states to use the conclusions given in the article in their scientific work as well.

Atslēgvārdi: vaina, vainojamība, prettiesiska rīcība, vainas pakāpes, viegla neuzmanība, rupja neuzmanība, ļauns nolūks, rūpības trūkums, civiltiesiskā atbildība, paredzamība, attaisnojumi.

Keywords: fault, culpability, wrongfulness, unlawfulness, degrees of fault, slight negligence, ordinary negligence, gross negligence, intent, carelessness, civil liability, foreseeability, excuses.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	154
1. <i>Vainojamības koncepts</i>	155
2. <i>Vainojamības izpausmes veidi</i>	157
3. <i>Vainas pakāpju nozīme</i>	163
4. <i>Prettiesiskas rīcības un vainas loma civiltiesiskās atbildības piemērošanā</i>	169
<i>Kopsavilkums</i>	173
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	174
<i>Literatūra</i>	174
<i>Normatīvie akti</i>	175

levads

Pirms desmit gadiem tiesību zinātnes līmenī tika izteikti viedokļi, ka vainas kā atsevišķas pazīmes konstatēšana civiltiesiskās atbildības piemērošanai nav nepieciešama.¹ Pēc desmit gadu perioda varam konstatēt, ka tiesu praksē šī pieeja lielākoties

¹ Kārklīšs, J. Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 15 (370).

ir guvusi atbalstu un vainas jēdziena nozīmei spriedumos tiek piešķirta arvien mazāka loma. Tomēr vienlaikus nereti rodas iespaids, ka tiesību piemērotāji vainas kā atsevišķas pazīmes atmešanu izpratuši tādejādi, ka vaina kā jēdziens nav svarīgs un nav apskatāms, kaut arī šāds viedoklis ir nepamatots un neatbilst patiesībai. Kā norādīts 2005. gada publikācijā “Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību”,² “vainas kā atsevišķa [pasvītrojums mans – J. K.] civiltiesiskās atbildības iestāšanās priekšnoteikuma analizēšana nav nepieciešama”, tomēr tas nenozīmē, ka vainas jēdziens saistību tiesībās būtu uzskatāms par lieku un nevajadzīgu vai neapskatāmu. Autora tēze 2005. gadā vēstīja, ka vainu nav iespējams skatīt atrauti no prettiesiskas rīcības. Šādu viedokli rakstā “Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās” pau da arī prof. K. Torgāns.³ Līdz ar to nevar atrauti pastāvēt atsevišķi izdalīts priekšnoteikums “vainā”, jo klasiskajā atbildības koncepcijā “nav iespējama situācija, ka persona rīkojas prettiesiski, bet bez vainas”,⁴ citiem vārdiem, tika izteikta doma, ka vaina ir viens no priekšnoteikumiem, lai personas rīcību atzītu par prettiesisku, jeb prettiesiskas rīcības sastāvdaļa. Tādējādi vainas jēdziena un to pakāpju nozīme nav mazinājusies un ir aktuāla arī mūsdienās saistībā ar civiltiesiskās atbildības piemērošanu.

1. Vainojamības koncepts

Civiltiesiskās atbildības koncepts Civillikumā⁵ (turpmāk – CL) atrodams apakšnodaļā “Neatļauta darbība un vainas pakāpes”, kuras 1635. pants nosaka galvenos atbildības iestāšanās kritērijus. Lai arī CL 1635. pants ir vispārzināms pants, ko praktiķi piesauc katrā tiesvedības procesā, kurā prasa piemērot noteikta veida civiltiesisko atbildību tiesību pārkāpējam, tomēr tiesību zinātnē joprojām minētā panta tvērums nav līdz galam apzināts, to apliecina arī iepriekš minētās publikācijas un izmaiņas tiesu praksē.

Raugoties no minētā panta gramatiskās uzbūves, ir secināms, ka atbildība iestājas par tiesību aizskārumu, ko raksturo neatļauta un cēloniskā sakarā esoša darbība, kas radījusi kaitējumu. Tomēr nepamanītu nevar atstāt minētā panta pēdējo palīgteikumu, kas iepriekšminēto vienādojumu pakļauj vēl arī vainojamības testam, t. i., “tiktāl, ciktāl var vainot”. Tieši šī panta daļa civiltiesiskās atbildības koncepcijā ir būtiskākā, kas nereti personas rīcību atzīst par tiesisku, lai arī ārēji novērotājam pirmšķietami varētu šķist, ka persona veic tiesību aizskārumu. Šādu gadījumu varētu raksturot piemērs, ka savā privātmājas pagalmā tās saimnieks, nesot dēli, aizķer citu personu, kā rezultātā minētā persona gūst traumu. Lai arī miesas bojājumu nodarīšana citai personai aiz neuzmanības pati par sevi ir neatļauta darbība, tomēr atbildība saimniekam neiestātos, ja cietusī persona izrādītos zaglis, kura neatļautu atrašanos pagalmā saimnieks nevarēja paredzēt un tam nevajadzēja paredzēt, līdz ar to saimnieku nevarētu vainot. Pretēja situācija būtu, ja saimnieks aizķertu pagalmā esošus viesus, par kuru atrašanos saimnieks zināja, un tādejādi dēļa nešanai vajadzēja pievērst lielāku rūpību. Tieši vainojamības aspekts ir atslēgas jautājums, kas sniedz izšķirošo atbildi par to, vai personai var piemērot atbildību vai nē.

² Kārklīņš, J. Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 15 (370).

³ Torgāns, K. Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2005. 31. maijs, Nr. 20 (375).

⁴ Turpat.

⁵ Latvijas Civillikums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41.

Mēģinot atklāt šo fundamentālo vainojamības jēdziena un piemērošanas saturu, jāņem vērā minētās CL apakšnodaļas "Neatļauta darbība un vainas pakāpes" turpmākie panti, kas dod norādes par to, kā pareizi jāveic vainojamības tests. No pantu satura izriet plaši atzītā un jau romiešu tiesībās nostiprinātā pieeja, ka atbildība personai iestājas par vainojamu darbību, kas izpaužas kā minimums neuzmanības formā. Savukārt neuzmanība jeb vainas minimālā pakāpe pastāv, ja ir konstatējams rūpības trūkums savās darbībās. Jau iepriekš autors savos darbos ir pieskāries vainas jēdziena jautājumam un piedāvājis savu definīciju, proti, vaina ir definējama kā rūpības trūkums rīcībā, kas izpaužas neuzmanības vai nolūka veidā.⁶ Tomēr jēdzieni "vainojama darbība", "rūpības trūkums", "neuzmanība" ir abstrakti termini, kas paši par sevi nedod skaidrojumu, kāda personas rīcība uzskatāma par vainojamu, kuras rezultātā var iestāties juridiskā atbildība. Piemēram, rūpības trūkumu var pārmest personai, kas nemazgājas, taču ikvienam ir skaidrs, ka juridiska atbildība par to nevar iestāties. Tajā pašā laikā atbildība var iestāties par tādu rūpības trūkumu kā, piemēram, aizmigšana sardzes postenī. Darbības "nemazgāšanās" un "aizmigšana" pašas par sevi nav neatļautas darbības, lai gan atbildība, kā redzams, vienā no gadījumiem var iestāties. Līdz ar to rūpības trūkums jeb vainojamības esamība nevar tikt apskatīta atrauti no citiem tiesību institūtiem, kas kopumā raksturo personas neatļautu darbību, jo tikai tā var precīzi nodalīt juridisku atbildību no morālas (ētiskas) atbildības.

Lai atklātu "vainojamas darbības", "rūpības trūkuma" un "neuzmanības" saturu, kas būtībā raksturo vienu un to pašu civiltiesiskās atbildības konceptu, jāņem vērā CL regulētās vainas pakāpes un to saturs. CL 1640., 1645., 1646. pants kopsakarā ar 1635. pantu norāda, ka minimāli veicamais vainojamības tests, neņemot vērā atsevišķus specifiskus likumā minētus izņēmumus, ir krietna un rūpīga saimnieka tests. Viegla neuzmanība kā minimāli konstatējamais kritērijs norādīts attiecībā uz deliktiem CL 1649. pantā. Minētais tests vienlaikus aptver arī rūpības testu, jeb, citiem vārdiem sakot, kur trūkst *prasītās* rūpības (neuzmanības vai nolūka veidā), tur ir atrodama vainojamība. Uzsvars ir likts uz vārdu "prasītā" rūpība, jo tikai par prasītās rūpības standarta neievērošanu var iestāties atbildība. Šis prasītais obligātais rūpības standarts ir atrodams tieši tiesību normās vai arī izriet no tiesību principiem, sistēmas.

Mēraukla šim rūpības standartam saskaņā ar CL 1646. pantu ir krietna un rūpīga saimnieka standarts. Kritērija "krietns un rūpīgs saimnieks" standarta koncepts ir radies romiešu tiesībās no termina *bonus pater familia* (latīņu val.). Vispārīgi atzīts ir šāds *bonus pater familia* tests: "Vai caurmēra romiešu saimnieks atbildētāja vietā būtu: 1) saprātīgi paredzējis iespēju, ka viņa rīcība nodarīs kaitējumu citai personai; 2) būtu veicis atbilstošas saprātīgas darbības, lai izsargātos no šāda notikuma, un 3) atbildētājs neveica šādas darbības."⁷ Visi notikumi, kas iziet ārpus šādas *patris familias* rūpības, saskaņā ar doktrīnu pieskaitāmi pie jēdziena "nejaušība" jeb ārpus vainojamības tvēruma, kas atbilstoši doktrīnai izslēdz civiltiesisko atbildību.⁸

⁶ Kārklīšs, J. Nejausis notikums, vainojamība un civiltiesiskā atbildība. No: LU 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums "Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi". Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 511. lpp.

⁷ Grueber, E. The Roman Law of damage to property. A commentary of the Title of the Digest Ad Legem Aquiliam (IX. 2) with an introduction to the study of the Corpus iuris civilis. Oxford: Clarendon press, 1886, pp. 128–129; Buls, L. Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: LU 72. konferences rakstu krājums "Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika". Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 196. lpp.

⁸ Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakononij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1306.

Kritērijs “krietns un rūpīgs saimnieks” ir ģenerālklausula, kas katrā konkrētā gadījumā tiesību normu piemērotājam jāpiepilda ar saturu. To, ka “krietns un rūpīgs saimnieks” ir abstrakta rakstura vērtējuma jēdziens, apstiprina arī Baltijas Vietējo likumu kopojuma (turpmāk – BVLK) 3298. panta (šobrīd CL 1646. pants) komentārā ietvertā norāde, ka viegla neuzmanības mēraukla – “krietns un rūpīgs saimnieks” var mainīties atkarībā no laika, vietas un individuālajiem apstākļiem, un tās izvērtēšana prasa lielu piesardzību, lai nenodotu tiesas rokās izvērtēšanas patvaļu.⁹ Kā skaidro Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments, ar “krietnu un rūpīgu saimnieku” vispārpieņemtā nozīmē saprot tādu, kas labi un apzinīgi veic savu darbu, izpilda savus pienākumus, ir kārtīgs, precīzs, kam ir apzinīga attieksme pret darbu, pienākumiem.¹⁰

Taču iepriekš minētie skaidrojumi nedod atbildi uz to, kāpēc persona, kas nemazgājas, neatbild par savu rīcību, lai gan šāda rīcība neiztur *bonus pater familia* testu. Atbilde slēpjas divos apsektos. Pirmkārt, veicot personas vainojamas darbības testu, rūpības trūkumu drīkst konstatēt tikai attiecībā uz kādas tiesību normas (plašākā nozīmē) pārkāpumu, un, otrkārt, šādas rūpības trūkuma rezultātā jākonstatē kādas personas tiesību aizskārums. Līdz ar to var izdarīt secinājumu, ka par “vainojamu darbību”, “rūpības trūkumu” un “neuzmanību” var runāt tikai tad, ja persona pārkāpj saistošos uzvedības noteikumus, kas izriet no tiesību normām plašākā nozīmē, t. sk. aptverot privāti pielīgtās uzvedības normas (darījumus). Vienkāršāk formulējot, varētu teikt, ka tur, kur neattaisnots rūpības trūkums rada tiesību aizskārums, ir konstatējama atbildība.

No iepriekš minētā ir izdarāms secinājums, ka vainojamība un rūpības trūkums ir līdzvērtīgi termini, savukārt vainas pakāpes – neuzmanība vai nolūks – ir šo jēdzienu tālāka konkretizēšana jeb vainojamības (rūpības trūkuma) izpausmes veidi.

2. Vainojamības izpausmes veidi

Saskaņā ar civiltiesību teoriju vainojamība var izpausties tikai kā apzināta darbība vai bezdarbība, turklāt veiktā darbība vai bezdarbība ir (vai tai vajadzēja būt) ar apziņu kontrolēta. Piemēram, kustības miegā, kas rada kaitējumu blakus gulētājam, parastos apstākļos nerada atbildību, jo rīcība nav kontrolēta. Tajā pašā laikā māte, kas, barojot zīdaiņi, iemieg tam blakus un naktī to letāli nospiež (nosmacē), būs atbildīga, jo viņai vajadzēja spēt paredzēt šādu seku iestāšanos, lai arī pats tiesību aizskārums radās tādas rīcības rezultātā, kas nav apzināta un kontrolēta.

Neuzmanības aspektā, vērtējot personas darbību iepretim krietna un rūpīga saimnieka klausulai, būtisks elements ir pārkāpēja piederība noteiktam subjektu lokam. Analizējot Latvijas civiltiesību vispārējo un speciālo regulējumu, var secināt, ka, vērtējot rūpības trūkumu, kas izpaužas neuzmanības formā, pastāv trīs atšķirīgas grupas, kas identiskās uzvedības situācijās vienai personai rada atbildību, bet citai ne.

Pirmkārt, pastāv *parastās rūpības pienākums*, kas attiecināms uz ikvienu tiesību subjektu. Šis rūpības standarts ietverts CL 1646. pantā, kurā nostiprināts *bonus*

⁹ Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakonenij gubernij Pribaltijskih" ("s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1306.

¹⁰ Sk.: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 2014. gada 27. maija spriedums lietā Nr. SKC-102/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014/ [aplūkots 26.06.2015.]. Citēts pēc: Brants, E. Zaudējumu paredzamības princips Latvijas privāttiesībās. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2015.

pater familia standarts. Mūsdienu tiesību teorijā¹¹ šo jēdzienu aizstāj ar saprātīgi apdomīgas personas jēdzienu (*reasonably prudent person* – angļu val.).

Otrkārt, pastāv *pazeminātās rūpības pienākums*, kas paredz zemākus uzvedības standartus, lai personas darbība netiktu atzīta par vainojamu. Pie šīs grupas pieder, piemēram, glabātājs, kurš apņēmis uzglabāt lietu bez atlīdzības (CL 1972. panta otrā daļa), pārdevējs, kura lietu pircējs vilcinās pieņemt (CL 2022. pants), lietvedis, kurš bijis spiests uzsākt lietvedību ļoti spaidīgos apstākļos (CL 2333. pants), patapinājumaņēmējs, kurš slēdzis patapinājuma līgumu vienīgi patapinātāja labuma dēļ (CL 1857. pants). Visos iepriekš minētajos gadījumos personu uzvedība netiks atzīta par vainojamu, ja tajā tiks saskatīta viegla neuzmanība, jo likums izņēmuma kārtā paredz pazeminātus uzvedības standartus šīm personām. Pie otrās grupas pieder arī specifiski subjekti, kuriem objektīvi nav iespējams darboties atbilstoši krietna un rūpīga saimnieka standartam, piemēram, bērni vecumā no 7 līdz 18 gadiem. Ja astoņus gadus vecs bērns laikus nenopūš eglītē aizdegtu sveci, kas vēlāk rada ugunsgrēku, tad atbildība bērnam neiestāsies, jo nav saprātīgi prasīt no astoņus gadus veca bērna pieauguša cilvēka rīcības standartus, resp., bērnam nevar pārnest to, ka viņam vajadzēja zināt un paredzēt, ka, izdegot svecei, uguns var pārnesties uz zariem un tālāk uz ēkas konstrukcijām. Vienlaikus jāatzīmē, ka CL (1637. pants) paredz noteikumus, ka bērniem līdz septiņiem gadiem (mazgadīgs bērns) nav deliktatbildības. Minētais regulējums nav prezumpcija, ko kāda cietusi persona varētu atspēkot, apgalvojot, ka konkrētais bērns apzinājās savas rīcības sekas un tāpēc ir juridiski atbildīgs. Iemesls šāda vecuma limita noteikšanai un atbildības izslēgšanai tiek pamatots ar diviem apstākļiem: (a) arī piemērojot krietna un rūpīga saimnieka klauzulu, vienmēr tiesību normu piemērotājs nonāktu pie atziņas, ka mazgadīgs bērns nevar paredzēt savas rīcības sekas, jo tam trūkst nepieciešamās pieredzes un izpratnes par cēloņa un seku likumu, līdz ar to atbildība neiestātos, un (b) piešķirot mazgadīgiem bērniem deliktspēju, bērni pieaugušo dzīvē ieietu ar parādu nastu, kas tiem traucētu tālākā dzīves veidošanā. Vienlaikus jāatzīmē, ka mazgadīgo bērnu deliktspējas neesamība, kā arī nepilngadīgo bērnu vainojamības neesamība delikta nodarījumā neatbrīvo to vecākus no atbildības iepretim cietušajam, jo attiecībā uz vecākiem šeit darbojas CL 1639. pants, kas uzliek pienākumu aizkavēt tiesību aizskārumu, kā arī CL 177. pants, kas paredz pienākumu novērst trešās personas apdraudējumu. No minētajiem pantiem var rasties maldīgs iespaids, ka vecāku atbildība par bērna izdarītu deliktu pakļaujas stingrās atbildības konceptam. Šādu uzskatu varētu pamatot ar to, ka vecāku pienākums uzraudzīt bērnus ir tik absolūts, ka attaisnojumu nepildīt šo pienākumu ir ļoti maz. Kā izņēmumu varētu minēt CL 1735. pantu (nejaušība vai nepārvarama vara) vai CL 178. panta otro daļu, kas noteic, ka uzraudzības pienākuma nav tam no vecākiem, pie kura bērns nedzīvo. Tomēr jāņem vērā, ka CL 177. un 1639. pants gramatiski ietver vecāku rūpības (uzraudzības) pienākuma vērtēšanu un tādejādi norāda uz vainojamības aspektu. Tas nozīmē, ka vecākiem pastāv iespēja pierādīt, ka tie darījuši visu nepieciešamo bērnu uzraudzības jomā, kā rezultātā tiem neiestājas atbildība par bērna izdarīto deliktu. Tas gan nepiešķir vecākiem tiesības atsaukties uz bērnam piemērojamo *pazeminātās rūpības* pienākuma standartu, jo attiecībā pret vecākiem tiek piemērots *parastās rūpības* standarts.

¹¹ Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3277.

Treškārt, pastāv *paaugstināts rūpības pienākums*, kas paredz augstākus uzvedības standartus, lai personas darbība netiktu atzīta par vainojamu. Pie šīs grupas pieder noteiktas jomas profesionāli jeb tiesību subjekti, kuriem objektīvi kādā jomā būtu jābūt augstākam zināšanu līmenim nekā vidusmēra sabiedrības loceklim, un tādējādi arī spējai paredzēt tiesību aizskāruma iespējamību jābūt augstākai. Tā, piemēram, šāds specifisks tiesību subjekts ir komersants, kuram likums uzliek ievērot specifisku *komersanta rūpību* (Komerclikuma¹² 393. panta pirmā daļa).

Būtiski ir ņemt vērā, ka iepriekš minētās grupas nav attiecināmas uz tādu tiesību aizskārumu, kas izdarīts ar nolūku, bet gan tikai attiecībā uz neuzmanību.

Neatkarīgi no tā, kurā grupā ietilpst iespējamais tiesību aizskārējs, kura darbība tiek vērtēta iepretim rūpības standartam, tiesību zinātnē pastāv dominējošs viedoklis, ka rūpības prasības jeb uzvedības standarts nevar tikt patvaļīgi paaugstināts. Tas saskan arī ar V. Bukovska teikto, ka šī izvērtēšana jāveic ar lielu piesardzību, nenododot tiesas rokās izvērtēšanas patvaļu.¹³ Tas ne vien samazinātu robežu starp stingro atbildību un vispārējo atbildību, bet arī ievērojami kavētu personu darbību, jo personas rīkotos pārāk piesardzīgi, baidoties no iespējamās atbildības, un tas novestu pie sabiedrības attīstības palēnināšanās.¹⁴

Vērtējot personas vainojamību kontekstā ar neuzmanību, jāņem vērā, ka neuzmanība var izpausties divējādi – kā darbība vai bezdarbība. Bezdarbība kā neuzmanība izpaužas tad, ja personai pastāv tiesību normā noteikts pienākums rīkoties, taču tā to ignorē. Tieši ar normu uzlikts pienākums rīkoties ir kritērijs, kas jākonstatē, lai personai pārņemtu vainojamību, kas izpaudusies bezdarbībā. Pretējā gadījumā ikvienai personai, redzot pārrautus elektrovadus, būtu jāsteidzas tos labot, redzot bedres uz ceļa, būtu jāsteidzas tās aizbērt, redzot agresīvu braucēju, būtu jāsteidzas to apturēt u. tml. Šādā situācijā, kad bezdarbību varētu pārņemt ikvienam, kurš teorētiski varēja novērst tiesību aizskārumu, bet to nedarīja, mēs nonāktu pie tiesību sistēmas, kurā visi būtu atbildīgi par visu, un civiltiesiskā apgrozība tādējādi faktiski būtu neiespējama. Savā ziņā tā būtu atgriešanās pie nodarījuma teorijas, kur dominēja atbildība par nodarījuma faktu, nepētot vainu, necenšoties uzklaušīt attaisnojumu vai meklēt vainas esamību vai neesamību.¹⁵ Tāpēc mūsdienās, kad dominē atbildība par vainu, lai personai varētu izvīrīt pārmērumus par bezdarbību, vienmēr nepieciešama tiesību norma, kas uzliek pienākumu rīkoties. Tādas normas, piemēram, ir attiecībā uz bērnu vecākiem (CL 1639. pants), kas uzliek pienākumu aizkavēt aizskārumu, vai attiecībā uz darba devējiem (CL 1782. pants), kas uzliek pienākumu pievērst vajadzīgo uzmanību, izvēloties kalpotājus un citus darbiniekus, un pārliecināties par viņu spējam un noderību izpildīt viņiem uzliekamās pienākumus, vai attiecībā uz dzīvnieka turētājiem (CL 2363. pants), kas uzliek pienākumu spert visus pēc apstākļiem nepieciešamos drošības soļus, lai nerastos kaitējums u. c.

¹² Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071), *Ziņotājs*, 2000. 1. jūnijs, Nr. 11.

¹³ *Bukovskij, V.* (sost.). *Svod' grazhdanskih" zakononij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah*. T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1306.

¹⁴ *Von Bar, C., Clive, E.* (eds.). *Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 3279.

¹⁵ *Torgāns, K.* Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. Civiltiesību, komerciesību un civilprocesa aktualitātes. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2009, 361. lpp.; *Buls, L.* Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: *LU 72. konferences rakstu krājums "Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika"*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 196. lpp.

Uz to precīzi norādījis arī prof. K. Čakste – “juridiskās normas nosaka cilvēka uzvešanas sabiedrībā un reaģē, paredz kādu sankciju, ja cilvēks uzvedas pretēji noteiktām normām. Tādēļ, lai būtu pamats uzlikt atbildību, ir nepieciešams, lai persona apzinīgi vai aiz neuzmanības būtu pārkāpuse likuma normu. Citādi visi jau iepriekš būtu sodīti ar atbildību, kā tas, kas cenšas un apzinīgi pilda likuma normas, kā arī tas, kas viņas neievēro”.¹⁶ Tādu pašu nostāju ieņem prof. V. Bukovskis, norādot, ka “nepieciešams konstatēt neatļautu darbību objektīvā nozīmē, t. i., tiesību normu pārkāpumu”.¹⁷

Neuzmanība, kas izpaužas kā darbība, tiks konstatēta, ja personai, rīkojoties konkrētā situācijā, šādas darbības aizliegums izriet no normas plašākā nozīmē vai arī personai bija jāspēj paredzēt, ka tās darbība novedīs pie citas personas tiesību aizskāruma. Spēja paredzēt ir cieši saistāma ar neuzmanības jēdzienu, jo tikai tur, kur ir iespējams ko paredzēt, var runāt par neuzmanību. Neparedzamu lietu neparedzēšana nevar būt neuzmanība. Šis koncepts ietver ideju, ka nav pamata (taisnīgi) prasīt no personas veikt kādas darbības, lai tā novērstu cēloni kaitējumam, kuru tā nevar ne paredzēt, ne tādējādi arī novērst. Kā norādīts doktrīnā, seku paredzamība tiek saistīta ar rūpības pienākumu, kas nevar tikt uzlikts personai gadījumā, ja viņa par šo pienākumu nezina.¹⁸ Ja tiesību aizskārums ir neparedzams, šādu seku iestāšanās teorētiskā varbūtība nevar radīt personai pienākumu izvairīties no darbības vai veikt darbības, lai kaitējums neiestātos. Tiesību zinātnē minēto paredzēšanas kritēriju dažreiz dēvē par “seku paredzēšanu”, ar to saprotot spēju paredzēt tiesisko seku (tiesību aizskāruma) iestāšanos konkrētās darbības vai bezdarbības rezultātā.

Izpratne, ka atbildība neiestājas par gadījumu, kuru nevarēja paredzēt un novērst, ir konstatējama arī Latvijas tiesību doktrīnā, kurā, piemēram, prof. K. Čakste ir norādījis, ka nejaušība rada relatīvu nespēju pretoties tādiem apstākļiem, ka arī *bonus pater familia* nebūtu varējis novērst kaitējumu, bet to būtu gan varējusi kāda izcili uzmanīga, ātra un droša persona.¹⁹ Krietna un rūpīga saimnieka standarta piemērošana, nosakot paredzēšanas kritēriju, nozīmē, ka tests tiek veikts, balstoties nevis uz iespējamā tiesību aizskārēja subjektīvo spēju paredzēt kaitējuma seku iestāšanos, bet gan uz objektīvo spēju, t. i., vai šai personai vajadzēja paredzēt seku iestāšanos, citiem vārdiem sakot, vai vidusmēra sabiedrības loceklis tādā pašā statusā un situācijā būtu varējis paredzēt minētās sekas. Pozitīvas atbildes gadījumā ir pamats runāt par iespējamā tiesību aizskārēja vainojamību. Veicot seku paredzēšanas testu, ir jāvērtē tas, vai persona varēja paredzēt, ka notiks aizskārums kā tāds, nevis tas, vai persona varēja paredzēt, kādas tieši sekas (izpausmes veidus pēc apdraudējuma objekta) šis aizskārums radīs (šeit pastāv atšķirīga pieeja salīdzinājumā ar zaudējumu paredzamības principu līgumtiesībās, kas nostiprināts CL 1779.¹ pantā, kur runa ir arī par zaudējuma apmēra paredzēšanu).

Tātad kaitējuma gadījumā jāspēj paredzēt aizskārums kā sekas, nevis aizskāruma rezultātā radītās sekas. Savukārt attiecībā uz subjektīvo aspektu nav pareizi

¹⁶ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 192. lpp.

¹⁷ Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakononij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1299, 1298.

¹⁸ Ripstein, A. Philosophy of tort law. The Oxford handbook of jurisprudence and philosophy of law. Oxford: Oxford University Press, 2002, p. 664; Buls, L. Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: LU 72. konferences rakstu krājums “Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika”. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 196. lpp.

¹⁹ Čakste, K. Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas Civillikumos. *Jurists*, 1937. Nr. 71/72.

apgalvot, ka tam nav nozīmes vainojamības vērtēšanā. Kā norādīts iepriekš, atsevišķiem tiesību subjektiem piemērojami augstāki vai zemāki rūpības standarti, kas pamatojas uz personas subjektīvo statusu, ņemot vērā attiecīgās personas piederību pie noteiktas grupas, profesiju, vecumu, izglītību u. c.²⁰ Tādējādi, vērtējot personas vainojamību, tā ir jāvērtē gan no objektīvā aspekta (*bonus pater familia*), gan subjektīvā (piederība speciālam subjektu lokam).

Vienlaikus jāņem vērā CL 1776. panta regulējums, kas prasa ievērot noteiktu rūpības standartu arī cietušajam, t. i., viņam zaudējumu novēršanai jāveic tādi pasākumi, kas attiecīgajos apstākļos ir saprātīgi, ievērojot pienācīgu rūpību. Šis rūpības mēraukla ir krietna un rūpīga saimnieka standarts, kas vienlaikus nozīmē, ka, vērtējot cietušā pieļauto rūpību zaudējumu novēršanā, ir piemērojams paredzamības tests. Tomēr šis tests ir piemērojams krietni šaurāk nekā pret tiesību pārkāpēju, jo attiecas tikai uz zaudējumu apmēra mazināšanu, t. i., cietušais ir atbildīgs tikai par to zaudējumu pieaugumu (nenovēršanu), kurus tam kā krietnam un rūpīgam saimniekam vajadzēja paredzēt un kurus tas nenovērsa nepietiekamas rūpības dēļ. Tomēr ar CL 1776. panta piemērošanu netiek piemērota civiltiesiskā atbildība cietušajam. Šis pants ir tikai viens no likuma definētiem attaisnojumiem tiesību pārkāpējam, lai mazinātu atbildību, bet tas nerada cietušā atbildību iepretim tiesību pārkāpējam.

Tiesību pārkāpēja atbildības par neuzmanību pamatkoncepts ietver ideju, ka persona atbild par neatļautu tiesību aizskārumu, kuru tai saprātīgi vajadzēja paredzēt un tādējādi novērst. Par negatīvām sekām, kuras iestājušās pretēji "ierasto lietu gaitai",²¹ atbildība neiestājas, jo šādas situācijas iziet ārpus saprātīgas paredzēšanas pienākuma tvēruma.

Lielā mērā to, kuras tiesiskās sekas personai bija jāparedz un kuru dēļ tā nevar atsaukties uz paredzēšanas neiespējamību, paredz normatīvie akti, jo tie nosaka uzvedības noteikumu. Šie uzvedības noteikumu imperatīvi nosaka personas pienākumu rīkoties konkrētā veidā, vienlaikus tādējādi atņemot personai tiesības atsaukties uz to, ka tā nezina ja un nevarēja paredzēt konkrēto seku iestāšanos. Ja nav normatīvā regulējuma, piemēram par konkrēta auga aizsardzību, personai nevarētu pārnest, ka tai bija jāparedz, ka konkrētais augs ir aizsargājams un nav noplūcams. Taču, ja šāds regulējums ir, personai varēs pārnest, ka tai bija jāzina (jāparedz), ka konkrētā auga noplūkšana rada kaitējumu. Līdz ar to normatīvie akti ir kā palīg-instruments, kas ļauj vieglāk veikt krietna un rūpīga saimnieka izvērtēšanas testu (kas vienlaikus ietver paredzēšanu) un tādējādi noteikt personas vainojamību. No šī secīgi izriet secinājums, ka gadījumā, ja normatīvie akti nosaka rīkoties konkrēti noteiktā veidā, tad, izpildot šo prasību, persona rīkojas tiesiski, t. i., bez vainas. Tas pats attiecas uz gadījumiem, kad likums konkrētā gadījumā neparedz personai pienākumu rīkoties. Piemēram, ja likums noteiktu, ka, pārsniedzot 3 m viļņu augstumu, aizliegts doties jūrā ar motorlaivu, tad persona, kas dodas jūrā, kad ir 1 m augsti viļņi, rīkojas tiesiski un tai nevarēs pārnest, ka tai bija jāparedz, ka 1 m augsti viļņi ir bīstami un tādējādi notikuši laivas apgāšanās negaidīti lielu viļņu ietekmē ir neuzmanība. Likumā noteiktie 3 m ir saprātīgas personas paredzēšanas testa

²⁰ Autoru kolektīvs K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans īpašums, 1998, 150.–151. lpp.; sk. arī: *Abramoviča, L.* Krietna saimnieka rūpības nozīme Komerclikumā. *Jurista Vārds*, 2006. 7. novembris, Nr. 44. Citēts pēc: *Balodis, K.* Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*, 2009. 26. maijs, Nr. 21 (564).

²¹ Sk.: *Peel, E.* The Law of Contract. 13th ed. London: Sweet & Maxwell. Thomson Reuters, 2011, p. 1052; sk. arī: *McKendrick, E.* Contract Law. Text, Cases, and Materials. 4th ed. Oxford: University Press, 2010, p. 874.

vadlīnija, t. i., likumdevējs ir noteicis, ka šādos apstākļos (viļņi virs 3 m) doties jūrā nav saprātīgi un tādējādi aizliegams. Kā norādījis prof. V. Bukovskis, “nebūs konstatējama neatļauta bezdarbība tur, kur objektīvā norma atļauj minēto darbību”.²² Tā kā likums nosaka precīzus apstākļus, kādos personai attiecīgi jārikojas, tad nebūtu pareizi apgalvot, ka no krietna un rūpīga saimnieka standarta izriet, ka saprātīgi tomēr ir nedoties jūrā jau tad, ja ir 1 m augsti viļņi. Tādējādi normatīvie akti palīdz piepildīt krietna un rūpīga saimnieka klauzulu, jo tie specifiskos gadījumos reglamentē personas obligāti veicamās darbības, uzvedības standartus.

Tomēr ne visus gadījumus likums var regulēt normatīvajos aktos, t. i., situācijas, kurās nepastāv normatīvos aktos *expressis verbis* noteikti uzvedības noteikumi, neuzmanības konstatēšanai jālieto saprātīgas paredzēšanas tests. Piemēram, nav tieša normatīvā regulējuma, kas noteiktu, ka persona nedrīkst negaidīti pavilkt malā krēslu, uz kura cita persona gandrīz jau ir apsēdusies. Šajā gadījumā, ja persona gūst traumu, tiek veikts tiesību aizskārums, kuru nevarēja neparedzēt, un tādējādi personai, kas pavilka krēslu, var konstatēt vainojamu darbību. Tomēr nebūtu pareizi arī apgalvot, ka nepastāv tiesību norma, ka šāda rīcība ir neatļauta. Šī aizlieguma raksturs izriet no tiesību sistēmas kopumā, t. sk. no tiesību principiem, no aizsargājamām tiesībām. Tādējādi vainojama rīcība vienmēr būs pretrunā kādai tiesību normai plašākā nozīmē. Saskaņā ar tiesību teoriju tiesību normu raksturo, cita starpā, vispāršaistošs (normatīvs) spēks, kas nodrošina tiesību normas jābūtības dabu.²³ Vainojama rīcība, kas nav pretrunā tiesību normai, neizraisa neatļautu tiesību aizskārums un tāpēc nerada juridisku atbildību. Līdz ar to likuma jomas, kas regulē noteiktu uzvedības standartu, jau ietver sevī pareizo rīcības modeli, tāpēc persona, kas rīkojas saskaņā ar likumu, var atsaukties, ka tā vadās no likumā noteiktās uzvedības kārtības. Pretēja interpretācija novestu pie situācijas, kad persona nevarētu paļauties uz likuma regulējumu, jo papildus personai vēl būtu jāanalizē katra situācija, vai likums ir saprātīgs, vai rīcība saskaņā ar likumu būs pamatota un pareiza. Tas radītu atbildību personām par nepilnīgiem un nepareiziem likumiem, kas faktiski pilnībā izjauktu tiesisko stabilitāti.

Tiesību normu (uzvedības noteikumus), kas nav *expressis verbis* atrodama likumos, bet gan izriet no tiesību sistēmas kopumā, var piemērot pret personu, vērtējot tās rūpību, tikai tad, ja ir pierādīts, ka tieši šai personai bija pienākums ievērot šo normu un ka šī persona ir radījusi notikušo tiesību aizskārums. Iepriekš aprakstītajā piemērā ar negaidīti pavilkto krēslu atbildība būs personai, kas pavilka šo krēslu, bet ne visiem, kas atradās telpā, kurā notika tiesību aizskārums. Minētais arī uzskatāmi nošķir vainas teoriju no nodarījuma teorijas. Ja nodarījuma teorijā būtu atbildīgi visi, kas bija telpā un nenovērsa kaitējumu, tad vainas teorijā vērtē personas subjektīvo aspektu – nodomu vai neuzmanību, t. i., tieši kuras personas rūpības pienākums izraisīja tiesību aizskārums. Vērtējot šo rūpību, jāņem vērā, ka tiesību sistēmā nepastāv vispārēja norma, kas uzliktu ikvienai personai pienākumu nodrošināt, lai trešās personas neaizskar kādas citas personas veselību, dzīvību, mantu u. c. aizsargājamus labumus. Šāda norma vienkārši nevar pastāvēt, jo nevienai personai nevar prasīt paredzēt trešo personu rīcību. Šī iemesla dēļ neatkarīgu trešo personu veikta rīcība tiesību teorijā tiek ierindota pie *cas fortuit*, kas izslēdz atbildību

²² Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakonenij gubernij Pribaltijskih" ("s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Riga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1299, 1298.

²³ Neimanis, J. Ievads tiesībās. Rīga: Renovata, 2004, 45. lpp.

(CL 1774. pants).²⁴ Tādējādi, lai runātu par civiltiesisku atbildību, jākonstatē tiesību norma, kas šādu rīcību atzīst par neatļautu, kā arī cēlonisks tiesību aizskārums kā šīs neatļautās darbības sekas.

Atgriežoties pie raksta sākumā aplūkotā personas nemazgāšanās gadījuma un ņemot vērā iepriekš analizēto, var secināt, ka šāda rīcība nerada atbildību, jo par šādu rīcību tiesību normas neparedz tiesiskas sekas, un ar to netiek nodarīts tiesību aizskārums nevienai personai (tādējādi nepastāv vispārējs normatīvs spēks, kas šo darbību aizliegto). Turpretī aizmiģšana sardzes postenī (lai arī pati par sevi aizmiģšana nav neatļauta darbība) rada atbildību, jo sarga darba līgums (arī Darba likums²⁵) aizmiģšanu konkrētā situācijā padara par tiesību pārkāpumu, par ko tiesību normās ir paredzētas tiesiskās sekas.

3. Vainas pakāpju nozīme

Iedalījums vainas pakāpēs – rupja neuzmanība, viegla neuzmanība un nolūks – lielākoties ir svarīgs tiesisko seku piemērošanā saistību tiesību sevišķās daļas kontekstā. Uz to netieši norāda arī CL 1647. pants, kas noteic, ka neuzmanība nav atzīstama par vainu zināmos, attiecīgā vietā norādītos gadījumos. Saistību tiesību Sevišķā daļa atsevišķos gadījumos vainas pakāpēm piešķir nozīmi tiesisko seku noteikšanā par kādu aizskārumu. Kā piemēru var minēt CL 1972. panta abas daļas, kas prasību pēc noteikta veida rūpības no glabātāja padara atkarīgu no tā, vai par glabājumu ir pieligta atlīdzība vai nē. Tiesību zinātnē jau ir nostiprinājusies tēze, ka civiltiesiskā atbildība iestājas atkarībā nevis no tā, kāda ir personas attieksme pret pārkāpumu (vaina kā psihiskā attieksme), bet gan no tā, vai persona rīkojusies, ievērojot likumā noteiktos rūpības priekšrakstus. Minētais CL 1972. pants norāda, ka, pildot līguma saistības ar vienu un to pašu rūpību, glabātāja darbības vienā gadījumā var būt atbildību radošas, bet otrā nē. Tātad personas rīcības iedalīšana vieglā vai rupjā neuzmanībā ir nepieciešama, lai atsevišķos gadījumos konstatētu, vai pastāv viens no civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumiem – neatļauta darbība, kas nozīmē, ka vainas pakāpes konstatēšana saskaņā ar CL ir nepieciešama atsevišķos gadījumos vainojamas un nevainojamas rīcības robežšķirtnes noteikšanai. Likumdevējs šādu iedalījumu ir noteicis, lai atsevišķos gadījumos paredzētu personai stingrākus uzvedības noteikumus (tiesiskus priekšnoteikumus), lai tā savu rīcību attaisnotu iepretim likumam un tādējādi atbrīvotos no civiltiesiskās atbildības. Citiem vārdiem sakot – ja likums noteic, ka persona savās darbībās nedrīkst pieļaut pat vieglu neuzmanību, tad attiecīgi būs jānoskaidro, vai persona ir rīkojusies kā krietns un rūpīgs saimnieks, savukārt, ja likums noteic, ka persona savās darbībās nedrīkst pieļaut rupju neuzmanību, tad personas veiktās rūpības izvērtēšanas kritēriji būs zemāki. Saistībā ar pierādīšanas pienākumu cita starpā jāatzīmē, ka “vainas prezumpcija” un “atbildība bez vainas” nav identiski jēdzieni. Nereti tiesību literatūrā vainas prezumpcija tiek raksturota kā stingrā atbildība, piemēram, saistībā ar Komerclikuma²⁶ 169. pantā noteikto valdes locekļa atbildību. Tomēr likumā noteiktā vainas prezumpcija norāda vien to, ka pierādīšanas pienākums ir pārkāpējam, taču nenozīmē to, ka iestājas atbildība bez vainas jeb neatkarīgi no tā, vai personas rīcībā ir saskatāma neuzmanība vai nolūks.

²⁴ *Jerdman, K. Objazatel'stvennoe Pravo Gubernij Pribaltijskih*. [B. v]: Izdanie pochetnogo mirovogo sud'i F. Je. Kamkina, 1908, s. 204–210.

²⁵ Darba likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2001. 6. jūlijs, Nr. 105 (2492), *Ziņotājs*, 2001. 9. augusts, Nr. 15.

²⁶ Komerclikums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071), *Ziņotājs*, 2000. 1. jūnijs, Nr. 11.

Vainas pakāpju iedalījumam atsevišķos gadījumos ir nozīme arī saistību tiesību Vispārējās daļas kontekstā. Uz to norāda CL 1645. panta otrā daļa, kas noteic, ka visos gadījumos zaudējumu atlīdzības un citu civiltiesisko seku ziņā rupja neuzmanība pilnīgi pielīdzināma ļaunam nolūkam. Tātad norma noteic, ka tad, kad persona tiesību aizskārumu ir veikusi, pieļaujot rupju neuzmanību, civiltiesisko seku ziņā šī rīcība ir uzskatāma par nolūkā izdarītu zaudējumu. Rodas jautājums, kāda ir šīs normas juridiskā jēga? Šādam regulējumam jēga ir vienīgi tad, ja tiesību pārkāpējam piemērojamās tiesiskās sekas (atbildība) ļauna nolūka gadījumā salīdzinājumā ar rupju neuzmanību ir smagākas, t. i., likumdevējs apzināti ir noteicis, ka rupjas neuzmanības gadījumā atbildība tiesību pārkāpējam ir smagāka jeb tāda pati kā par ļaunā nolūkā izdarītu pārkāpumu. Un atbilde tik tiešām ir apstiprinoša, lai gan sākotnēji šķiet, ka zaudējumi vienmēr jāatlīdzina pilnā apmērā neatkarīgi no vainas pakāpes. Uz to norāda, piemēram, CL 1776. panta otrā daļa, kas noteic, ka tiesību aizskārējs var prasīt atlīdzināmo zaudējumu apmēra samazinājumu tādā apmērā, kādā cietušais, ievērojot pienācīgu rūpību (1646. pants), varēja zaudējumus novērst, “izņemot gadījumu, kad tiesību aizskārums izdarīts ļaunā nolūkā”. Līdz ar to CL 1645. panta otrā daļa kopsakarā ar CL 1776. pantu paredz, ka tur, kur tiesību aizskārums ir noticis, pieļaujot rupju neuzmanību, pārkāpējs nevar atsaukties uz CL 1776. pantu, mēģinot samazināt atlīdzināmo zaudējumu apmēru, pārmetot cietušajam, ka tas nepietiekami mazinājis zaudējumus. Tas pats attiecināms uz zaudējumu atlīdzību līgumiskās attiecībās saistībā ar CL 1779,¹ pantu, kur arī ir ietverta rupjas neuzmanības atruna.

Tādējādi izdarāms secinājums, ka vainas pakāpju iedalījumam vieglā un rupjā neuzmanībā ir būtiska loma attiecībā gan uz to, lai personas darbību katrā konkrētā gadījumā atzītu par vainojamu vai nē (un tātad neatļautu), gan arī lai precīzi noteiktu piemērojamās tiesiskās sekas pret tiesību pārkāpēju.

Līdzīga nozīme ir arī CL atrodamajai vainas pakāpei “nolūks”. Pārkāpums, kas izdarīts ar nolūku, izslēdz seku paredzamības testa piemērošanu, t. i., pārkāpējs nebūs tiesīgs atsaukties, ka nevarēja kā krietns un rūpīgs saimnieks paredzēt tiesību aizskāruma iestāšanos. Turklāt šis princips ir absolūts, t. i., paredzamības tests nav piemērojams saistībā ar tiešām un netiešām kaitējuma sekām, t. i., sekām, kas ir cēloniskā sakarā ar kaitējumu, kas izdarīts ar nolūku. Vienlaikus pastāv zināmi atbildības ierobežojumi saistībā ar kaitējumu, kas izdarīts ar nolūku, tomēr tie balstās nevis uz ideju par seku neparedzamību, bet gan cēloņsakarības attālināmību. Šajos gadījumos atbildība neiestājas tādēļ, ka saskaņā ar *conditio sine qua non* teoriju kaitējums ir pārāk attālināts un nav attiecināms uz pārkāpēja darbības jomu. *Conditio sine qua non* principa ietvaros ir attīstījusies “adekvātās cēloņsakarības teorija”, kura paredz, ka apstākļi vai akts ir cēlonis kaitējumam tikai tad, ja tas pats objektīvi spēj izraisīt rezultējošo kaitējumu. Adekvātuma teorijas balstās uz ideju, ka personai rodas pienākums kompensēt kaitējumu tikai tad, kad tās rīcība saistībā ar nodarītajiem zaudējumiem ir raksturojama kā “normālas sekojošas sekas” (adekvātās sekas). Kā pamatoti norādījis prof. K. Čakste, “valdošā ir adekvātuma teorija”.²⁷ Piemēram, persona ar nolūku nodara miesas bojājumus otrai personai, kuru tālāk vedot uz slimnīcu neatliekamās medicīniskās automašīna iekļūst ceļu satiksmes negadījumā, kas izraisa cietušās personas nāvi. Tiesību pārkāpējam nevarēs pārņemt minēto seku iestāšanos saistībā ar nolūkā izdarītu deliktu – miesas bojājumu nodarīšanu, jo adekvātās sekas nāvei nav nolūkā izdarītie sākotnējie miesas bojājumi un šāda sakritība vai jaukti cēloņi nav adekvātās/parastās/nepieciešamās sekas. Kā norādījis

²⁷ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 196. lpp.

prof. V. Bukovskis, “nepieciešams konstatēt ne tikai, ka atbildētājs ir pielaidis neuzmanību vai nolūku (vainu), bet arī, ka šī vaina ir izplatījies [attiecināma] uz kaitīgajām sekām”.²⁸ Šajā gadījumā atbildības nepiemērošana būs pamatota ar cēloņsakarības neesamību, nevis adekvāto seku paredzamības neiespējamību, kas ir pilnīgi atšķirīgs koncepts. Tādējādi, runājot par “seku paredzēšanu”, nedrīkst neņemt vērā adekvātuma teoriju. Šajā teorijā nostiprinātie kritēriji²⁹ ir jāpiemēro ikvienā gadījumā, kad tiek vērtēta personas atbildība par veikto tiesību aizskārums, neatkarīgi no tā vai tiesību aizskārums ir radies neuzmanības vai nolūka veidā. Iemesls tam ir apstākļi, ka adekvātuma teorija ir cēloņsakarības kategorija, kurā vērtē notikumu ķēdi, kamēr seku (tiesību aizskārums) paredzēšana ir vainojamības kategorija (tādējādi ietilpst citā civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu grupā). Seku paredzēšanas tests ir jāveic tikai pēc tam, kad ir noskaidrotas rīcības adekvātās sekas, pēc kā tiek vērtēts, vai krietns un rūpīgs saimnieks varēja paredzēt šādas adekvātās sekas. Lai nošķirtu šīs kategorijas, autors, runājot par tiesību aizskārums paredzēšanu, skaidrības labad rakstā lieto jēdzienu “adekvāto seku paredzēšana”, ar to saprotot vainojamības kategoriju, t. i., kad no cēloņsakarības viedokļa ir skaidrs, ka sekas ir adekvātas, taču jautājums vēl ir par to, vai par šīm sekām personu var vainot.

Tā kā adekvāto seku paredzēšana ir saistāma ar vainojamības jēdzienu, tad ir izdarāms secinājums, ka adekvāto seku paredzamības tests saistībā ar personas veicamajām darbībām ir ietverts CL 1646. pantā, kas ietver krietna un rūpīga saimnieka standartu. Ja adekvāto seku paredzamības tests izrietētu no CL 1635. panta, tad būtu jāatzīst, ka šis paredzamības tests būtu jāveic ikvienā kaitējuma nodarīšanas gadījumā neatkarīgi no vainas pakāpēm, jo CL 1635. pants neizšķir minētās pakāpes. Tādējādi var izdarīt secinājumu, ka adekvāto seku paredzamības tests ir piemērojams ierobežoti un attiecināms tikai uz pārkāpumiem, kas izdarīti CL 1646. panta tvērumā, t. i., viegla neuzmanības formā (par to, kāpēc tests nav jāveic rupjas neuzmanības formā, norādīts rakstā nedaudz tālāk).

Kā norāda V. Bukovskis, “vainu [neuzmanību vai nolūku] nevar konstatēt, ja notikumam (*casus*) persona nevarēja paredzēt un novērst, ievērojot rūpību, kāda nepieciešama saistību izpildē”.³⁰ No Bukovska minētā var noprast, ka viņš runā par notikuma paredzēšanu, kas aptver *cas fortuit* un *vis maior* gadījumus, kuri neietilpst krietna un rūpīga saimnieka tvērumā. Abi šie “kvalificētie gadījumi izslēdz parādnieka vainu”,³¹ t. i., “nejaušības jēdziens ir pretnostatīts vainai”,³² tas ir “parādnieka vainas izslēdzošs apstākļis”.³³ Abi šie kvalificētie gadījumi ir ārēja cēloņa izraisīti. Turpretī 1646. pantā ietvertais paredzamības tests attiecināms uz adekvāto seku paredzēšanu, nevis cēloņa (notikuma) paredzēšanu. Cēloņa neparedzēšanu regulē CL 1773. un 1775. pants. Tajā pašā laikā tiesību literatūrā nav viedokļa par

²⁸ Čakste, K. Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011, 1298. lpp.

²⁹ Adekvāto seku noteikšanai metodoloģiski tiek izmantots divpakāpju process: 1) pirmkārt, tiek piemērots *conditio sine qua non* tests, t. i., nosakot, vai vispār pastāv kauzāla saikne starp rīcību un kaitējumu; 2) pēc *conditio sine qua non* testa apstiprināšanās seko otrs tests – vai sekas ir “normālas”, t. i., vai rīcība (darbība vai bezdarbība) ir vispārīgi (statistiski) kaitējumu veicinoša jeb sekmējoša. Sīkāk sk.: Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, p. 3431.

³⁰ Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih' zakononij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz'jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1299, 1391.

³¹ Ibid.

³² Ibid.

³³ Vinzarājs, N. Gadījuma loma savstarpējos (sinalagmatiskos) līgumos. *Jurists*, 1932, 249. lpp.

to, vai adekvāto seku un cēloņa paredzamība būtu nošķirama. Nereti seku un cēloņa (notikumā) paredzēšana ir cieši saistītas un to robeža ir izplūdusi. Piemēram, persona, airējoties pa Salacu, ar airi sabojā uz grunts novietotu murdu. No vienas puses, tiesību aizskārējs nevarēja paredzēt, ka Salacā, kurā ir aizliegta maksšķerēšana visu gadu,³⁴ atradīsies murds un ka tā veiktās airu kustības var radīt murda īpašniekam kaitējumu, tādējādi šeit nevar izvirzīt pārmetumu, ka murda sabojāšana bija paredzama, kas attiecīgi it kā novestu pie vainas konstatēšanas. No otras puses, varētu apgalvot, ka notikušais ir *cas fortuit* jeb nejaušība, notikums, ko airētājs nevarēja ne paredzēt, ne novērst, un tādējādi šis cēlonis (murda ievietošana upē) nebija paredzams.

Minētais problēmjaucējums atkrīt attiecībā uz nolūku, kur adekvāto seku paredzamības testu, kā minēts iepriekš, nepiemēro. Tomēr te svarīgi ir nošķirt gadījumu, kad darbība veikta ar nolūku, no darbības, kad kaitējums veikts ar nolūku. Pirmajā gadījumā ne vienmēr runa būs par nolūku kā vainas pakāpi un tādējādi adekvāto seku paredzamības tests tomēr ir piemērojams. Piemēram, persona ar nolūku met akmeni pāri žogam, domādama, ka tur nav neviena cilvēka, lai gan patiesībā tur atrodas cilvēki. Šādas rīcības rezultātā izdarīts kaitējums būs izdarīts aiz neuzmanības, lai gan darbība mest akmeni bija ar nolūku. Šajā gadījumā paredzamības tests būs izmantojams, t. i., vai metējs kā krietns un rūpīgs saimnieks varēja un tam vajadzēja paredzēt, ka akmens mešana konkrētajā situācijā var radīt kādai personai tiesību aizskārumu (adekvāto seku paredzēšana). Tāpat nolūks nebūs konstatējams, ja persona veic apzinātu darbību, kļūdoties faktos, t. i., domādama, ka tā rikojas tiesiski, neaizskarot citas personas tiesības. Piemēram, persona dusmu iespaidā ar nolūku sadauza pret zemi savu telefonu, taču izrādās, ka minētais telefons pieder citai personai, taču vizuāli tos nevarēja atšķirt. Sākotnēji varētu šķist, ka šajā gadījumā nav nozīmes, vai delikts ir izdarīts ar nolūku vai aiz neuzmanības, jo abos gadījumos telefona īpašniekam nodarītais kaitējums ir jāatlīdzina. Tomēr tam ir praktiska nozīme kaut vai tajā apstākļi, ka nav iespējams apdrošināt savu civiltiesisko atbildību, kas rodas ar nolūku izdarīta kaitējuma rezultātā. Tāpat, piemēram, Darba likuma 86. panta ceturtnā daļa atbildību darbiniekam paredz tikai tad, ja darbinieks, kura darbs, kas saistīts ar zaudējumu rašanās paaugstinātu risku, zaudējumus darba devējam nodarījis ar ļaunu nolūku vai rupjas neuzmanības dēļ. Tādējādi atkarībā no konstatējamās vainas pakāpes mainās tiesiskās sekas, t. sk. atbildības piemērošana. Līdz ar to tiesību aizskāruma gadījumā pareizai vainas izpaušmes veida noteikšanai ir būtiska juridiska nozīme.

Pieeja, ka adekvāto seku paredzamības tests nav jāizmanto tiesību aizskārumos, kas veikti ar nolūku, pamatojas uz apstākli, ka nolūks izslēdz neparedzēšanas iespējamību, tā kā persona vēlas un apzinās, ka kaitīgās sekas radīs tās veiktais tiesību aizskārumus. Turklāt nav nozīmes tam, kā tieši izpaudušās adekvātās kaitīgās sekas. Piemēram, persona vēlas aplēst otras personas kreklu, bet, to darot, nodara šai personai arī miesas bojājumus. Krekla sabojāšana ir veikta ar nolūku, un nav pamata analizēt, vai tiesību pārkāpējs varēja un tam vajadzēja paredzēt kaitējumu, savukārt miesas bojājumi ir nodarīti aiz neuzmanības. Tomēr tiesību aizskārējs šajā gadījumā atbildēs arī par miesas bojājumu nodarīšanu, lai gan tam nebija vēlmes tos radīt, jo adekvāto seku paredzamības tests šeit nav jāveic. Šī tēze nozīmē nevis to, ka par kaitējumu, kas izdarīts ar nolūku, nav jāpiemēro *conditio sine qua non* un adekvātuma teorija, bet gan to, ka par tām sekām, kas no cēloņsakarības viedokļa ir adekvātas,

³⁴ MK noteikumi Nr. 1498 "Maksšķerēšanas noteikumi", 29.3. punkts. *Latvijas Vēstnesis*, 2009. 28. decembris, Nr. 203 (4189).

atbildība iestājas. Atšķirīgi ir attiecībā uz vieglu neuzmanību, kad var būt situācijas, ka atbildība par adekvātām sekām neiestājas, jo tās nevarēja paredzēt neviena vidusmēra saprātīga persona.

Arī attiecībā uz rupju neuzmanību adekvāto seku paredzamības tests nav jāveic, lai gan sākotnēji šķiet, ka tas nebūtu pareizi, ņemot vērā, ka aizskārums ir noticis neuzmanības dēļ, un, kur ir neuzmanība, tur būtu jāvērtē, vai šī neuzmanība un tās sekas bija paredzamas. Tomēr rupja neuzmanība pēc savām kaitīgajām sekām juridiski ir pielīdzināma nolūkam (CL 1645. panta otrā daļa), un tāpēc paredzamības tests nav jāveic, līdzīgi kā tad, ja neuzmanība pieļauta ar nolūku. Nolūka gadījumā persona vēlas kaitīgo seku iestāšanos, taču rupjas neuzmanības gadījumā persona ir rīkojusies tik ārkārtīgi bezatbildīgi, ka tas (kaitīgo seku iestāšanās) nevarēja palikt nepamanīts. Uz to norāda arī CL 1645. pants, nosakot, ka neuzmanība ir rupja, ja kāds rīkojas augstākā mērā vieglprātīgi un nevērīgi vai mazāk rūpējas par viņam uzticētām svešām lietām un darīšanām nekā par savām paša, vai arī uzsāk tādu darbību, kuras kaitīgums un bīstamība nevarēja un nedrīkstēja palikt viņam nezināmi. Panta pēdējais teikums "kuras kaitīgums un bīstamība nevarēja un nedrīkstēja palikt viņam nezināmi" raksturo to, ka ar rupju neuzmanību izdarīts kaitējums vienmēr ir bijis tāds, ko varēja un vajadzēja paredzēt. Tāpēc adekvāto seku paredzamības tests rupjas neuzmanības gadījumā nav jāveic, tāpat kā ļauna nolūka gadījumā. Iepriekš minētais nenozīmē, ka vienmēr, kad sekas vajadzēja paredzēt, ir konstatējama rupja neuzmanība. Var būt situācijas, kad sekas varēja paredzēt, taču personas darbības nav tik augstākā mērā vieglprātīgas, lai tās atzītu par tādām, kas raksturo rupju neuzmanību. Pēc tā, cik lielā mērā persona varēja paredzēt kaitējuma sekas, ir nosakāms, vai persona ir pieļāvusi vieglu vai rupju neuzmanību.

Atgriežoties pie sabojātā murda piemēra un tā, vai gadījums kvalificējams kā *cas fortuit* vai arī kā notikuma sekas, kas iziet ārpus krietna un rūpīga saimnieka uzvedības modeļa tvēruma, jāteic, ka atbilde nav viennozīmīga, jo robežšķirtne starp abiem gadījumiem ir izplūdusi. Sākotnēji varētu šķīst, ka nav nozīmes, kā šo gadījumu klasificējam, jo gan gadījumā, ja adekvātās sekas nevarēja paredzēt, gan gadījumā, ja cēloni nevarēja paredzēt, atbildība neiestājas. Tomēr, ņemot vērā iepriekš apskatīto, t. i., ka rupjas neuzmanības un nolūka gadījumā netiek lietots adekvāto seku paredzēšanas tests, šim jautājumam ir būtiska nozīme, jo *cas fortuit* ir izņēmums no atbildības neatkarīgi no konstatētās vainas pakāpes. Kā norādīts iepriekš, *cas fortuit* pats par sevi izslēdz vainu visos tās izpausmes veidos.

Minēto problēmu var atrisināt, nenodalot minētos gadījumus kā savstarpēji atšķirīgus tiesisko seku ziņā, t. i., grupējot tos kā vienotu izņēmumu no atbildības. Citiem vārdiem sakot, adekvāto seku paredzamību un cēloņa paredzamību apvienojot kopīgā terminā "notikuma jeb *casus* paredzamība". To izteiktu šāda formula: persona neatbild par tiesību aizskārumu, kas radies neparedzama notikuma dēļ. Murda atrašanās upē bija neparedzams notikums, kas nerada atbildību, neatkarīgi no tā, vai murda esamību uzskata par neparedzamu cēloni, vai arī murda sabojāšanu airējoties uzskata par neparedzamām sekām. Abos gadījumos murda sabojātājam nevar pārmett krietna un rūpīga saimnieka standarta neievērošanu. Šāds risinājums arī nerada problēmas attiecībā uz vainas pakāpju noteikšanu un adekvāto seku paredzamības testa piemērošanu. Tur, kur ir nolūks, tur varēja un vajadzēja paredzēt gan adekvātās sekas, gan cēloni, jo nolūks satur gribu izdarīt tiesību aizskārumu, bet neparedzēšanas konstatēšanai priekšnoteikumus vienmēr ir gribas neesamība. Savukārt rupja neuzmanība, kā minēts iepriekš, juridisko seku ziņā ir pielīdzināma nolūkam, kas tādējādi arī liegs personai atsaukties uz adekvāto seku neparedzēšanu

neatkarīgi no tā, kurā grupā šo gadījumu klasificētu. To apstiprina arī CL 1645. panta otrā daļa – zaudējumu atlīdzības un citu civiltiesisku seku ziņā rupja neuzmanība pilnīgi pielīdzināma ļaunam nolūkam.

Šāds piedāvājums iederas klasiskās civiltiesiskās atbildības noteikšanā, kas balstās uz CL 1635. pantu. Taču rodas jautājums, vai stingrās atbildības gadījumā iedalījumam adekvāto seku un cēloņu paredzēšanā tomēr nav svarīga loma? Eiropas valstu civilkodeksos pastāv vispāratzīta pieeja, ka nepārvarama vara atbrīvo no stingrās atbildības. Tāpat atsevišķās valstīs stingrā atbildība nerodas, ja kaitējums radies nejaušības (*cas fortuit*) dēļ, kas ir atšķirīgs jēdziens no nepārvaramas varas (*vis maior*). Piemēram, Austrijā³⁵ speciālais likums noteic, ka atbildība par paaugstinātas bīstamības avotu neiestājas, ja kaitējumu izraisījusi ar atbildētāju nesaistīta trešā persona vai jebkurš cits notikums, ko nevarēja ar pienācīgu rūpību paredzēt. Ņemot vērā, ka stingrās atbildības gadījumā netiek vērtēta personas rīcības atbilstība krietna un rūpīga saimnieka klauzulai un tātad netiek vērtēts, vai persona varēja darboties ar maksimāli iespējamo rūpību, lai nebūtu atzīstama par atbildīgu, tad stingrās atbildības gadījumā adekvāto seku paredzēšana nav jāvērtē, t. i., par visām sekām, kas ir adekvātas, ir jāatbild. Stingrās atbildības gadījumā tiesību aizskārums neparedzēšana nav attaisnojums, jo saskaņā ar šo pieeju persona nes atbildību par risku, kurš var iestāties neatkarīgi no personas rūpības apmēra. To, kuri speciālie subjekti nes atbildību par risku, vienmēr *expressis verbis* nosaka likums (stingro atbildību nevar atvasināt no tiesību principiem, patvaļīgi paplašinot speciālo subjektu loku, kam ar likumu noteikta specifiskā stingrā atbildība, jo tā būtu pretrunā noteiktības teorijai (*the theory of certainty* – angļu val.), kura ir atzīta stingrās atbildības doktrīnā, proti, plašāka iztulkošana radītu neskaidrību civiltiesiski atbildīgo personu noteikšanā³⁶).

Ja pieņemam par pareizu bieži dzirdēto uzskatu, ka stingrās atbildības gadījumā attaisnojums ir ārējs cēlonis, kā *cas fortuit* vai *vis maior*, tad, vērtējot personas atbildību, ir būtiski noteikt, vai kaitējums iestājās tāpēc, ka persona nevarēja paredzēt adekvātās sekas (kas stingrā atbildībā nekad nav attaisnojums, jo saistāms ar krietna un rūpīga saimnieka mērauklu) vai arī nevarēja paredzēt cēloni (kas stingrā atbildībā parasti ir attaisnojums atbildības piemērošanai). Tomēr šāda pieeja ir maldīga. Stingrās atbildības gadījumā nepastāv vispārējs princips, ka *cas fortuit* ir izņēmums no atbildības. Izņēmums no šīs atbildības ir specifiski likumā norādīti attaisnojumi, kas tikai dažreiz ir ārējs cēlonis (kā, piemēram, CL 2347. pantā nepārvarama vara paaugstinātas bīstamības avota nodarīta kaitējuma gadījumā). Taču bieži vien izņēmums no atbildības ir citādi specifiski likumā atrodami attaisnojumi, kā, piemēram, preču un pakalpojumu aprites jomā – zinātnes un tehnikas attīstības līmenis tajā laikā, kad precī laida apgrozībā, nebija tik augsts, lai ļautu atklāt trūkumu vai nepilnību, vai arī – pakalpojuma trūkums radies tādēļ, ka pakalpojuma sniedzējs pakļāvis valsts vai pašvaldības noteiktajām prasībām u. c. Tajā pašā laikā, piemēram, likums “Par atbildību par preces un pakalpojuma trūkumiem”,³⁷ kas ietver stingrās atbildības koncepciju, kā izņēmumu no šīs atbildības neparedz klasisko *cas fortuit*. Minētā likuma 8. panta pirmā daļa noteic, ka ražotājs vai pakalpojuma sniedzējs ir

³⁵ Koziol, M. Österreichisches Haftpflichtrecht II. Besonderer Teil. Wien: Manz-Verlag, 1975, S. 546.

³⁶ Sk., piemēram: Faure, M. Tort Law and Economics. Vol. 1. Encyclopedia of Law and Economics. 2nd ed. Massachusetts: Edward Elgar Publishing, 2009, p. 24.

³⁷ Likums “Par atbildību par preces un pakalpojuma trūkumiem”. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 5. jūlijs, Nr. 250/251 (2161/2162). Sk. arī: Preču un pakalpojumu drošuma likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2004. 28. aprīlis, Nr. 66 (3014).

atbildīgs arī par zaudējumu, kas radies kādas trešās personas darbības dēļ. Skaidrojot *cas fortuit* jēdziena saturu, prof. K. Erdmans³⁸ norādījis, “ka arī trešo personu vainojama rīcība, kurā dalība nav saskatāma atbildētājam, piemēram, trešo personu veikts noziedzīgs nodarījums, ir uzskatāma par nejaušību, par ko atbildība neiestājas”. Līdz ar to nevar izdarīt secinājumu, ka stingrā atbildība vienmēr netiek piemērota, ja kaitējums radies *cas fortuit* gadījumā, un tāpēc it kā svarīgi būtu vienmēr precīzi noteikt, vai kaitējums radies neparedzama cēloņa dēļ, vai arī ir adekvātās sekas. Tādējādi piedāvātā pieeja, ka adekvāto seku paredzamību un cēloņa paredzamību var apvienot kopīgā terminā “notikuma jeb *casus* paredzamība”, nenonāk pretrunā stingrās atbildības koncepcijai.

Neņemot vērā vainas un to pakāpju nozīmi atbildības piemērošanā, ne mazāk aktuāls saistībā ar iepriekš aplūkotojām pamatnostādņēm ir jautājums par prettiesiskās rīcības jēdzienu, tās vietu un lomu atbildības piemērošanā, it sevišķi kontekstā ar klasisko atbildības modeli (atbildība par vainu) un stingrās atbildības modeli (atbildība bez vainas). Tā kā vainas koncepti abos modeļos ir krasi atšķirīgi, jautājums ir, vai arī prettiesiskas rīcības konstatēšanā pastāv atšķirīgi koncepti stingrās un klasiskās atbildības gadījumā.

4. Prettiesiskas rīcības un vainas loma civiltiesiskās atbildības piemērošanā

Tiesu praksē un teorijā par nostiprinājušos uzskata pieeju, ka civiltiesiskā atbildība iestājas, ja pastāv visi trīs tās priekšnoteikumi – prettiesiska rīcība, cēloņsakarība un kaitējums. Ņemot vērā vainas nozīmi atbildības piemērošanā, ir izvirzāms jautājums, vai ierastais atbildības priekšnoteikumu iedalījums ir atbilstošs, vai arī tas, iespējams, pilnībā neatspoguļo civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumus? Fundamentālākais jautājums saistībā ar vainas jēdzienu ir jautājums par jēdziena “prettiesiska rīcība” saturu. Šī raksta autors 2005. gadā rakstā “Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību” rosināja jēdzienu “vaina” ielasīt “prettiesiskas rīcības” jēdziena tvērumā, jo atrauti analizēt personas prettiesisku rīcību, neapskatot vainu, nav iespējams. Lai arī par atsevišķiem jautājumiem autors savas domas desmit gadu laikā ir precizējis, tomēr pamatideja, ka prettiesiska rīcība ir nesaraucjami saistāma ar vainas jēdzienu, joprojām tiek uzturēta. Lai noskaidrotu prettiesiskas rīcības un vainas mijiedarbību, būtu jānoskaidro jēdziena “prettiesiska rīcība” saturs. Jāatzīst, ka civiltiesību teorijā vienota viedokļa vai konsensa par šo jautājumu nav.³⁹

Vairākas Eiropas valstis prettiesisku rīcību uzskata par vienu no priekšnoteikumiem atbildības piemērošanai, lai gan vienlaikus to cieši saista ar vainas pakāpēm – neuzmanību un nolūku. Turpretī anglosakšu tiesībās prettiesiskas rīcības koncepts nav pazīstams. Tāpat pieeja, ka prettiesiska rīcība ir atsevišķs priekšnoteikums atbildības piemērošanai, nav sastopama Beļģijā, Francijā, Luksemburgā, Maltā, Spānijā u. c. valstīs. Polijā savukārt prettiesiska rīcība tiek uzskatīta par vainas jēdzienā ietilpstošu jēdzienu.⁴⁰

³⁸ *Jerdman, K. Objazatel'stvennoe Pravo Gubernij Pribaltijskih*. [B. v.]: Izdanie pochetnogo mirovogo sud'i F. Je. Kamkina, 1908, s. 204–210.

³⁹ *Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2987.

⁴⁰ *Ibid.*, p. 2986.

Tiesību zinātnē pastāv zināma vienotība vismaz attiecībā uz to, ka prettiesiska rīcība ir konstatējama, ja persona pārkāpj saistošus pienākumus vai neievēro aizliegumus, kas izriet no tiesību sistēmas. Šis skaidrojums gan ir pietiekami plašs un abstrakts, lai precīzi noteiktu brīdi, kad persona veic prettiesisku rīcību. Pētot dziļāk šī jēdziena saturu tiesību zinātnē, izkristalizējās divas valdošās pieejas. Pēc vienas priekšnoteikums prettiesiskas rīcības konstatēšanai ir negatīva rezultāta iestāšanās, kas izpaužas kā tiesību aizskārums ("rezultāta teorija"), savukārt otra kā priekšnoteikumu prettiesiskas rīcības konstatēšanai prasa vienīgi darbību, kura ir pretrunā tiesību normām ("uzvešanās teorija").⁴¹ Par to, kura izpratne dominē Latvijā, sīkāku pētījumu nav. Viens tiesību avots⁴² Latvijas civiltiesiskās atbildības sistēmu gan ierindo romāņu atbildības konceptā (Francija, Beļģija, Luksemburga, Spānija), saskaņā ar to prettiesiska rīcība pati par sevi rada atbildību ("uzvešanās teorija"), taču detalizēts pamatojums šādam uzskatam gan nav sniegts.

Atbilde par to, kura pieeja pastāv Latvijā, jāmeklē CL 1635. pantā, kas satur civiltiesiskās atbildības piemērošanas formulu. Panta atslēgas vārds ir "tiesību aizskārums", kas attiecīgi dod tiesības prasīt apmierinājumu, savukārt tiesību aizskārums ir konstatējams, ja ir veikta pati par sevi neatļauta darbība, kas radījusi kaitējumu, turklāt atbildība tiek ierobežota ar vainojamības konceptu ("ciktāl par šo darbību var vainot"). Lai izprastu CL 1635. panta konceptu, pirmkārt, jāatbild uz jautājumu, vai CL prettiesisku rīcību saista ar darbību, kas ir pretēja krietna un rūpīga saimnieka standartam, tātad ar vainu, vai arī prettiesiska rīcība ir no vainas atrauts koncepts? Kā minēts iepriekš, jau 2005. gadā gan šī raksta autors, gan prof. Torgāns izvirzīja tēzi, ka vaina ir nesaraucjami saistīta ar prettiesisku rīcību. Šo ideju pārņēmušas gan tiesas, gan arī citi autori, kas tai pievienojušies.⁴³ Tā kā prettiesiska rīcība ir tikai tur, kur ir neuzmanība vai nolūks (vainas kategorija), nevar apgalvot, ka CL 1635. pants prasa sākotnēji identificēt prettiesisku rīcību un vēl pēc tam vērtēt, vai šī rīcība ir vainojama. No minētā var izdarīt secinājumu, ka tiesību aizskārums vienmēr rodas vainojamas rīcības rezultātā, kas izpaužas neuzmanībā vai nolūkā. Vienlaikus ir izdarāms secinājums, ka arī prettiesiska rīcība izpaužas vienīgi neuzmanībā vai nolūkā. No minētā var attīstīt secīgu loģikas ķēdi, ka saskaņā ar CL prettiesiska rīcība privāttiesībās ir vienīgi tad, ja ir noticis tiesību aizskārums (rezultāta teorija). Ideja, ka prettiesiska rīcība ir veikta vienīgi tad, ja ir noticis tiesību aizskārums, nav unikāla. Šādu pieeju atzīst Vācijas tiesību zinātne un prakse.⁴⁴ Kontekstā ar civiltiesisko atbildību šāda pieeja ir atzīstama par pareizu, jo tikai tiesību aizskārums rada prasījuma tiesību cietušajam. Savukārt, ja cietušajam nepastāv prasījuma tiesības, nav pamata formāli apgalvot, ka otra persona ir rīkojusies prettiesiski, jo prasījums var rasties tikai par tiesību aizskārumu. Citiem vārdiem sakot, prettiesiska rīcība ir veikta, ja cietušajam ir radušās prasījuma tiesības pret

⁴¹ Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2987.

⁴² Von Bar, C. (prepared by). Principles of European Law. Study Group on A European Civil Code. NonContractual Liability Arising out of Damage Caused to Another. Sellier. European Law Publishers GmbH Munich, 2009, pp. 230–233.

⁴³ Buls, L. Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: LU 72. konferences rakstu krājums "Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika". Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 196. lpp.

⁴⁴ Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2987.

tiesību aizskārēju. Tādējādi pareizāk ir apgalvot, ka CL 1635. pantā ir ietverta “rezultāta teorija”, kas nozīmē, ka prettiesiska rīcības konstatēšanas priekšnoteikums ir tiesību aizskārums. Vienlaikus jāatceras, ka vainojama rīcība ir rīcība, ar kuru tiek pieļauta neuzmanība vai nolūks. Līdz ar to, šajā konstrukcijā (“rezultāta teorijā”) ietverot vainas jēdzienu, rodas secinājums, ka prettiesiska rīcība ir ar vainojamu darbību veikts tiesību aizskārums. Šis secinājums liek apšaubīt pieeju, ka prettiesiska rīcība ir atsevišķs civiltiesiskās atbildības priekšnoteikums, ko var konstatēt atsevišķi, nevērtējot vainu un tiesību aizskāruma esamību. Patiesībā prettiesiska rīcība civiltiesiskās atbildības vērtēšanā ir gala secinājums, bet ne tajā ietilpstošs priekšnoteikums.

Šāda izpratne novērš arī problēmas, kas saistītas ar civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumu formulēšanu stingrās atbildības kontekstā. Ja par pareizu uzskata pieeju, ka prettiesiska rīcība ir atsevišķs priekšnoteikums atbildības piemērošanai, un vienlaikus uztur spēkā 2005. gada tēzi, ka prettiesiska rīcība nav nodalāma no vainas, tad stingrā atbildība ir atbildība bez prettiesiskas rīcības, jo, kur nav vainas, tur nevar būt prettiesiska rīcība. Šāds apgalvojums nav pareizs, jo stingrā atbildībā tiek veikts tiesību aizskārums un darbība nav tiesiska. Ar “rezultāta teoriju” šī pretruna tiek atrisināta. Nav šaubu, ka stingrās atbildības gadījumā nav jāanalizē personas vaina, jo atbildība iestājas neatkarīgi no vainas, t. i., neatkarīgi no tā, vai persona rīkojās augstākā mērā rūpīgi vai nē. Taču tiek analizēts, vai persona ir atbildīga par veikto tiesību aizskārumu, t. i., vai tā ir speciālais tiesību subjekts, kam likums paredz atbildību (tiesību literatūrā to nereti dēvē par objektīvo atbildību⁴⁵). Konstatējot šo priekšnoteikumu iestāšanos, tiek secināts, ka persona ir veikusi tiesību aizskārumu un tāpat rīkojusies prettiesiski, lai arī bez vainas. Ja vainu atmet kā atsevišķu priekšnoteikumu un atstāj vienīgi prettiesisku rīcību, tad būtu jāapgalvo, ka stingrās atbildības gadījumā atbildība iestājas bez prettiesiskas rīcības. Tieši vainas neesamība atšķir klasisko atbildību no stingrās atbildības, nevis prettiesiskas rīcības neesamība. Līdz ar to tieši vainas ideja ir būtiska minēto konceptu nošķiršanā.

Lai arī CL 1635. pants ataino “rezultāta teorijas” pieeju civiltiesiskās atbildības noteikšanā, tomēr panta gramatiskā uzbūve ir pretrunīga un pārprotama. Panta neizprotamais alogisms slēpjas apstākļi, ka saskaņā ar panta uzbūvi atbildība rodas par neatļautu darbību, ciktāl par šo darbību var vainot. Apburtais lokš veidojas tajā ziņā, ka neatļautas darbības nav, ja nav vainas (neuzmanība vai nodoms), tāpēc nav iespējams izdarīt apgalvojumu, ka persona rīkojas neatļauti, bet vēl ir jāvērtē vaina. Vainas esamība ir priekšnoteikums prettiesiskas rīcības (neatļautas darbības) konstatēšanai, nevis otrādi. Līdz ar to pants būtu veiksmīgāks, ja tas skanētu šādi: “Katrs neatļauts tiesību aizskārums, tas ir, katra pati par sevi vainojama darbība, kuras rezultātā nodarīts kaitējums (arī morālais kaitējums), dod tiesību cietušajam prasīt apmierinājumu no aizskārēja.” Šāds formulējums norādītu gan to, ka atbildība iestājas tikai par neatļautu tiesību aizskārumu, gan arī to, ka viens no priekšnoteikumiem atbildības konstatēšanai ir nevis prettiesiska rīcība, bet gan vainojama darbība.⁴⁶ Vainojama darbība ir darbība, ar kuru tiek nodarīts tiesību aizskārums, pieļaujot neuzmanību, vai ar nolūku. Tāpat no 1635. panta būtu izslēgta

⁴⁵ Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2992.

⁴⁶ Sal.: *Buls, L. Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: LU 72. konferences rakstu krājums “Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika”*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 196. lpp.

mulšinošā teikuma daļa “ciktāl par šo darbību var vainot”, kas izslēgtu strīdus, vai ar to ir domāta cēloņsakarības kategorija, t. i., ka atbildība neiestājas par kaitējumu, kas ir pārāk tāls, attālināts, vai arī adekvāto seku paredzēšanas kategorija, t. i., ka atbildība neiestājas par kaitējumu, kas nebija paredzams.

Pētot tiesību literatūru,⁴⁷ nākas secināt, ka vadošo nostāju ieņem pieeja, ka civiltiesiskās atbildības priekšnoteikums ir nevis prettiesiska rīcība, bet gan vainojama darbība. Piemēram, Austrijas Civilkodeksa⁴⁸ 1295. panta pirmā daļa noteic, ka ikkatram ir tiesības prasīt kaitējuma atlīdzību no personas, kuras vaina tos izraisījusi. Līdzīgi arī Vācijas Civilkodeksa⁴⁹ 823. pantā uzsvars ir likts uz vainu kā priekšnoteikumu atbildības piemērošanai – tam, kurš ar nodomu vai aiz neuzmanības neatļauti aizskar cita dzīvību, ķermeni, veselību, brīvību, īpašumu vai kādu īpašu tiesību, ir pienākums atlīdzināt šim citam no tā izrietošos zaudējumus. Kā redzams no panta, pamata kritērijs atbildības piemērošanā ir tas, vai persona veic vainojamu darbību. Vārdkopa “neatļauti aizskar” norāda uz to, ka var būt arī atļauts aizskārums, kā, piemēram, atļauta pašaizstāvība, paša cietušā griba (Latvijā – CL 1636. pants u. c.). Savukārt autora iepriekš piedāvātā CL 1635. panta redakcijā vārds “neatļauts” tiek ievietots pirms termina “tiesību aizskārums”, tādējādi uzsverot, ka pastāv arī atļauti tiesību aizskārumi, par kuriem atbildība neiestājas. Autora piedāvātā panta redakcija satur pamattēzi, ka ikkatrs neatļautais tiesību aizskārums rada civiltiesisko atbildību. Neatļauts aizskārums ir tāds, kas radīts vainojamas rīcības (neuzmanības vai nolūka) rezultātā. Savukārt likumā minētie vainojamas rīcības attaisnojumi, kā, piemēram, *cas fortuit* vai *vis maior*, ir izņēmumi no vainojamas rīcības un tāpēc atbildību nerada, jo nav noticis neatļauts tiesību aizskārums. Tas saskan arī ar Latvijas pirmskara tiesību literatūrā minēto tēzi, ka vainu nevar konstatēt, ja notikumu persona nevarēja paredzēt un novērst, ievērojot rūpību, kāda nepieciešama.⁵⁰ Tā kā likumā minētie attaisnojumi izslēdz vainu, tad nebūtu pareizi jēdzienu “neatļauts” lietot pirms jēdziena “vaina”, t. i., izmantot formulējumu “neatļauta vainojama darbība”, jo, kā minēts iepriekš, vainas esamība ir priekšnoteikums neatļautas darbības konstatēšanai. Tieši tāpēc autors piedāvātā panta redakcijā jēdzienu “neatļauts” lieto saistībā ar tiesību aizskārumu, nevis vainu.

Ņemot vērā iepriekš minēto, autors izvirza tēzi, ka civiltiesiskā atbildība iestājas, ja tiek konstatēti šādi priekšnoteikumi:

- 1) personas vainojama darbība (bezdarbība),
- 2) kaitējums un tā apmērs,
- 3) cēloņsakarība starp vainojamo darbību (bezdarbību) un radīto kaitējumu.

⁴⁷ Von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2988.

⁴⁸ Pieejams: <http://www.ris.bka.gv.at/GeltendeFassung.wxe?Abfrage=Bundesnormen&Gesetzesnummer=10001622> [aplūkots 02.07.2015.].

⁴⁹ Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p3481 [aplūkots 01.07.2015.].

⁵⁰ Bukovskij, V. (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakonenij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhashhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1299, 1391. Sal.: Kubilis, J. Kaitējuma paredzamība Latvijas deliktu tiesībās. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. 2014. gada 10.–11. novembris. No: LU 5. starptautiskās zinātniskās konferences, kas veltīta LU Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, 548. lpp.

Ja pastāv visi trīs iepriekš minētie priekšnoteikumi, ir secināms, ka persona ir veikusi tiesību aizskārumu, t. i., rīkojusies prettiesiski un cietušajam ir tiesība prasīt kaitējuma atlīdzināšanu. Šādu pieeju atzīst vairākas valstis,⁵¹ kā arī Kopējā modeļa projekts (*Draft of Common Frame of References* – angļu val.).⁵² Šī projekta autori ir norādījuši, ka projekta regulējums nav balstīts uz prettiesisku rīcību kā atslēgas jautājumu civiltiesiskās atbildības piemērošanā, kā rezultātā projekta pantos šis termins netiek lietots.

Vienlaikus pieeja, ka uzsvars tiek likts uz vainojamu darbību, nenonāk pretrunā ar 2005. gadā autora un prof. Torgāna izteikto tēzi, ka vaina kā atsevišķs priekšnoteikums nav nepieciešams. Tēze toreiz pamatojās uz apgalvojumu, ka prettiesiska rīcība nav vērtējama atrauti no vainas, tāpēc tie ir nesaraujami saistīti jēdzieni. Tolaik tika piedāvāts vainu ielasīt prettiesiskās rīcības jēdzienā. Arī pašlaik tēze, ka vaina nav skatāma atrauti no prettiesiskas rīcības, tiek uzturēta, taču, ņemot vērā šajā rakstā izvirzīto “rezultāta teoriju”, uzsvars ir likts uz vainojamu rīcību, kuru analizējot vienlaikus var izdarīt secinājumu, vai rīcība ir tiesiska vai prettiesiska. Tāpēc dominējošais kritērijs civiltiesiskās atbildības noteikšanā ir vainojama darbība.

Nereti ir dzirdēts uzskats, ka vaina kā atsevišķs priekšnoteikums ir jāatmet, tā vietā uzsverot prettiesisku rīcību, argumentējot to ar apstākli, ka Latvijas tiesu praksē prettiesiskas rīcības esamība tiek automātiski saistīta ar vainas konstatēšanu un ka tiesu spriedumos vaina nemaz netiek atsevišķi apskatīta. Patiesībā visos tiesu spriedumos, kuros atbildētājam tiek piemērota civiltiesiskā atbildība, tiesas neapzināti analizē vainas jēdzienu. Tas tiek darīts, vērtējot personas rīcību iepretim tiesību normās noteiktiem uzvedības noteikumiem. Lai arī spriedumos personas neattaisnotā rīcība (prasītās rūpības trūkums) bieži netiek nosaukta par vainu, tomēr tiesas saturiski operē ar šo jēdzienu (iespējams, reizēm pat neapzināti).

Kopsavilkums

Civiltiesiskās atbildības piemērošanā viens no būtiskākajiem elementiem ir pareiza vainojamības testa piemērošana, kurā tiek noskaidrots, vai personas darbības ir saskatāma vaina (rūpības trūkums), kāda ir šīs vainas izpausmes forma (neuzmanība vai nolūks) un vai nepastāv likumā noteikti izņēmumi no personas atbildības, kā, piemēram, *cas fortuit*, *vis maior*, paša cietušā griba utt. Likumā noteiktie attaisnojumi izslēdz vainas konstatēšanu. Kā būtisks attaisnojums klasiskās atbildības (atbildības par vainu) piemērošanai ir atzīmējama personas rīcība atbilstoši krietna un rūpīga saimnieka klauzulai.

Nosakot personas vainojamību un sekas, par kurām tai jāatbild, nedrīkst ignorēt cēloņsakarības *conditio sine qua non* un adekvātu teoriju, kā arī jāspēj nošķirt šo konceptu no adekvāto seku paredzēšanas koncepta, kas nav cēloņsakarības kategorija, bet gan ietilpst vainas jēdziena saturā.

Personas rīcība atzīstama par prettiesisku vienīgi tad, ja ir noticis tiesību aizskārumus (“rezultāta teorija”). Tā kā klasiskā atbildībā tiesību aizskārumus vienmēr rodas vainojamas rīcības rezultātā, kas izpaužas neuzmanībā vai nolūkā, tad vienlaikus ir izdarāms secinājums, ka prettiesiska rīcība klasiskā atbildībā izpaužas vienīgi

⁵¹ Atbildības priekšnoteikumi *faute, dommage un causalite* pastāv Beļģijā, Francijā, Luksemburgā. Sk.: von Bar, C., Clive, E. (eds.). Principles, definitions and model rules of European private law: Draft common frame of reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010, Vol. 1, p. 2984.

⁵² Ibid., pp. 2981, 2992.

neuzmanībā vai nolūkā. Ņemot vērā iepriekš minēto, autors izvirza tēzi, ka civiltiesiskā atbildība iestājas, ja tiek konstatēti šādi priekšnoteikumi: personas vainojama darbība (bezdarbība), kaitējums un tā apmērs, kā arī cēloņsakarība starp vainojamo darbību (bezdarbību) un radīto kaitējumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Abramoviča, L.* Krieta saimnieka rūpības nozīme Komerclikumā. *Jurista Vārds*, 2006. 7. novembris, Nr. 44.
2. *Balodis, K.* Jaunais komercdarījumu regulējums un tā piemērošana. *Jurista Vārds*, 2009. 26. maijs, Nr. 21 (564).
3. *Bērziņš, J.* Komerccabiedrības amatpersonu civiltiesiskās atbildības aspekti. *Jurista Vārds*, 2009. 12. maijs, Nr. 19 (562).
4. *Brants, E.* Zaudējumu paredzamības princips Latvijas privāttiesībās. Maģistra darbs. Rīga: LU, 2015.
5. *Bukovskij, V.* (sost.). Svod' grazhdanskih" uzakonenij gubernij Pribaltijskih" ("s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami) v" 2 tomah". T. II., soderzhshhij Pravo trebovanij. Rīga: G. Gempel' i Ko, 1914.
6. *Buls, L.* Vainas nozīmē deliktu tiesībās. No: *LU 72. konferences rakstu krājums "Tiesību efektīvas piemērošanas problemātika"*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
7. *Čakste, K.* Civiltiesības. Lekcijas. Raksti. Rīga: Zvaigzne ABC, 2011.
8. *Čakste, K.* Nejaušība un nepārvarama vara Latvijas Civillikumos. *Jurists*, 1937. Nr. 71/72.
9. *Jerdman, K.* Objazatel'stvennoe Pravo Gubernij Pribaltijskih". [B. v.]: Izdanie pochetnogo mirovogo sud'i F. Je. Kamkina, 1908.
10. *Kārklīš, J.* Nejaušs notikums, vainojamība un civiltiesiskā atbildība. No: *LU 5. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums "Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi"*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
11. *Kārklīš, J.* Vainas nozīme, nosakot civiltiesisko atbildību. *Jurista Vārds*, 2005. Nr. 15 (370).
12. *Kozioł, M.* Österreichisches Haftpflichtrecht II. Besonderer Teil. Wien: Manz-Verlag, 1975.
13. *Kubilis, J.* Kaitējuma paredzamība Latvijas deliktu tiesībās. Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi. 2014. gada 10.–11. novembris. No: *LU 5. starptautiskās zinātniskās konferences, kas veltīta LU Juridiskās fakultātes 95. gadadienai, rakstu krājums*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014.
14. *McKendrick, E.* Contract Law. Text, Cases, and Materials. 4th ed. Oxford: University Press, 2010.
15. *Neimanis, J.* Ievads tiesībās. Rīga: Renovata, 2004.
16. *Peel, E.* The Law of Contract. 13th ed. London: Sweet & Maxwell. Thomson Reuters, 2011, p. 1052.
17. Principles of European Law. Study Group on A European Civil Code. NonContractual Liability Arising out of Damage Caused to Another. Seller. European Law Publishers GmbH Munich, 2009.
18. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). New York: Oxford University Press, 2010.
19. *Ripstein, A.* Philosophy of tort law. The Oxford handbook of jurisprudence and philosophy of law. Oxford: Oxford University Press, 2002.
20. European Group on Tort Law, Principles of European Tort Law, Text and Commentary. Springer, Vienna/New York, 2005.
21. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Rīga: Mans īpašums, 1998.
22. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. I daļa. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2006.
23. *Torgāns, K.* Vainas vai attaisnojumu meklējumi civiltiesībās. *Jurista Vārds*, 2005. 31. maijs, Nr. 20 (375).
24. *Vīnzarājs, N.* Gadījuma loma savstarpējos (sinalagmatiskos) līgumos. *Jurists*, 1932.

Normatīvie akti

1. Latvijas Civillikums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].
2. Darba likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].
3. Komerclikums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].

4. "Par atbildību par preces un pakalpojuma trūkumiem": Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].
5. Preču un pakalpojumu drošuma likums: Latvijas Republikas likums. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].
6. Makšķerēšanas noteikumi: Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 1498. Pieejams: www.lv.lv [aplūkots 23.06.2015.].
7. ABGB Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch (Austrijas Civillikums). Pieejams: <http://www.ibiblio.org/ais/abgb1.htm> [aplūkots 24.06.2015.].
8. BGB Bürgerliches Gesetzbuch (Vācijas Civillikums). Pieejams: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.html#p3481 [aplūkots 23.06.2015.].

The Controversy about the Conclusion of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) in a Legal Context

Assoc. Prof. Christoph Schewe

DAAD-Langzeitdozent für Rechtswissenschaft

Faculty of Law, University of Latvia

Visiting Associate Professor at the Department of International and European Law

E-mail: *schewe@lu.lv*

The negotiations of the Transatlantic Trade and Investment Partnership (TTIP) between the European Union (EU) and the United States have triggered considerable controversies in the EU member states about its potential impact. Civil society and the media intensely discussed substantive and procedural elements, while different groups initiated protests and even started European citizens' initiative against this trade agreement. This article aims at giving an insight into this controversy, while also illustrating the impact of a trade agreement concluded by the EU on the member states and their citizens. The focus is directed at the negotiation process and the questions regarding the EU's competences with regard to concluding the TTIP under the Common Commercial Policy.

Keywords: TTIP, megaregionals, EU competences, common commercial policy, trade agreements, free trade agreements.

Contents

I. Introduction	177
II. History, Content and Controversy of the TTIP	177
1. A Brief Sketch of the Way to the TTIP Negotiations	178
2. The Content of the TTIP	179
3. The Controversy about the TTIP	179
III. The Legal Framework of the EU Regarding the Conclusion of the TTIP	182
1. Competences and Procedure under the Common Commercial Policy	182
2. The Scope of the Common Commercial Policy	183
3. Procedure	184
4. The Relevance for the Conclusion of the TTIP	185
IV. Conclusion	186
Sources	187
Bibliography	187
Normative acts	187
Case law	187
Additional internet resources	188

I. Introduction

A book of Jan Klabbers on International Institutional Law starts quoting from Mary Shelley's *Frankenstein*, where Dr. Frankenstein's creation speaks: "You are my creator, but I am your master; obey!" Indeed, this quote illustrates the risk inherent to international organizations as creations of member states, which may one day turn from political instruments to actors giving the states binding orders. Besides international organizations, the quote perfectly fits the current debate on the TTIP. Moreover, it is noticeable that Mary Shelley's novel on modifying and creating artificial life implying incalculable risks, shows a parallel to some of the TTIP controversies, such as genetically modified organisms (GMOs, also called "Frankenfoods"). While the US are aware of the implications of international organisations,¹ the second concern appears to be rather a European one, as people in the EU seem to be much more concerned about the dangers of GMOs, hormones or fracking.

Some have praised the TTIP for setting a global "gold standard" in trade and investment agreements.² Even if this term is not used, for the European Union the TTIP has become a priority and the Commission urges member states, Council and European Parliament (EP) to conclude the deal quickly. In contrast to this position, the opposition seems to be constantly growing and, particularly in Germany, the debate has become emotional, as the impressive participation of citizens in all member states with over 2.305.332 signatures illustrates.³ The activism on both sides raises the question – why did the relevant actors start these initiatives while the TTIP is still being negotiated and before a draft-text is available? The answer is linked to the fact that international agreements concluded by the EU bind the EU institutions, i.e., that they rank higher than secondary law (Art. 216 (2)) TFEU. While exclusive trade agreements are concluded by the EU, i.e., Commission, Council and – depending on the matter – EP are involved; national parliaments only need to ratify the so-called mixed agreements. With respect to the importance of trade agreements, it becomes visible that the procedure of their conclusion is essential as it determines who has a saying. Hence, this article aims at providing an overview of this agreement's essence and the controversial aspects, explaining them in the context of the legal framework of EU law, particularly with regard to the conclusion of trade agreements.

II. History, Content and Controversy of the TTIP

The public has become much more aware of the consequences of international trade and trade agreements since the creation of WTO in 1995 and which, since then, has become a symbol of globalization. Organized international trade facilitated global economic transactions and made commitments of members

¹ This reservation manifests, for instance, in the reluctance to become a member of international organisations that have binding dispute settlement, as for instance the ICJ but also manifests in the reasons that made the US Congress turn down the ITO, see: *Van Grassek, C.* The History and the Future of the WTO, Geneva: WTO, 2013. Available at https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/historyandfuturewto_e.htm [last viewed 10.09.2015], p. 44.

² See, for instance, *Robinson, P. M., Dybvad, K., Bäckström, U.* Financial Times 10 March 2014, The 'T' in TTIP will create a global gold standard. Available at <http://www.ft.com/cms/s/0/be2a91c8-a5ff-11e3-b9ed-00144feab7de.html#axzz3eixUgOgV> [last viewed 10.09.2015].

³ <https://stop-ttip.org> [last viewed 10.09.2015] provides an interactive map, which shows that Latvian citizens appear to be less excited compared to Western-Europeans.

binding. However, since its creation, the WTO has not been significantly reformed. Given the dramatic changes in the global economic environment – particularly the revolution of the telecommunication sector and the development of a cyberspace – the WTO-framework does not always meet today's requirements – at least not those of the EU and the US. The reason for this may partially be found in its success: The impressive membership of 161 members of the WTO indicates the difficulties that the organization is facing to undergo considerable amendments that would require consensus.⁴ It thus appears logical, that members like the US or the EU, which are aspiring to reforms, evade to regional or bilateral trade agreements. This has already been practised for several decades, whereas the massiveness under the TTIP, among the world's two leading trading blocks, is without precedence.

1. A Brief Sketch of the Way to the TTIP Negotiations

After the fall of the Berlin wall, relations between the US and the EU have intensified and several measures on the transatlantic relations have been adopted. While these partially aimed at promoting market economy and rejecting protectionism, between 1995 and 1997, 29 OECD member states started secretly negotiating the multilateral agreement on investments (MAI)⁵ which, partially because of the elements of investor-state dispute settlement (ISDS), faced the opposition of the French government and subsequently failed. While the Bush era and the Iraq war initially slowed transatlantic initiatives, the climate became better after 2005. Eventually, since 2006, both have continuously worked for creating a transatlantic partnership.⁶ After a series of events, on 14 June 2013, EU Member States gave the European Commission the consent to start trade and investment talks with the United States. This initiative builds on the report of a High-Level Working Group on Jobs and Growth,⁷ published in February 2013. A month later, in March 2013, the European Commission proposed negotiating guidelines⁸ to the member states and released an impact assessment⁹ on the future of the EU-US trade relations and an in-depth independent study¹⁰ on the potential effects of the EU-US TTIP.¹¹ After a series of negotiation rounds, in July 2015, the two trade blocks hold the 10th TTIP round.

⁴ Treier, V., Wernicke, S. Die Transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP) – Trojanisches Pferd oder steiniger Weg zum Olymp? EuZW 2015, p. 334 provides an overview of the background of the TTIP and its content.

⁵ See the OECD-website on the MAI. Available at <http://www.oecd.org/daf/mai/> and <http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm> [last viewed 10.09.2015].

⁶ For instance: *European Parliament*, European Parliament resolution on improving EU-US relations in the framework of a Transatlantic Partnership Agreement (2005/2056(INI)).

⁷ *United States-European Union High Level Working Group on Jobs and Growth (HLWG)*, Final Report of the HLWG, February 11, 2013. Available at http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/february/tradoc_150519.pdf [last viewed 10.09.2015].

⁸ *European Commission*, European Commission Fires Starting Gun for EU-US Trade Talks, Press release, Brussels, 12 March 2013. Available at http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-224en.htm [last viewed 10.09.2015].

⁹ *European Commission*, Commission staff working document, Impact Assessment Report on the future of EU-US trade relations SWD(2013) 68 final, Strasbourg, 12.03.2013. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150759.htm> [last viewed 10.09.2015].

¹⁰ *European Commission*, Independent study outlines benefits of EU-US trade agreement Memo (and full text), Brussels, 12 March 2013. Available at http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-211_en.htm [last viewed 10.09.2015].

¹¹ Website of the *European Commission*, DG trade. Available at <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/united-states/> [last viewed 10.09.2015].

2. The Content of the TTIP

The TTIP may be regrouped in three parts: The first part of the TTIP particularly aims at improving market access that comprises the traditional aim of abolishing tariffs – which today, with roughly 3–4% are already very low.¹² Furthermore, this part deals with improving market access by establishing rules on services, public procurement and rules of origin. The second part intends to improve regulatory coherence and cooperation by dismantling unnecessary regulatory barriers such as bureaucratic duplication of effort. Areas like sanitary and phytosanitary measures (SPS) and technical barriers to trade (TBT) are the main aspects of this second part, which, furthermore, addresses specific issues such as chemicals, pharmaceuticals etc.¹³ These rules also aim at removing the so-called “behind the border barriers to trade”. These are all the rules that, apart from tariff barriers, hinder foreign goods and services from entering a market and may come in very different forms. The typical examples mentioned for the current deficits are the different standards and double regulations in the EU and in the US that do not necessarily lead to increased safety but considerably hinder trade relations in spheres like the car industries that have different requirements for turn signals or wing mirrors.

While these two parts may be considered as traditional trade issues and are generally also dealt with under the WTO, a third part goes beyond, aiming at improved cooperation when it comes to setting international standards.

In order to explain the benefits and the necessity of concluding the TTIP, the Commission points at the challenges the EU is facing and advertises the TTIP for its presumable curing effects and welfare gains. Here it refers to an ‘independent study’,¹⁴ according to which, from 2027 on, there would be benefits on both sides of the Atlantic.¹⁵ Their amount, however, would differ according to the depth of economic liberalisation, and may amount to € 306 to € 545 per four person household per year in the EU.¹⁶ The Commission argues that these effects of the TTIP might help generating jobs and growth across the EU, as well as cutting prices while offering more choice for consumers. Furthermore, it states that TTIP could also help the EU to influence world trade rules and ‘project the EU’s values globally’.

In the light of these advertised benefits one may ask, where critics see the initiative’s shortcomings.

3. The Controversy about the TTIP

One of the primary concerns questions the presumable positive effect. Differing studies come to the result that there would not be any positive outcomes of the TTIP at all,¹⁷ furthermore, critics refer to the promises before concluding other trade

¹² Although the European Commission states that the average customs duty rate is approximately 1.2%. Available at http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/policy_issues/facts_and_figures/customs_mean_revenue_en.htm [last viewed 10.09.2015].

¹³ The European Commission publishes facts about this part 3 at: <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230#rules> [last viewed 10.09.2015].

¹⁴ *Centre for Economic Policy Research*, “Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment”, London. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150737.htm> (full study), <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150738.htm> (annex) [last viewed 10.09.2015].

¹⁵ *Ibid.*, p. 33.

¹⁶ *Centre for Economic Policy Research*, “Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment”, London. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150737.htm> (full study), <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150738.htm> (annex) [last viewed 10.09.2015], p. 45.

¹⁷ *Myant, M., O'Brien, R.* (2015). The TTIP’s impact: bringing in the missing issue. ETUI working paper 2015.1. Available at <https://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/The-TTIP-s-impact-bringing-in-the-missing-issue> [last viewed 10.09.2015].

agreements, such as the NAFTA, where almost none of promised benefits have been realised.¹⁸ The TTIPs scope of application includes areas regulated in different ways in the EU and in the US.¹⁹ The approach aiming at providing security in the US is frequently characterised as a self-regulating system, meaning that the economic actors are mainly constrained by potential legal consequences and thus adhere to certain standards. While this characterisation amounts to a posterior control, the EU adheres to the precautionary principle. A simplified, yet fitting illustration describes the diverging approach towards food security. Most of the EU member states – and citizens – seem to be reluctant towards GMO or hormone treated beef, while US citizens appear to be less concerned about potential risks. Consequently, the controversy about the TTIP initially focused on food security and the *chlorinated chicken* (i.e., result of sanitizing poultry in lightly chlorinated water) had become a symbol of the risks of the TTIP. The *chlorinated chicken*, however, does not only stand for the fears in the field of food security but goes further, pointing at a general lowering of the presumably higher EU standards. Moreover, the concerns are directed against risks regarding trade in energy products, hinting at potential dangers of fracking but also at lowering labour standards in the EU. Furthermore, critics interpret the ambition to liberalise trade and bring rules protecting foreign investment as an obligation to unconditionally open up the markets to foreign competitors, including the privatization of essential facilities. According to them, this obligation might endanger achievements in the educational or cultural sectors, and lower the quality of health-service, respectively, render them much more expensive.²⁰

While one may assume that these fears can be appeased with clauses protecting public policy, public health, etc., TTIP-sceptics argue that this would not be sufficient because the element of ISDS might rule in favour of free trade and against state interests.²¹

Today, given that the content and scope of the agreement still is unclear, it is impossible to determine, whether the scepticism is justified.²² However, to a high

¹⁸ *Seccareccia* (ed.). Introduction. *International Journal of Political Economy*, 2004, Vol. 43/2, p. 3; *Blecker*, R. A., The Mexican and U.S. Economies after 20 years of NAFTA. *Ibid.*, p. 5.

¹⁹ Illustrative: *Van den Bossche*, P. The Law and Politics of the WTO, 2nd ed., Cambridge: Cambridge University Press, 2008, p. 863.

²⁰ Concerns may, for instance, be found on the website of the citizens' initiative stop-ttip. Available at <https://stop-ttip.org/what-is-the-problem-ttip-ceta/> [last viewed 10.09.2015].

²¹ *Bode*, T. TTIP, die Freihandelslüge, München: DVA, 2015, p. 71.

²² Yet, an already high number of articles analyse the current proposals and the potential consequences of the TTIP. See, for instance: *Hummer*, W. Was haben TTIP, CETA und TISA gemeinsam? "Investor-State Dispute Settlement" (ISDS) als umstrittenes Element der Freihandelsabkommen, *Integration* 1/2105, Nomos, Baden-Baden, p. 3; *Nowak*, C., *Masuhr*, M. S. "EU only": Die ausschließlichen impliziten Außenkompetenzen der Europäischen Union – Anmerkung zum Urteil des EuGH vom 4.9.2014 in der Rs. EUGH Aktenzeichen C-114/12 (Europäische Kommission/Rat der Europäischen Union, EuR 2, Nomos, Baden-Baden, pp. 189–206; *Mayer*, F., *Ermes*, M. Rechtsfragen zu den EU-Freihandelsabkommen CETA und TTIP ZRP 2014, p. 237; *Sackmann*, J. Im Schatten von CETA und TTIP: Zur Verfahrenstransparenz in Intra-EU-Investitionsschiedsverfahren SchiedsVZ 2015, p. 15; *Schewe*, C. *Das Recht von FTAs als Indikator für Vorherrschaft und Gestaltung des internationalen Handels?* In: *Joerges*, *Pinkel*, *Uetzmann*, *Josef Falke zum 65. Geburtstag*, ZERP Diskussionspapier 1/2014, pp. 153–168; *Treier*, V., *Wernicke*, S. Die Transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP) – Trojanisches Pferd oder steiniger Weg zum Olymp? *EuZW* 2015, p. 334; *Hoffmeister*, F. Wider die German Angst – Ein Plädoyer für die transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP); *AVR*, Band 53, Heft 1, 2015, pp. 35–67; *Hindelang*, S. Repellent Forces: The CJEU and Investor-State Dispute Settlement; *AVR*, Band 53, Heft 1, 2015, pp. 68–89 (22).

degree this distrust goes back to the European Commission's management of information and marketing, which has been heavily criticised:²³ Negotiations were held behind closed doors and efforts of NGOs to obtain information were turned down. Continuously, the media started reporting about the TTIP in usually negative reports, civil society organized projects against the TTIP, and citizens started demonstrating. As a response to these developments, the European Commission started a counter-campaign against the massive criticism, aiming at informing the public about the TTIP and its benefits. Despite major improvements, frequently this information rather resembles an advertisement than serious and reliable information about the ongoing negotiations and the TTIP's content.²⁴ Furthermore, the handling of the process by the Commission, including turning down the application of a European citizens' initiative,²⁵ might pour water on the mill of TTIP-critics: On 15 July 2014, 150 organisations handed in the European citizens' initiative (ECI).²⁶ Submitting it to the Commission, they sought for competent legal advice by Prof Kempen from Cologne University regarding the correct initiation of the procedure.²⁷ It may appear as if the Commission was determined to negotiate the agreement as quickly as possible without admitting external influence. This impression, however, creates additional scepticism, which, with a view to the Anti-Counterfeiting Trade Agreement (ACTA)²⁸ – which failed partially because of the massive public criticism – was predictable and should have been avoided.²⁹

This controversy raises the question – how are the international trade agreements concluded and, in the light of the potential consequences, particularly, will the parliaments of the member states be involved in their ratification? Consequently, the following subsection introduces the relevant procedure of Art. 207 TFEU, illustrating the legal framework and distribution of competences.

²³ *Hummer, W.* Was haben TTIP, CETA und TISA gemeinsam? Investor-T-State Dispute Settlement (ISDS) als umstrittenes Element der Freihandelsabkommen, integration 1/2105, Nomos, p. 3. For reading an opposing view on this matter, see: *Hoffmeister, F.*, Wider die German Angst – Ein Plädoyer für die transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP); AVR, Band 53, Heft 1, pp. 35–67.

²⁴ See, for instance, the European Commission's publication, The top 10 myths about TTIP, slide 3. Available at trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/march/tradoc_153266.pdf or the Commission's video-clip on youtube. Available at https://www.youtube.com/watch?v=_znkaxwtnc [last viewed 10.09.2015].

²⁵ More extensively, *Hummer, W.* Was haben TTIP, CETA und TISA gemeinsam? "Investor-T-State Dispute Settlement" (ISDS) als umstrittenes Element der Freihandelsabkommen, integration 1/2105, Nomos, (11), p. 3.

²⁶ Meanwhile, the ECI comprises more than 480 civil-society organisations from all member states and managed to collect over 2,3 million signatures, reaching the required minimum in 18 member states, see: <https://stop-ttip.org/supporting-organisations/> [last viewed 10.09.2015].

²⁷ Legal opinion regarding the admissibility of a European Citizens' Initiative against TTIP and CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement) by *Kempen, B.* University of Cologne. Available at <https://stop-ttip.org/legal-opinion/> [last viewed 10.09.2015].

²⁸ See: *European Parliament*, European Parliament rejects ACTA, press release, External/international trade – 04-07-2012. Available at <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20120703IPR48247/html/European-Parliament-rejects-ACTA> [last viewed 10.09.2015].

²⁹ *Hummer, W.* Was haben TTIP, CETA und TISA gemeinsam? Investor-T-State Dispute Settlement' (ISDS) als umstrittenes Element der Freihandelsabkommen, integration 1/2105, Nomos, p. 3, shares this view.

III. The Legal Framework of the EU Regarding the Conclusion of the TTIP

Since entering into force of the Lisbon Treaty, the EU has legal personality (Art. 47 TEU) and may enter into international agreements (Art. 216 TFEU). Art. 3 (1) lit. e. TFEU stipulates that the EU holds the exclusive competence for the common commercial policy. Within the EU's external action, there are only two norms (Art. 206 and 207 TFEU) that exclusively regulate the Common commercial policy. While Art. 206 TFEU lays down the common commercial policy's aims, Art. 207 TFEU regulates its main principles and lists the areas covered by this policy. Furthermore, Art. 207 TFEU governs procedures (the conclusion of international agreements may amount to similar consequences as decision-making of the institutions) and regulates the respective institutional competences, which may differ according to the respective political area.

1. Competences and Procedure under the Common Commercial Policy

Art. 206 TFEU is considered to be more than a mere declaration and legally binds the member states³⁰ even though, regarding its vague formulation, does not enjoy direct effect. Furthermore, it is not absolute but may be subject to limits (see below).

However, the Treaties do not define the term "common commercial policy", which bears the potential for conflicts regarding the competence over specific trade-relevant matters. For determining its scope and, consequently, EU-competences, the wording of Art. 207 TFEU suggests a wide interpretation, as it states that "The common commercial policy shall be based on uniform principles, particularly with regard to .." The word "particularly" insinuates that the provision should be open to further aspects, which are not listed. On the other hand, expanding the EU competences could collide with the principle of conferral (Art. 5 (1) TEU and 7 TFEU).

Initially following the option of an extensive understanding, also inspired by the word "particularly" that indicates an exemplary enumeration of trade measures, the ECJ followed a dynamic interpretation.³¹ Mainly, however, it reasoned that, to provide EU with certain flexibility in order to keep up with the evolution of international trade and to avoid diverging interpretations that could lead to different standards in the EU:

*".. it seems that it would no longer be possible to carry on any worthwhile common commercial policy if the Community were not in a position to avail itself also of more elaborate means devised with a view to furthering the development of international trade. It is therefore not possible to lay down .. an interpretation .. which would .. restrict the common commercial policy to the use of instruments intended to have an effect only on the traditional aspects of external trade to the exclusion of more highly developed mechanisms .. A "commercial policy" understood in that sense would be destined to become nugatory in the course of time."*³²

³⁰ ECJ, Case 112/80, 1095, *Dürbeck*; Case 245/81 *EDEKA*, 2745.

³¹ ECJ, Opinion 1/78 *International Agreement on Natural Rubber*, Art. 45.

³² ECJ, Opinion 1/78 *International Agreement on Natural Rubber*, Art. 44.

Later, however, the ECJ limited this jurisprudence, admitting that it could conflict with the principle of conferral (today: Art. 5 (1) TEU and 7 TFEU).³³ It hence clarified that trade agreements that went beyond the explicit competence would require to be concluded as mixed agreements. This static interpretation meant that not only the EU, but also the member states had to conclude more comprehensive trade agreements, such as, for instance, the accession to the WTO. From the EU perspective, this incompleteness of competences made it desirable that the common commercial policy would be adjusted to the areas covered by the WTO, namely, in the fields of services, commercial aspect of intellectual property rights and FDIs. Eventually, these Treaty amendments were made with the Lisbon Treaty, which will be further addressed in a greater detail in 3.2.

Art. 207 (2) TFEU also covers the practically relevant conclusion of trade agreements between the EU and third countries, or with international organisations. Jointly with Art. 216 TFEU it aims at codifying the pre-Lisbon ECJ case law, in which it elaborated the implicit powers with regard to the EC's external powers. Similar to the findings in Opinion 1/94,³⁴ Art. 3 (2) TFEU states that the Union shall also have exclusive competence for the conclusion of an international agreement, when its conclusion is provided for in a legislative act of the Union. The second alternative of this norm seems to lay down what the ECJ already stated in Opinion 1/76³⁵ if it “.. is necessary to enable the Union to exercise its internal competence ..” while the third, “.. in so far as its conclusion may affect common rules or alter their scope.” matches the findings of the AETR judgement.³⁶ Art. 207 (2) TFEU clarifies that the Common commercial policy also covers the implementation of trade agreements. Conversely, Art. 207 (5) TFEU stipulates that the negotiation and conclusion of international agreements in the field of transport shall be subject to Title VI of Part Three and to Article 218.³⁷

2. The Scope of the Common Commercial Policy

Art. 206, 207 TFEU are partially identical to the previous Art. 131 and 133 TEC. However, several provisions under the TEC have been deleted with Lisbon,³⁸ while services and commercial aspects of intellectual property have been integrated into the common commercial policy from their former position in Art. 133 (5) TEC. An additional field has been added with the competence for foreign direct investments (FDI). Furthermore, procedures and competences have partially been amended, notably those of the EP. These amendments became necessary, firstly, as the former Art. 133 TEC only incompletely matched the practical necessities of the EC in the WTO and, secondly, responding to the criticism of a democratic deficit regarding the impact of the Common commercial policy on domestic matters.

³³ This results from the findings in diverse opinions and decisions: ECJ, Opinion 1/94 WTO (1994) ECR I-54416, Art. 99 (mixed competences/services); ECJ, Opinion 2/92 OECD (1995); ECJ C-281/01, Energy Star).

³⁴ ECJ, Opinion 1/94 WTO (1994) ECR I-54416, Art. 94.

³⁵ ECJ, Opinion 1/76 *Laying-up Fund for Inland Waterway Vessels* (1977) ECR 741,756, Art. 5.

³⁶ ECJ, Case 33/70 *Commission/Council (AETR)*, 1971 ECR 263, 275, Art. 22.

³⁷ More extensively on these competences in the recent jurisprudence of the CJEU. Nowak, C., Masuhr, M. S. “EU only”: Die ausschließlichen impliziten Außenkompetenzen der Europäischen Union – Anmerkung zum Urteil des EuGH vom 4.9.2014 in der Rs. EUGH Aktenzeichen C-114/12 (Europäische Kommission/Rat der Europäischen Union, EuR 2, Nomos, Baden-Baden, pp. 189–206.

³⁸ These were the Art. 132 (export subsidies) and 134 TEC.

Regarding the EU founding Treaties it has been controversial in respect to how far services were covered by Art. 133 TEC.³⁹ Given the limitations pronounced by the ECJ in Opinion '94,⁴⁰ the later Treaty amendments⁴¹ made the competences match the coverage to the WTO. Furthermore, the current version of Art. 207 TFEU abandons the shared competence approach regarding trade in cultural and audiovisual services, educational services, as well as social and human health services. Today, these areas only require unanimity in the Council for the conclusion of trade agreements in particular cases, namely, where these agreements risk prejudicing the Union's cultural and linguistic diversity.

Art. 207 TFEU furthermore comprises the *Commercial aspects of intellectual property*. Given that the provision was introduced to make the common commercial policy match the WTO requirements, the term may be described by recurring to the TRIPS agreement. Hence, it comprises copyrights, brands, designs, models or patents. Furthermore, the Lisbon Treaty incorporated the competence on foreign direct investments (FDI). There still is some controversy about the reach of this competence, given that the term suggests that, by explicitly limiting the competence to FDI, short-term portfolio investments are not covered.⁴² This reading requires that, apart from the EU, member states need to be included in the negotiations of bilateral investment treaties (BITs) as they partially hold relevant competences. Furthermore, there is a debate whether the EU holds the competence to negotiate investment protection.⁴³

3. Procedure

Art 207 (3) TFEU regulates the procedure for concluding agreements with one or more third countries or international organisations. According to the rules established, at a starting point the Commission recommends the Council to take up negotiations. The Council in the following takes the decision regarding the authorisation of the opening of negotiations, names the negotiator and may give negotiating directives (mandate).⁴⁴ Furthermore, according to Art. 3 the Council appoints a special committee (207 Committee), comprising representatives of the member states and which the Commission shall consult. On this basis, the Commission conducts negotiations with the aim to finalise an authenticated wording of the agreement. In addition, the Commission shall regularly report to the special committee and to the European Parliament on the progress of negotiations. Given that the Council and the Commission shall be responsible for ensuring the compatibility of the negotiated agreements with internal Union policies and rules (Art. 4), the Council has to take a decision authorising the negotiator to the sign and conclude the agreement.

³⁹ ECJ, Opinion 1/94 WTO (1994) ECR I-54416, Art. 44.

⁴⁰ ECJ, Opinion 1/94 WTO (1994) ECR I-54416, Art. 73–77.

⁴¹ Already the Amsterdam Treaty had introduced a section 5 to Art. 133 TEC, which, however, did not become relevant in practice, the competence was introduced with the amendment of this norm in the Nice Treaty, Osteneck, K. In: *Schwarze, J. EU-Kommentar 2. Aufl. 2008*, Art. 8–9.

⁴² *Krajewski, M. The Reform of the Common commercial policy in Biondi/Eeckhout/Ripley, EU Law after Lisbon*, 292–312 (297), Oxford: OUP 2012; *Hoffmeister, F. Wider die German Angst – Ein Plädoyer für die transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP)*; AVR, Band 53, Heft 1, 2015, pp. 35–67 has an opposing view.

⁴³ *Krajewski, M. The Reform of the Common commercial policy. In: Biondi, Eeckhout, Ripley. EU Law after Lisbon*, Oxford: OUP, 2012, pp. 292–312 (302).

⁴⁴ The mandate (11103/13 DCL 1, 17 June 2013) is published on the website of the Council. Available at <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11103-2013-DCL-1/en/pdf> [last viewed 10.09.2015].

Regarding the decision-making in the Council, Art 207 (4.1) TFEU stipulates that, “*For the negotiation and conclusion of the agreements .. (with third countries and international organizations ..) .., the Council shall act by a qualified majority.*” Diverging from this concept – that trade agreements are generally concluded with qualified majority – Art. 4.2 and 4.3 require unanimity. With regard to the sensitivity of certain sectors for member states, Art. 4.2 stipulates: “*For the negotiation and conclusion of agreements in the fields of trade in services and the commercial aspects of intellectual property, as well as foreign direct investment, the Council shall act unanimously where such agreements include provisions for which unanimity is required for the adoption of internal rules.*” The last aspect of the provision establishes a parallelism to internal rules and thus ensures that internal competences are not circumvented *via* the common commercial policy.

With respect to the specific sensitivity of these aspects for some member states, art 207 (4.3) TFEU establishes further unanimity requirements for Council decisions. This concerns the agreements in the field of trade in cultural and audiovisual services (lit. a), if these agreements risk prejudicing the Union’s cultural and linguistic diversity. Moreover, unanimity is required in the field of trade in social, education and health services, where these agreements risk seriously disturbing the national organisation of such services and prejudicing the responsibility of member states to deliver them (lit. b).

The reference of Art 207 (3) TFEU that Article 218 shall apply, where agreements with one or more third countries or international organisations need to be negotiated and concluded, signifies that the EP’s consent is required in the cases stated therein.

4. The Relevance for the Conclusion of the TTIP

While the negotiation of the TTIP as a trade agreement falls under Art. 207 TFEU, and thus the proceedings follow the explanations above, there notwithstanding is a controversy, whether it may be concluded only by the EU, as stated by the Commission⁴⁵ or if it requires the participation of the member states.⁴⁶ The German Ministry of Economy and Energy, as well as the mandate indicate that member states assume – the conclusion of the TTIP would follow this latter option as a mixed agreement. It is, however, not entirely clear and depends on the outcome of negotiations, and which elements are comprised. A legal opinion on the CETA – frequently seen as a blueprint for the TTIP – analysing the controversial aspects in regard to the competences, comes to the conclusion that it needs to be concluded as a mixed agreement.⁴⁷ This conclusion refers particularly to the provisions on investment protection, transport, mutual recognition of diploma, labour protection and the mutual recognition for pharmaceutical products.⁴⁸

⁴⁵ See the website of the Commission, “EU Governments and MEPs decide.” Available at <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/about-ttip/process/> [last viewed 10.09.2015].

⁴⁶ For instance, Mayer, F. Legal expertise for the Federal Ministry of Economics and Energy, “Is the planned free trade agreement of the EU with Canada a mixed agreement?” Available at <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/C-D/ceta-gutachten-einstufung-als-gemischtes-abkommen,property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf> [last viewed 10.09.2015]; see also the wording of the Council TTIP mandate (above at 40) at Art. 22.

⁴⁷ See also the Commission indicating the CETA as recent trade agreement on the TTIP-webpage. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230> [last viewed 10.09.2015].

⁴⁸ See legal expertise by Mayer, F. “Is the planned free trade agreement of the EU with Canada a mixed agreement?” above at 42, p. 24.

The Commission favours the option to conclude the agreement as an EU-agreement, given that involving the parliaments of 28 member states would have considerable inconveniences. Firstly, in the light of the current controversy, it is not guaranteed that all of them would give their consent and that it would thus fail. Secondly, the process would considerably delay the finalization of the agreement. In contrast to this negative assessment, concluding the TTIP might also bring positive aspects such as democratic legitimation. With a view on the uncertainties of the competences in the areas comprised, this would politically be important for the EU. In addition, the process may otherwise also be delayed, if this question is brought to the CJEU.⁴⁹

IV. Conclusion

Some praise the TTIP as the gold standard of trade agreements, a vision that stands in stark contrast to the Frankenstein-image retained by others. As has been stated above, it is currently impossible to take a definite stand on its substance, as the final text and content are not yet available. Notwithstanding, there are a few aspects, which may already be reviewed.

The negotiating process has shown elementary deficiencies regarding the information of the public. With regard to the considerable consequences, which far-reaching trade and investment agreements may have for the EU, its member states and citizens, one may state that it is a positive development that the negotiations have gained attention and ceased to be solely the object of secret discussions. In order to debate sensitive issues, democracies require information and a certain involvement of the parliaments and citizens. Furthermore, with regard to the EU's democratic deficit, as well as lack of credibility and acceptance, which reflects in the low numbers of voters for the EP-elections, enhanced transparency may be seen as an opportunity to improve democratic participation. One may also assume that the agreement will not suffer in quality by having a public debate. Proponents definitely bring good reasons for concluding the TTIP, and on this basis the parties may negotiate an agreement with an acceptable outcome.

The controversy focuses on a range of issues, which have revealed a considerable public concern. The public opinion clearly shows – the TTIP needs to ensure that EU-standards are not circumvented or lowered, and would also apply to US products and services. Furthermore, the proponents so far have not succeeded in providing a convincing explanation, why ISDS needs to be a crucial element of the agreement. Consequently, new forms of dispute settlement have been suggested and will be debated in the near future. However, the longer the controversy endures, the greater public pressure lies on the European Commission to promote the TTIP. While most recently the EP has backed the agreement (with reservations on ISDS),⁵⁰ it seems that the media and civil society sees the TTIP rather as a Frankenstein than a golden standard.

Given the character of the TTIP as a trade agreement, the negotiations are led by the European Commission. Other institutions and member states only hold rights as far this is stipulated in Art. 207 TFEU. With a view to the uncertain final

⁴⁹ Similarly, *Treier, V., Wernicke, S.* Die Transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP) – Trojanisches Pferd oder steiniger Weg zum Olymp? *EuZW*, 2015, pp. 334, 336.

⁵⁰ European Parliament, EP's recommendations on TTIP adopted in plenary, 8 July 2015, P8_TA-PROV(2015)0252. Available at <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0252+0+DOC+PDF+V0//EN> [last viewed 10.09.2015].

outcome of the agreements' text, it is yet to be seen, whether the TTIP will be concluded as an EU agreement or as a mixed agreement, which might give member states' parliaments a voice in this procedure. While it might technically be feasible to conclude the TTIP as an EU-agreement, much speaks in favour of taking this latter option to ensure legal certainty and legitimacy.

Sources

Bibliography

1. Biondi, A., Eeckhout, P., Ripley, S. EU Law after Lisbon, Oxford: OUP, 2012.
2. Bode, T. TTIP, die Freihandelslüge, München: DVA, 2015.
3. Blecker, R. A. The Mexican and U.S. Economies after 20 years of NAFTA. *International Journal of Political Economy*, 2014, Vol. 43/2, p. 5.
4. Hindelang, S. Repellent Forces: The CJEU and Investor-State Dispute Settlement; AVR, 2015, Band 53, Heft 1, pp. 68–89 (22).
5. Hoffmeister, F. Wider die German Angst – Ein Plädoyer für die transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP); AVR, 2015, Band 53, Heft 1, pp. 35–67.
6. Hummer, W. Was haben TTIP, CETA und TISA gemeinsam? Investor-T-State Dispute Settlement (ISDS) als umstrittenes Element der Freihandelsabkommen, integration 1/2105, Nomos, Baden-Baden, p. 3.
7. Nowak, C., Masuhr, M. S. "EU only": Die ausschließlichen impliziten Außenkompetenzen der Europäischen Union – Anmerkung zum Urteil des EuGH vom 4.9.2014 in der Rs. EUGH Aktenzeichen C-114/12 (Europäische Kommission/Rat der Europäischen Union, EuR 2, Nomos, Baden-Baden, 2004, pp. 189–206.
8. Mayer, F., Ermes, M. Rechtsfragen zu den EU-Freihandelsabkommen CETA und TTIP ZRP, 2014, p. 237.
9. Sackmann, J. Im Schatten von CETA und TTIP: Zur Verfahrenstransparenz in Intra-EU-Investitionsschiedsverfahren Schieds VZ, 2015, p. 15.
10. Schewe, C. *Das Recht von FTAs als Indikator für Vorherrschaft und Gestaltung des internationalen Handels?* In: Joerges/Pinkel/Uetzmann, *Josef Falke zum 65. Geburtstag*, ZERP Diskussionspapier 1/2014, pp. 153–168.
11. Schwarze, J. EU-Kommentar 2. Aufl., Baden-Baden: Nomos, 2008.
12. Seccareccia (ed.). Introduction. *International Journal of Political Economy*, 2014, Vol 43/2, p. 3.
13. Treier, V., Wernicke, S. Die Transatlantische Handels- und Investitionspartnerschaft (TTIP) – Trojanisches Pferd oder steiniger Weg zum Olymp? EuZW, 2015, p. 334.
14. Van den Bossche, P. *The Law and Politics of the WTO*. 2nd ed. Cambridge: Cambridge University Press, 2008.
15. Van Grassek, C. *The History and the Future of the WTO*, Geneva: WTO, 2013. Available at https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/historyandfuturewto_e.htm [last viewed 10.09.2015].

Normative acts

Consolidated versions of the Treaty on European Union (TEU) and the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU) – Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – Protocols – Annexes – Declarations annexed to the Final Act of the Intergovernmental Conference, which adopted the Treaty of Lisbon, signed on 13 December 2007, *Official Journal C 326*, 26/10/2012, pp. 0001–0390.

Case law

1. ECJ, Case 112/80, *Dürbeck*, 5 May 1981. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
2. ECJ, Case 245/81 *EDEKA*, 15 July 1982. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
2. ECJ, Opinion 1/78 *International Agreement on Natural Rubber*, 4 October 1979. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
3. ECJ, Opinion 2/92 *OECD*, 24 March 1995. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
4. ECJ, C-281/01, *Energy Star*, 12 December 2002. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].

5. ECJ, Opinion 1/76 *Laying-up Fund for Inland Waterway Vessels* (1977), 26 April 1977. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
6. ECJ, Case 33/70 *Commission/Council (AETR)*, 31 March 1971. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].
7. ECJ, Opinion 1/94 WTO, 15 November 1994. Available at <http://curia.europa.eu/> [last viewed 10.09.2015].

Additional internet resources

1. Centre for Economic Policy Research, “Reducing Transatlantic Barriers to Trade and Investment: An Economic Assessment”, London. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150737.htm> (full study), <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150738.htm> (annex) [last viewed 10.09.2015].
2. Council of the European Union, Directives for the negotiation on the Transatlantic Trade and Investment Partnership between the European Union and the United States of America, document 11103/13 DCL 1, 17 June 2013. Available at <http://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-11103-2013-DCL-1/en/pdf> [last viewed 10.09.2015].
3. European Commission, “EU Governments and MEPs decide”. Available at <http://ec.europa.eu/trade/policy/in-focus/ttip/about-ttip/process/> [last viewed 10.09.2015].
4. European Commission indicating the CETA as recent trade agreement on the TTIP-webpage. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230> [last viewed 10.09.2015].
5. European Commission, European Commission Fires Starting Gun for EU-US Trade Talks, Press release, Brussels, 12 March 2013. Available at http://europa.eu/rapid/press-release_IP-13-224en.htm [last viewed 10.09.2015].
6. European Commission, Commission staff working document, Impact Assessment Report on the future of EU-US trade relations SWD(2013) 68 final, Strasbourg, 12.3.2013. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/html/150759.htm> [last viewed 10.09.2015].
7. European Commission, Independent study on the benefits of EU-US trade agreement Memo (and full text), Brussels, 12 March 2013. Available at http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-13-211_en.htm [last viewed 10.09.2015].
8. European Commission, DG trade. Available at <http://ec.europa.eu/trade/policy/countries-and-regions/countries/united-states/> [last viewed 10.09.2015].
9. European Commission, on customs duties. Available at http://ec.europa.eu/taxation_customs/customs/policy_issues/facts_and_figures/customs_mean_revenue_en.htm [last viewed 10.09.2015].
10. European Commission on TTIP rules. Available at <http://trade.ec.europa.eu/doclib/press/index.cfm?id=1230#rules> [last viewed 10.09.2015].
11. European Commission, The top 10 myths about TTIP. Available at http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2015/march/tradoc_153266.pdf [last viewed 10.09.2015].
12. European Parliament, European Parliament rejects ACTA, press release, External/international trade – 04-07-2012. Available at <http://www.europarl.europa.eu/news/en/news-room/content/20120703IPR48247/html/European-Parliament-rejects-ACTA> [last viewed 10.09.2015].
13. European Parliament resolution on improving EU-US relations in the framework of a Transatlantic Partnership Agreement (2005/2056(INI)). Available at: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2006-0238+0+DOC+XML+V0//EN> [last viewed 10.09.2015].
14. European Parliament, EP’s recommendations on TTIP adopted in plenary, 8 July 2015, P8_TA-PROV(2015)0252. Available at <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//NONSGML+TA+P8-TA-2015-0252+0+DOC+PDF+V0//EN> [last viewed 10.09.2015].
15. *Kempen, B.* Legal opinion regarding the admissibility of a European Citizens’ Initiative against TTIP and CETA (Comprehensive Economic and Trade Agreement). Available at <https://stop-ttip.org/legal-opinion/> [last viewed 10.09.2015].
16. *Mayer, F.* Legal expertise for the Federal Ministry of Economics and Energy, “Is the planned free trade agreement of the EU with Canada a mixed agreement?” Available at <http://www.bmwi.de/BMWi/Redaktion/PDF/C-D/ceta-gutachten-einstufung-als-gemischtes-abkommen.property=pdf,bereich=bmwi2012,sprache=de,rwb=true.pdf> [last viewed 10.09.2015].
17. *Myant, M., O’Brien, R.* The TTIP’s impact: bringing in the missing issue. ETUI working paper 2015.1. Available at <https://www.etui.org/Publications2/Working-Papers/The-TTIP-s-impact-bringing-in-the-missing-issue> [last viewed 10.09.2015].
18. OECD-website on the MAI. Available at <http://www.oecd.org/daf/mai/> and <http://www.oecd.org/investment/internationalinvestmentagreements/multilateralagreementoninvestment.htm> [last viewed 10.09.2015].

19. *Robinson, P. M., Dybvad, K., Bäckström, U.* (2014). Financial Times 10 March 2014, The 'T' in TTIP will create a global gold standard. Available at <http://www.ft.com/cms/s/0/be2a91c8-a5ff-11e3-b9ed-00144feab7de.html#axzz3eixUgOgV> [last viewed 10.09.2015].
20. Stop TTIP.org. Available at <https://stop-ttip.org> [last viewed 10.09.2015].
21. United States – European Union High Level Working Group on Jobs and Growth (HLWG), Final Report of the HLWG, February 11, 2013. Available at http://trade.ec.europa.eu/doclib/docs/2013/february/tradoc_150519.pdf [last viewed 10.09.2015].

Execution of the Constitutional Court Decisions as a Guarantee for Strengthening the Constitutionalism (Example of the Republic of Armenia)

PhD in Law **Anahit Manasyan**

Associate Professor at the Faculty of Law, Yerevan State University
Senior Adviser to the President of
the Constitutional Court of the
Republic of Armenia
E-mail: a_manassian@yahoo.com

The article considers several contemporary issues concerning the execution of the Constitutional Court decisions. The author states that the key body vested with necessary competences for ensuring the execution of the discussed decisions is the Constitutional Court itself. At the same time, the author concludes that formation of the proper system of the Constitutional Court decision execution firstly depends on the corresponding level of constitutional and political culture of the society. This circumstance, in its turn, leads to suppose that the achievement of the discussed goal is possible only if all the subjects included in this sphere express respect to Constitutional Court, its competences and decisions.

Keywords: Constitutional Court, Constitutional Court decisions, constitutionalism, constitutional and political culture.

Content

<i>Introduction</i>	190
<i>I. Binding Nature of the Legal Positions of the Constitutional Court</i>	191
<i>II. Execution Mechanisms of the Constitutional Court Decisions</i>	193
<i>Summary</i>	196
<i>Sources</i>	197
<i>Bibliography</i>	197
<i>Normative acts</i>	197
<i>Case law</i>	197

Introduction

The law is not a static, but a dynamic phenomenon and can be considered real only if it factually fulfils its mission to form and develop the social environment, in other words – when it is realized in social life. The law formed as a result of the Constitutional Court's activities is not an exception in this sense, and its realization has an exceptional importance for strengthening the constitutionalism in the state.

Although in recent years many problems in this sphere have already found their solutions, there still are several issues, which should be clarified in order to contribute to the development of constitutionalism. Among these are the issues concerning the nature, legal consequences and the execution of the Constitutional Court decisions, which we consider necessary to discuss in this context.

I. Binding Nature of the Legal Positions of the Constitutional Court

Even though one of the most important features of the Constitutional Court's legal positions is their binding nature, the following question arises in this context: which part of the decision does the formulation "execution of the Constitutional Court decisions" concern – only the resolute part or also the legal reasoning?¹

According to Article 61, Part 5 of the RA Law "On the Constitutional Court,"¹ the decisions of the Constitutional Court on the merits of the case are mandatory for all the state and local self-government bodies, their officials, as well as for the natural and legal persons in the whole territory of the Republic of Armenia. It is obvious that this legislative provision itself implies that it concerns the whole decision of the Constitutional Court, hence, the legal positions, expressed both in the operative and in the reasoning parts of the decision. It is not accidental, as on the contemporary development stage of constitutional law the decisions of the Constitutional Court are no more perceived as a document just determining constitutionality or unconstitutionality of legal acts, but more emphasis is given to the circumstance that the latter are primary means for formation of a uniform constitutional doctrine and development of the Constitution. Therefore, the realization of this mission requires a proper consideration devoted both to the conclusion regarding the issue of the legal act's constitutionality, and to other legal positions of the Constitutional Court. The last ones are the primary means for ensuring stability and development of the Constitution and in this sense are no less important than the above-mentioned conclusions. Moreover, from the aspect of legal consequences, the legal positions are equivalent to them. In this sense, the viewpoint expressed in legal literature is worth mentioning, – according to that, it is not the resolving part of the Constitutional Court's ruling that legitimates and legalizes the part of reasoning, but on the contrary – the decision established in the resolving part is a logical and, for this reason, legally inevitable continuation and ending of the constitutional argumentation.² Moreover, the operative part of the Constitutional Court decision refers to the past. The function of the latter is to withdraw the act, contradicting the Constitution, from the legal turnover, while the reasoning part of the decision refers to the future and fulfils not only the function of justifying the adopted decision, but also a preventive function, a function of guiding the legislator to certain constitutional criteria, from which it cannot deviate.³

As indicated in the decision of the RA Constitutional Court DCC-943 of 25 February 2011, declaring the challenged act as being in conformity with the Constitution, the Constitutional Court often reveals the constitutional legal content of disputed legal norms through their interpretation and in the operative part of the

¹ Law of the Republic of Armenia "On the Constitutional Court", 1 June 2006. Available at http://concourt.am/english/law_cc/index.htm [last viewed 20.04.2015].

² *Kūris, E., et al.* Constitutional justice in Lithuania. Vilnius, Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2003, ISBN 9986-9181-5-4, pp. 222–225.

³ *Kuris, E. H.* Konstitucionnoe pravosudie. Voprosy teorii i praktiki. Erevan, Konstitucionnyj Sud Respubliki Armeniya, 2004, p. 37.

Decision declares those norms to be in conformity with the Constitution, or as in conformity with the Constitution within the framework of certain legal positions, or partially within the framework of certain legal regulation, thus indicating:

- the legal limits of understanding and application of the given norm;
- the legal limits, beyond which the application or interpretation of the given norm shall lead to unconstitutional consequences;
- the constitutional legal criteria, based on which the competent authorities are obliged to provide additional legal regulations for the full application of the norm in question.⁴

Therefore, it is not possible to fully implement the decision of the Constitutional Court without taking the above-mentioned legal positions into consideration, which, in its turn, presupposes that the legal positions expressed not only in the operative, but also in the reasoning part of the Constitutional Court decision are subject to mandatory implementation.

This is the reason why, in pursuance of the RA Constitutional Court decision DCC-943, an amendment was made to Article 68, Part 8 of the RA Law “On the Constitutional Court”, according to which the Constitutional Court can make decisions not only regarding finding the challenged act or its challenged provision in conformity with the Constitution or finding the challenged act fully or partially invalid and incompatible with the Constitution, but also with regard to finding the challenged act or its challenged provision in conformity with the Constitution **by the constitutional legal content revealed by the decision of the Constitutional Court**. Moreover, Article 69, Part 12 of the RA Law “On the Constitutional Court” prescribes that in the cases defined by the quoted Article, if the provisions of the Law applied against the applicant are recognized as invalid and contradicting the Constitution, as well as when **the Constitutional Court, in the operative part of the decision, revealing the constitutional legal content of the provision of the law, recognizes it as being in conformity with the Constitution and has simultaneously found that the provision has been applied to the applicant in a different interpretation**, the final judicial act made against the applicant is subject to review on the grounds of new circumstances in accordance with the procedure prescribed by law.

The systemic analysis of the legal regulations about the discussed issue leads us to a conclusion that they are aimed at formation of a thorough system for the execution of the legal positions expressed in the reasoning part of the Constitutional Court decisions and serve as an evidence of their binding force.

It should be mentioned that the practice of recognizing the challenged provision in conformity with the Constitution within the framework of the legal positions expressed in the Constitutional Court decision is widespread in the activities of constitutional courts of various other states, including, for instance, Germany, Lithuania, Russian Federation, Slovenia, Spain, Hungary, etc. Although each of them has its specific characteristics, the circumstance that the interpretation presented in the decision becomes binding to all other state bodies is common for all the listed courts. In this context, the position of the European Commission for Democracy through Law (Venice Commission) is to be noted, according to which “An explicit legislative – or even better constitutional – provision obliging all other state organs, including the courts, to follow the constitutional interpretation

⁴ Decision of the RA Constitutional Court DCC-943 of 25 February 2011. Available at <http://concourt.am/english/decisions/common/pdf/943.pdf> [last viewed 06.05.2015].

provided by the constitutional court provides an important element of clarity in the relations between the constitutional court and ordinary courts and can serve as a basis for individuals to claim their rights before the courts.”⁵

Summarizing the above-mentioned, it should be noted that the legal positions expressed not only in the operative, but also in the reasoning part of the Constitutional Court decision are subject to mandatory implementation. Moreover, corresponding judicial acts are reviewed not only on the basis of the decisions, according to which, the RA Constitutional Court recognizes the provision of law applied by the court in the given civil or criminal case invalid and in non-conformity with the Constitution, but also on the basis of the decisions, according to which the Constitutional Court recognizes it in conformity with the Constitution, but in the operative part of the decision, revealing its constitutional legal content, finds that the provision was applied in a different interpretation.

II. Execution Mechanisms of the Constitutional Court Decisions

The next issue that we consider necessary to discuss in this context, is the following: should there be a special body, which will ensure the execution of the Constitutional Court decisions, and what kind of role should the Constitutional Court have in this sphere?

There are three general approaches concerning this in the international practice. According to the first one, the Constitutional Court is not vested with an authority of supervising the execution of its decisions and does not have concrete role in this sphere.⁶

In some countries, the authority of ensuring the execution of the Constitutional Court decisions is vested in state, particularly, in executive bodies (the second approach). For instance, Article 81 of the Law “On the organization and functioning of the Constitutional Court of Albania”⁷ prescribes that the execution of the decisions of the Constitutional Court is secured by the Council of Ministers of the Republic of Albania through the respective state administration. The Constitutional Court may assign another organ to execute its decision and the means of execution, if necessary. Article 31 of the Constitutional Act “On the Constitutional Court of the Republic of Croatia”⁸ prescribes that the Government of the Republic of Croatia ensures, through the bodies of central administration, the execution of the decisions and the rulings of the Constitutional Court.

In accordance with the third approach, the Constitutional Court itself ensures the execution of the decisions indicated above.

⁵ *Harutyunyan, G., Nussberger, A., Paczolay, P.* Study on Individual Access to Constitutional Justice, Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010), CDL-AD, 2010, 039 rev. § 165. Available at <http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282010%29039rev-e> [last viewed 20.04.2015].

⁶ For instance, in Slovakia. But this does not presuppose that the Constitutional Court cannot have any impact on the execution of its decision (*Brostl, A., Kluchka, Y. A., Mazak, Y. A.* Konstitucionnyj Sud Slovackej Republiky (Organizaciya, process, doktrina). [Constitutional Court of the Republic of Slovakia (Organization, proceedings, doctrine).] Koshice: Konstitucionnyj sud Slovackej Republiky, 2001, ISBN 80-967396-8-9, p. 101.

⁷ Law “On the organization and functioning of the Constitutional Court of Albania”. Available at http://www.gjk.gov.al/web/law_nr_8577_date_10_02_2000_84.pdf [last viewed 20.04.2015].

⁸ Constitutional Act “On the Constitutional Court of the Republic of Croatia”. Available at http://www.usud.hr/default.aspx?Show=ustavni_zakon_o_ustavnom_sudu&m1=27&m2=49&Lang=en [last viewed 20.04.2015].

Referring to the regulation of the issue in the Republic of Armenia, it should be noted that, according to Article 61 of the RA Law “On the Constitutional Court,” the decisions of the Constitutional Court on the merits of the case are binding for all the state and local self-government bodies, their officials, as well as for the natural and legal persons in the whole territory of the Republic of Armenia. It is obvious that this legislative provision presupposes the obligation of all the presented bodies to ensure the execution of the Constitutional Court decisions, so far as the frames of their authorities or the concrete type of activities concern any aspect of the execution of that decisions. In other words, they ensure the execution of the Constitutional Court decisions through the factual possibilities provided by the system of “checks and balances,” existing in the context of separation of powers. Moreover, the nature of the Constitutional Court decisions and the peculiarities of their execution have such a form that beyond these frames the presented subjects cannot have any additional authorities, hence, also advantages in comparison with other bodies. This circumstance, in its turn, leads us to a conclusion that it is impossible to ensure the discussed process via considering any body, including executive bodies, as a special subject in this sense.

At the same time, we believe that the initial organ vested with necessary authorities in the sphere of ensuring the execution of these decisions is the Constitutional Court itself. It is not accidental that a practice is widespread within the framework of international constitutional justice, according to which, just the Constitutional Court follows the execution of its decisions and coordinates this process. For instance, according to Article 86 of the Rules of Procedure of the Constitutional Court of Belarus,⁹ the control over the execution of the Constitutional Court decisions is vested in the corresponding structural subdivision of the Secretariat of the Constitutional Court. Article 87 of the Rules of procedure of the Constitutional Court of the Republic of Macedonia¹⁰ prescribes that the Constitutional court follows the execution of its decisions, and if necessary, will ask from the Government of the Republic of Macedonia to ensure their execution. There is a Division of the Analysis and Summarization of the Practice of the Constitutional Court at the Constitutional Court of the Russian Federation, which executes monitoring of the implementation of the Court decisions and ensures the cooperation of the corresponding bodies and officials in the sphere of their execution. Moreover, in some states the corresponding bodies have an obligation to inform the Constitutional Court about the measures taken by them in the sphere of execution of the decisions. For instance, according to Article 40 of the Law “On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan”¹¹ the recommendation and the offer on perfection of the legislation, contained in decisions of the Constitutional Council, shall be subject to obligatory consideration by the authorized state bodies and officials with the obligatory notice of the Constitutional Council on the accepted decision. Article 35 of the Law on the Federal Constitutional Court of Germany¹² is also worth mentioning in this context, according to this article, the Federal Constitutional Court may state in its

⁹ Rules of Procedure of the Constitutional Court of Belarus. Available at <http://www.kc.gov.by/ru/main.aspx?guid=21745> [last viewed 20.04.2015].

¹⁰ Rules of procedure of the Constitutional Court of the Republic of Macedonia. Available at <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf> [last viewed 20.04.2015].

¹¹ Law “On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan”. Available at <http://ksrk.gov.kz/eng/norpb/ocons/> [last viewed 20.04.2015].

¹² Law on the Federal Constitutional Court of Germany. Available at <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BVerfGG.htm> [last viewed 20.04.2015].

decision by whom it is to be executed; in individual instances it may also specify the method of execution.¹³ Such an authority is also granted to the constitutional courts of Albania, Croatia, Ukraine, Spain, etc.

The RA Law “On the Constitutional Court” directly does not prescribe such a possibility. At the same time, it is obvious that several legal positions of the Constitutional Court are aimed at defining the method of the execution of the decisions. For example, the legal positions prescribing how the concrete regulation should be interpreted or applied, or which interpretation we should avoid during its realization, the legal positions, through which the Court indicates the expedience or necessity (from the aspect of constitutionality) of the concrete regulation.¹⁴

The annual reports on the situation of constitutionalism in the state and execution of the Constitutional Court decisions published by the Court also evidence the initial role of the body, administering constitutional justice, in the sphere of ensuring the execution of the Constitutional Court decisions. According to Article 67 of the RA Law “On the Constitutional Court,” the Constitutional Court publishes a report about the situation on the execution of its decisions at the end of each year. It is sent to the relevant state and local self-government bodies. It should be noted that these reports are significant not only from the aspect of presenting information concerning the discussed decisions and the situation of their execution, but also from the aspect of revealing the problems existing in this sphere and proposing corresponding solutions thereof. Hence, the abovementioned reports are highly important not only for improving the situation of the execution of the discussed decisions, but also for enhancing the state’s legal policy generally and for contributing to the development of constitutionalism. It is obvious that the basis for establishing the institute of annual reports is the logic of the implementation of these aims. This presupposes that the positions presented in them should have a proper attention and cannot remain without consequences.

The abovementioned provides a sufficient grounds to state that the initial organ vested with necessary authorities to ensure the execution of the noted decisions is the Constitutional Court itself. Other subjects of the discussed relations can’t be considered as special bodies ensuring the mentioned process and are obliged to guarantee the execution of the Constitutional Court decisions so far as the frames of their authorities or the concrete type of activities concerns any aspect of the execution of the mentioned decisions.

At the same time, we believe that despite the importance of these organizational mechanisms, formation of the proper system of the Constitutional Court decision execution primarily depends on the corresponding level of society’s constitutional and political culture, and most of the problems in the noted sphere result from shortcomings existing in this context. This primarily concerns the activities of the state bodies and their interrelations.

¹³ With regard to the specification of the subjects, who will execute the decision of the Constitutional Court, it is widespread in legal literature that though the Constitutional Court has such an authority, it has never had serious importance, as the Court believes that in such cases the principle of separation of powers will be violated (*Walter S. The Execution of the Decisions of the Federal Constitutional Court of Germany. Konstitucionnoe pravosudie: Vestnik Konferencii organov konstitucionnogo kontrolya stran molodoj demokratii*, No. 4 (10), 2000, ISSN 18290125, p. 33).

¹⁴ For instance, according to Decision of the Constitutional Court of 8 February 2011, DCC-936 “Any procedural peculiarity or proceeding type, namely, special proceeding, **may not be legislatively interpreted or implemented** in a way that makes human fundamental rights guaranteed by Articles 18 and 19 of the Constitution completely meaningless or impedes their implementation”.

The international practice concerning the discussed issue unambiguously shows that the main key for ensuring the execution of the Constitutional Court decisions is not establishing a special body for the aim or vesting executive bodies with required authorities thereof, but the fact of forming a corresponding level of cooperation among the state bodies and readiness to execute the acts of the Court.

The principle of separation of powers itself implies that, having clearly delimited spheres of jurisdiction, the state bodies are vested with a number of competences, which are closely interrelated.¹⁵ It is obvious that they must exercise these competences, respecting the powers of other bodies in a concrete sphere, hence, to their authority.¹⁶ This also concerns the issue of ensuring the execution of the Constitutional Court decisions and presupposes respect to that body, its authorities, hence, also to decisions by all the subjects included in this sphere. In other words, the achievement of the noted goal is possible only in the conditions of mutual respect among the discussed organs (including the Constitutional Court), accompanied with their adherence to the principle of “efficient self-restraint”.¹⁷

Summary

Summarizing the abovementioned, it should be noted that despite the importance of various organizational mechanisms, formation of the proper system of the Constitutional Court decision execution primarily depends on the corresponding level of the society’s constitutional and political culture. This presupposes that the achievement of the noted goal is possible only in the conditions when all the subjects included in this sphere pay respect to that institution, its authorities, and hence, also to its decisions.¹⁸ Therefore, all the steps in this sphere should, first of all, be taken towards at the formation of the described culture and the thorough system of the execution of the Constitutional Court decisions based on it.

¹⁵ It is not accidental that a viewpoint was expressed in legal literature, according to which the mentioned principle is necessary not for isolating the branches of power, but for ensuring their cooperation (*Kravec, I. A.* *Rossijskij konstitucionalizm: problemy stanovleniya, razvitiya i osushchestvleniya.* [Russian constitutionalism: problems of formation, development and realization.] Sankt-Peterburg: Yuridicheskij centr Press, 2005, ISBN 5-94201-425-6, p. 290).

¹⁶ The Constitutional Court of Hungary has repeatedly stated that in the exercise of their competences the various powers shall cooperate and shall respect the division of procedural and decision-making autonomy. It is the obligation of state organs regulated in the Constitution to exercise their constitutional powers in good faith, cooperatively, mutually facilitating the performance of their tasks (*Paczolay, P.* (ed.). *Twenty Years of the Hungarian Constitutional Court.* Budapest, Constitutional Court of Hungary, 2009, ISBN 978-963-88605-0-7, pp. 101–102).

¹⁷ There was a very interesting practice concerning this in the Republic of Armenia, when a working group was established in the RA National Assembly for working out drafts of the corresponding legislative acts in pursuance of the decisions of the Constitutional Court, according to which the RA laws or their provisions are declared as in non-conformity with the Constitution and invalid, or which contain issues of improving the legislation, as well as a Special Commission for preparing proposals in order to guarantee the implementation of the Constitutional Court legal positions was established in the RA Ministry of Justice.

¹⁸ In this context Article 108 of the Serbian Law “On the Constitutional Court” is worth mentioning, according to which in exercise of its functions, the Constitutional Court cooperates with state and other authorities and organizations, scientific and other institutions, companies and other legal persons, on questions of interest for preservation of constitutionality and legality (Law “On the Constitutional Court of the Republic of Serbia”. Available at <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/237-100030/law-on-the-constitutional-court> [last viewed 20.04.2015.]).

Sources

Bibliography

1. *Harutyunyan, G., Nussberger, A., Paczolay, P.* Study on Individual Access to Constitutional Justice. Adopted by the Venice Commission at its 85th Plenary Session (Venice, 17–18 December 2010), CDL-AD, 2010, 03. 9. rev. Available at <http://www.venice.coe.int/WebForms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD%282010%29039rev-e> [last viewed 20.04.2015.]
2. *Kūris, E., et. al.* Constitutional justice in Lithuania. Vilnius, Constitutional Court of the Republic of Lithuania, 2003, ISBN 9986-9181-5-4, pp. 222–225.
3. *Walter, S.* The Execution of the Decisions of the Federal Constitutional Court of Germany. *Konstitutionnoe pravosudie: Vestnik Konferencii organov konstitucionnogo kontrolya stran molodoj demokratii*, 2000, No. 4 (10), ISSN 18290125.
4. *Twenty Years of the Hungarian Constitutional Court.* Edited by *Paczolay, P.* Budapest: Constitutional Court of Hungary, 2009, ISBN 978-963-88605-0-7.
5. *Brostl, A., Kluchka, Y. A., Mazak, Y. A.* *Konstitucionnyj Sud Slovackej Respubliki (Organizaciya, process, doktrina)* [Constitutional Court of the Republic of Slovakia (Organization, proceedings, doctrine)]. Koshice: *Konstitucionnyj sud Slovackej Respubliki*, 2001, ISBN 80-967396-8-9.
6. *Kravec, I. A.* *Rossijskij konstitucionalizm: problemy stanovleniya, razvitiya i osushchestvleniya* [Russian constitutionalism: problems of formation, development and realization]. Sankt-Peterburg: *Yuridicheskij centr Press*, 2005, ISBN 5-94201-425-6.
7. *Kuris, E. H.* *Konstitucionnoe pravosudie. Voprosy teorii i praktiki.* Erevan, *Konstitucionnyj Sud Respubliki Armeniya*, 2004.

Normative acts

1. Law of the Republic of Armenia “On the Constitutional Court”, 1 June 2006. Available at http://concourt.am/english/law_cc/index.htm [last viewed 20.04.2015].
2. Law “On the Constitutional Court of the Republic of Serbia”. Available at <http://www.ustavni.sud.rs/page/view/en-GB/237-100030/law-on-the-constitutional-court> [last viewed 20.04.2015].
3. Law “On the organization and functioning of the Constitutional Court of Albania”. Available at http://www.gjk.gov.al/web/law_nr_8577_date_10_02_2000_84.pdf [last viewed 20.04.2015].
4. Constitutional Act “On the Constitutional Court of the Republic of Croatia”. Available at http://www.usud.hr/default.aspx?Show=ustavni_zakon_o_ustavnom_sudu&m1=27&m2=49&Lang=en [last viewed 20.04.2015].
5. Rules of Procedure of the Constitutional Court of Belarus. Available at <http://www.kc.gov.by/ru/main.aspx?guid=21745> [last viewed 20.04.2015].
6. Rules of procedure of the Constitutional Court of the Republic of Macedonia. Available at <http://www.ustavensud.mk/domino/WEBSUD.nsf> [last viewed 20.04.2015].
7. Law “On the Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan”. Available at <http://ksrk.gov.kz/eng/norpb/ocons/> [last viewed 20.04.2015].
8. Law on the Federal Constitutional Court of Germany. Available at <http://www.iuscomp.org/gla/statutes/BVerfGG.htm> [last viewed 20.04.2015].

Case law

1. Decision of the RA Constitutional Court of 8 February 2011 DCC-936. Available at <http://concourt.am/english/decisions/common/pdf/936.pdf> [last viewed 20.04.2015].
2. Decision of the RA Constitutional Court DCC-943 of 25 February 2011. Available at <http://concourt.am/english/decisions/common/pdf/943.pdf> [last viewed 06.05.2015].

Law in the Spirit of our Age: Between Modernity and Postmodernity?

LLB, LL.M, PhD, PGCert, FBrHEA **Antonios E. Platsas**

Faculty of Law, HSE-National Research University, Moscow

Associate Professor of Comparative Law

E-mail: aplatsas@hse.ru

The paper examines the epistemic position of the subject of law *vis-à-vis* modernity, postmodernity and the related themes of modernism and postmodernism, taking Western jurisprudence as the analytical paradigm. Western jurisprudence is given a wider meaning, especially through the formalist devices thereof, as these have spread all over the globe in one way or another. Furthermore, inductive exemplification of the matter is achieved through referral to certain provisions of the Latvian Civil Code on the occasion of the presentation of this paper in the 73rd Scientific Conference of the University of Latvia in February 2015. Beyond this, drawing on wider theoretical matter from Western jurisprudence, the analysis concludes with a finding, which suggests that the epistemic position of law seems to maintain its largely modernist core still (albeit not without postmodernist challenge and/or benefit to the subject's modernist credentials).

Keywords: law, modernity, modernism, postmodernity, postmodernism, Western jurisprudence.

Content

1. <i>Introduction</i>	199
2. <i>Western Jurisprudence as our Analytical Paradigm</i>	199
3. <i>Modern vs Postmodern</i>	200
4. <i>Legal Modern vs Legal Postmodern</i>	204
5. <i>The Modernist Spirit of Latvia's Civil Law</i>	210
6. <i>Conclusion</i>	211
<i>Sources</i>	211
<i>Bibliography</i>	211
<i>Normative acts</i>	213
<i>France</i>	213
<i>Germany</i>	213
<i>Greece</i>	213
<i>Iceland</i>	213
<i>Latvia</i>	213
<i>USA</i>	213
<i>Case law</i>	213
<i>USA</i>	213

[Riggan]: 'That's just labels. Marginality... You kidding me? Sounds like you need penicillin to clear that up. That's a label. That's all labels. You just label everything. [...] You just... [...]. You know what this is? You even know what that is? You don't. You know why? Because you can't see this thing if you don't have to label it. You mistake all those little noises in your head for true knowledge.

[Tabitha]: Are you finished?

[Riggan]: 'No! I'm not finished! There's nothing here about technique! There's nothing in here about structure! There's nothing in here about intentions!'¹

1. Introduction

Lawyers would almost always show a preference to a world of rules over a world of chaos. A world of objectivity would almost invariably be preferred over a world of subjectivity.² Yet, even beyond law, most of us, in a choice between a world of chaos and a world of order, would probably aspire to a world of order. Yet, we all live in a rather chaotic world. The paper posits that law represents to this day the last bastion of modernity within theoretical disciplines, even if the postmodern challenge may be more real than apparent within the discipline. It is, therefore, the purpose of this paper to maintain that law still preserves its intellectual modernist core intact (albeit not without postmodern exception in the periphery of our subject).

The paper is divided into the following analytical segments: firstly, it addresses the question of modernity and postmodernity (taking into account the affiliated concepts of postmodernism and modernism); secondly, it critically evaluates certain paradigms of modern and postmodern manifestations of contemporary law (as the case may be); in the third part, it exemplifies the matter by taking the experience of the Latvian Civil Code into account and by offering the reader an inductive analysis as to the fact that our law in the West might still predominantly aspire to modernity rather than to postmodernity. Finally, in the concluding part of this analysis, the question as to whether law in the West presents itself as a largely modernist paradigm in its ideological fundamentals is briefly addressed.

2. Western Jurisprudence as our Analytical Paradigm

Western jurisprudence is chosen as the analytical paradigm of our analysis. Aside from the fact that Western law happens to be the leading legal paradigm in the world, this is also a choice, which has to do with the research interests of the author. So, too, one is reminded that the legal West has escaped the rather narrow confines of Europe's and North America's legal systems. The 'West' in legal terms (e.g., in the formal element of the matter) can, therefore, be said to include the

¹ *Birdman (Or the Unexpected Virtue of Ignorance)*, 2014.

² *Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2355.

formal structures of such jurisdictions as Japan,³ Israel,⁴ Russia,⁵ India⁶ and Turkey⁷ amongst other legal systems around the world. It is a different question, however, and, admittedly, one, which will not have to be addressed herein, whether or not the systems referred to above are wholly Western or not. The point remains: Western law has been embraced beyond the West and, as such, it is deemed appropriate that this will be our analytical guide herein for reasons of practicality.

3. Modern vs Postmodern

The analysis will initially proceed with an examination of the modern and the postmodern. The first remark to be made is that, whilst law is still a predominantly modernist realm, it is the ethos of postmodernism, which defines today's culture.⁸ A word of caution must be offered at this stage: modernity's 'death' might have been somewhat exaggerated with the advent of postmodernity.⁹ Beyond this, except for a clash of ideologies in the subject area (see the clash between modernity and postmodernity), there is also considerable rhetoric, which is otherwise not of a great significance. For better or worse, '[p]ostmodernism has been [...] tamed and safely integrated into the current social order'¹⁰. Furthermore, despite decisive victories of postmodernism in the theoretical disciplines (e.g., see the victories of postmodernism in literature studies, historical studies and social theory), the war between postmodernism and modernism has not been fully decided in the realm of law: law seems to remain on the modernist side of things. With these remarks in mind, one would wish to expound on the matter, that is, through examination of the themes of modernity, postmodernity, modernism and postmodernism in greater detail.

Modernity's beginnings are ambiguous. Yet, they are not all too uncertain. There are many candidates here; the most obvious nominees as to the conventional beginning of modernity are the following: the invention of the printing press by Gutenberg (1440), the fall of Constantinople to the Ottomans (1453), the Columbian discovery of America (1492), Luther's publication of his Ninety-Five Theses (1517) and the creation of the East Indian Company (1600) to state the historically obvious.

³ On Japanese law, see, e.g., *Harding, R. L., Platsas, A. E.* Japan as a Postmodern Legal Reality. *University of Miami International and Comparative Law Review*, 2013, 21 (1), pp. 1–30.

⁴ On Israeli law, see, e.g., *Platsas, A. E.* The Enigmatic but Unique Nature of the Israeli Legal System. *Potchefstroom Electronic Journal*, 2012, 15 (3), p. 17; reproduced as *Platsas, A. E.* The Enigmatic but Unique Nature of the Israeli Legal System. *European Journal of Comparative Law and Governance*, DOI 10.1163/22134514-45060, 2013. Available at http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2164253 [last viewed 27.03.2015].

⁵ On Russian law, see, e.g., *Maggs, P. B.* The Process of Codification in Russia: Lessons Learnt from the Uniform Commercial Code. *McGill Law Journal*, 1999, 44, p. 288, Maggs concentrating on the symbolic value of the Civil Code of the Russian Federation as a free-market economic constitution.

⁶ On Indian law, see, e.g., *Baxi, U.* The Colonialist Heritage (in: *Legrand, P., Munday, P.* (eds.). *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*. Cambridge University Press, 2003, pp. 53, 75). It is noted, that Baxi refers to Indian law's colonialist past and postcolonialist present in the wider context of comparative law.

⁷ On Turkish law, see, e.g., *Ansary, T., Wallace, D.* (eds.). *Introduction to Turkish Law*. 5th edition, Kluwer Law International, 2005, p. 9.

⁸ *Feldman, S. M.* An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2370.

⁹ *Lendino, T. M.* From *Rosenberger* to *Martinez*: Why the Rise of Hyper-Modernism is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, p. 699 (citing *Smith, J. K. A.* *Introducing Radical Orthodoxy: Mapping a Post-Secular Theology*. Baker Academic, 2004, pp. 31–32).

¹⁰ *Lizardo, O., Strana, M.* Postmodernism and Globalization. *ProtoSociology*, 2009, 26, p. 37.

Conventionally, we could therefore argue that modernity might have commenced sometime between the 15th and the 16th century.¹¹ Renaissance may be perceived as the beginning of modernity, the Age of Enlightenment being the age of maturity of modernity, modernity's movements operating and continuing to operate well into the 19th and the 20th century. Part and parcel of modernity's agenda have been 'cultural rationalization, nation-state formation, industrialization and democratization'.¹² This is the age of the fall of the old Gods.¹³ The pursuit for reason is the actual denominator of modernity. Reason is modernity's religion. Amoralism is its godparent. Actual religion is effectively sidelined. Thus, '[t]he separation of church and state is arguably the crown jewel of modernity's Enlightenment.¹⁴ God, if and when accepted, is a *rational*¹⁵ creator.¹⁶ Modernity, as an era, is, therefore, one, which is driven and characterised by the pursuit of perfect reason, a reason free from moralist considerations. However, the above operate in the sphere of the ideal abstract version of modernity.¹⁷ Beyond this, it is noted that one may nowadays speak of multiple modernities in addition to the fact that the perception of these modernities ought to be one, which gives recognition to the mixed and composite character thereof.¹⁸ It has been also observed that the plurality of modernities may, in turn, be a phenomenon, which is multilayered, thereby allowing different societies to preserve different elements of a shared transnational modernity.¹⁹ This reality does not exclude either convergence or overlap.²⁰ The latter make for an interesting thesis in that they give recognition to a plurality of modernities in addition to the recognition of a transnational modernity. As such, modernity as an abstract ideal seems to differ from the more practical manifestations of this era.

The analysis will now turn from modernity to the related concept of modernism. Modernism is, of course, the movement, which flourished within modernity.

¹¹ Others have supported the idea that modernity began already in the 6th century stretching into its second phase from about the 13th century only for a new period of modernity to commence in the late 18th century and still continuing: *Schabert, T.* A Note on Modernity. *Political Theory*, 1979, 7, p. 125. It is noted, however, that aside from the fact that this thesis omits from its analysis the European Dark Ages, it also omits postmodernity altogether. Patterson suggests that modernity commenced sometime between the 17th and 18th century: *Patterson, D.* From Postmodernity to Law and Truth. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 2003, 26, p. 50, citing *Toulmin, S.* *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*, The University of Chicago Press, 1990, pp. 198–201. Sabău argued recently in favour of a 16th to 17th century commencement of modernity: *Sabău, G.* Religion and Modernity. Instruments of Ideologizing the Religious Discourse. *Cogito Multidisciplinary Research Journal*, 2012, 4, p. 114.

¹² *Delanty, G.* The University and Modernity: A History of the Present (in: *Robins, K., Webster, F.* (eds.). *Virtual University?: Knowledge, Markets, and Management*. Oxford University Press, 2002, p. 39 as referred to in *Dam, S.* Unburdening the Constitution: What has the Indian Constitution Got to Do with Private Universities, Modernity and Nation-States? *Singapore Journal of Legal Studies*, 2006, p. 135.

¹³ E.g. 'Dead are all gods': *Del Caro, A., Pippin, R. B.* (eds.). *Nietzsche, Thus Spoke Zarathustra* (*Del Caro, A.* transl., Cambridge University Press, 2006), p. 59.

¹⁴ *Baker, H.* Competing Orthodoxies in the Public Square: Postmodernism's Effect on Church-State Separation. *Journal of Law and Religion*, 2004–2005, 20, p. 99.

¹⁵ Emphasis added.

¹⁶ *Baker, H.* Competing Orthodoxies in the Public Square: Postmodernism's Effect on Church-State Separation. *Journal of Law and Religion*, 2004–2005, 20, p. 99.

¹⁷ *Nederveen Pieterse, J.* Multipolarity Means Thinking Plural: Modernities. *ProtoSociology*, 2009, 26, pp. 21–25.

¹⁸ *Ibid.*

¹⁹ *Ibid.*, pp. 25–27.

²⁰ *Ibid.*, p. 25.

Modernist projects are lesser movements, which emanated from and within modernity. Intellectual epistemic escorts to modernism are rationalism, objectivism, individualism, economic liberalism, capitalism and constitutionalism. The embracing nature of modernism, such a nature being denominated by the pursuit of reason, meant that there has been a certain wide range of schools of thought, which can be incorporated therein. Communism is a modernist creation. So is economic liberalism. Marxism is a modernist creation. So is early capitalism (as opposed to the late capitalism of postmodernism). Yet, even at the level of individual scholars, there have been personalities, which embraced a skeptical version of modernism based on the firm belief that the rediscovery of tradition could result in uncovering and the preservation of certain positive aspects of the past.²¹ In this sense, the example of Arendt could be seen as a rather illustrative example of a critical modernist.²² Other than that, modernism opposed traditional religion. Take for instance, Nietzsche, one of the fathers of modernist postmodernism.²³ A world of darkness²⁴ on the death of the old Gods but also a world of light²⁵ is what the dawn of a new modernism signified according to him. In any case, modernism came with the death of the old and with a certain degree of optimism for the abilities of the human being. Universities embraced modernism. Modernism seems to have been close to everywhere in Academy.

Let us now briefly turn to postmodernity. Overall, postmodernity has effectively grown in the 20th century. It coincides with the rise of the working classes around the world,²⁶ this being the era, which signified also the rise of consumerism. In addition, postmodernity may be perceived to be the era of nihilism. The era of postmodernity is one, which came with a culture of images²⁷ (as opposed to the culture of reason represented by the various modernities). Areason is the religion of postmodernity.

Modernity's relationship with postmodernity is particularly complex. It should suffice here to mention that there can be three (3) perceptions of the matter: the first, modernity is the predecessor of postmodernity (linearity thesis), the second, modernity is the flip-side of postmodernity and *vice-versa* (Janus face thesis) and the third, postmodernity is nothing but a radicalised²⁸ form of modernity (intensification thesis). In any case, the two concepts seem to be intertwined in that they centre in or move out from the same theoretical core; as Baker put it: "[i]f modernity is a dandelion with willowy fibers clustered around a fixed center (such as God or reason), postmodernity is the same dandelion having been blown

²¹ Antaki, M. The Critical Modernism of Hannah Arendt. *Theoretical Inquiries in Law*, 2007, 8, p. 275.

²² Ibid., p. 251.

²³ E.g., Pippin, R. B. Nietzsche and the Origin of the Idea of Modernism. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 1983, 26, p. 151; Gooding-Williams, R. Nietzsche's Pursuit of Modernism *New German Critique*, 1987, No. 41, p. 95.

²⁴ Fitzpatrick, P. Legal Theology: Law, Modernity and the Sacred. *Seattle University Law Review*, 2008–2009, 32, p. 338, citing Williams, B. (ed.). Nietzsche, *The Gay Science* (Nauckhofftr, J. Cambridge University Press, 2001, p. 199).

²⁵ Ibid.

²⁶ Toynbee, A. *A Study of History*. Vol. 8, Oxford University Press, 1954, p. 338.

²⁷ Ciochină, R. Communicating Postmodernity. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2013, 5, p. 939.

²⁸ Lendino, T. M. From Rosenberger to Martinez: Why the Rise of Hyper-Modernity is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, p. 708.

by a sudden gust of wind.”²⁹ However, there are stark differences between these two worlds. The discipline of architecture is perhaps the discipline wherein the differences between modernity and postmodernity are most apparent. Thus, one could draw an analogy and claim that the divergence between modernist architecture (see, e.g., the *Narkomfin* building in Moscow) and postmodernist architecture (see, e.g., the Guggenheim Museum in Bilbao) are the clearest examples of these largely divergent worlds. These divergences are echoed in theory, too. After all, reason and areason are readily apparent in the relevant theoretical discourses (as they are in postmodern and modern architecture).

Postmodernism is, of course, the very manifestation of postmodernity. If postmodernity is the era of aggressive epistemic pessimism and deconstructionism, postmodernism is aggressive epistemic pessimism and deconstructionism. As an epistemic term, we seem to first come across the word ‘postmodernism’ in the 1930s.³⁰ Naturally, this phenomenon is nowhere near uniform or coherent:³¹ it has actually come to mean so many different things to so many different people that it may well mean almost anything to almost anyone. Nor its subdivisions, endemically found around the world, come with any degree of uniformity: the British, the French, the American and the German traditions of postmodern social theory are not quite exactly identical.³² However, there seem to be two facets of postmodernism: the ideological facet and the cultural facet. These two facets feed into one another. Postmodernism opposes the West.³³ This is a movement, which emanated from the political left only to be embraced by the extreme political right. Postmodernism is, for instance, incorporative of fascism (even though the latter is not a synonym to the former). Nonetheless, the fascist ideals of social constructivism, cultural determinism and moral relativism are all in principle compatible with postmodernism. Thus, political postmodernism acts as a sort of peculiar political alliance of frustrated nihilist deconstructionist left-wingers and traditionalist neo-fascist right-wingers in that the former aspire to critique for the sake of critique, whilst the latter wish to constantly take advantage of postmodernism’s sophistic agenda. Intellectual epistemic escorts to postmodernism are nihilism, deconstructionism, consumerism, materialism, relativism and simulationism. Theoretical disciplines suffered (or benefited depending on one’s perspective) the most from the rise of postmodernism. The typical example here is that of the discipline of history: according to postmodernism there is no such thing as a single version of history, as historical meaning has always been “unstable,

²⁹ Baker, H. Competing Orthodoxies in the Public Square: Postmodernism’s Effect on Church-State Separation. *Journal of Law and Religion*, 2004–2005, 20, p. 101.

³⁰ Anderson, P. The Origins of Postmodernity (verso 1998) p. 4, stating that it was Federico de Onis, who seems to have been the first person to have used the term of postmodernism in 1934 in his *Antología de la Poesía Española e Hispanoamericana* (1882–1932).

³¹ Murphy, T. Postmodernism: Legal Theory, Legal Education and the Future. *International Journal of the Legal Profession*, 2000, 7, p. 363.

³² Lizardo, O., Strana, M. Postmodernism and Globalization. *ProtoSociology*, 2009, 26, pp. 38–60.

³³ Moran, J. P. Postmodernism’s Misguided Place in Legal Scholarship: Chaos Theory, Deconstruction, and Some Insights from Thomas Pynchon’s Fiction. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 1997–1998, p. 159; Caudill, D. S. Arthur M. Goldberg Family Chair Lecture: Augustine and Calvin: Post-Modernism and Pluralism. *Villanova Law Review*, 2006, 51, p. 300; Cf. Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2357.

contextual, relational, and provisional”.³⁴ Accordingly, a political ‘spin doctor’ would not differ much from a postmodern historian, as for postmodernism there are several different versions of history: thus, postmodernism has simply opened Pandora’s Box in the theoretical disciplines. To exemplify this, in the field of aesthetics, for instance, postmodernism, whilst not being a synonym term to kitsch, makes allowance for kitsch as a form of art. A wide number of disciplines today are affected by postmodernism. Postmodernism is everywhere.

Indeed, the clash between the forces of modernism and postmodernism has to do with the very preservation or demolition of the icon of perfect order and reason, which characterised modernity. The iconophiles (the modernists) wish to preserve this icon. The iconoclasts (the postmodernists) wish to destroy this image of the world. An excellent point previously raised is that we have now reached the stage wherein globalisation and postmodernism are indistinguishable from one another.³⁵ However, there is a continuity between modernist and postmodernism: *freedom*.³⁶ It is just that freedom for the modernists is one based on reason, whilst freedom for the postmodernists is based on tolerance and pluralism.

4. Legal Modern vs Legal Postmodern

Law remains modernist in its fundamental core. The most serious challenge to the modernist credentials of law to date has emanated from the critical legal studies movement (and, to a lesser extent from post-colonialist rhetoric and discourses). Beyond this, in the Western world, it is probably the French legal system, which seems to aspire to the greatest of extents to the very idea of legal modernity (see e.g. the trust of the Revolutionary Regime in law’s self-sufficient effectiveness to the point that French judges were effectively forbidden to interpret the law through the *référé législatif* in 1790 and for a certain period of time;³⁷ the double package of secularist legislation in 2004³⁸ and 2010³⁹ on the banning of religious symbols and the banning of concealment of the face, respectively, in addition to the 1905 Law on the Separation of Church from State⁴⁰). Thus, it is France, through the medium of secularism, which amongst Western legal systems comes closest to the truths of legal modernity. Let us be permitted to propose that the legal secularism of France is a pro-active one; consequently, one would observe an active adherence of legal France to modernism (as opposed to the passive sort of adherence to the movement, which one might be able to identify in other Western legal systems). Yet, quite remarkably, it is also France – the country, where ideological postmodernism seems to have flourished the most. Germany, on the other hand, seems to have reverted to legal modernity with the fall of the Nazi regime, having recognised its postmodern

³⁴ Ciochină, R. Communicating Postmodernity. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2013, 5, p. 933.

³⁵ Lizardo, O., Strana, M. Postmodernism and Globalization. *ProtoSociology*, 2009, 26, p. 61.

³⁶ Lendino, T. M. In Rosenberger to Martinez: Why the Rise of Hyper-Modernism is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, p. 708.

³⁷ Fitzpatrick, P. “What Are the Gods to Us Now?”: Secular Theology and the Modernity of Law. *Theoretical Inquiries in Law*, 2007, 8, pp. 165–166, citing Stone, J. *Legal System and Lawyers’ Reasonings*. Stanford University Press, 1967, p. 213. Cf. the *référé législatif* in 1790 with Article 4 of the French Civil Code 1804.

³⁸ Loi n° 2004-228 of 15 March 2004.

³⁹ Loi n° 2010-1192 of 11 October 2010.

⁴⁰ Loi of 9 December 1905.

legal past.⁴¹ Moving on with our analysis into the wider legal West, we also observe that the rise of modernity in the Western legal sphere signified the full integration of individuality in human affairs: to be more precise, modernity first gave full regard to individuality as part and parcel of the human condition.⁴² Individuality was, of course, recognised before modernity but modernity has integrated within its ideological fundamentals the respect for the individual.⁴³ Legal modernity was and still is anthropocentric. It has achieved the re-alignment of humanity's axis from theocentrism to anthropocentrism. In legal modernity, the individual remains the centre of one's analysis.

Perhaps an attempt to define legal modernity could be reduced into the following: modernity is the era, which seeks to achieve freedom for the individual through reason. Reason liberates. Freedom is the ultimate call of modernity in that the legal subject acts (or is expected to act) on reason. So are the very laws of the respective subjects of modernity. Modernist law, based on reason, guarantees the freedom of the subjects to such a law. As Coyle has remarked: "[I]aw is then the essence of *laissez faire*, in that it operates to protect the fabric of tradition and habit from the forces of modification and rule [..]."⁴⁴ Legal modernity's individuals are given full recognition of their civil and human rights. Yet, the man of modernity is not simply a man seeking freedom, based on legal reason. The modernist person is also a *homo economicus*, a rational unit in the sphere of economics. Accordingly, as in classical economics, the specific benefit of the individual, in modernist law, must amount to the overall benefit of individuals, these being the recipients as well as the authors of such a law.

The legal West is predominantly modernist. The following nouns seem to this day to define most of the things we do in law in the West: secularism, formalism, legalism, rationalism, positivism. Pretending otherwise should not lead us to any valid observations. Accordingly, one cannot pretend that in the West any given religious dogma signifies the law (even if this statement comes with certain qualifications in countries wherein God or a certain religious dogma are recognised a certain spiritual primacy⁴⁵). In *Christian Legal Society v Martinez*,⁴⁶ for instance, the US Supreme Court rejected the position of an American university student organisation effectively excluding homosexual students from membership, as such students would not necessarily subscribe to the student organisation's 'Statement of Beliefs', thereby refraining from certain proscribed behaviour. Furthermore, the position of the student organisation was against the university's rules of non-exclusion in matters of the kind. The Supreme Court found itself having to choose between two offspring of modernity: secularism and classic liberalism. Refraining from the classic liberal position,⁴⁷ the court preferred a more regulated analytical model of liberalism, despite the fact that it rejected the idea that the particular organisation was excluding university students based on sexual orientation *per se*,

⁴¹ Lizardo, O., Strana, M. Postmodernism and Globalization. *ProtoSociology*, 2009, 26, p. 46.

⁴² Coyle, S. Legalism and Modernity. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 2010, 35, p. 58.

⁴³ *Ibid.*

⁴⁴ Coyle, S. Legalism and Modernity. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 2010, 35, p. 80.

⁴⁵ References to divinity and/or a prevalent religion are clearly made e.g. in the Preamble to the German Basic Law, in the Quasi-Preamble to the Greek Constitution (as well as Article 3 thereof), in Article 62 of the Icelandic Constitution, and so on, and so forth.

⁴⁶ 561 U.S. 661 (2010).

⁴⁷ Lendino, T. M. From Rosenberger to Martinez: Why the Rise of Hyper-Modernity is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, p. 720.

when the organisation in question actually and indirectly did so by promoting the idea of freedom of religion. Thus, taking a highly secularist (as opposed to a classically liberal) approach, the court found that the particular organisation could not exclude students who would not follow its statement of beliefs. It was also concluded, that the university's non-exclusionary rules did not go against the letter and the spirit of the First Amendment to the US Constitution. Taking what one would call a hypermodernist approach in the matter,⁴⁸ the US Supreme Court effectively endorsed and accepted a secularist position, which would actually proceed as far as disallowing a Christian youth club to operate the way they wished in matters relating to the ethos of their organisation. However, even Constitutions, which give primacy to a given religion or give recognition to the divine, ensure that freedom of religion remains an absolute fundamental.⁴⁹ In relation to this point, one could not deny either the fact that in the West the influence of legal modernism has resulted in constitutionalism becoming a sort of a new religion in legal terms. Nor could one deny that the rule of law in the West seems to operate "on positivist assumptions about the certain and objective application of legal rules [...]"⁵⁰ Close to the West's affection and fidelity to constitutionalism and positivism, legalism, too, has been, within the modern imagination, as Coyle notes, "a means of comprehending the predicament and actions of the individual."⁵¹ Nevertheless, observation points also to the circumstance that, even in Western law, postmodernist discourses become ever more prevalent, if not more relevant.

Beyond this, despite the fact that the analysis concentrates on the realities of the West, it has to be stressed that beyond the West the situation is even more complex. Hence, it would seem that a number of Asian and African legal systems operate closer to the postmodern legal circle despite the formal modernist structures thereof. Take, for instance, India. A highly modernist legal elite and profession there are at odds with a predominantly Hindu-law aspiring society (especially beyond the urban and legal centres of India). Indian law must, therefore, result in a postmodern legal reality as a whole, despite its modernist outlook in formal legal terms.

Moreover, the connotations of legal postmodernism might be greater than what one might consider them to be. Legal rhetoric aside, the legal postmodern has now entered the legal modern. It is as if the core of modernity somewhat erodes in the face of postmodern legal practice. For example, private-public partnerships, which otherwise signify a break-away from the modernist division of law between public law and private spheres, or, more interestingly, the precautionary principle⁵² in Europe and the USA and, of course, legal phenomena such as the very diminution of the welfare state:⁵³ these seem to be postmodernist twists in our predominantly modernist Western and Western-oriented law. Postmodernism opposes the distinction between the public and the private sphere as 'incoherent

⁴⁸ *Lendino, T. M.* From Rosenberger to Martinez: Why the Rise of Hyper-Modernism is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, p. 699.

⁴⁹ E.g., Art 1 of the French Constitution; Arts 3 and 4 of the German Basic Law; Art 13 of the Greek Constitution; Arts 63, 64 and 65 of the Icelandic Constitution and First Amendment to the US Constitution.

⁵⁰ *Manderson, D.* Modernism, Polarity, and the Rule of Law. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 2010, 24, pp. 477–478.

⁵¹ *Coyle, S.* Legalism and Modernity. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 2010, 35, p. 58.

⁵² *Bergkamp, L., Kogan, L.* Trade, the Precautionary Principle, and Post-Modern Regulatory Process: Regulatory Convergence in the Transatlantic Trade and Investment Partnership. *European Journal of Risk Regulation*, 2013, (4), pp. 499, 501.

⁵³ *Edgeworth, B.* Law, Modernity, Postmodernity (*Ashgate*, 2003), p. 134.

and destructive',⁵⁴ as it opposes and threatens the pure application of the rule of law.⁵⁵ This new legal world of hybrid models departing from purism comes close to the postmodern legal paradigm. Aside from the above practical examples, the ideological division of legal postmodernism and legal modernism can be exposed in a figure such as the following one:

Legal Modernism	Legal Postmodernism
Order	Disorder
System	Chaos
Discipline	Lack of Discipline
Verticality	Lack of Verticality
Horizontality	Lack of Horizontality
Perfect Lines	Absence of Lines
Reason	Areason
Purism	Hybridism

Figure

On the other hand, despite the fact that the episteme of law still seems to largely resist the postmodern, theoretical postmodernism has much to offer in law. Almost any lawyer would actually be able to suggest that, to perfect one's vocation, or indeed one's thesis, one needs a Devil's advocate. Our Devil's advocate in modernist law is nothing else but postmodernism. Many of the things that frustrate us in law, are actually readily revealed to us by the legal postmoderns. As always, in law (as in life) one ought to attempt to seek positivity within negativity. Suppose then, that postmodernism represents nothing but 'the mother of all evil' in our modernist subject, law, ought we to proceed in our analysis by discarding all postmodernist discourses as devoid of any substance? Ought we to close our eyes to the variable interpretations, which postmodernism may offer to the effect of the re-invigoration of certain segments of our – again – largely modernist subject? It is opined that postmodernism has much to offer to our subject but not necessarily for the reasons, which legal postmoderns themselves readily offer. Rather the benefit of postmodernism may arise out of the fact that the postmodern dissenters to modernist legal orthodoxy must be offered the benefit of the doubt in order for them to actually identify the flaws of modernism. Our postmodern legal colleagues must, therefore, be offered the benefit of epistemic doubt for the benefit of the episteme of law. It is also posited that there are, in such a multifarious movement as legal postmodernism, a more beneficial high postmodernist stream and a less beneficial low postmodernist stream. The latter is probably of little use to any of us in law, as it is outright nihilist in its fundamentals. However, the former might actually prove quite beneficial in that it is more skeptical to the legal modernist thesis, which, arguably, is not quite exactly a flawless one (to put it mildly). For instance, one of

⁵⁴ *McConnell, M. W.* "God is Dead and We Have Killed Him!": Freedom of Religion in the Post-modern Age. *Brigham Young University Law Review*, 1993, p. 183.

⁵⁵ *Manderson, D.* Modernism, Polarity, and the Rule of Law. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 2012, 24, p. 481 (citing *Tamanaha, B.* Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law. Cambridge University Press, 2006, p. 236).

the major drawbacks of Western-driven modernity, which the postmodern thesis seems to identify, has been the fact that Western narratives relating to a linear sense of modernity have been guilty of neglecting non-Western ethos.⁵⁶ At this point, one notes Feldman's division of postmodernism into meta-modernism and anti-modernism.⁵⁷ Such a division comes close to our division between high and low postmodernism respectively, but actually fails to address the importance of these two versions of the postmodern movement in practical terms. Perhaps Feldman's affection to postmodernism would not allow him to discard the antimodernist sub-division thereof as rather superfluous and peculiar, even though he admits that the particular branch of postmodernism is radically relativistic,⁵⁸ it causing 'the ire of so many modernist critics'.⁵⁹ Despite this, one is of the view that the frank points of legal postmodern discourses might actually improve the flaws of legal modernism. The critiques of high postmodernism against modernism may actually be re-invigorating to modernist law.

It is noted, however, that postmodern colleagues often blur their vision with certain 'pomobabble'⁶⁰ (to use a rather postmodern legal term), whilst at other times their viewpoints are nothing but deconstructionist.⁶¹ These are by far the two greatest academic sins committed by postmodernists and legal postmodernists alike. However, as stated, it is important for legal scholars to constructively use certain of postmodernism's arguments. The typical example here would be the so-called 'anti-humanist' spirit of legal postmodernism.⁶² As Murphy reminds us, legal postmodernists generally reject the idea of universal human rights or the human values behind the idea of liberalism.⁶³ It will not be argued herein whether universal human rights are a fact of life or not. Nor will it be argued whether relativist and culturalist understandings of human rights law present us with a superior form of legal analysis in the subject area. The question here would be whether the epistemic pessimism of legal postmodernism has defined the subject of law, e.g., in human rights law. One is of the view that, whilst human rights discourses relating to relativism and universalism are certainly part and parcel of academic law discourses,⁶⁴ the pessimistic spirit of legal postmodernists in the area

⁵⁶ Singh, P. Colonised's Madness, Colonisers' Modernity and International Law: Mythological Materialism in the East-West Telos. *Journal of East Asia and International Law*, 2010, 3, p. 89.

⁵⁷ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, pp. 2373–2374.

⁵⁸ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, pp. 2373–2374.

⁵⁹ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2374.

⁶⁰ For an intriguing analysis in the matter, see: Arrow, D. W. Pomobabble: Postmodern Newspeak and Constitutional "Meaning" for the Uninitiated. *Michigan Law Review*, 1997–1998, 96, p. 461; also, Dibadj, R. Postmodernism, Representation, Law. *University of Hawai'i Law Review*, 2006–2007, 29, pp. 383–386.

⁶¹ Patterson, D. From Postmodernity to Law and Truth. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 2003, 26, p. 64; Dibadj, R. Postmodernism, Representation, Law. *University of Hawai'i Law Review*, 2006–2007, 29, pp. 386–389.

⁶² Murphy, T. Postmodernism: Legal Theory, Legal Education and the Future. *International Journal of the Legal Profession*, 2000, 7, p. 367.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ E.g., Maduagwu, M. O. Ethical Relativism Versus Human Rights. International Progress Organization/Third World Centre for Research and Publishing, 1987; Dundes Renteln, A. International Human Rights: Universalism versus Relativism. Sage Publications, 1990; Corradetti, C. Relativism and Human Rights: A Theory of Pluralistic Universalism. Springer, 2009.

has not quite exactly defined human rights law analyses. Academic law thrives on critical viewpoints but not necessarily on nihilistic deconstructionism. Thus, while full recognition is afforded to postmodern narratives and discourses in law, these do not seem to have had considerable impact on the subject. Of concern in postmodern legal rhetoric is the fact that in the name of postmodernism a new reality might be presented as an ideal reality.⁶⁵ On the other hand, whilst the author would not necessarily come to the defense of postmodern discourses, it is noted that the wide-ranging nature of the postmodernist movement may have been used to justify that, which cannot be reasonably justified. Equally, legal postmodernism seems to have been used as a sort of academic scapegoat by its opponents. Is it also noted that legal postmodern scholars do not necessarily wish to permanently reverse privileging in given matters;⁶⁶ instead it has been suggested that their efforts are geared towards identifying and pinpointing the very 'instability and contingency of the usual privileging'.⁶⁷ Arguably, this manifestation of postmodernism relates to what has been taxonomised herein as high postmodernism. This being the case, one can only presume that the close-to-endemic opposition of modernist scholars to legal postmodernism has to do with the shortfalls of low postmodernism, which caused considerable harm not only to the subject of law but also to high postmodernism itself. High legal postmodernism has clearly been a victim of low legal postmodernism.

Furthermore, the demarcation between legal modernity and legal postmodernity (indeed the demarcation between legal modernism and legal postmodernism) is not always clear. Take, for instance, Feldman's claim that 'postmodernists argue that normative scholarship is misleadingly out-of-touch with social reality'.⁶⁸ One does not have to be a postmodern though to argue the very same thing. Tons of ink have been spent in legal academia ever since, and all because of the rise of legal modernism in arguing and proving the same point. One does not, therefore, need to be a postmodern scholar to criticise the shortfalls of normative scholarship. Thus, one of the main issues in postmodern legal discourse is that legal postmoderns often enter the intellectual fields of others only for them to claim these fields as their own. Academic trespassing might be then another obvious shortfall of legal postmodernism. In addition, whilst it would be fair to state that postmoderns are not the only ones to criticise the shortfalls of normative scholarship, misunderstandings occur because of the epistemic positioning of legal postmodernism in the discipline.

The divisions between legal moderns and legal postmoderns run deep in any case. Take, for example, the binary type of thinking of moderns as compared to the abinary type of thinking of postmoderns. In a legal area, according to legal modernism, there will be either objective knowledge or subjective knowledge. The postmoderns proceed beyond objectivity and subjectivity, while the moderns imply

⁶⁵ Murphy, T. Postmodernism: Legal Theory, Legal Education and the Future. *International Journal of the Legal Profession*, 2007, 7, p. 370.

⁶⁶ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2355, citing Balkin, J. M. Deconstructive Practice and Legal Theory. *Yale Law Journal*, 1987, 96, p. 743.

⁶⁷ Ibid.

⁶⁸ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, p. 2360.

that postmodernism is a subjective relativistic school of thought.⁶⁹ Yet, most of our law is about the clash of objectivity and subjectivity (the preference being for the former). Let us take any civil code around the world as our example. Whereas civil codes often come with legal tests using legal objectivity and legal subjectivity in an interchangeable fashion, their coherent whole, their systematic ordering as well as their consolidated legal framework amount to highly modernist creations. Is it not the case then, that codes are about consolidating that which was otherwise and previously fragmented? Is it not a fact of life, that codes attempt to bring order into a given chaos (despite their shortfalls, which become apparent after codification process)?

5. The Modernist Spirit of Latvia's Civil Law

The analysis will attempt to offer a number of examples *vis-à-vis* modernist credentials of Western law through the Latvian Civil Code (LCC). The author is aware of the dangers of inductive exemplification through a given codified text in a given Western legal system but the use of the LCC is made on a purely indicative basis. Nonetheless, the LCC is an interesting civil law text when it comes to the furtherance of many of the points raised herein. The history of the Latvian Civil Code, for instance, brings us directly back to the 19th and 20th centuries (these being otherwise the centuries, when the modernist spirit of codification has been only strengthened). As a brief historical note, we shall mention here that the Civil Law of Latvia of 1937, effectively, drew material from the Local Law Collection of the Baltic Provinces of the Russian Empire of 1864 initially.⁷⁰ However, because of Friedrich Georg von Bunge's role in the drafting of the Local Collection of the Baltic Provinces, the Civil Law of Latvia falls in the wider German circle of jurisprudence.⁷¹ As such, it is noted that the Latvian Civil Code comes close to the German BGB of 1900,⁷² the latter being one of the clearest examples of legal modernity in that this has been and still is a code, which is based on rationalism, technicality and abstraction. Beyond this, efforts to directly or indirectly update the Latvian Civil Code occurred in 1997, 2007 and 2014.

One readily identifies the following indicative provisions of the Latvian Civil Code as highly modernist ones: Arts 1, 5, 1403, 1404, 1482. Of course, the list is not intended to be exhaustive. Thus, the examples used are presented on an indicative basis. The first example is Art 1 LCC. This inserts good faith into the Code. That, of course, makes for a conscious choice for all civil matters to be ultimately *reasoned* under the notion of good faith (especially in the absence of a specific provision for matters, which the code may not have foreseen). Art 5 LCC is an interesting one, too, in that the rather abstract notions of 'justice' and 'general principles of law' used in the provision become relevant in practical matters. Again, the LCC asks from the person applying it to *rationalize* in given matters by following certain principles of law. Abstract as these principles may be in the first instance, they actually enable the judge to move beyond the strict letter of the civil code. Finally, in a display of perfect

⁶⁹ Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, pp. 2366–2367.

⁷⁰ Torgans, K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. *Juridica International*, 2008, p. 137.

⁷¹ Ibid.

⁷² Torgans, K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. *Juridica International*, 2008, p. 137.

rationalism, Arts 1403 and 1404 LCC inform us that lawful transactions are based on lawful relations, whilst matters of the kind must be driven by intent and form. Formalism is further stressed in Art 1482 LCC, the provision requiring transactions to be evidence in writing. As stated, these examples have been offered on an indicative basis. At this point, it is further submitted, however, that the majority of civil codes around the world are ultimately governed by the modernist spirit of rationalism, just like LCC is, even though it is understood that different civil codes come with various structures and different degrees of systematisation.

6. Conclusion

To conclude, very much like Riggan's call for structure and technique to his play's critic, law to this day seems to still largely aspire to the calls of legal modernity: system, order, discipline, structure, reason, positivism, legalism, formalism and secularism. The LCC is indicative of the prevalent modernist spirit of Western law, even though the identification of directly modernist provision might be the subject of more extensive research in a number of jurisdictions in the future. Furthermore, it has been opined that law remains faithful to modernism, thus still operating in modernity. Nonetheless, the author would wish to maintain that law's adherence to the modernist paradigm is not without a challenge. In a sense, the very legal realist movement, thereafter the movement of critical legal studies, indirectly – the law and economics movement, and, of course, post-colonialist discourses are all in one way or another either predecessors of legal postmodernism (as in the case of legal realism) or auxiliary intellectual forces to legal postmodernism (as in the case of critical legal studies, law and economics and post-colonialist discourses).⁷³ In a theoretical discipline such as law, these postmodernist forces of apparent negativity are ultimately nothing but positive forces for the discipline. Accordingly, it is one of the great paradoxes of the discipline that certain of the most outspoken negative streams of academic law result in the strengthening and perfecting of our subject, modernist law.

Sources

Bibliography

1. *Birdman (Or the Unexpected Virtue of Ignorance)*, 2014.
2. Anderson, P. *The Origins of Postmodernity*. Verso, 1998. 4, ISBN: 1-85984-222-4 citing Federico de Onis, *Antología de la Poesía Española e Hispanoamericana (1882–1932)*.
3. Ansay, T., Wallace, D. (eds.). *Introduction to Turkish Law* (5th edition). Kluwer Law International, 2005, ISBN: 90 411 23164, p. 9.
4. Antaki, M. The Critical Modernism of Hannah Arendt. *Theoretical Inquiries in Law*, 2007, 8, ISSN: 1565-3404, pp. 251, 275.
5. Arrow, D. W. Pomobabble: Postmodern Newspeak and Constitutional “Meaning” for the Uninitiated. *Michigan Law Review*, 1997–1998, 96, ISSN 0026-2234, p. 461.
6. Balkin, J. M. Deconstructive Practice and Legal Theory. *Yale Law Journal*, 1987, 96, ISSN: 0044-0094, p. 743.
7. Baker, H. Competing Orthodoxies in the Public Square: Postmodernism's Effect on Church-State Separation. *Journal of Law and Religion*, 2004–2005, 20, ISSN: 2047-0770, pp. 99, 101.
8. Baxi, U. The Colonialist Heritage in Legrand, P., Munday, P. (eds.). *Comparative Legal Studies: Traditions and Transitions*. Cambridge University Press, 2003, ISBN: 0 521 81811 7, pp. 53, 75.

⁷³ E.g., Dibadj, R. Postmodernism, Representation, Law. *University of Hawai'i Law Review*, 2006–2007, 29, pp. 407–408.

9. Bergkamp, L., Kogan, L. Trade, the Precautionary Principle, and Post-Modern Regulatory Process: Regulatory Convergence in the Transatlantic Trade and Investment Partnership. *European Journal of Risk Regulation*, 2013, (4), ISSN: 1867-299X, pp. 499, 501.
10. Caudill, D. S. Arthur M. Goldberg Family Chair Lecture: Augustine and Calvin: Post-Modernism and Pluralism. *Villanova Law Review*, 2006, 51, ISSN: 0042-6229, p. 300,
11. Ciochină, R. Communicating Postmodernity. *Contemporary Readings in Law and Social Justice*, 2013, 5, ISSN (printed): 1948-9137, e-ISSN: 2162-27, pp. 933, 939.
12. Corradetti, C. Relativism and Human Rights: A Theory of Pluralistic Universalism. Springer, 2009, ISBN: 978-1402099854.
13. Coyle, S. Legalism and Modernity. *Australian Journal of Legal Philosophy*, 2010, 35, ISSN: 1440-4982, pp. 58, 80.
14. Del Caro, A., Pippin, R. B. (eds.). *Nietzsche, Thus Spoke Zarathustra* (Del Caro, A. tr). Cambridge University Press, 2006, ISBN: 9780521602617, p. 59.
15. Delanty, G. The University and Modernity: A History of the Present. In: *Robins, K., Webster, F. (eds.). Virtual University?: Knowledge, Markets, and Management*. Oxford University Press, 2002, p. 39, as referred to in *Dam, S. Unburdening the Constitution: What has the Indian Constitution Got to Do with Private Universities, Modernity and Nation-States? Singapore Journal of Legal Studies*, 2006, ISSN: 0218-217, p. 135.
16. Dibadj, R. Postmodernism, Representation, Law. *University of Hawai'i Law Review*, 2006–2007, 29, ISSN: 0271-9835, pp. 383–386, 407–408.
17. Dundes Renteln, A. International Human Rights: Universalism versus Relativism. Sage Publications, 1990, ISBN: 9780803935051.
18. Edgeworth, B. Law, Modernity, Postmodernity. *Ashgate*, 2003, ISBN: 978-1840140095, p. 134.
19. Feldman, S. M. An Arrow to the Heart: The Love and Death of Postmodern Legal Scholarship. *Vanderbilt Law Review*, 2001, 54, ISSN: 0042-2533, pp. 2355, 2357, 2360, 2366–2367, 2370, 2373–2374.
20. Fitzpatrick, P. Legal Theology: Law, Modernity and the Sacred. *Seattle University Law Review*, 2008–2009, 32, ISSN: 1078-1927, pp. 338, 339, citing *Williams, B. (ed.). Nietzsche, The Gay Science (Nauckhoffr, J.)* Cambridge University Press, 2001, p. 199.
21. Fitzpatrick, P. "What Are the Gods to Us Now?": Secular Theology and the Modernity of Law. *Theoretical Inquiries in Law*, 2007, 8, ISSN: 1565-3404, pp. 65–166, citing *Stone, J. Legal System and Lawyers' Reasonings*. Stanford University Press, 1967, p. 213.
22. Gooding-Williams, R. Nietzsche's Pursuit of Modernism. *New German Critique*, 1987, No. 41, ISSN: 0094-033X, p. 95.
23. Harding, R. L., Platsas, A. E. Japan as a Postmodern Legal Reality. *University of Miami International and Comparative Law Review*, 2013, 21 (1), ISSN: 1551-3289, pp. 1–30.
24. Lendino, T. M. From Rosenberger to Martinez: Why the Rise of Hyper-Modernism is a Bad Thing for Religious Freedom. *Campbell Law Review*, 2010–2011, 33, ISSN: 0198-8174, p. 699, citing *Smith, J. K. A. Introducing Radical Orthodoxy: Mapping a Post-Secular Theology*. Baker Academic, 2004, pp. 31–32, 708, 709, 722.
25. Lizardo, O., Strana, M. Postmodernism and Globalization. *ProtoSociology*, 2009, 26, ISSN: 1611-1281, pp. 37, 46, 38–60, 61.
26. Maduagwu, M. O. Ethical Relativism versus Human Rights. International Progress Organization/ Third World Centre for Research and Publishing, 1987. ISBN: 9780861990245.
27. Manderson, D. Modernism, Polarity, and the Rule of Law. *Yale Journal of Law & the Humanities*, 2012, 24, ISSN: 1041-6374, pp. 477–478, 481, citing *Tamanaha, B. Law as a Means to an End: Threat to the Rule of Law*. Cambridge University Press, 2006, p. 236.
28. Maggs, P. B. The Process of Codification in Russia: Lessons Learnt from the Uniform Commercial Code. *McGill Law Journal*, 1999, 44, p. 288, ISSN: 0024-9041.
29. McConnell, M. W. "God is Dead and We Have Killed Him!": Freedom of Religion in the Post-modern Age. *Brigham Young University Law Review*, 1993, ISSN: 0360-151X, p. 183.
30. Moran, J. P. Postmodernism's Misguided Place in Legal Scholarship: Chaos Theory, Deconstruction, and Some Insights from Thomas Pynchon's Fiction. *Southern California Interdisciplinary Law Journal*, 1997–1998, ISSN: 1077-0704, p. 159.
31. Murphy, T. Postmodernism: Legal Theory, Legal Education and the Future. *International Journal of the Legal Profession*, 2000, 7, ISSN: 0969-5958, pp. 363, 367, 370.
32. Nederveen Pieterse, J. Multipolarity Means Thinking Plural: Modernities. *ProtoSociology*, 2009, 26, ISSN: 1611-1281, pp. 21–27.

33. Patterson, D. From Postmodernity to Law and Truth. *Harvard Journal of Law & Public Policy*, 2003, 26, p. 50, citing Toulmin, S. *Cosmopolis: The Hidden Agenda of Modernity*. The University of Chicago Press, 1990, ISBN: 978-0226808383, pp. 198–201.
34. Platsas, A. E. The Enigmatic but Unique Nature of the Israeli Legal System. *Potchefstroom Electronic Journal*, 2012, 15 (3), ISSN: 1727-3781, p. 17, reproduced as Platsas, A. E. The Enigmatic but Unique Nature of the Israeli Legal System. *European Journal of Comparative Law and Governance*, (2013), ISSN (printed): 2213–4506, e-ISSN: 2213-4514, DOI 10.1163/22134514-45060. Available at http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2164253 [last viewed 10.09.2015].
35. Pippin, R. B. Nietzsche and the Origin of the Idea of Modernism. *Inquiry: An Interdisciplinary Journal of Philosophy*, 1983, 26, ISSN: 0020-174X, p. 151.
36. Sabău, G. Religion and Modernity. Instruments of Ideologizing the Religious Discourse. *Cogito Multidisciplinary Research Journal*, 2012, 4, ISSN: 2068-6706, e-ISSN: 2247-9384, p. 114.
37. Schabert, T. A Note on Modernity. *Political Theory*, 1979, 7, ISSN: 0090-5917, p. 125.
38. Singh, P. Colonised's Madness, Colonisers' Modernity and International Law: Mythological Materialism in the East-West Telos. *Journal of East Asia and International Law*, 2010, 3, ISSN: 1976-9229, p. 89.
39. Torgans, K. European Initiatives (PECL, DCFR) and Modernisation of Latvian Civil Law. *Juridica International*, 2008, e-ISSN: 1406-5509, p. 137.
40. Toynbee, A. *A Study of History*. Vol. 8, Oxford University Press, 1954, p. 338.

Normative acts

France

1. Civil Code of 1804. Available at http://www.legifrance.gouv.fr/content/download/7754/105592/version/4/file/Code_civil_20130701_EN.pdf [last viewed 27.03.2015].
2. Constitution of 1958, Art 1. Available at www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/anglais/constitution_anglais.pdf [last viewed 27.03.2015].
3. Loi du 9 décembre 1905 concernant la séparation des Églises et de l'État. Available at <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000508749> [last viewed 27.03.2015].
4. Loi n° 2004-228 of 15 March 2004. Available at <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000417977&categorieLien=id> [last viewed 27.03.2015].
5. Loin° 2010-1192 of 11 October 2010. Available at <http://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000022911670&categorieLien=id> [last viewed 27.03.2015].

Germany

Basic Law of 1949, Preamble, Arts 3, 4. Available at https://www.bundestag.de/blob/284870/.../basic_law-data.pdf [last viewed 27.03.2015].

Greece

Constitution of 1975, Quasi-Preamble, Arts 3, 13. Available at http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/f3c70a23-7696-49db-9148-f24dce6a27c8/SYNTAGMA1_1.pdf [last viewed 27.03.2015].

Iceland

Constitution of 1944, Arts 62, 63, 64, 65. Available at <http://www.government.is/constitution> [last viewed 27.03.2015].

Latvia

Civil Code of 1937, Arts 1, 5, 1403, 1404, 1482. Available at <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan018388.pdf> [last viewed 27.03.2015].

USA

Constitution of 1788, First Amendment. Available at https://www.law.cornell.edu/constitution/first_amendment [last viewed 27.03.2015].

Case law

USA

Christian Legal Society v Martinez (2010) 561 U.S. 661.

Johana Georga Eizena (1717–1779) labklājības valsts izpratne apgaismības laikmetā

Johann Georg Eisen's (1717–1779) Perception of Welfare State in the Age of Enlightenment

Dr. iur. **Elīna Grigore-Bāra**

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

E-pasts: elina.grigore@lu.lv

*Brīvība ir kā spārni – tie spēj pacelt,
bet tie ir arī jāliek lietā, lai neietu bojā.¹*

The publication is devoted to one of the first representatives of Enlightenment in the Baltics, the natural law theory advocate Johann Georg Eisen. The author puts forward the thesis that the correct state constitution, described by J. G. Eisen, can be seen as a predecessor of the socially responsible state principle in the enlightenment era. State constitution which is consistent with natural law must be regarded as the main tool toward the common good. J. G. Eisen considered necessary to implement strict functional differentiation of society, thus creating a harmonious and organically united country.

Atslēgvārdi: Johans Georgs Eizens, apgaismība Baltijā, valsts satversme, brīvība, īpašums.

Keywords: Johann Georg Eisen, Enlightenment in the Baltics, state constitution, liberty, property.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	215
1. <i>J. G. Eizena dzīves gājums</i>	216
2. <i>J. G. Eizena sabiedriskā darbība apgaismības laikmeta kontekstā</i>	217
3. <i>J. G. Eizens par valsts mērķi un uzdevumiem</i>	220
4. <i>J. G. Eizens par pilsonisko satversmi un gudriem likumiem</i>	224
5. <i>J. G. Eizena uzskati par brīvību un īpašumu</i>	228
<i>Kopsavilkums</i>	230
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	231
<i>Literatūra</i>	231

¹ “Es stellt demanich die Freiheit die Flügel vor, die da erheben, aber auch wieder, um nicht umzukommen, gebraucht werden müssen.” No: Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdecket werden kann. Entworfen von Johann Georg Eisen, Pastor zu Torma, § 25.2.

levads

Apgaismības laikmets tiek uzskatīts par eiropeskās kultūras un vēstures patiesi modernā perioda sākumu un pamatu.² Dabaszinātņu uzplaukuma ietekmē arvien pieauga ticība cilvēka saprāta spēkam, ticības vietā nāca zināšanas. Priekšplānā tika izvirzītas idejas par dabiskās kārtības saprātīgu pamatojumu. Dabisko tiesību jautājumi tika atdalīti no teoloģijas un filozofijas, tos arvien vairāk sāka iztirzāt juristi. Sākot ar 17. gs., daudzās Eiropas universitātēs tika nodibinātas dabisko tiesību katedras. Līdzās praktiski ievirzītajām civiltiesībām un uz valsts īstenību balstītajām publiskajām tiesībām universitātēs sāka pētīt cilvēka uzvaldošo un sabiedrisko attiecību vispārīgos principus. Apgaismības laikmetā izveidotie priekšstati par dabiskajām tiesībām un no tām atvasināmo likumu sistēmu būtiski ietekmēja 18. gs. tiesību zinātni un tiesību praksi Eiropā, kā arī tā laika lielās tiesību kodifikācijas.³ Johans Georgs Eizens (*Johann Georg Eisen*, 1717–1779) pieder pie Eiropas apgaismības kultūras un ir viens no pirmajiem tās pārstāvjiem Baltijā, līdz ar to ieņem būtisku vietu Latvijas tiesībfilozofiskās domas vēsturē.

Līdz šim Latvijas zinātnē lielāko uzmanību Eizena darbībai ir pievērsuši vēsturieki, viņu vidū sevišķi atzīmējams Marģers Stepermanis (1898–1968), kurš starpkaru periodā publicējis vairāku Eizena darbu fragmentu tulkojumus latviešu valodā,⁴ kā arī Heinrihs Strods (1925–2012), kurš atklājis un komentējis “Mācību par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm”.⁵ Eizena ieguldījumu apgaismības ideju izplatīšanā Krievijas impērijā pētījuši arī ārvalstu vēsturnieki – Ērihs Donnerts (*Erich Donnert*, dzim. 1928)⁶ un Rodžers Bārtlets (*Roger Bartlett*, dzim. 1939).⁷ No tiesību zinātniekiem Eizena uzskatu analīzei Latvijā bija pievērsies tikai Edgars Meļķis (1929–2009).⁸ Līdz šim lielākā uzmanība vairumā pētījumu par Eizena sabiedrisko

² Rubenis, A. Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, ISBN 9984-560-17-1, 163. lpp.

³ Rütters, B., Fischer, C., Birk, A. Rechtstheorie. 6. überarbeitete Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2011, ISBN 978 3 406 62921 1, S. 277–279; Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 6. erneut erweiterte Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8, S. 185.

⁴ Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁵ Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo. Rīga: Latvijskij Universitet, 1991.

⁶ Austrumeiropas un vispārīgās vēstures emeritētais profesors Jēnas, Leipcijas un Halles Universitātē, viesprofesors Krievijā, Zviedrijā, ASV un Austrijā. Ē. Donnerts šai tēmai veltījis pat atsevišķu monogrāfiju. Plašāk sk.: Donnert, E. Johann Georg Eisen (1717–1779): ein Vorkämpfer der Bauernbefreiung in Russland. Leipzig: Koehler und Amelang, 1978.

⁷ Krievijas vēstures emeritētais profesors Slāvistikas un Austrumeiropas pētniecības skolā (*School of Slavonic and East European Studies*), Londonas Universitātes koledža. R. Bartlets atsevišķu zinātnisku rakstu publicējis tieši par Eizena politisko filozofiju. Sk.: Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2, pp. 161–176. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.]. Turklāt tieši R. Bartlets sarakstījis plašu ievadu un pievienojis komentārus Eizena rakstu krājumam. Sk.: Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.

⁸ Meļķis, E. Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVI Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206. lpp.; Meļķis, E. “Dabisko tiesību” doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVI Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118. lpp.; Meļķis, E. Social'no-ekonomičeskoe soderžanie projektov I. G. Ejzena. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis / Izvestija Akademiji Nauk Latvijas SSR*, 1974, Nr. 2 (319), pp. 37–43.

darbību ir vērsta tieši uz viņa dzimtbūšanas iekārtai veltīto kritiku. Tādēļ raksta autore koncentrēties uz Eizena darbos iztīrātāto vispārīgāko tēmu analīzi, t. i., jautājumiem par valsts mērķi un līdzekļiem šī mērķa sasniegšanai, par pareizu valsts satversmi un gudriem likumiem, kā arī apskatīs Eizena dabisko tiesību izpratni.

1. J. G. Eizena dzīves gājums

J. G. Eizens ir dzimis 1717. gada 19. janvārī Polzingenē (Frankonijā, Vācijā) mācītāja Gotfrīda Eizena (*Gottfried Eisen*) ģimenē. Pirmo skološanu viņš saņēma mājās no sava tēva un mātes Elizabetes Dēderleinas (*Elisabeth Döderlein*). Zēna izglītošanā iesaistījās arī viņa veconkulis Johans Aleksandrs Dēderleins (*Johann Alexander Döderlein*, 1675–1745). 1737. gada martā J. G. Eizens imatrikulējās teoloģijas studijām Jēnas Universitātē. Viņš apmeklēja lekcijas tādos studijuursos kā morāle, baznīcas vēsture, kanoniskās tiesības, ekseģēze, homilētika, loģika, metafizika, matemātika, fizika, statistika, kamerālzinātne, medicīna un botānika.⁹ Paraleli studijām Eizens strādāja par skolotāju Jēnas priekšpilsētas nabadzīgo skolā, nonākot hernhūtiešu un pīetisma uzskatu ietekmē. Pēc trīs ar pusi gadu ilgām studijām 1740. gadā viņš atgriezās mājās ar nolūku sākt kalpot mācītāja amatā, tomēr šī iecere neīstenojās, un Eizens 1741. gadā izceļoja uz Livoniju.¹⁰ Tajā laikā Vācijā kļušas runas par Livoniju kā leiputriju, kurā, strādājot pie dižciltīgajiem par mājskolotāju, var nopelnīt lielu naudu. Eizena sākotnējais nodoms, aizbraucot uz Livoniju, bija iegūt nepieciešamos finanšu līdzekļus, lai vēlāk varētu apceļot Eiropu.¹¹

Pirmos četrus gadus Eizens strādāja par mājskolotāju kroņa muižā Avinurmē (Livonijas provinces ziemeļaustrumos), pasniedzot stundas latīņu un franču valodā, matemātikā un zīmēšanā. 1745. gadā viņš piekrita piedāvājumam ieņemt mācītāja amatu Tormas un Lohusu draudzē.¹² Tormā Eizens nokalpoja gandrīz 30 gadus. Tomēr viņš bija spiests šo amatu atstāt un 1775. gada pavasarī devās uz Pēterburgu, kur kādu laiku praktizēja medicīnu. Tajā pašā gadā viņš saņēma uzaicinājumu kļūt par luterāņu draudzes mācītāju Terespolē, Lietuvā.¹³ Dodoties caur Kurzemes hercogisti, Eizens saņēma hercoga Pētera Bīrona ielūgumu un palika Jelgavā kā hercoga dārzu pārzinis (atbilstoši citām ziņām kā hercoga padomnieks saimnieciskos jautājumos). 1776. gada augustā hercogs iecēla Eizenu par Pētera akadēmijas (*Academia Petrina*) goda profesoru ekonomijā, atbrīvojot viņu no lekciju lasīšanas. Tomēr jau tikai pēc gada savu sociālo un teoloģisko uzskatu dēļ Eizens bija spiests pamest arī šo amatu.¹⁴ 1778. gadā viņš devās atpakaļ uz Pēterburgu, cerot ieņemt atbrīvojušos

⁹ Donnert, E. *Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0, S. 71.

¹⁰ Johann Georg Eisen (1717–1779): *Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 4.

¹¹ Notizen zur Kirchenweihe (1766). No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 111.

¹² *Ibid.*, S. 111, 112.

¹³ *Stepermanis, M.* J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 7., 8. lpp.

¹⁴ *Stradiņš, J.* Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0, 266. lpp.; Ideju vēsture Latvijā: no pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija. Sast. un zin. red. E. Buceniece. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, ISBN 9984-560-39-2, 237. lpp.; Johann Georg Eisen (1717–1779): *Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 10, 11.

Livonijas ģenerālsuperintendentanta amatu. Kad tas neizdevās, Eizens pieņēma sava ilggadējā labvēļa grāfa Zahara Černiševa piedāvājumu kļūt par viņa muižas virspārvaldnieku Jaropoļskā, netālu no Maskavas. Tur viņš arī miris 1779. gada 4. februārī – 62 gadu vecumā.¹⁵

2. J. G. Eizena sabiedriskā darbība apgaismības laikmeta kontekstā

J. G. Eizena publicistiskā darbība aizsākās 18. gs. vidū, un viņa interešu loks bija plašs – dārzkopība, augu un sakņu kaltēšanas metodes, baku potēšanas paņēmieni un vēl daži citi praktiskās medicīnas jautājumi, dzimtbūšanas institūta sociālekonomiskās ietekmes analīze, pareizas valsts saimnieciskās iekārtas definēšana, kā arī teoloģijas jautājumi. Latviešu vēsturnieks H. Strods Eizenu pieskaita pie agrīnajiem apgaismotājiem un viņa sabiedriski politiskajā darbībā saskata trīs galvenos darbības virzienus: sociālekonomiskās dzīves reformēšana, zemkopības un lopkopības pilnveidošana un uzlabošana, kā arī mēģinājumi pārveidot sabiedrības garīgo dzīvi.¹⁶ R. Bārtlets uzsver, ka Eizens bija pirmā persona Krievijas impērijā, kas izstrādāja sistēmisku dzimtbūšanas kritiku un aktīvi iestājās par dzimtļaužu emancipāciju.¹⁷ Ē. Donnerts Eizenu raksturo kā zemnieku atbrīvošanas celmlauzi Krievijā, tautas apgaismotāju, sociālvēsturnieku un agrārvēsturnieku.¹⁸ Savukārt akadēmiķis Jānis Stradiņš izmanto tādus apzīmējumus kā ekonomikas, medicīnas un lauksaimniecības jauninājumu rosinātājs.¹⁹ Visprecīzākais un arī īsākais jēdziens, ko var attiecināt uz Eizenu viņa sabiedriskās darbības kontekstā, ir “apgaismotājs”.

Daudzi J. G. Eizena pētnieki uzsver viņa interesi par kamerālzinātņi un tās ietekmi uz Eizena sabiedriski politiskajiem uzskatiem. M. Stepermanis un R. Bartlets šīs ietekmes saknes saista ar Eizena studijām Jēnas Universitātē, kurā lekcijas kamerālzinātnē sāka lasīt 1734. gadā.²⁰

Lielā mērā kamerālzinātne ir tā, kas caurauž Eizena uzskatus par valsti un likumiem, tādēļ nepieciešams pievērsties tai nedaudz tuvāk. Kamerālzinātnes katedras Vācijas universitātēs sāka dibināt 18. gs. pirmajā pusē. Viena no pirmajām bija Halles Universitātē saskaņā ar Prūsijas karaļa Frīdriha Vilhelma I 1727. gada rīkojumu nodibinātā “ekonomijas, policijas un kamerālietu” katedra. Pirmais to

¹⁵ Gailīte-Mīkelsone, A. Jānis Georgs Eizens un 18. gadusimteņa latvju zemnieka raksturojums. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926. Februāris, Nr. 2, 144. lpp.; Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 11; Rabota I. G. Ježena. Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Riga: Latvijskij Universitet, 1991, s. 13.

¹⁶ Rabota I. G. Ježena. Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Riga: Latvijskij Universitet, 1991, s. 13.

¹⁷ Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 161.

¹⁸ Donnert, E. Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0, S. 70.

¹⁹ Stradiņš, J. Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0, 266. lpp.

²⁰ Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 3. lpp.; Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 165.

ieņēma jurists Simons Pēters Gasers (*Simon Peter Gasser*, 1676–1745), kurš tiek uzskatīts par šīs zinātnes celmlauzi. Par ievērojamiem kamerālzinātnes pārstāvjiem tiek atzīti arī Justus Kristofs Dītmars (*Justus Christoph Dithmar*, 1677–1737), jurists Johans Heinrihs Gotlobs fon Justi (*Johann Heinrich Gottlob von Justi*, 1717–1771)²¹ un jurists Jozefs fon Sonnenfels (*Joseph von Sonnenfels*, 1732–1817). J. K. Dītmars par kamerālzinātnes uzdevumu izvirzīja valsts ienākumu palielināšanai nepieciešamo līdzekļu atklāšanu un tādu sabiedrisko labumu uzturēšanas, uzlabošanas un lietošanas veidu, lai katru gadu valstī veidotos sabiedrisko labumu pārpalikums.²² Kamerālisms tiek uzskatīts par merkantilisma paveidu, un ekonomikas vēsturē to definē kā zinātņi par nodokļu iekasēšanu un nodokļu tērēšanu valstī, par prioritāriem izdevumiem atzīstot valsts, galma un armijas izdevumus, kā arī ieguldījumus infrastruktūrā un iedzīvotāju atražošanā.²³ Tomēr tā ir sašaurināta šīs zinātnes izpētes objekta interpretācija. Kamerālzinātnēs ir sapludinātas divas lielas apakšnozares – ekonomija un policija. Šīs divas nozares var nošķirt divējādi: 1) par kritēriju izmantojot attiecīgās nozares mērķi – individuāla vai vispārēja labklājība, 2) par kritēriju izvirzot materiālas labklājības sasniegšanas uzdevumu vai noteiktas pārvaldes īstenošanu.²⁴ Pareizas pārvaldes īstenošana kamerālzinātnēs tiek konstruēta saskaņā ar policejiskas valsts (apgaismotas monarhijas) izpratni, tātad runa nav tik daudz par pareizu likumu radīšanu, bet gan drīzāk par pareizu, t. i., uz vispārējo labklājību vērstu, valsts pārvaldes faktisko rīcību. Šī konceptuālā apgaismotās monarhijas ietvara izmantošana nozīmē arī to, ka valsts varas kompetence nekādā veidā netiek ierobežota un valsts var regulēt jebkuras sabiedriskās attiecības. Tādēļ arī tik plašs ir kamerālzinātnēs aptvertο jautājumu loks – tai skaitā demogrāfija, reliģija, izglītība, lauksaimniecība u. c. Šāda pieeja valsts lomai tikai atspoguļo Vācijas 17. un 18. gs. dabisko tiesību teorijas – Samjuela Pufendorfa (*Samuel Puffendorf*, 1632–1694) mācību par pienākumiem, Gotfrīda Vilhelma Leibnīca (*Gottfried Wilhelm Leibnitz*, 1646–1716), Kristiāna Tomāzija (*Christian Thomasius*, 1655–1728) un Kristiāna Volfa (*Christian Wolff*, 1679–1754) mācības. Turklāt H. Strods atzinis, ka Eizens filozofiskā ziņā atradies tieši K. Volfa uzskatu ietekmē.²⁵

Vācijas apgaismības laikmeta tiesību filozofijas debatēs par valsti var saskatīt divus konkurējošus strāvumus: etatiski kolektīvistisko, kuru pārstāvēja G. V. Leibnīcs un viņa sekotāji (arī K. Volfs un vēlāk arī Johans Fihte), un liberāli individuālistisko, kuru aizstāvēja Imanuels Kants un viņa sekotāji. Diskusiju centrālais jautājums bija par valsts mērķi un tā sasniegšanas iespējām – vai tas paredz vispārējā labuma (perfekcijas) nodrošināšanu, aktīvi regulējot visas sabiedriskās aktivitātes, vai arī brīvības garantēšanu, aizsargājot katra individa brīvības ārējo sfēru no valstiskas iejaukšanās (nodrošinot indivīdam iespēju rīkoties spontāni). K. Volfs aizstāvēja

²¹ R. Bartlets Eizenu salīdzina tieši ar J. H. G. Fon Justi. Sk.: *Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 172, 173.

²² *Tribe, K. Cameralism and the Science of Government. The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 263, 264.

²³ *Krilovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija*. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 17. lpp.

²⁴ *Tribe, K. Cameralism and the Science of Government. The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 265, 266.

²⁵ *Rabota I. G. Jezena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo*. Rīga: Latvīskij Universitet, 1991, s. 13.

valsts aktīvu darbību ekonomikas regulēšanā, lai nodrošinātu laimi un labklājību sabiedrībā, viņš atbalstīja aizbildnieciskas valsts modeli apgaismota absolūtisma formā.²⁶ Viņš bija pārliecināts, ka pilsoņi, atstāti savā vaļā, par sabiedrības labumu nerūpēsies un tikai valdība spēj nodrošināt pavalstnieku laimi. Pilsoņu audzināšana, ģimenes dzīve un visas citas attiecības ir jānodod valsts gādībā, kuras mērķis ir aizsargāt sabiedrisko drošību un labklājību.²⁷ Jāuzsver, ka šis tiesību filozofijas novirziens, kas pauž intervences valsts jeb etatisma uzskatus, ir tā filozofiskā bāze, uz kuras 19. gs. otrajā pusē sāka veidoties sociāli atbildīgas valsts princips. Turklāt par sociāli atbildīgas valsts idejas pamatlicēju tiek atzīts Lorencs fon Štains (*Lorenz von Stein*, 1815–1890),²⁸ kurš vienlaikus tiek arī pieskaitīts pie redzamākajiem kamerālzinātnes pārstāvjiem.²⁹

18. gadsimta vidū Eizens uzsāka darbu par “jaunu kamerālo sistēmu”, kurā liela uzmanība tika veltīta dzimtbūšanas institūta kritikai.³⁰ 1751. gadā³¹ viņš uzrakstīja pirmo šāda rakstura darbu “Pierādījums, ka tāda zemnieku iekārta, kad zemnieks ir tādējādi sava kunga pavalstnieks, ka tam viņa lauku mājas pieder kā mantojams privātpašums, ne tikai kungam daudz izdevīgāk, bet vispārīgi ir vienīgais pamats, uz kura balstoties valsts var kļūt visā pilnībā tik ziedoša, cik to vispārīgi atļauj zemes dabiskais raksturs, kurpretim zemnieku dzimtbūšana ir augstākā mērā kaitīga tiklab kungam, kā valstij”.³² Tam sekoja 1764. gadā publicētais apcerējums “Livonijas patriota apraksts par dzimtbūšanu un tās ieviešanu Livonijas zemniekiem”,³³ 1767. gadā sarakstītais traktāts “Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām

²⁶ *Moggach, D.* Freedom and Perfection: German Debates on the State in the Eighteenth Century. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 2009. December, Vol. 42, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/27754541> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 1003–1023, 1004–1006; *Kozlihin, I., Poljakov, A., Timoshina, E.* Istorija političestkih i pravovyh učenij. Uchebnik. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007, ISBN 5-9645-0071-4, s. 128, 129.

²⁷ *Lejiņš, P.* Tiesību filozofija. Rīga: [b. i.], 1940, 66. lpp.

²⁸ Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8, 212. lpp.

²⁹ *Stucka, A.* Administratīvās tiesības. Rīga: Juridiskā koledža, 2006, ISBN 9984-9664-8-8, 13. lpp.; *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 283.

³⁰ Rabota I. G. Ježena. Ponjatje učenija o treh različnyh konstitucijah (sostojanijah) zhiteljej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo. Rīga: Latvijiskij Universitet, 1991, s. 7.

³¹ Latviešu izcelsmes vācu vēsturnieks Georgs Zake (*Georg Sacke*, 1902–1945) uzskatīja šāda M. Stepermaņa piedāvāto datējumu par kļūdainu un minēja virkni pierādījumu tam, ka šis Eizena darbs ir tapis, agrākais, 50. gadu vidū, bet visticamāk tikai 18. gs. 60. gados. Sk.: *Sacke, G.* Zur Chronologie der literarischen Wirksamkeit Pastor Eisens. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1941, Jahrg. 6, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41041245> [aplūkots 09.06.2015.], s. 85–91, 87.

³² *Stepermanis, M. J. G.* Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 13. lpp.; Darba nosaukums oriģinālvalodā ir šāds: “Beweis daß diejenige Verfassung des Bauern, wenn selbiger seniem Herrn als ein Eigentümer von seniem Bauernhof untertan ist, der einzige Grund sei, worauf alle mögliche Glückseligkeiten eines Staats gebauet werden kann: die Leibeigenschaft hingegen für die erste Ursache von aller Unvollkommenheit in derselben gehalten werden könne.” No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 123.

³³ Eines Livländischen Patrioten Beschreibung der Leibeigenschaft, wie solche in Livland über die Bauern eingeführt ist. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 219–237.

satversmēm”³⁴ un kā pēdējais 1777. gadā Jelgavā paša izdotajā žurnālā “Filantrops” publicētais “Sistemātisks apcerējums par valsts saimniecības pamatsatversmi”.³⁵ Autore šajā rakstā lielākoties analizēs pēdējos divus no minētajiem Eizena darbiem, lai atklātu viņa izpratni par valsts mērķiem un to sasniegšanas līdzekļiem, kā arī dabisko tiesību un likumu savstarpējām attiecībām.³⁶

3. J. G. Eizens par valsts mērķi un uzdevumiem

J. G. Eizena uzskati par valsti un likumiem sistēmiski izklāstīti 1777. gadā publicētajā “Sistemātiskajā apcerējumā par valsts saimniecības pamatsatversmi”. Darba sākumā viņš definējis savu uzdevumu – raksturot vienīgo patieso valsts saimniecības plānu. Zīmīgi, ka Eizens par valsts satversmi runā kategorijās “paties – nepaties”, tādējādi sapludinot esamības sfēru ar jābūtību.

Šajā aspektā Eizena uzskati sasauca ar fiziokrātu skolu,³⁷ kas par savu mērķi izvirzīja matemātiski precīzas un noteiktas sociālās zinātnes (ekonomikas) radīšanu – racionālas sistēmas atklāšanu, patiesību deducējot no vispārīgiem iedzimtiem principiem. Tādēļ franču fiziokrātu skolas pamatlicējs Fransuā Kenē (*François Quesnay*, 1694–1774) un viņa piekritēji savu sociālo zinātņi cieši sasaistīja ar dabiskajām tiesībām, dažreiz padarot tās par dabas likumu sastāvdaļu, dažreiz tās abas pat identificējot. Dabiskās tiesības Kenē iedalīja divās lielās grupās: fizikas likumos un morāles likumos. Fizikas likumi ir paredzēti, lai noteiktu cilvēkiem visizdevīgāko dabisko lietu gaitu. Tie ir likumi, kas regulē zemkopību, lopkopību, labumu sadali, tirdzniecības un industrijas darbību. Godprātīgi sekojot šiem likumiem, sabiedrībai tiks nodrošināti vislielākie iespējamie materiālie labumi. Kenē arī atzina, ka cilvēks ir brīvs šo likumus pārkāpt, taču materiālā ziņā tas viņam būtu ļoti neizdevīgi.³⁸

³⁴ Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdecket werden kann. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 245–286; *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva. V kn.: *Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo*. Rīga: Latvijas Universitete, 1991, s. 32–83.

³⁵ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 495–518.

³⁶ Autore pētījumam paralēli izmanto J. G. Eizena darbus trijās valodās: oriģinālvalodā (Marburgā 1998. gada rakstu krājumā ievietotos sacerējumus), Marģera Stepermaņa latviešu valodā tulkotos fragmentus un Edgara Melķiša rediģēto “Mācības par valsts iedzīvotāju trim dažādām satversmēm” tulkojumu krievu valodā, kas izdots Latvijas Universitātē 1991. gadā.

³⁷ Autore uzskata, ka, runājot par fiziokrātu skolas ietekmi uz Eizena uzskatiem, jāpievēršas tieši franču fiziokrātu skolai, jo hronoloģiski tās pārstāvju teorijas tika publicētas agrāk, piemēram, “Ekonomikas tabula” tika izdota 1758. gadā – vēl pirms Ādama Smita darba par nāciju bagātības dabu un cēloņiem. Līdz ar to maz ticams, ka Eizens būtu ietekmējies tieši no Ā. Smita darba, kas tika izdots tikai 1776. gadā, t. i., laikā, kad Eizens jau bija sarakstījis darbus, veltītus gan dzimtbūšanas kritikai, gan trim dažādām valsts iedzīvotāju satversmēm.

³⁸ *Neill, T. P.* The Physiocrats' concept of Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 1949. November, Vol. 63, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1882137> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 532–553, 535, 547.

Viņš uzskatīja, ka dabiskā kārtība nav maināma no ārpuses, tā ir nemainīga un mūžīga. Dabiskās kārtības sistēmā sava vieta ir paredzēta ikvienam indivīdam, kurš ļauj lietām iet savu gaitu un katram darīt savas lietas (franču valodā – *laissez faire*). Politiskajā sfērā pastāv cilvēku iedibināta kārtība, kurai jāatbilst dabiskās kārtības likumiem. Jebkāda novirzīšanās no dabiskās iekārtas nenāktu par labu ne indivīdam, ne arī sabiedrībai.³⁹

Rakstot par valsts mērķiem, Eizens definē vienu galveno mērķi un četrus no tā izrietošus sevišķus mērķus. Vispārējās svētlaimes (*allgemeine Glückseligkeit*) sasniegšana savstarpējo attiecību dažādībā ir galvenais mērķis – lai to sasniegtu, daudzi cilvēki ir apvienojušies vienā sabiedrībā, vienā ķermenī (organismā) un vienā valstī. Eizens šeit nepievērš uzmanību valsts izcelšanās veidam un pamatojumam, neko tuvāk nepasakot par sabiedriskā līguma esamību un nozīmi valsts pastāvēšanā. Tā vietā viņš sevišķi uzsver dažādības nozīmi cilvēku savstarpējās attiecībās, tādējādi arī norādot vispārējās svētlaimes sasniegšanas ceļu. Uz to ir jātiecas nevis caur cilvēku dažādo interešu, vēlmju vai vajadzību unifikāciju (kā tas nereti ir raksturīgs sociālistiskās tiesību skolas pārstāvjiem), bet gan caur šīs daudzējādības uzturēšanu un veicināšanu. Jo lielāka ir savstarpējo attiecību dažādība sabiedrībā, jo vairāk tiek nodarbināts, vingrināts un apskaidrots gars, jo lielāka un pilnīgāka būs šādi apskaidrībai sekojošā vispārējā svētlaimē.

Lai sasniegtu šo galveno mērķi, valsts sev ir noteikusi vairākus sevišķus apakšmērķus. No tiem pirmais paredz nodrošināt cilvēkus ar nepieciešamo, t. i., ar pārtiku un apģērbu. Ja sabiedrība iestrēgst šajā mērķī un nevirzās tālāk, cilvēks dzīvo, tikai lai ēstu un dzertu, palikdams primitīvā stāvoklī. Taču, kā Eizens uzsver, cilvēka garam un miesai piemīt spēja sasniegt pilnību, cilvēkam ir tieksme uz arvien lielāku piepildījuma gūšanu. Tādēļ otrais mērķis paredz kļūt apgaismotam (apskaidrotam), izdaiļojot savu garu, sirdi un zemi. “Kas gan ir skaistāks par apgaismotu cilvēku!” sajūsminās Eizens.⁴⁰ No šādas izdaiļošanas (*Verschönerung* – vācu val.) valsts iegūs zināšanas, izveicību, labus tikumus un labu gaumi, kā arī godu, pārpilnību, bagātību, varu, ērtības un greznību – visu skaisto, noderīgo un patikamo. Eizens sniedz diezgan detalizētu un garu to lietu uzskaitījumu, kurās šādi izdaiļošanai būtu jāizpaužas, piemēram, ēdienos un dzērienos, apģērbā, dārzos un parkos, laukos un pļavās, ēkās, tiltos, ratos un kuģos, kanālos un diķos u. tml. Sevišķi svarīgi ir izveidot attiecīgas iestādes tiem ļaudīm, kuriem ir nepieciešama valsts palīdzība. Kā piemērus Eizens min patversmes invalīdiem, nabagiem un atradeņiem, sabiedriskas slimnīcas, krājkases atraitnēm un nabagiem, nabadzīgo skolas u. tml. Pie otrā mērķa viņš arī pieskaita labu un gudru likumu ieviešanu, kas darītu godu cilvēcei. Taisnīgums ir jānodrošina bez vilcināšanās un lielām izmaksām. Policijai (*die Polizei*) jābūt vērīgai un jāpasargā no slepkavībām, laupīšanām, zādzībām, ugunsgrēkiem un bīstamiem dzīvniekiem, kā arī jāseko līdzi veselībai, tīrībai, ērtībām, pieņemamām cenām utt. Jāierīko augstas un zemas skolas un tās jāatbalsta, jābūvē baznīcas, un jānodrošina tajās talantīgi un taisnīgi kalpotāji. Visi šie pasākumi kopā izdaiļo cilvēku un zemi, apgaismo laiku.⁴¹ Policijas jēdziens šeit būtu jāsaprot plašāk – kā valsts pārvalde vispār. 17. un 18. gs. Eiropas lielās monarhijas (piemēram, Prūsijā)

³⁹ Krilovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 48., 49. lpp.

⁴⁰ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 496.

⁴¹ Ibid.

valsts labklājību centās sasniegt galvenokārt ar plaši attīstītu policejisku darbību. Tādēļ arī šādas valstis tiek dēvētas par policejiskām valstīm. Tajās pastāv daudz reglamentu un instrukciju, kas regulē administrācijas darbību. Šos normatīvos aktus var atzīt par mūsdienu administratīvo tiesību pirmsākumiem, un attiecīgi arī 18. gs. rodami administratīvo tiesību zinātnes pirmsākumi, kas tajā laikā tika ietverti policejiskās zinātnes laukā.⁴²

Par trešo valsts mērķi Eizens izvirza aizsardzību. Viņš raksta, ka jāveic nepieciešamie nocietināšanas pasākumi visā zemē un pilsētās un jāuztur karaspēks, lai valsts būtu spējīga sekmīgi cīnīties ar saviem ienaidniekiem. Ceturtais mērķis paredz iedzīvotāju (*Bevölkerung*) augstās nozīmības atzīšanu un ievērošanu, jo no viņu vidus nāk gan darba rokas, gan karavīri, kā arī apdāvināti ļaudis un ģēniji.⁴³ Ceturto mērķi Eizens ir formulējis, it kā distancējoties no tautas un lūkojoties uz iedzīvotājiem no augstākām – valdnieka pozīcijām. Šī pozīcija ilustrē Eizenam raksturīgo kamerālzinātnes perspektīvu, kas tādā pašā veidā ir redzama arī viņa dzimtbūšanas atcelšanas argumentācijā. Kamerālisti dzimtbūšanas institūtu noraidīja tieši tā sabiedriskās disfunkcionalitātes dēļ, un nevis tādēļ, ka tas būtu pretrunā dabiskajām tiesībām vai cilvēka cieņai.⁴⁴ Kamerālzinātne kā tāda primāri tika adresēta tieši Vācu nācijas Svētās Romas impērijas protestantiskajiem valdniekiem.⁴⁵ 17. gs. jau bija nostiprinājusies pārliecība, ka nav bagāta valdnieka bez bagātas tautas. Tāpat sabiedrības labklājības celšana ir izdevīga valdniekam, un tāpēc arī tika attīstīta vesela zinātne par to, kā valsti padarīt varenāku un plaukstošāku.⁴⁶ Eiropas monarhijās laikā no 17. gs. līdz 19. gs. pastāvēja priekšstats par valsts un sabiedrības nošķiršanu – valsts ir varas īstenotāja, bet sabiedrība ir šīs varas adresāts. Valsti iemiesoja tās valdnieks, bet sabiedrību – tauta kā pilsoņu kopums. Šādā sistēmā valsts varēja vienpusēji lemt par pilsoņu laimi un ciešanām. Savukārt pilsoņiem padoto statusā praktiski nebija iespējams nekādā veidā ietekmēt pašu valsti.⁴⁷

Pēc valsts mērķu raksturošanas kā nākamo jautājumu Eizens apcerējumā par valsts saimniecību apskatīja līdzekļus, ar kuriem šos mērķus var sasniegt. Par galveno valsts mērķu sasniegšanas veidu viņš atzina atbilstošas satversmes ieviešanu. Eizens gan dabu, gan valsti salīdzināja ar pulksteņa mehānismu, kurš funkcionē tikai tādēļ, ka tā atsevišķas daļas ir savstarpēji pareizi izkārtotas. Tieši šāda pareiza atsevišķu detaļu mijiedarbība piešķir pulkstenim tā mehānisko dzīvību. Arī pašas dabas spēks pastāv noteiktā tās sastāvdaļu kopībā. Tāpat arī valsts savus mērķus varēs sasniegt tikai tad, ja tās iedzīvotāji atradīsies pareizās savstarpējās attiecībās,

⁴² *Dišlers, K.* Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, ISBN 9984-671-31-3, 53., 54. lpp.

⁴³ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 497.

⁴⁴ *Walker, M.* Rights and Functions: The Social Categories of Eighteenth-Century German Jurists and Cameralists. *The Journal of Modern History*, 1978. June, Vol. 50, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1877420> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 234–251, 242.

⁴⁵ *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284, 263.

⁴⁶ *Small, A. W.* Approaches to Objective Economic and Political Science in Germany: Cameralism. *American Journal of Sociology*, 1923. September, Vol. 29, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2764288> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 158–165, 160, 163.

⁴⁷ *Schöbener, B., Knauff, M.* Allgemeine Staatslehre. 2. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2013, ISBN 978 3 406 63896 1, S. 80., 81.

tādējādi izveidojot organisku veselumu.⁴⁸ Savukārt valsts sevišķie mērķi var tikt uzskatīti par šī organisma dzīvības funkcijām, kas tiek īstenotas atbilstošas uzdevumu (darbu) dalīšanas rezultātā.⁴⁹

Valsts uzdevumi ir savstarpēji strikti jānodala. Katra uzdevuma izpildei jāizveido atbilstoša sistēma, un tā jāpadara pēc iespējas pilnīgāka, lai nekā būtiska netrūktu. Pretējā gadījumā daļa iedzīvotāju nespēs sekmīgi pildīt savu uzdevumu, nelabvēlīgi ietekmējot jau visas valsts dzīvi. Sevišķi svarīgi ir katram iedalīt savu darbu un nodrošināt, lai neviens nejauktos cita darbos. Nav pieļaujams, ka valsts locekļi stāvētu cits citam ceļā un savstarpēji pretdarbotos, radīdami iekšējās nekārtības. Īstenojot striktu darbu dalīšanu, valsts padara visus savstarpēji atkarīgus un nepieciešamus – valsts veselums tiek saglabāts.⁵⁰ Secināms, ka Eizena piedāvātā iekārta paredzēja sabiedrības funkcionālu diferenciaciju, lai sekmīgāk varētu virzīties uz vispārējo labumu.⁵¹

Eizens uzsvēra, ka ikkatram darbam jānodrošina savs darītājs, turklāt visā pilnībā – tā, lai viņš varētu sekot dabiskai sevis mīlestībai (*Selbstliebe*) un visām savām tieksmēm, spējām, izdevībām un liktenim. Taču tāpat arī jā rūpējas, lai visi valsts uzdevumi tiktu paveikti. Tas nozīmē, ka to izpilde nevar tikt atstāta tikai paša darītāja ziņā. Eizens pret principu “katram vīram savu darbu” attiecās visnotaļ optimistiski un kā risku nemaz neiztirzāja ļaunprātīgu brīvības izmantošanas iespēju. Viņš uzskatīja, ka būtiski ir nodrošināt darbu dalīšanas stabilitāti ilgtermiņā, proti, pārliecināt cilvēkus, ka viņi savu darbu varēs darīt kaut vai visu mūžu, ja vien to vēlēšies. Drošības sajūta un pārliecība par rītdienu ir būtisks priekšnoteikums, lai cilvēks savu uzdevumu pildītu pēc labākās sirdsapziņas. Tas ir arī viens no galvenajiem argumentiem, kāpēc Eizens priekšroku deva zemes apstrādei uz mantojamas lietošanas tiesību (apakšīpašuma), un nevis uz nomas līguma pamata.

Eizens piedāvāja visus valsts uzdevumus klasificēt atkarībā no to dažādā rakstura. Vienā klasē iekļaujami tie uzdevumi, kuru pārvaldīšana notiek līdzīgos apstākļos un kuri ietver līdzīgu audzināšanu, domāšanu un dzīvesveidu. Nākamais solis paredz klasēs sagrupētos uzdevumus sadalīt starp visiem valsts iedzīvotājiem,

⁴⁸ Par organiskās skolas izveidošanu gan var runāt nedaudz vēlāk – par tās pamatlicēju tiek uzskatīts vācu ideālisma pārstāvis Frīdrihs Vilhelms Jozefs Šellings (1775–1854). Šellinga mācības galvenais princips ir objektīvais saprāts jeb absolūtais sākums, kas sevī ietver divas absolūtas potences – reālo (dabu) un ideālo (garu). Gars ir neredzama daba, bet daba ir redzams gars. Absolūti ideālais un absolūti reālais nevar būt viens otram pretēji, absolūtā atziņā tie ir identiski. Absolūtais uz āru izpaužas divējādi – dabā un vēsturē. Vēsture, tāpat kā daba, ir absolūtā principa pakāpeniska izveidošanās un ārēja izpausme. Tādēļ gan daba, gan vēsture ir padota nepieciešamiem un nemainīgiem attīstības likumiem. Vēsture nav cilvēka kaislību un vēlmju rezultāts, bet gan vispasaules saprāta atspoguļojums un dievišķā gara mūžīgais posms. Valsts, būdama vispilnīgākā pasaules vēsturē, ir arī ideālā daba, dzīva daļa no absolūtā – organisms. Viņa dīgst, iesakņojas un dzen atvases, tāpat kā stāds. Valsti nevar uzskatīt tikai par līdzekli kāda mērķa sasniegšanai, vienai, vai šis mērķis tiek saskatīts iekš vispārējās labklājības sasniegšanas, sociālā instinkta apmierināšanas vai brīvu būtnu mierīgā kopdzīvē. Katrai istai valstij jābūt absolūta organisma konstrukcijai. Vēsturiskā procesa pamatraksturs pastāv nepieciešamības un brīvības harmonijā. Visam nepieciešamajam jābūt brīvam, bet visam brīvajam – nepieciešamam. Šis harmonijas ārējais organisms tad arī ir valsts – tā ir brīvs objektīvs organisms. No: *Lejņš, P. Tiesību filozofija*. Rīga: [b. i.], 1940, 85., 86. lpp.

⁴⁹ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 497.

⁵⁰ Ibid.

⁵¹ Par dažādiem sociālās diferenciacijas veidiem plašāk sk.: *Osipova, S. Ievads tiesību socioloģijā*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN 978-9984-790-83-1, 79.–81. lpp.

attiecīgi veidojot dažādas kārtas. Tā tiek izveidots cilvēka ķermenim līdzīgs organisms, kas rada savstarpēji atkarīgu vajadzību sistēmu. Šādi veidota iekārta piešķir valstij gan dzīvību, gan arī veselību. Pārvaldes pienākums ir sekot līdzi dzīvības funkciju darbībai (valsts uzdevumu izpildei), lai ar gudru likumu palīdzību uzturētu un stiprinātu valsts organismu.⁵² Lai arī Eizena piedāvātā valsts iekārta ir balstīta uz dabiskajām tiesībām, tā pati par sevi pastāvēt nevar – ir nepieciešama valsts, kas šo iekārtu uztur un garantē tās pienācīgu darbību ilgtermiņā. Arī šajā aspektā Eizena uzskati sakrīt ar kamerālistu redzējumu. Ievērojams 18. gs. kamerālistzinātnes pārstāvis Prūsijā J. H. G. fon Justi skaidroja, ka Dievs dabiskās tiesības ir devis, lai saglabātu cilvēku dzimtu, taču, lai sasniegtu laimi, Dievs cilvēkam piešķīris saprātu. Tāpēc arī cilvēkam ir jāstrādā un aktīvi jādarbojas, lai sasniegtu svētlaimi. Šādas aktivitātes izpausme ir valsts saimniecības vadīšana, kurā īstenojas cilvēka saprāts. Valstij nepietiek dot tikai atsevišķas saimnieciskās dzīves norādes, bet tai pilnībā ir jāpārņem vadība, jo tikai tādā veidā ir iespējams piepildīt cilvēku centienus pēc laimes.⁵³

4. J. G. Eizens par pilsonisko satversmi un gudriem likumiem

1767. gadā tapušajā “Mācībā par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm” Eizens ir uzmodelējis trīs dažādas valsts iekārtas, nevienu tieši nenosaucot par labāko, lai gan, lasot dažādos satversmju aprakstus, nerodas ne mazākās šaubas par labāko no tām. Turpretim 1777. gadā publicētajā “Sistemātiskajā apcerējumā par valsts saimniecības pamatsatversmi” Eizens jau tieši nosauca pilsonisko satversmi par vienīgo patieso iekārtu.

Kopēja mērķa (vispārējās svētlaimes) vārdā izdotie likumi, kas ir vērsti uz cilvēku savstarpējās nepieciešamības nodibināšanu un saskaņošanu, veido konstitūciju jeb ķermeņa satversmi.⁵⁴ Tātad Eizens jēdzienus “konstitūcija” un “satversme” lieto kā visas tiesību sistēmas apzīmējumu, nevis izprot tos formāli – kā atsevišķu normatīvo tiesību aktu ar augstāko juridisko spēku. R. Bartlets šos Eizena lietotos jēdzienus saprot kā sociālekonomisko iekārtu.⁵⁵ Arī raugoties no tiesību vēstures perspektīvas, satversmes jēdziens jāizprot plašāk – kā tiesiski noteikumi un struktūras, kas veido sabiedrību un nosaka tās politisko kārtību.⁵⁶ Vēl mūsdienās Vācijas tiesību zinātnē konstitūcija tiek saprasta ne tikai kā formāls dokuments, bet arī kā kārtības instruments, kas politisko struktūru nosaka ar juridiskiem līdzekļiem. Savu

⁵² Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. No: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 499.

⁵³ *Rath, K. W. Staat und Staatswirtschaft im kameralistischen Denken. Finanz Archiv / Public Finance Analysis, New Series*, 1940. Bd. 7, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/40908296> [aplūkots 09.06.2015.], S. 75–99, 84.

⁵⁴ *Jejzen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva*, § 1.

⁵⁵ *Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. Jahrbücher für Geschichte Osteuropas, Neue Folge*, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176, 165.

⁵⁶ *Willoweit, D. Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands*. 6. erneut erweiterte Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8, S. 2.

normatīvo raksturu pamatlikums daļa ar citiem likumiem, taču atšķiras no tiem ar gribu būt normu norma jeb likumīga pamatkārtība.⁵⁷

Eizens visus valsts uzdevumus iedala divās pamatklasēs un attiecīgi raksta arī par divām iedzīvotāju pamatkārtām. Vienā klasē ietilpst zemnieka vai cita zemes apsaimniekotāja uzdevumi, otrā – pilsētnieku vai tās kārtas, kas dzīvo pilsētās un cietokšņos, darbi.⁵⁸ J. G. Eizens ir sastādījis tabulu, uzskaitot tās nodarbes, kas pareizā pilsoniskā iekārtā ir nepieciešamas valsts mērķu sasniegšanai.⁵⁹ Visi arodi ir vērsti uz maizes iegūšanu, cilvēcisko pienākumu pildīšanu, goda iemantošanu vai sekošanu savām vēlmēm. Eizens uzskaita pavisam vienpadsmit nodarbošanās sfēras, no kurām katra dalās vēl sīkāk vairākos konkrētos amatos. Šo J. G. Eizena sastādīto tabulu var uzskatīt par profesiju klasifikatora 18. gs. versiju, kas atspoguļo tā laika tautsaimniecības attīstības pakāpi. J. G. Eizens arī piebilda, ka šie nodarbošanās veidi atklāj virzienus, kuros cilvēks var darboties, lai sasniegtu pēc iespējas lielāku piepildījumu, vienlaikus nesot pēc iespējas lielāku labumu visai sabiedrībai kopumā.

J. G. Eizens min šādas arodu sfēras: 1) zinātnes (vispārīgās jeb filozofiskās un sevišķās zinātnes, to vidū arī dabiskās tiesības (*Rechte der Natur*), tiesību zinības (*Rechtsgelahrtheit*) un valstszinātne (*Staatskunde*)), 2) valsts amati un dienesti, 3) zemkopība, 4) mājsaimniecība (piemēram, istabenes, pavāri, kurinātāji u. c.), 5) darbs bez darbarikiem (piemēram, mākleri, tirgotāji, baņķieri u. c.), 6) skaistās mākslas (grāmatu iespaidēji, gleznotāji, rēķināšanas un rakstīšanas meistari, dejas meistari u. c.), 7) mehāniskās mākslas, 8) ar dzīvnieku izcelsmes produkciju saistītie arodi (vilnas un zīda manufaktūras, ādas un zvēraudu apstrādāšana u. tml.), 9) ar augu izcelsmes produkciju saistītie arodi (lina un kokvilnas manufaktūras, kokapstrāde), 10) ar minerālu apstrādi saistītie arodi (derīgo izrakteņu ieguve un apstrāde, metālapstrāde), 11) jauktie arodi, kas pieder vairākām sfērām vienlaikus.

Zemniekus J. G. Eizens atzīst par valsts iedzīvotāju galveno daļu, kas iegūst dabas dāvanas no pirmās rokas un tādējādi apgādā valsti ar visu vajadzīgo un nepieciešamo, kā arī nodrošina izejvielas visam, kas ir nepieciešams ērtībām, patīkamajam, skaistajam un aizsardzībai. Zemnieki ir pilsoņu kārtas pamats un kopā ar to dod no savas pārpilnības arī kareivjus.⁶⁰ Savukārt pilsoņi (pilsētnieki) apstrādā lauksaimniecībā iegūtās izejvielas, lai tās varētu izmantot ērtībai, patīkamajam, skaistajam un aizsardzībai. Turklāt pilsoņi gādā par garu, sirdi, miesu un tiesībām, kas arī ir nepieciešams pārvaldei un aizsardzībai.⁶¹ Muižnieki patiesībā nemaz nav sevišķā kārtā, bet pieder pie otrās pamatkārtas. Tie ir sevišķos goda amatos iecelti un līdz ar to dižciltību ieguvuši pilsoņi. Skaidrības labad gan turpmāk runa būs

⁵⁷ Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I. Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1, 29. lpp.

⁵⁸ Jeizen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 4.

⁵⁹ Eisen, J. G. Tabelle von allen den Beschäftigungen, womit bei einer richtigen bürgerlichen Verfassung die Zwecke des Staats erreicht werden. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 521–525.

⁶⁰ Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 5. §. No: *Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁶¹ Turpat, 6. §.

par trim kārtām, piebilst Eizens.⁶² Jāuzsver, ka desmit gadus vēlāk publicētajā apcerējumā par valsts saimniecības iekārtu Eizens jau daudz noteiktāk norāda, ka atbilstoši cilvēku nodarbošanās veidam un labākajiem laimīgas satversmes paraugiem ir trīs kārtas: zemnieki, pilsētnieki un dižcilvēgi (muižniecība). Turklāt skaidrāk arī ir raksturota muižniekiem piekritošā nodarbošanās – galma, kara, valsts un diplomātiskais dienests, kā arī valsts pārvaldes atvieglošana un zemnieku “apakšpārvaldīšana”.⁶³ Būtiski ir uzsvērt, ka zemniekam piešķiramā brīvība Eizena izpratnē nenozīmē neatkarības iegūšanu no muižnieka un tiešu pakļautību valsts varai. Tā vietā kungam ir pienākums pārstāvēt sava apakšīpašnieka personu attiecībā ar valsts varu. Zemnieks ir saistīts ar zvērestu un atrodas kunga aizbildniecībā.⁶⁴

Visa valsts laime ir atkarīga no pienācīgas triju kārtu darbības un savstarpējās sadarbības. Šādās uz brīvību un īpašumu balstītās kārtās pastāv pilnīgas valsts satversmes pamats. Jo kārtas ir skaidrāk attīstītas, jo mazāk viena nodarbojas ar citas lietām un vairāk dara sev piekritošos uzdevumus, jo pilnvērtīgāka ir šāda iekārta.⁶⁵ Eizens darba dalīšanas sistēmu un tās nozīmi virzībā uz vispārējo labumu, šķiet, ir veidojis pēc valsts varas dalīšanas teorijas iekšējās loģikas. Abiem dalījumiem pamatā ir funkcionāls uzdevumu nošķirums, kurā akcentēta neiejaukšanās svešos darbos. Tomēr Eizena darba dalīšanas sistēmā nav ietverts kārtu savstarpējās kontroles mehānisms, tā vietā tiek likta savstarpējā nepieciešamība un sadarbība. Līdz ar to Eizena teoriju drīzāk var pielīdzināt G. V. F. Hēgeļa valsts varas vienotības izpratnei.

Eizens uzsver, ka viņa nodoms nebūt nav slavināt Platona ideālo valsti. Pirmais auglis, ko valsts iegūst no trīs kārtu tīras attīstības, ir labs likumu stāvoklis. Likumiem ir dubults mērķis: pirmkārt, uzturēt valsts konstitūciju un tās pamatprincipus (vienalga, vai tie būtu labi vai slikti), otrkārt – garantēt katram individuālam viņa tiesības, kas tam pienākas atbilstoši valsts satversmes principiem. Likumiem vienmēr jābūt atbilstošiem valsts konstitūcijas principiem, jo vienā ķermenī nedrīkst darboties divas savstarpēji pretrunīgas gribas.

Eizens noraida nepieciešamību piemērot romiešu tiesības, jo nevar nemaz skaidri saprast, uz kādiem konstitucionāliem principiem šīs tiesības ir balstītas. Tā vietā gadījumos, kad likums kādu jautājumu vēl nav noregulējis, lietas jāizlemj brīvi – pēc taisnības un vispārējā labuma (*Liber ex aequo et bono*), vienmēr ievērojot valsts satversmi. Tādā veidā pieņemti lēmumi (*Praejudicata*) nemanāmi kļūst par labiem likumiem un pati konstitūcija ar laiku attīrisies.⁶⁶ Šajā paragrāfā Eizens ir ietvēris

⁶² Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 7. §. No: Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁶³ Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. In: Johann Georg Eisen (1717–1779): *Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert*. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 499.

⁶⁴ *Jejzen, I. G.* Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 11.10; Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann, § 11.10.

⁶⁵ *Jejzen, I. G.* Ponjatje učenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 16.

⁶⁶ *Ibid.*, § 17.

būtisku ideju, kas tiesību zinātnē ir kļuvusi par pašsaprotamu atziņu. Tiesību sistēmai jābūt iekšēji vienotai un bez iekšējām pretrunām. Šādu stāvokli var panākt, tiesību sistēmu aplūkojot kā tiesību normu hierarhiju, kurā zemāka ranga normu spēkā esamība ir atkarīga no atbilstības augstāka ranga normai. 18. gadsimta vidū par šādu tiesību sistēmas vienotību varēja tikai sapņot, jo tas bija laiks pirms tiesību kodifikācijas viļņa Eiropā. Livonijas provincē spēkā esošās tiesību normas nāca no dažādiem gadsimtiem, dažādām valstīm un tiesību sistēmām, līdz ar to tās nemaz nevarēja būt atvasinātas no vienotiem principiem. Eizena piedāvājums ir atjautīgs un likumdevējam ērts (ne pārāk apgrūtināts) – vispirms jānosaka tikai valsts satversmes pamatprincipi (“saprātīgu principu kodekss”), bet pārējo darbu padarīs tiesību piemērotāji (ierēdņi un tiesneši), piemērojot tiesības atbilstoši satversmes principiem. “Tad arī nevajadzēs nevienu sūtīt ne uz Atēnām, ne uz Romu pēc likumiem,” ironizēja Eizens.⁶⁷

Rakstot par likumu un dabisko tiesību savstarpējo saistību, Eizena argumentācija balstās uz efektivitātes apsvērumiem un nevis kategoriskiem apgalvojumiem par vienu vai otru tiesību normu veidu augstāko juridisku spēku. Jo vairāk likumi attālinās no Dieva radītajām dabiskajām tiesībām, jo bargāki, plašāki, tumšāki un nepastāvīgāki tie kļūst. Likumiem nākas cīnīties pret dabu un tās radītāju, tas ir kā pavēlēt ūdenim tecēt pret kalnu.⁶⁸ Savukārt, tuvinot satversmes principus dabiskajām tiesībām, likumi kļūst mērenāki, vieglāki, isāki un skaidrāki, taisnīgāki un pastāvīgāki. Tādā gadījumā griba, ko iedzīvotājiem nosaka likums, sakrīt ar iedzīvotāju vispārējo gribu, kuru labā iekārtā iemieso likumi.⁶⁹ Tātad likumu spēkā esamība nav atkarīga no dabiskajām tiesībām, tomēr pēdējo neievērošana būtu nesaprātīga un gluži vienkārši valstij neizdevīga rīcība.

Eizens uzsver divas dabiskās tiesības, kurām jābūt labas satversmes pamatā. Brīvības un īpašuma principi ir mūžīgi un taisnīgi visos iespējamajos gadījumos. Uz šiem principiem balstītus likumus jebkurā laikā var uzskatīt par tautas skaidri izteiktu gribu. Neviens negrib tikt sasaistīts viens pats par labu citām personām, viņu godam un mantai, bet arī vēlas tikt aizsargāts savās tiesībās no visiem iespējamiem aizskārumiem. Šis mūžīgās dabiskās tiesības katrai kārtai ir piešķirtas atbilstošā veidā tādējādi, ka abas tajās ir aizsargātas un viena otru atbalsta. Tādēļ šādā uz īpašumu balstītā iekārtā likumi var būt mēreni un viegli, jo katrs pats tos jau ir izvēlējis kā atbalstu savas labklājības sasniegšanai. Likumi varēs būt isi un skaidri, jo tauta ir pareizi, pēc savas nodarbošanās rakstura iedalīta kārtās. Šādi likumi būs taisnīgi, jo atbalsta katru viņa nodarbei atbilstošā veidā, tie ne tikai uzliek saistības, bet arī aizsargā. Šie likumi varēs būt pastāvīgi, jo tie ir atbilstīgi mūžīgi pastāvošajiem dabisko tiesību principiem, uz kuriem balstās brīvība un īpašums.⁷⁰ No šim Eizena paustajām atziņām varam secināt, ka viņš nepavisam nav egalitāra sabiedrības modeļa piekritējs un attiecīgi arī neuzskata, ka visiem sabiedrības locekļiem būtu jāpiešķir vienādas subjektīvās tiesības un jāuzliek vienādi pienākumi. Kā tiesību, tā pienākumu

⁶⁷ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zHITELEJ gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 18.

⁶⁸ *Ibid.*, § 19.

⁶⁹ *Ibid.*, § 20.

⁷⁰ *Ibid.*, § 21; *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trim dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 21. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē.* Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

saturs ir atkarīgs no personas nodarbošanās veida un piederības kādai no kārtām.⁷¹ Sabiedrības sadalīšana kārtās nevar tikt uzskatīta par vienlīdzības noliegumu, bet gan gluži pretēji – par laikmetam atbilstošu līdztiesības principa izpausmes veidu. Eizena raksturotā valsts satversme paredz atšķirīgu attieksmi pret atšķirīgām personām, tātad tā ir arī savā veidā taisnīga.

Otrs ieguvums, ko sniedz uz brīvību un īpašumu balstīta satversme, ir visu valsts iedzīvotāju labais tikumīgais raksturs. Visas gara un sirds labās īpašības var iegūt ne tikai ar audzināšanu – tās uztur un nostiprina arī iesaistīšanās sabiedriskajā dzīvē.⁷² Trešais lielais ieguvums būs tas, ka pilsētas un lauki varēs tikt visdažādākajos veidos iekārtoti un izdaļoti un padarīti par visas tautas svētlaimes avotu. Runājot par laukiem, brīvība jeb tiesības būt par cilvēku savā labā rosinās zemniekus pēc iespējas pilnīgi nodoties zemes apsaimniekošanai, kas atzīstams par galveno un lielāko darbu valstī. Pateicoties brīvībai, neies bojā viss auglīgais un spēcīgais, kas cilvēkā atrodams.⁷³ Atzīstot lauksaimniecību par valsts labklājības pamatu, Eizens pievienojās fiziokrātu uzskatiem šajā jautājumā. Piemēram, franču fiziokrāts F. Kenē vadījās no pieņēmuma, ka tieši daba ir nācības bagātības pamats un lauksaimniecība, iegūstot šā rūpniecība, kalnrūpniecība, mežrūpniecība un zvejniecība nodrošina bagātības pieaugumu.⁷⁴ Tomēr, kaut arī zemkopībai ir būtiska nozīme valsts labklājības sasniegšanā, cilvēki vairs nav laimīgi, tikai apstrādājot zemi, audzējot lopus, zvejojot vai ejot medībās, jo, kā skaidro Eizens, Dievs, radot saprātīgas būtnes, ir paredzējis viņām ko vairāk. Saprātīgas radības piepildījumu un mieru var gūt, pilnveidojoties un augot, vairojot visu dievišķo un skaisto. Šādas izaugsmes pamatu veido zināšanas, prasmes un tikumība.⁷⁵ Tādēļ arī valstī ir vajadzīgi citi ar zemkopību nesaistīti darbi, kuru īstenošana ir uzticama pilsētnieku un dižciltīgo kārtām.

5. J. G. Eizena uzskati par brīvību un īpašumu

Eizens raksta tikai par divām dabiskajām tiesībām, uz kurām ir jābalsta jebkura patiesa un taisnīga valsts satversme. Brīvību Eizens skaidro kā spēju būt cilvēkam pašam savā labā. Brīvs ir tas, kura darbība nelīdzinās automātiskai uzdevuma izpildei, bet kuras mērķis ir sava paša labklājība, ko cilvēks var sasniegt, izpildot kā vispārīgos, tā arī sevišķos pienākumus. Brīvs ir tas, kura liktenis nav padots otra cilvēka patvaļai, bet gan kuru aizsargā un saista vispārīgie likumi. Brīvs ir tāds cilvēks, kuram jā rūpējas pašam par sevi.⁷⁶ Brīvība pastāv kā sekas tam, ka Dievs cilvēkus ir

⁷¹ *Meļkisis, E.* "Dabisko tiesību" doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVU Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118., 112. lpp.

⁷² *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 22. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.

⁷³ Turpat, 25. §.

⁷⁴ *Krilovs, L.* Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6, 49. lpp.

⁷⁵ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprčinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 2.

⁷⁶ *Eizens, J. G.* Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu, 9. §. No: *Stepermanis, M. J. G.* *Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934; Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann, § 9.

radījis par saprātīgām būtnēm, nevis mašīnām. Šī brīvība, šīs cilvēces tiesības (*Recht der Menschheit*) ir tās, kas iedarbina tiekšanos uz personisku pilnību un bagātību, mīlestību uz saviem bērniem, dabisko darba tikumu, dabiskās prasmes, tik dažādas gaumes, vēlmi pēc miera un pagodinājuma. Tātad tikai brīvība var sniegt zemniekam iespēju būt par cilvēku, nevis mašīnu.⁷⁷

Savukārt īpašumu Eizens atzīst par līdzekli, ar kuru zemnieks savu labklājību var iegūt.⁷⁸ Brīvajam zemniekam nepieciešams noderīgs zemes īpašums, kuru viņš iegūst no sava kunga ar oficiālu līgumu mantojamā nomā (kā *bonum emphyteuticum*). Eizens uzskaitīja, kādiem noteikumiem šajā līgumā jābūt iekļautiem, to vidū bija arī šādas prasības:

- 1) zemniekam mūžīgi lietojamā īpašumā pieder viņa māja, sēta un dārzi ar visu, kas tur atrodas, tāpat lauki un pļavas, ganības un mežs, tā kā viņš un viņa mantinieki var to visos iespējamajos veidos uzlabot, iegūt no tā augļus, to iekļāt vai atsavināt;
- 2) tā kā kungs atbilstoši līgumam patur virsīpašuma tiesības, viņš no zemnieka un viņa mantiniekiem saņem ikgadēju renti vai dzimtnomu. Turklāt tai jābūt tik lielai, lai kungam nerastos zaudējumi no zemnieku brīvlaišanas, tāpat tai periodiski būtu jāpalielinās atbilstoši zemnieka labklājības pieaugumam. Nomas apmērs jāsaista ar zemnieka turību, lai kungs būtu ieinteresēts to sekmēt, bet tai pašā laikā nomas apmērs nedrīkst kļūt par zemniekam nepanesamu nastu;
- 3) kungs pārstāv savu dzimtnomnieku attiecībā ar valsts varu un kā aizbildnis nodrošina viņa personas un īpašuma tiesību aizsardzību;
- 4) valsts augstākā vara šo līgumu apstiprina un savās zemes tiesās aizstāv tā abas puses.⁷⁹

Īpašums ir tā matērija, kurā atspoguļojas visas radošās dziņas,⁸⁰ kurā viena paudze var redzēt, aprīnot, atdarināt, uzlabot un izbaudīt iepriekšējo paaudžu darba augļus. Kā piemēru Eizens minēja zemnieku saimniecības īpašumu – drošu vietu, kur cilvēks glabā gan savā darbā iegūto ražu, gan tos darba augļus, ko baudīs vēlāk, kā arī tos, no kuriem labumu gūs tikai pēcteči. Tādēļ tieši īpašuma tiesības uz zemnieka sētu ir valstij tik izdevīgas, jo zemnieks, pūloties savā un savu bērnu labā, padara lauksaimniecības zemi par arvien bagātāku svētlaimes avotu.⁸¹

⁷⁷ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 10.

⁷⁸ *Melkīsis, E.* Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LVV Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206., 199. lpp.

⁷⁹ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 11.

⁸⁰ Vēlāk G. V. F. Hēgelis šo ideju par brīvības un īpašuma saistību formulēs skaidrāk, rakstot, ka personai jāpiešķir savai brīvībai ārēja sfēra, kas ļauj viņam pastāvēt kā idejai. Tikai īpašumā persona var darboties kā saprāts. No: *Gegel', G. V. F.* Filosofija prava. Moskva: Mysl', 1990, ISBN 5-244-00384-4, s. 101, § 41.

⁸¹ *Jejzen, I. G.* Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepstnom prave, poskol'ku v nih možno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva, § 26; *Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann*, § 26.

Apvienojot šīs abas pareizas valsts satversmes būtiskās sastāvdaļas – dabiskās tiesības uz brīvību un īpašumu, kā arī īstenojot sabiedrībā pareizu darba dalīšanu –, ir iespējams izveidot harmonisku valsts iekārtu. Tādējādi Eizens radīja apgaismības laikmeta atziņām atbilstošu labklājības valsts modeli.

Kopsavilkums

1. Apgaismības laikmetā izveidotie priekšstati par dabiskajām tiesībām un no tām atvasināmo likumu sistēmu veidojuši moderno tiesību izpratnes pamatu. J. G. Eizens pieder pie Eiropas apgaismības kultūras un kā viens no pirmajiem apgaismotājiem Baltijā ieņem būtisku vietu Latvijas tiesībfilozofiskās domas vēsturē.
2. J. G. Eizena sabiedriski politiskajos uzskatos redzama vācu kamerālzinātnes un dabisko tiesību skolas pārstāvja K. Volfa ietekme. Savukārt jautājumos par lauksaimniecības nozīmi valsts labklājības celšanā var saskatīt līdzību ar franču fiziokrātu skolas atziņām. J. G. Eizena valsts izpratne lielā mērā pārstāv etatiski kolektīvisko apgaismības tiesību filozofijas strāvojumu, līdz ar to viņa raksturotā pareizā valsts satversme var tikt uzskatīta par sociāli atbildīgas valsts izpratnes priekšteci.
3. Par galveno valsts mērķi J. G. Eizens atzina vispārējas svētlaimes sasniegšanu. No galvenā mērķa ir atvasināmi četri sevišķi valsts mērķi (uzdevumi): 1) nodrošināt iedzīvotājus ar nepieciešamo iztikas minimumu; 2) nodrošināt nepieciešamos apstākļus valsts un sabiedrības garīgai un materiālai izaugsmei, lai cilvēks varētu īstenot savu pienākumu pilnveidoties; 3) garantēt valsts drošību un īstenojot nepieciešamos aizsardzības pasākumus; 4) ievērot tautas nozīmīgumu valsts labklājības celšanā.
4. Valsts savus mērķus var sasniegt, ieviešot un uzturot pareizu satversmi. Par vienīgo patieso J. G. Eizens uzskatīja pilsonisku valsts satversmi, kas balstās uz pareizu darba dalīšanu un dabiskajām tiesībām uz brīvību un īpašumu.
5. Darba dalīšanas rezultātā tiktu izveidota harmoniska iekārta, kas funkcionē kā organisks veselums. Tādēļ valsts uzdevumi ir savstarpēji strikti jānodala un katram jāiedala savs darbs, vienlaikus nodrošinot, lai neviens nejauktos svešos darbos. Atbilstoši cilvēku nodarbošanās veidam un labākajiem laimīgas satversmes paraugiem J. G. Eizens raksta, ka kārtām ir jābūt trim – zemniekiem, pilsētniekiem un dižciltīgajiem (muižniecībai). Turklāt dabiskās tiesības katrai kārtai ir piešķiramas atbilstošā veidā, radot savstarpēji atkarīgu vajadzību sistēmu. Tātad gan tiesību, gan pienākumu saturs ir atkarīgs no personas nodarbošanās veida un piederības kādai no kārtām.
6. J. G. Eizens dabisko tiesību un likumu savstarpējās attiecības skaidro no lietderības aspekta. Likumu spēkā esamība nav atkarīga no to atbilstības dabiskajām tiesībām. Tomēr dabisko tiesību neievērošana būtu uzskatāma par nesaprātīgu rīcību un nestu valstij tikai zaudējumus. Savukārt, tuvinot satversmes principus dabiskajām tiesībām, varētu iegūt mērenākus, vieglākus, isākus, skaidrākus, taisnīgākus un pastāvīgākus likumus.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Bartlett, R. Russia's First Abolitionist: The Political Philosophy of J. G. Eisen. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Neue Folge, 1991, Bd. 39, H. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41048579> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 161–176.
2. Dišlers, K. Ievads administratīvo tiesību zinātnē. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2002, ISBN 9984-671-31-3.
3. Donnert, E. Agrarfrage und Aufklärung in Lettland und Estland: Livland, Estland und Kurland im 18. und beginnenden 19. Jahrhundert. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2008, ISBN 978-3-631-57021-0.
4. Eisen, J. G. Lehrbegriff der drei verschiedenen Verfassungen der Bewohner eines Staats, so auf das Bauernlandeigentum, auf den Zeitpacht und auf die Leibeigenschaft des Bauern gegründet sind, Wiefern in selbigen die erste Ursache von dem bluhenden oder schlechten Zustande eines Staats entdeckt werden kann. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 245–286.
5. Eisen, J. G. Systematischer Entwurf von der Grundverfassung der Staatswirtschaft. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 495–518.
6. Eisen, J. G. Tabelle von allen den Beschäftigungen, womit bei einer richtigen bürgerlichen Verfassung die Zwecke des Staats erreicht werden. In: *Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich*. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1, S. 521–525.
7. Eizens, J. G. Mācība par valsts iedzīvotāju trīs dažādām satversmēm, kas dibinātas uz zemes dzimtīpašumu, nomu un dzimtbūšanu. No: *Stepermanis, M. J. G. Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē*. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934, 49.–54. lpp.
8. Gailīte-Mīkelsone, A. Jānis Georgs Eizens un 18. gadusimtenā latvju zemnieka raksturojums. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, 1926. Februāris, Nr. 2, 136.–149. lpp.
9. Gegel', G. V. F. Filozofija prava. Moskva: Mysl', 1990, ISBN 5-244-00384-4.
10. Ideju vēsture Latvijā: No pirmsākumiem līdz XIX gs. 90. gadiem. Antoloģija. Sast. un zin. red. E. Buceniece. Rīga: Zvaigzne ABC, 1995, ISBN 9984-560-39-2.
11. Jejzen, I. G. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva, kotorye osnovany na krest'janskoj zemel'noj sobstvennosti, na usadebnoj arende i na krepostnom prave, poskol'ku v nih možhno otkryt' pervoprichinu cvetushhego ili plohogo sostojanija gosudarstva. V kn.: *Rabota I. G. Jejzena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Pervod s nemeckogo*. Rīga: Latvijskij Universitet, 1991, s. 32–83.
12. Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.
13. Kozlihin, I., Poljakov, A., Timoshina, E. Istorija politicheskikh i pravovykh uchenij. Uchebnik. Sankt-Peterburg: Izdatel'skij dom Sankt-Peterburgskogo gosudarstvennogo universiteta, 2007, ISBN 5-9645-0071-4.
14. Krilovs, L. Ekonomiskās domas retrospekcija. Rīga: RTU izdevniecība, 2014, ISBN 978-9934-10-529-6.
15. Latvijas Republikas Satversmes komentāri. Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi. Autoru kolektīvs prof. R. Baloža zinātniskā vadībā. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2014, ISBN 978-9984-840-33-8.
16. Lejņš, P. Tiesību filozofija. Rīga: [b. i.], 1940.
17. Melķisis, E. "Dabisko tiesību" doktrīna un politiskā doma Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LTV Zinātniskie raksti*. 207. sēj., 1974, 103.–118. lpp.
18. Melķisis, E. Pirmās kritiskā atziņas pret dzimtbūtniecisko iekārtu Latvijā 18. gs. otrajā pusē. No: *LTV Zinātniskie raksti*. 146. sēj., 1971, 193.–206. lpp.
19. Melķisis, E. Social'no-ekonomicheskoe sodержanie projektov I. G. Ejzena. *Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis / Izvestija Akademiji Nauk Latvjijskoj SSR*, 1974, Nr. 2 (319), pp. 37–43.

20. *Moggach, D.* Freedom and Perfection: German Debates on the State in the Eighteenth Century. *Canadian Journal of Political Science / Revue canadienne de science politique*, 2009. December, Vol. 42, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/27754541> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 1003–1023.
21. *Neill, T. P.* The Physiocrats' concept of Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 1949. November, Vol. 63, No. 4. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1882137> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 532–553.
22. *Notizen zur Kirchenweihe (1766). Johann Georg Eisen (1717–1779): Ausgewählte Schriften: deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich.* Herausgegeben von Roger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Verlag Herder-Institut, 1998, ISBN 3-87969-266-1.
23. *Osipova, S.* Ievads tiesību socioloģijā. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2010, ISBN 978-9984-790-83-1.
24. *Pleps, J., Pastars, E., Plakane, I.* Konstitucionālās tiesības. Rīga: Latvijas Vēstnesis, 2004, ISBN 9984-731-39-1.
25. *Rabota I. G.* Ježena. Ponjatje uchenija o treh razlichnyh konstitucijah (sostojanijah) zhitelej gosudarstva: uchebnyj material dlja studentov istorikov i juristov. Perevod s nemeckogo. Rīga: Latvījskij Universitet, 1991.
26. *Rath, K. W.* Staat und Staatswirtschaft im kameralistischen Denken. *Finanz Archiv / Public Finance Analysis*, New Series, 1940, Bd. 7, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/40908296> [aplūkots 09.06.2015.], S. 75–99.
27. *Rubenis, A.* Dzīve un kultūra Eiropā absolūtisma un apgaismības laikmetā. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996, ISBN 9984-560-17-1.
28. *Rüthers, B., Fischer, C., Birk, A.* Rechtstheorie. 6. überarbeitete Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2011, ISBN 978 3 406 62921 1.
29. *Sacke, G.* Zur Chronologie der literarischen Wirksamkeit Pastor Eisens. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, 1941, Jahrg. 6, H. 1. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/41041245> [aplūkots 09.06.2015.], S. 85–91.
30. *Schöbener, B., Knauff, M.* Allgemeine Staatslehre. 2. Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2013, ISBN 978 3 406 63896 1.
31. *Small, A. W.* Approaches to Objective Economic and Political Science in Germany: Cameralism. *American Journal of Sociology*, 1923. September, Vol. 29, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/2764288> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 158–165.
32. *Stepermanis, M. J. G.* Eizens un viņa darbi par dzimtbūšanas atcelšanu Vidzemē. Rīga: Latvijas vēstures skolotāju biedrība, 1934.
33. *Stradiņš, J.* Zinātnes un augstskolu sākotne Latvijā. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2009, ISBN 978-9984-824-13-0.
34. *Stucka, A.* Administratīvās tiesības. Rīga: Juridiskā koledža, 2006, ISBN 9984-9664-8-8.
35. *Tribe, K.* Cameralism and the Science of Government. *The Journal of Modern History*, 1984. June, Vol. 56, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1879090> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 263–284.
36. *Walker, M.* Rights and Functions: The Social Categories of Eighteenth-Century German Jurists and Cameralists. *The Journal of Modern History*, 1978. June, Vol. 50, No. 2. Pieejams: <http://www.jstor.org/stable/1877420> [aplūkots 09.06.2015.], pp. 234–251.
37. *Willoweit, D.* Deutsche Verfassungsgeschichte: Vom Frankenreich bis zur Wiedervereinigung Deutschlands. 6. erneut erweiterte Auflage. München: Verlag C. H. Beck, 2009, ISBN 978 3 406 59531 8.

Tiesnešu atsevišķās domas. Salīdzinošie un personības nozīmes aspekti

Individual Dissenting of Judges. Comparative and Personal Interest Aspects

Dr. iur. **Diāna Apse**

LU Juridiskā fakultāte

Tiesību teorijas un vēstures zinātņu katedras docente

E-pasts: *Diana.Apse@lu.lv*

Bet istā gudrība tomēr skaļi pauž savu nemieru un liek uz ielām atskanēt savai balsij.
(Salamana pamācības, 1–20)

*Lai jūsu starpā būtu vienprātība un neceltos šķelšanās,
bet lai jūs visi pilnīgi vienoti stāvētu vienā prātā un vienā domā.*
(1. kor. 1: 10)

*Krietnais īpaši izceļas ar to, ka viņš ikvienā gadījumā spēj saskatīt patieso,
viņš ir kā paraugs un mēraukla visiem.*
(Aristotelis. Nīkomaha ētika, III: 2)

This publication is devoted to the significance of the dissenting opinions of judges, exploring it by researching the aspects of comparative, historical, importance of personality aspects, and other facets. The author continued to further develop the realizations about dissenting opinions of judges explored in her previous research by linking them with the expression of judge's mission in clarifying the truth and balancing the need for substantiation of dissenting opinions of judges. The influences of judge's dissenting opinion on the legislator have also been analysed. The article additionally addresses one of the reflexive links pertaining to science of law and legal practice, as legal theorists, who have joined the judge's group, participate in the creation of the dissenting opinions, which serves the prosperity of legal science, quality of case law and legal culture.

Atslēgvārdi: tiesnešu atsevišķās domas, tiesību zinātne, tiesnešu tiesības, juridiskā kultūra.

Keywords: dissenting opinion of judges, sciences of law, judge-made law, legal culture.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	234
1. <i>Tiesnešu tiesības paust atsevišķās domas: salīdzinošie aspekti</i>	234
2. <i>Tiesnešu tiesības paust atsevišķās domas: personības nozīmes aspekti</i>	235
<i>Kopsavilkums</i>	239
<i>Izmantoto avotu saraksts</i>	239
<i>Literatūra</i>	239
<i>Juridiskās prakses materiāli</i>	240

Ievads

Tiesnešu atsevišķās domas ir tiesneša viedoklis, kas neatbalsta tiesas vairākuma ieskatus par nolēmuma pamatojumu vai secinājumiem. Minētais tiesību institūts ir normatīvi nostiprināts Latvijas augstāko tiesu institūciju darbībā.¹ Līdz tam ilgušās diskusijas par institūta nepieciešamību tiesiskās sistēmas pilnveidē un relatīvi retā tiesnešu atsevišķo domu paušana joprojām aktualizē nozīmīgāko tiesībteorētisko, salīdzinoši vēsturisko un tiesneša personas nozīmes aspektu izpēti, kas pamato tiesnešu tiesības paust no tiesas vairākuma atšķirīgu viedokli.

1. Tiesnešu tiesības paust atsevišķās domas: salīdzinošie aspekti

Atklājot tiesiskuma saturu ar tiesību palīgavotu palīdzību,² attīstās tiesiskā doma, no tā ietekmējas tiesību politika.

Demokrātijas, tiesneša neatkarības, tiesvedības efektivitātes principi līdzsvaru un koriģē tiesību jaunradi, tiesnesim izlemjot par nepieciešamību paust atsevišķās domas.

Tiesību principu stratēģiskā darbība izpaužas tādējādi, ka tie ir tiesību sistēmas evolūcijas procesa efektīvākie katalizatori.³ Līdz ar to tiesnešu atsevišķās domas piedalās tiesiskās sistēmas pilnveides procesos, tos veicinot ar atbildīgu tiesas vairākuma viedokļa kritiku.

Aplūkojot Francijas tiesisko iekārtu, tiesībzinātniece Marija Zaharova analizējusi ievērojamā franču tiesībnieka Fransuā Ženī (*Geny*) uzskatus par jaunu tiesību avotu rašanos (kaut arī tiesnešu atsevišķās domas netiek pieļautas), ka blakus likumam par pamata avotiem kļuvušas tiesnešu tiesības un vispārējie tiesību principi, jo īpaši administratīvajās tiesībās.⁴

Mēs uztveram normatīvo aktu tekstu, tekstu kopumu, atvasinām kādu principu, izsecinām jaunus tā piemērošanas gadījumus (nolēmumos, spriedumos u. tml.), nostiprinām šos nolēmumus jaunos juridiskos noteikumos, no kuriem sastāv tiesiskā sistēma.⁵

Salīdzinošā aspektā angloamerikāņu tiesību sistēmā tiesnešu atsevišķās domas ir atļautas Anglijā (Velsā un Ziemeļīrijā), Īrijā, ASV, Kanādā, Austrālijā, Jaunzēlandē un tādās angloamerikāņu sistēmas skartās valstīs kā Indija, Pakistāna, Izraēla. Anglijas tiesās tiesneši lēmumus pieņem secīgi un atsevišķi, apgrūtinot tiesas galīgā viedokļa izpratni.⁶

Salīdzinot radniecīgākās tiesību saimes, redzams, ka tiesnešu atsevišķās domas ir atļautas Vācijā, Spānijā, Portugālē un Grieķijā un pat tur tās publicē galvenokārt tikai augstākajās vai konstitucionālajās tiesās.⁷

¹ Sk. plašāk: *Apse, D.* Tiesnešu atsevišķās domas – to paušanas vēsturiskie, normatīvie un citi aspekti. No: *Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, ISBN 978-9984-45-892-2, 81. lpp.

² *Apse, D.* Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. *LU žurnāls "Juridiskā Zinātne"*, Nr. 4. *Tiesību zinātnes nākotnei*, 2, 2013, ISSN 1691-7677, 21. lpp.

³ *Berzhel', Zh.-L.* Obshhaja teorija prava. Pod. obshh. red. V. I. Danilenko. Per. c fr. Moskva: Izdatel'skij dom NOTABENE, 2000, ISBN 5-8188-0022-9, s. 181.

⁴ *Zaharova, M.* Francuzskaja pravovaja sistema: teoreticheskij analiz. Monografija. Moskva: Prospekt, 2013, ISBN 978-5-392-9528-5, s. 97, 101.

⁵ *Geny, F.* Méthodes d'interprétation et sources en droit privé positif. 2nd ed., T. I. 1919, pp. 142–144, 303.

⁶ *Laffranque, J.* Dissenting Opinion and Judicial Independence. *Estonian Law Journal Juridica International*, 2003. VIII, p. 164.

⁷ *Ibid.*, p. 165.

Tiesnešu atsevišķās domas nepazīst tādās kontinentālās Eiropas valstīs kā Francija, Itālija, Nīderlande, Beļģija un Austrija. Atļautas tās ir konstitucionālajās tiesās Čehijā, Ungārijā, Bulgārijā un Horvātijā (Karlsruēs tiesas paraugs).⁸

Kontinentālajā Eiropā tiesnešu atsevišķās domas tiek paustas salīdzinoši reti, vairāk atbalstot juridiskās debates un likumu attīstību, noteiktos gadījumos vēršot uzmanību uz pārmaiņu nepieciešamību (vai tieši otrādi) tiesu praksē.

Savukārt Ziemeļvalstīs tiesnešu atsevišķās domas juridiskajā sistēmā tika ieviestas 1864. gadā Norvēģijā. Zviedrija sekoja Norvēģijas paraugam, kas pamatā balstās uz Lielbritānijas Lordu palātas praksi. Sekojot skandināvu kaimiņu paraugam, mēģinājums pieņemt atsevišķās domas bija Dānijas Augstākajā tiesā.⁹

2. Tiesnešu tiesības paust atsevišķās domas: personības nozīmes aspekti

Tiesneša personība, raksturs, iepriekšējā pieredze, domāšanas veids nosaka izšķiršanos “par” vai “pret” atsevišķajām domām.

Tiesneša personībai jāpiemīt noteiktām kvalitātēm, lai viņš, izskatot lietu un pieņemot nolēmumu, nolemtu paust atsevišķās domas, atturēties no to paušanas vai ar savu argumentu svaru pārliecinātu citus tiesnešus par savas rīcības pareizību. Tas prasa praktisko gudrību un drosmi.

Vērtējot personības nozīmi dialoga izveidē pašu tiesnešu starpā, diskusiju kultūru un prasmi vadīt to, lai nonāktu pie iespējami vienota viedokļa, jāpiemin tāda personība kā tiesnesis Džons Roberts. Lai arī angloamerikāņu tiesību sistēmas valstīs tiesneša atšķirīgā viedokļa izteikšana atsevišķo domu veidā tiek uzskatīta par galveno tiesneša neatkarības kritēriju, var būt arī izņēmumi, kas saistīti ar tiesas sastāva vai tiesas priekšsēdētāja personību.

Interesanti, ka viņa pilnvaru laikā ASV Augstākajā tiesā netika paustas atsevišķās domas pie spriedumiem. Tā izpaudās viņa spējas saliedēt tiesnešu korpusu – ilgi diskutēt, veicināt nonākšanu pie kopēja lēmuma, debatējot par attiecībām starp tainīgumu un tiesībām katrā konkrētā tiesību jautājumā. Viņš uzskatīja, ka ASV Augstākajai tiesai jādarbojas kā tiesai, nevis deviņiem atsevišķiem indivīdiem.¹⁰

Ilgtermiņa perspektīvā raugoties, nav atbalstāms, ja tiesību virsvadības principa izpaušme tiks saistīta ar to, kā nobalsojuši atsevišķi tiesneši.¹¹

Savukārt, salīdzinājumam aplūkojot tiesneses Inetas Ziemeles darbības laiku Eiropas Cilvēktiesību tiesā, jāuzsver viņas īpašais ieguldījums, ar paustajām atsevišķajām domām skaidrojot sarežģītus tiesību jautājumus un konstruktīvi kritizējot vairākuma apsvērumus.

⁸ Sk. plašāk: *Raffaeli, R.* Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Pieejams: <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963EN.pdf>. [aplūkots 26.05.2015.].

⁹ *Hambro, E.* Dissenting and individual opinions in the International Court of Justice. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1956/57, Vol. 17, p. 232.

¹⁰ Interview With Chief Justice Roberts. ABC News. Pieejams: <http://abcnews.go.com/Nightline/story?id=2661589&page=6#.UZof9somNqk>. [aplūkots 26.05.2015.].

¹¹ Roberts's Rules. In an exclusive interview, Chief Justice John Roberts says that if the Supreme Court is to maintain legitimacy, its justices must start acting more like colleagues and less like prima donnas. *The Atlantic*. Pieejams: http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/01/robertss-rules/305559/?single_page=true. [aplūkots 26.05.2015.].

Liela nozīme ir tiesneses personībai un tiesībteorētiskai pieredzei, saprotot, kad ir jāpilda pienākums “savaldīt brīvību”, nevis izmantot tiesības to uzspiest citiem (kad ir īstais brīdis paust atsevišķās domas).¹²

Dziļāku izpēti pelna lietā “Andrejeva pret Latviju” pausto tiesneses I. Ziemeles atsevišķo domu pamatojuma argumentu vēlākā ietekme uz likuma “Par valsts pensijām” 2009. gada grozījumu virzību Saeimā un pilsonības institūta attīstību līdz pat 2013. gadam. Arī 2011. gada 17. februāra Satversmes tiesas spriedumā lietā 2010-20-0106¹³ paustie argumenti bija balstīti uz I. Ziemeles atsevišķo domu atziņām lietā “Andrejeva pret Latviju”.

Tiesnešu personības un reputācijas nozīmīgumu spilgti raksturo tiem izvīrīto kvalitātes kritēriju uzskaitījums dažādos laikos un tiesu līmeņos. Salīdzinājumam sniegtas miertiesnešiem izvīrītās prasības šajā jomā starpkaru Latvijā, kurās uzsvērts, ka miertiesneša uzdevums ir spriest taisnu tiesu, stiprinot tautas tiesisko apziņu un sabiedrisko drošību. Miertiesnesim rūpīgi jāseko ne vien likumdošanai un tiesu praksei, bet arī vadošajām atziņām valsts un tautas dzīvē, sargājot tiesas cieņu ar priekšzīmīgu darbu un privāto dzīvi.¹⁴

¹² ECT Lielās palātas 2009. gada spriedums lietā “Andrejeva pret Latviju”, Inetas Ziemeles atsevišķās domas, 16. rindkopa: “.. pārsteidzoša iezīme ir tas, ka tajā tiek ignorēts Padomju Savienības sabrukuma un Baltijas valstu īpaši stāvokļa no starptautisko tiesību viedokļa konteksts, proti, ilgā, bet galu galā neveiksmīgā okupācija.” Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/searc.aspx?i=001-91388> [aplūkots 26.05.2015.].

Sk. arī 2013. gada 21. oktobra spriedumu lietā *Janowiec and other v. Russia*, App. No. 55508/07 Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/searc.aspx?i=0010127684> [aplūkots 26.05.2015.]. 2014. gada 28. janvāra spriedumā lietā *O’Keefe v. Ireland*, App. No. 35810/09: “.. ir atšķirība jautājumā par konvencijas piemērošanu laikā. Ineta Ziemele, līdzīgi kā citi tiesneši, norāda, ka valsts izpratne par tiesībām (jo īpaši par bērnu seksuālo izmantošanu) 1973. gadā būtiski atšķīrās no mūsdienu attīstītās tiesību izpratnes. Ineta Ziemele uzsver, ka tiesai jāvērtē noteiktie standarti, kādi pastāvēja prasītājas tiesību aizskāruma laikā, pamatojot, ka tiesību normas nevar piemērot ar atpakaļejošu spēku, izpratne par bērnu seksuālo izmantošanu ir evolucionējusi kopš tā laika.” Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/searc.aspx?i=001-140235> [aplūkots 26.05.2015.].

¹³ “Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 1. punkta (daļā par Latvijas nepilsoņu darba un tam pielīdzināto periodu pielīdzināšanu apdrošināšanas stāžam) atbilstību Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam kopsakarā ar Pirmā protokola 1. pantu un Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam”, 11.3. secinājums un 13. secinājuma 4. rindkopa. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-20-0106.htm [aplūkots 29.05.2015.].

¹⁴ “Senāta Apvienotajai sapulcei Senāta virsprokurors 1940. gada 20. februārī ar lēmumu Nr. 77 tieslietu ministra uzdevumā iesniedzis Tieslietu ministrijas izstrādātu projektu “Tieslietu ministra instrukcija miertiesnešiem” (Tiesu iekārtas 109. pants), lai Senāta Apvienotā sapulce par to dotu savu atsauksmi. Uzklājusīdu un apspriedusi referātu par šo lietu, Senāta Apvienotā sapulce savā 1940. g. 11. aprīļa rīcības sēdē, caurskatot augšminēto instrukcijas projektu, atzina, ka tas ir lietderīgs, viegli saprotams un vispusīgi izstrādāts, pie kam pie dažiem instrukcijas projekta pantiem juridiski-tehniskā nozīmē piemērināms sekojošais: Piezīmes pie 3. panta [3. Miertiesnesim jāseko tiesas cieņa nevien darbā, bet arī privātā dzīvē. Priekšzīme darbā un privātā dzīvē ceļ tiesneša nozīmi valstī. Pret prāvniekiem jāievēro vajadzīgā uzmanība un atsaucība tiesas sēdē un kancelejā. Objektīva un mierīga lietas iztiesāšana jau pati par sevi veicina palāvību uz tiesu.] Lai ietēptu juridiskas normas tehniskā veidojumā, pēc “dzīvē” būtu liekams paligtekuma veidā: “paturot vērā, ka priekšzīme darbā u.t.t.” Dēļ tā paša pēc “kanceleja” būtu liekams paligtekuma veidā: “apzinoties, ka objektīva un mierīga u.t.t.” Kvadrātiekvāds doti tie instrukcijas punkti, par kuriem viedokli paudusi Apvienotā sapulce, kā arī daži citi. [1. Miertiesneša uzdevums ir spriest taisnu tiesu, stiprinot tautas tiesisko apziņu un sabiedrisko drošību. 2. Miertiesnesim rūpīgi jāseko nevien likumdošanai un tiesu praksei, bet arī vadošajām atziņām valsts un tautas dzīvē.] Tieslietu ministrs liek priekšā instrukciju lūkot cauri Senāta apvienotai sapulcei, kura ne vēlāk kā triju mēnešu laikā pēc instrukcijas saņemšanas, pārbaudījusi vai tās noteikumi nerunā pretīm likumam, nosūta instrukciju ar savu atzinumu tieslietu ministram.” LVVA, 1535. f., 10. apr., 176. l., 3. lpp. [aplūkots 20.03.2015.].

Nepieciešams rūpīgi izraudzīties pareizo brīdi, lai atšķirīgā viedokļa paušana netiktu uztverta kā uzmācīga moralizēšana. Jāpiesargās, lai neapreibtu pats no savas drosmes un praktizētu publisko žestu ļoti apdomīgi. Praktiskā gudrība palīdz mums saprast, kur un kādā veidā vajadzētu iestāties par taisnību.¹⁵

Praktiskās gudrības (*phronesis*) jēdziens ir aizgūts no Aristoteļa (drosmi ir nepieciešams pietiekami būtisks mērķis). Atšķirībā no teorētiskās gudrības, kas nodarbojas ar nemainīgām lietām, praktiskā gudrība ir spēja adekvāti (ētiski) reaģēt uz mūžam mainīgo dzīvi un izpaužas darbībā kā prasme katrā situācijā izšķirties par pareizāko un morāli labāko rīcību.¹⁶

Tātad, lai izteiktu atsevišķās domas, tiesnesim jāpauž morālā, filosofiskā, arī eksistenciālā drosmē (kā domāšanas rezultātā gūta kādas patiesības atskārsme).

Filosofiskā drosmē ir vajadzīga, lai atklātu aizspriedumus un dogmas, kā arī vienkārši kļūdainus uzskatus. Šī drosmē ir saistīta ar filosofiskas domāšanas pamatā esošo racionālo skepticismu – nepieciešamību nepārtraukti apšaubīt esošos priekšstatus par pasauli, sabiedrību un individu. Tas ir zinātniskās domāšanas pamats, kurš prasa argumentāciju un pierādījumus un uz kura balstās gan eksaktās, gan arī humanitārās zinātnes.¹⁷

Eksistenciālā drosmē, tāpat kā citi drosmes veidi, ir būtiska ne tikai paša indivīda labklājībai, bet arī sabiedrības dzīves uzlabošanai.¹⁸ Visbeidzot, tas ir svarīgi arī tiesību sistēmas pilnveidei.

Tiesnešu atsevišķās domas kā tiesnešu tiesību un tiesību zinātnes sastāvdaļa pieredzīgās izskaidrošanas mākslai – hermeneitikai, kas izskaidro kultūras nozīmes (arī tiesības kā labas kārtības un taisnības mākslu).¹⁹

Tiesnešu atsevišķajām domām piemīt analītiski, retrospektīvi, prognozējoši uzdevumi tiesību zinātnē un tiesībpolitikā, jo tiesneši labāk izprot tiesiskās sistēmas evolūciju un vērtīborientāciju (pārfrāzējot Ruso – saprot, kad jārunā un kad jāklusē).

Nepieņemšana tiesas vairākuma lēmumam un arī tā veidošanas loģika nav pārlieku bieža parādība Augstākās tiesas praksē. Kā interesants piemērs jāmin sešu tiesnešu (no trīspadsmit) atsevišķās domas pie sprieduma lietā Nr. SKC-2414/2014 (ar kuru noteikta judikatūras maiņa).

Atsevišķajās domās tiesnešu vairākumam pārņemta pārsteidzīga judikatūras maiņa, norādot, ka Civillietu departaments ir pārāk plaši iztulkojis Biedrību un nodibinājumu likuma 10. pantu, nepamatoti attiecinot to uz biedrības individuāla biedra privāto mantisko tiesību un interešu aizstāvību.

Ja tiesnesis ir pārliecināts, ka līdzšinējā tiesu prakse nav pareiza vai apstākļi laika gaitā ir mainījušies un ir iespējams cits, izšķiramajam gadījumam daudz piemērotāks risinājums, kas vairāk atbilst pastāvošajai tiesību sistēmai, viņam ir ne tikai

¹⁵ Miller, W. I. *The Mystery of Courage*. Harvard: Harvard University Press, 2000, p. 268.

¹⁶ Sīlis, V. Drosmē. No: *Filosofiskā antropoloģija*. Rakstu krājums V. Siļa redakcijā. Rīga: RSU, 2015, ISBN 978-9984-793-63-4, 26. lpp.

¹⁷ Turpat, 38. lpp.

¹⁸ Turpat, 37. lpp.

¹⁹ Budanceva, J. Jaunrade. No: *Filosofiskā antropoloģija*. Rakstu krājums V. Siļa redakcijā. Rīga: RSU, 2015, 90. lpp.: "Mūsdienu hermeneitikas skolas pārstāvis Hanss Georgs Gadamers, līdzīgi kā Hēgelis, uzsver intersubjektivitātes nozīmi jaunrades skaidrojumos, īpašu uzmanību veltot valodai un tradīcijām, kurus viņi uzskata par jaunrades avotiem zinātnē."

tiesības, bet arī pienākums atkāpties no līdzšinējās tiesu prakses. Saprotams, šāda atkāpšanās tiesnesim, taisot spriedumu, ir pietiekami pārliecinoši jāpamato.²⁰

Taču jāizvairās pārsteidzīgi un pārāk plaši tulkot piemērojamo normu, nepamatoti attiecinot to uz citas jomas interešu aizsardzību.

Mazākuma ieskatā minētā tiesību norma bija jātulko šauri, attiecinot to tikai uz biedrības biedru kolektīvo tiesību un interešu aizstāvību. Vairāku atsevišķajās domās norādīto tiesībkuļturālo, tiesībteorētisko, tiesīb socioloģisko un tiesībpolitisko apsvērumu dēļ, pamatojumā izmantojot divas judikatūras spriedumu vienības, divus doktrīnas avotus un vienu tiesību piemērošanas palīg līdzekli, uzsvērts, ka biedrības nodibināšana, lai izvairītos no tiesāšanās izdevumu maksāšanas, ceļot mantiskas prasības tās atsevišķu biedru individuālajās interesēs, nav uzskatāma par leģitīmu un atbalstāmu demokrātiskā pilsoniskajā sabiedrībā.

Tiesnešu mazākums brīdina: attīstot praksi, ka jebkura biedrība, būdama atbrīvota no tiesas izdevumu samaksas, civilprocesā var tiesā sniegt pieteikumu atsevišķu savu biedru individuālo mantisko tiesību aizstāvībai, tiek radīti labvēlīgi apstākļi tiesas darba traucēšanai ar tā dēvētajām "frivolajām prasībām", kuras bieži vien nepamatoti noslogo tiesu to nepamatotības, neadekvātās juridiskās kvalitātes un arī lielā skaita dēļ. Tāpat šāda prakse rada labvēlīgus apstākļus biedrību dibināšanai ar neleģitīmu mērķi izvairīties no valsts nodevas samaksas civiltiesiskās prasībās, it īpaši tādēļ, ka biedrības nodibināšana ir ļoti vienkārša un lēta, kā arī to, ka biedrībā var būt tikai divi biedri (Biedrību un nodibinājumu likuma 23. panta otrā daļa). Rezultātā tiek veidota situācija, ka visa sabiedrība maksā par atsevišķu traucējošu prāvnieku privāto individuālo interešu aizstāvību, turklāt uz tiesas efektivitātes samazināšanas rēķina.²¹

Zinātniski augstā līmenī tiek kritizēta tiesnešu vairākuma veiktā pārāk plašā tulkšana un septiņu tiesnešu "juridiskais aktīvisms".

Iespējams, ka iepriekš aplūkoto juridisko debašu kvalitāti un saturu noteicis tas, ka tiesnešu mazākuma sastāvā bijis tiesībteorētiķis un komerc tiesību eksperts, kādreizējais Latvijas Universitātes Juridiskās fakultātes mācīb spēks A. Strupišs. Aplūkotās atsevišķās domas uzskatāmas par labu ieguldījumu tiesību doktrīnas un juridiskās kultūras attīstībā kopumā.

Kā uzsvērusi profesore Sanita Osipova, juridiskās kultūras elementi ir tiesiskā apziņa (gan individuālā, gan kolektīvā), juridiskā terminoloģija un tiesību doktrīna, kas materializējas likumos, likumu komentāros, tiesu prakses materiālos, tiesību zinātnes mācību grāmatās.²²

Zinātniskās juridiskās debātes var izpausties "paātrinātā veidā" – tiesnešu atsevišķo domu veidā, līdz ar spriedumu, nevis vēlākā kritikā tiesībzinātnē.

²⁰ Kalniņš, E. Tiesību tālākveidošana. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Zin. red. E. Melķis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003, 176.–177. lpp.

²¹ Lietā SKC-2414/2014: "... Turklāt izskatāmajā lietā, tāpat kā citos konkrētās biedrības pieteikumos, par kuriem tiesa ir pieņēmusi nolēmumu (uz 2014. gada 4. decembri ir pieņemti 368 šādi nolēmumi tikai civilprocesa ietvaros vien), aizstāvamais subjekts ir atbildētājs lietā par nekustamā īpašuma apsaimniekošanas parāda piedziņu, kura intereses nav kolektīvas un arī diez vai uzskatāmas par sabiedriski nozīmīgām tādā mērā, ka tas būtu jāatbrīvo no valsts nodevas samaksas." Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiskaseciba_1/2014. [aplūkots 26.05.2015.].

²² Osipova, S. Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. No: *Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā Latvijas valsts*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, ISBN 978-9934-8373-4-0, 77. lpp.

Kopsavilkums

1. Rakstā aplūkoti salīdzinošie un tiesneša personības nozīmes aspekti veido priekšnosacījumus, lai līdzsvarotos tiesībkulturālie, tiesībteorētiskie, tiesībso- cioloģiskie un tiesībpolitiskie apsvērumi, kas summējoties rada “kritisko masu”, nosakot īsto laiku, kad paust tiesnešu atsevišķās domas.
2. To nosaka arī tiesnešu spēja izprast tiesības saistībā ar to mērķi – droša sociālā dzīve, tiesību un sociālās dzīves attīstības likumsakarību pazīšana un rūpīga iedziļināšanās tajās.
3. Viena no tiesību zinātnes un tiesību prakses paātrinātās atgriezeniskās saites izpausmēm ir tiesnešu saimei pievienojušos tiesībteorētīku dalība judikatūras nolēmumu un atsevišķo domu tapšanā. Tas veicina tiesību zinātnes, judikatūras kvalitātes, tiesiskuma un juridiskās kultūras uzplaukumu.
4. Tiesnešu atsevišķās domas – paustas īstajā brīdī – palīdz atklāt principus, atklājot arī to piemērošanas izpratnes pakāpi vairākuma un mazākuma viedoklī. Tā ir tiesneša sūtības izpausme patiesības noskaidrošanā.
5. Tiesnešu atsevišķo domu nepieciešamības pamatojums izpaužas tiesiskajā realitātē, atklājot tiesību satura izpratnes atšķirības, evolūciju, līdzsvaru brīvību, atbildību un pienākumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. Apse, D. Tiesību zinātne un tiesnešu tiesības. *LU žurnāls “Juridiskā Zinātne”*, Nr. 4. *Tiesību zinātnes nākotnei*, 2, 2013, ISSN 1691-7677.
2. Apse, D. Tiesnešu atsevišķās domas – to paušanas vēsturiskie, normatīvie un citi aspekti. No: *Jurisprudence un kultūra: pagātnes mācības un nākotnes izaicinājumi*. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2014, ISBN 978-9984-45-892-2.
3. *Berzheľ*, Zh.-L. Obshhaja teorija prava. Pod. obshh. red. V. I. Danilenko. Per. c fr. Moskva: Izdatel'skij dom NOTABENE, 2000, ISBN 5-8188-0022-9.
4. Budanceva, J. Jaunrade. No: *Filosofiskā antropoloģija*. Rakstu krājums V. Siļa redakcijā. Rīga: RSU, 2015, ISBN 978-9984-793-63-4.
5. Geny, F. *Méthodes d'interprétation et sources en droit privé positif*. 2. ed., T. I. 1919.
6. Hambro, E. Dissenting and individual opinions in the International Court of Justice. *Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht*, 1956/57, Vol. 17.
7. Interview with Chief Justice Roberts. ABC News. Pieejams: <http://abcnews.go.com/Nightline/story?id=2661589&page=6#.UZof9somNqk>. [aplūkots 26.05.2015.].
8. Kalniņš, E. Tiesību tālākveidošana. No: *Juridiskās metodes pamati. 11 soļi tiesību normu piemērošanā*. Zin. red. E. Meļķis. Rīga: Latvijas Universitāte, 2003.
9. Laffranque, J. Dissenting Opinion and Judicial Independence. *Estonian Law Journal Juridica International*, 2003. VIII.
10. Miller, W. I. *The Mystery of Courage*. Harvard: Harvard University Press, 2000.
11. Osipova, S. Latviešu juridiskā kultūra un tiesiskā apziņa. No: *Latvieši un Latvija. III sēj. Atjaunotā Latvijas valsts*. Rīga: Latvijas Zinātņu akadēmija, 2013, ISBN 978-9934-8373-4-0.
12. Raffaeli, R. Dissenting opinions in the Supreme Courts of the Member States. Pieejams: http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201304/20130423ATT64963/20130423ATT64963_EN.pdf. [aplūkots 26.05.2015.].
13. Roberts's Rules. In an exclusive interview, Chief Justice John Roberts says that if the Supreme Court is to maintain legitimacy, its justices must start acting more like colleagues and less like prima donnas. *The Atlantic*. Pieejams: http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2007/01/robertss-rules/305559/?single_page=true. [aplūkots 26.05.2015.].
14. Silis, V. Drosme. No: *Filosofiskā antropoloģija*. Rakstu krājums V. Siļa redakcijā. Rīga: RSU, 2015, ISBN 978-9984-793-63-4.
15. Zaharova, M. Francuzskaja pravovaja sistema: teoreticheskiĭ analiz. Monografija. Moskva: Prospekt, 2013, ISBN 978-5-392-9528-5, s. 97, 101.

Juridiskās prakses materiāli

1. ECT Lielās palātas 2009. gada spriedums lietā “Andrejeva pret Latviju”, Inetas Ziemeles atsevišķās domas. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-91388> [aplūkots 26.05.2015.].
2. ECT 2013. gada 21. oktobra spriedums lietā *Janowiec and other v Russia*, App. No. 55508/07. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=0010127684> [aplūkots 26.05.2015.].
3. ECT 2014. gada 28. janvāra spriedums lietā *O’Keefe v Ireland*, App. No. 35810/09. Pieejams: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-140235> [aplūkots 26.05.2015.].
4. Satversmes tiesas 2011. gada 17. februāra spriedums “Par likuma “Par valsts pensijām” pārejas noteikumu 1. punkta (daļā par Latvijas nepilsoņu darba un tam pielīdzināto periodu pielīdzināšanu apdrošināšanas stāžam) atbilstību Eiropas Cilvēka tiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas 14. pantam kopsakarā ar Pirmā protokola 1. pantu un Latvijas Republikas Satversmes 91. pantam”. Pieejams: http://www.satv.tiesa.gov.lv/upload/spriedums_2010-20-0106.htm [aplūkots 29.05.2015.].
5. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta lēmums un tiesnešu atsevišķās domas lietā Nr. SKC-2414/2014. Pieejams: http://at.gov.lv/lv/judikatura/judikaturas-nolemumu-arhivs/senata-civillietu-departaments/hronologiska-seciba_1/2014. [aplūkots 26.05.2015.].
6. Senāta virsprokurora 1940. gada 20. februārī ar lēmumu Nr. 77 tieslietu ministra uzdevumā iesniegtais Tieslietu ministrijas izstrādātu projekts “Tieslietu ministra instrukcija miertiesnešiem” (Tiesu iekārtas 109. p.) Senāta Apvienotai Sapulcei atsaukšanas došanai. LVVA 1535. f., 10. apr., 176. l., 3. lpp. [aplūkots 20.03.2015.].

Paziņošanas par cesiju juridiskā nozīme

Legal Significance of Notification of the Assignment

Dr. iur. Erlens Kalniņš

LU Juridiskā fakultāte

Civiltiesisko zinātņu katedras docents

E-pasts: erlens.kalnins@gmail.com

This article is dedicated to the establishment of legal significance of the notice of assignment, examining the joint relation of such notification with the assignment by agreement coming into force, as well as protection of a good faith debtor both before the receipt of such a notice as well as after the receipt thereof. While analysing the various opinions expressed in legal literature, the article substantiates the thesis that pursuant to the legal framework of the institution of assignment covered by the Civil Law of Latvia the notice of assignment made by assignee in a proper way is to be qualified not as a pre-condition to the fact that the assignment by agreement would be effective also in relation to the debtor, but rather as a measure to prevent the formal legitimation of the former creditor (assignor) against the debtor and to make the debtor as of the bad faith. At the same time, the article substantiates the thesis that such a notice is not to be deemed as the only way the debtor may become aware of the assignment that has taken place and become of bad faith, thus losing the legal possibility of a good faith debtor, provided for by Section 1804, Sentence 2 of the Civil Law of Latvia, to fully or partially discharge himself from obligation, giving performance to the former creditor (assignor) or entering into the settlement or similar type of transaction with the assignor or in relation to him, which shall be directed towards termination or amendment of the assigned right to performance. In this relation, taking into account the principle of good faith, the bad faith of the debtor as such rather than the fact of receiving a notice of assignment shall have the decisive meaning.

Atslēgvārdi: līgumiskā cesija, paziņojums par cesiju, kreditora formālā leģitimācija, labticīga parādnieka aizsardzība, zināšana par cesiju.

Keywords: assignment by agreement, notice of assignment, formal legitimation of creditor, protection of good faith debtor, knowledge of the assignment.

Satura rādītājs

<i>levads</i>	242
1. <i>Cedētā prasījuma pāreja un tās sekas</i>	243
2. <i>Agrākā kreditora (cedenta) formālā leģitimācija</i>	246
3. <i>Labticīga parādnieka aizsardzība</i>	247
3.1. <i>Parādnieka "negatīvā" labticība</i>	247
3.2. <i>Parādnieka "pozitīvā" labticība</i>	248
3.3. <i>Labticīga galvnieka aizsardzība</i>	249

3.4. Labticīga parādnieka izvēles iespēja	250
3.5. Cedenta un cesionāra savstarpējās attiecības	250
3.6. Cedenta prasības tiesība	251
4. Paziņojuma par cesiju izdarīšana un tā sekas	252
4.1. Cesionāra izdarīts paziņojums par cesiju	253
4.2. Parādnieka zināšana par notikušo cesiju	254
4.3. Parādnieka tiesība pieprasīt pierādījumus	255
4.4. Parādnieka rīcība pamatotu šaubu gadījumā	256
Kopsavilkums	257
Izmantoto avotu saraksts	258
Literatūra	258
Normatīvie akti	259
Juridiskās prakses materiāli	259

levads

Kā noteikts Civillikuma (turpmāk – CL) 1804. pantā, “agrākais kreditors, neraugoties uz cesiju, vēl joprojām skaitās par tādu līdz tam laikam, kamēr cesionārs nav dabūjis apmierinājumu no parādnieka, vai nav cēlis pret to prasību, vai vismaz nav tam pienācīgā kārtā par cesiju paziņojis”, un “līdz tam pašam laikam var arī parādu samaksāt cedentam, kā arī noslēgt ar viņu izlīgumu, un tāpat viņam paliek arī prasības tiesība”. Atbilstoši nākamajam, CL 1805. pantam “cesionārs var no cesijas brīža darboties ar kreditora tiesībām un uz šā pamata rīkoties ar prasījumu, cedēt to savkārt citam un izlietot to pret parādnieku”.¹

Par šo normu izpratni un savstarpējo kopsakaru līdzšinējā juridiskajā literatūrā izteikti dažādi viedokļi.² Minētais jo īpaši attiecas uz jautājumu, kāda – no cesijas spēkā stāšanās viedokļa – ir nozīme pienācīgā kārtā izdarītam paziņojumam par notikušo cesiju, kā arī uz jautājumu, kādas tiesiskās sekas iestājas un var iestāties pirms tam, kad parādnieks ir saņēmis šādu paziņojumu, un kādas – pēc šāda paziņojuma saņemšanas. Bez tam līdzšinējā juridiskajā literatūrā nepelnīti maza uzmanība ir tikusi veltīta labticīga parādnieka aizsardzības satura (resp., šīs aizsardzības priekšnoteikumu un tiesisko seku) noskaidrošanai.

Raksta mērķis, ņemot vērā juridiskajā literatūrā izteikto viedokļu dažādību, ir noskaidrot CL 1804. panta 1. teikumā paredzētās paziņošanas par notikušo cesiju (*denuntiatio*) juridisko nozīmi un tiesiskās sekas gan no līgumiskās cesijas spēkā esamības viedokļa (sk. CL 1801., 1805. pantu), gan no labticīga parādnieka aizsardzības viedokļa (sk. CL 1804. panta 2. teikumu). Te nozīmīgs izziņas un salīdzināšanas avots ir pandektu tiesību literatūrā izteiktās atziņas,³ kā arī līdzīgās tiesību sistēmās,

¹ Abas šīs 1937. gada CL normas ar nelieliem redakcionāliem grozījumiem ir pārņemtas no 1864. gada Vietējo civillikumu kopojuma 3474. un 3475. panta, sk.: Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928, 401. lpp.

² Šajā ziņā ir runa par juridisko literatūru, kurā komentēti Vietējo civillikumu kopojuma 3474. un 3475. panta noteikumi, kā arī par jaunāko juridisko literatūru, kurā komentēti CL 1804. un 1805. panta noteikumi.

³ Kā pamatavots ir izmantots šāds autoritatīvs darbs: *Dernburg, H., Sokolowski, P. System des Römischen Rechts. Der Pandekten. 8. Aufl. Berlin: Verlag von H. W. Müller, 1912* (turpmāk – *Dernburg/Sokolowski*, S. 649). Šī darba daļa “Saistību tiesības”, kurā aplūkots cesijas institūts, ir pieejama arī atsevišķā izdevumā krievu valodā: *Dernburg”, G. Objazatel'stvennoe pravo. Pervod" pod" rukovodstvom" i redakciej P. Sokolovskago. 3. russkoe izdanie. Moskva: Pechatnja A. Snegirevoj, 1911* (turpmāk – *Dernburg”, s. 129).*

t. i., Vācijas un Šveices civiltiesībās, ietvertais cesijas institūta tiesiskais regulējums⁴ un šo valstu tiesu praksē un tiesību doktrīnā izteiktās atziņas. Vienlaikus – no paziņošanas par notikušo cesiju viedokļa – raksta parindēs tiks norādīts, kāds attiecīgā juridiskā aspekta risinājums ir paredzēts UNIDROIT Starptautisko komercīguumu principos (turpmāk – UNIDROIT principi),⁵ Eiropas Līgumtiesību principos (turpmāk – ELTP)⁶ un Vienoto norādījumu projektā (*Draft of a Common Frame of Reference*, turpmāk – DCFR).⁷

Rakstā ir runa vienīgi par līgumisko cesiju (sk. CL 1793. panta 3. punktu, 1801. pantu) jeb tādu prasījuma pāreju no agrākā kreditora uz jauno kreditoru, kuras pamats ir cesijas līgums (īpaši neanalizējot parādraksta cedēšanu ar blanko uzrakstu un šādas līgumiskās cesijas sekas (sk. CL 1803., 1809. pantu).

1. Cedētā prasījuma pāreja un tās sekas

Līgumiskā cesija (resp., ar līgumu cedēta prasījuma pāreja cesionāram) stājas spēkā cesijas līguma noslēgšanas brīdī,⁸ ja vien šajā līgumā nav nolīgts citādi (tā, piem., līdzēji var vienoties par vēlāku cesijas spēkā stāšanās brīdi, pats cesijas līgums var būt atliekoši nosacīts, vai arī šajā līgumā var būt noteikti priekšnoteikumi, kuriem iestājoties prasījums pāriet cesionāram).⁹ Tā kā par cesijas priekšmetu var būt arī “nākami” prasījumi¹⁰ (t. sk. atliekoši nosacīti prasījumi, sk. CL 1798. pantu), šādu prasījumu cesija stājas spēkā ar attiecīgā prasījuma rašanās (iegūšanas) vai atliekošā nosacījuma iestāšanās brīdī.¹¹

⁴ Cesijas institūts ir regulēts Vācijas Civill kodeksa (turpmāk – BGB) 398.–413. paragrāfā (sk.: *Bürgerliches Gesetzbuch*. Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> [aplūkots 01.06.2015.]) un Šveices Saistību tiesību likuma (turpmāk – OR) 164.–174. pantā (sk.: *Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches. Fünfter Teil: Obligationenrecht*. Pieejams: <http://www.gesetze.ch/inh/inhsub220.htm> [aplūkots 01.06.2015.]).

⁵ Sk.: UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010. Pieejams: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [aplūkots 01.06.2015.].

⁶ Sk.: *The Principles of European Contract Law 2002 (Parts I, II and III)*. Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/toc.html> [aplūkots 01.06.2015.].

⁷ Sk.: *von Bar, Ch., Clive, E., Schulte-Nölke, H.* (eds.). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Munich: Sellier. European law publishers GmbH, 2008.

⁸ Sk.: *Erdmann, C.* *System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. IV. Obligationenrecht*. Riga: N. Kymmels Verlag, 1894, S. 191, 193 (turpmāk – *Erdmann*, S. 191); *Jerdman, K.* *Objazatel'stvennoe pravo gubernij Pribaltijsih*. "Perevod" i dopolnitel'nyja primechanija M. O. Gredingera. Riga: Izdanie pochetnago mirovogo sud' i F. E. Kamkina, 1908, s. 225, 228 (turpmāk – *Jerdman*", s. 225); *Sinajskij, V. I.* *Osnovy grazhdanskogo prava (v svjazi s chast'ju III Svoda uzakonenij, dejstvujushhij v Latvii i Jestonii)*. Vypusk II. Veshhnoe pravo. Objazatel'stvennoe pravo. Semejnoe pravo. Nasledstvennoe pravo. Riga: izdanie akc. o-va Valters i Rapa, 1926, s. 134, 135 (turpmāk – *Sinajskij*, s. 134).

⁹ Sal.: *Torgāns, K.* *Saistību tiesības. Mācību grāmata*. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014, 147. lpp. (turpmāk – *Torgāns*, 147. lpp.).

¹⁰ Par “nākamu” prasījumu cesiju sk. arī: Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. SKC-330/2013. Pieejams: <https://tiesas.lv/nolemumi/pdf/133154.pdf> [aplūkots 01.06.2015.].

¹¹ Sal.: *Jauernig, O.* (Hrsg.). *Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar*. 11. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2004, § 398, Rn. 9 (turpmāk – *Jauernig/Stürner*, § 398, Rn. 9); *Schulze, R.* (Schriftleitung). *Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar*. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005, § 398, Rn. 10 (turpmāk – *Hk-BGB/Schulze*, § 398, Rn. 10); *Schwenzer, I.* *Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil*. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006, Nr. 90.34 (turpmāk – *Schwenzer*, Nr. 90.34). Savukārt atbilstoši UNIDROIT principu 9.1.5. pantam, ELTP 11:102. panta 2. daļai un 11:202. panta

Ar cesijas spēkā stāšanās brīdi cedents zaudē cedēto prasījumu, savukārt cesionārs iegūst šo prasījumu un kļūst par parādnieka (*debitor cessus*) kreditoru, turklāt neatkarīgi no tā, vai parādniekam ir zināms par notikušo cesiju vai ne (sk. CL 1801. pantu).¹² Ar šo brīdi – un nevis ar brīdi, kad parādniekam pienācīgā kārtā ticis paziņots vai arī kā citādi kļuvis zināms par notikušo cesiju, – cesija ir spēkā ne tikai attiecībā pret trešajām personām (t. sk. cedenta kreditoriem), bet arī attiecībā pret parādnieku.¹³ Kā noteikts CL 1805. pantā, “no cesijas brīža” cesionārs var darboties ar kreditora tiesībām un uz šī pamata rīkoties ar prasījumu, t. sk. cedēt to citam vai arī izlietot to pret parādnieku (piem., pieprasīt no parādnieka saistības izpildījumu vai cedēto prasījumu likt priekšā ieskaitam).¹⁴

Tā kā ar cesijas spēkā stāšanās brīdi cedētais prasījums pārstāj būt cedenta mantas sastāvdaļa un nonāk cesionāra mantā,¹⁵ no šī brīža cedenta kreditori vairs nav tiesīgi lūgt tiesu apķīlāt cedēto prasījumu (resp., apķīlāt maksājumus, kuri uz šī prasījuma pamata pienākas no parādnieka, sk. Civilprocesa likuma (turpmāk – CPL) 138. panta 1. daļas 6. punktu), un no šī brīža nevar tikt vērsta piedziņa uz cedēto

2. daļai, kā arī DCFR III grāmatas 5:106. panta 1. daļai un 5:114. panta 2. daļai “nākami” prasījumi, kolīdz tie radušies (un identificējami kā tādi, uz kuriem attiecas cesija), uzskatāmi par cedētiem un pārgājušiem cesionāram cesijas līguma noslēgšanas brīdī (vai vēlākā brīdī, par kuru ir vienojušies cedents un cesionārs), resp., šajā gadījumā ir runa par cesijas spēkā stāšanos ar atpakaļvērstu spēku.

¹² Sk.: *Erdmann*, S. 191; *Jerdman*, s. 225; *Dernburg/Sokolowski*, S. 649, 650; *Dernburg*, s. 129, 130.

¹³ Sk.: *Erdmann*, S. 191, Fn. 3; *Bukovskij*, V. (sost.). Svod "grazhdanskijh" uzakonenij gubernij Pribaltijskijh" ("s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami v" 2 tomah"). T. II. Pravo trebovanij. Riga: G. Gempel' i Ko, 1914, s. 1431 (turpmāk – *Bukovskij*, s. 1431); *Tjutrumov*, I. M. *Grazhdanskoe pravo*. Izd. 2. Tartu: Tipografija G. Laakman, 1927, s. 295, prim. 2 (turpmāk – *Tjutrumov*, s. 295). Atbilstoši citam viedoklim, kas turklāt patapināts no 19. gadsimta beigu Rīgas pilsētas tiesas prakses atziņām par Vietējo civillikumam kopojuma 3471. un 3474. panta (resp., CL 1801. un 1804. panta) izpratni (sk.: *Zwingmann*, V. *Civilrechtliche Entscheidungen der Riga'schen Stadtgerichte*. Bd. V. Riga: Verlag von N. Kymmel, 1880, Nr. 788, S. 217–219), ar cesijas izdarīšanas brīdi cedētā prasījuma pāreja cesionāram ir spēkā vienīgi attiecībā pret visām trešajām personām (izņemot parādnieku); attiecībā pret parādnieku cesija stājas spēkā ar brīdi, kad parādniekam pienācīgā kārtā ticis paziņots par notikušo cesiju (sk.: *Bukovskij*, s. 1432; *Torgāns*, K. (red.). *Latvijas Republikas Civillikuma komentāri*. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). 2. izd. Rīga: Mans īpašums, 2000, 301. lpp. (turpmāk – *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 301. lpp.)). Bez tam ir izteikts arī viedoklis, ka tikai no šādas paziņošanas brīža parādniekam, cedentam un trešajām personām (piem., cedenta kreditoriem, citiem cesionāriem, kuriem cedēts tas pats prasījums) ir jārēķinās ar cesionāra tiesībām (sk.: *Sinajskij*, s. 134). Taču kā viens, tā otrs viedoklis nonāk pretrunā ar CL 1801. un 1805. panta noteikumiem un ir balstīts uz kļūdainu izpratni par to, kāda ir paziņošanas par notikušo cesiju juridiskā nozīme un tiesiskās sekas (sk. turpmāk).

¹⁴ Secinājumam, ka cesija ir spēkā attiecībā pret parādnieku neatkarīgi no tā, vai viņam par to ticis paziņots, ir liela praktiska nozīme tad, ja pašam parādniekam pieder pretprasījums pret cedentu, ko viņš ieguvis cesijas ceļā un ko viņš attiecībā pret cesionāru var likt priekšā ieskaitam. Tā saskaņā ar CL 1808. pantu parādnieks attiecībā pret cesionāru var likt priekšā ieskaitam vienīgi tādus pretprasījumus, kas viņam bijuši pret cedentu brīdī, kad parādniekam paziņots par notikušo cesiju. Tā kā cesija ir spēkā neatkarīgi no tā, vai parādniekam ir paziņots par notikušo cesiju vai ne, ar šādu pretprasījumu (ko var likt priekšā ieskaitam CL 1808. panta izpratnē) saprotams arī tāds prasījums pret cedentu, ko parādnieks ieguvis cesijas ceļā no citas personas pirms tam, kad parādniekam ticis paziņots par cesiju, kaut arī pirms šīs paziņošanas pats parādnieks (kā minētā pretprasījuma ieguvējs – cesionārs) vēl nebūtu paziņojis cedentam (kā parādniekam, kuram jāapmierina pretprasījums) par minētā pretprasījuma cesiju.

¹⁵ Sk.: *Erdmann*, S. 179, 180, 196; *Jerdman*, s. 212–214, 231; *Torgāns*, 147. lpp.; sal.: *Guhl*, Th., *Koller*, A., *Schnyder*, A. K., *Druey*, J. N. *Das Schweizerische Obligationenrecht (mit Einschluss des Handels- und Wertpapierrechts)*. 9. Aufl. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2000, § 34, Nr. 35 (turpmāk – *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 35). Ja pēc cesijas spēkā stāšanās, taču pirms tam, kad parādniekam ticis paziņots par notikušo cesiju, cesionārs nomirst, cedētais prasījums – kā miruša cesionāra atstātā mantojuma sastāvdaļa – pāriet šo mantojumu pieņemušajiem mantiniekiem (sk. CL 382., 701., 703. pantu).

prasījumu (resp., uz maksājumiem, kuri uz šī prasījuma pamata pienākas no parādnieka, sk. CPL 557. panta 2. punktu) par labu cedenta kreditoriem (piedzīnējiem), kaut arī apķīlāšanas vai piedziņas vērsšanas uzsākšanas brīdī cesionārs vēl nebūtu paziņojis parādniekam par notikušo cesiju; pretējā gadījumā cesionārs ir tiesīgs prasīt cedētā (resp., viņam piederošā) prasījuma atbrīvošanu no šāda apķīlājuma vai piedziņas (sk. CPL 633. panta 1. un 2. daļu). Tāpat arī tad, ja pēc cesijas spēkā stāšanās cedentam pasludināts maksātnespējas process, cedētais prasījums neveido maksātnespējīgā cedenta mantas sastāvdaļu (jo ietilpst cesionāra mantā), kaut arī pirms maksātnespējas procesa pasludināšanas cesionārs vēl nebūtu paziņojis parādniekam par notikušo cesiju.¹⁶

Ņemot vērā to, ka pēc cesijas spēkā stāšanās cedētais prasījums vairs nepieder cedentam, viņš nav tiesīgs šo pašu prasījumu atkārtoti cedēt vai ieķīlāt par labu citai personai (prioritātes princips).¹⁷ Tāpēc vienreiz jau cedēta, resp., cesionāram jau pārgājuša, prasījuma (vai tā daļas) atkārtota cesija nav spēkā, kā rezultātā no cedenta un abu cesionāru savstarpējo attiecību viedokļa priekšroka ir pirmajam cesionāram arī tad, ja paziņojumu par cesiju parādnieks vispirms ir saņēmis no otrā cesionāra.¹⁸ Tāpat nav spēkā tāda prasījuma ieķīlāšana, kas pirms tam ticis cedēts un pārgājis citai personai, kaut arī šādas ieķīlāšanas brīdī (t. sk. komercķīlas reģistrācijas brīdī) parādnieks vēl nebūtu saņēmis no pirmā cesionāra paziņojumu par cesiju.¹⁹ Abos minētajos gadījumos “otrā ieguvēja” labticībai nav juridiskas nozīmes, jo – atšķirībā no kustamām (ķermeniskām) lietām (uz tām iespējama īpašuma un ķīlas tiesības labticīga iegūšana; sk. CL 1065., 1343. pantu, Komerclikuma 401. pantu, Komerckīlas likuma 26. pantu)²⁰ – likumā nav paredzēta vienreiz jau cedēta prasījuma kā bezķermeniskas lietas “labticīga ieguvēja” vai “labticīga ķīlas ņēmēja” aizsardzība gadījumā, kad šo – sev vairs nepiederošo – prasījumu cedents ir atkārtoti “cedējis” vai “ieķīlājis” par labu citai personai.²¹

¹⁶ Sal.: *Bukovskij*, s. 1432, 1433; *Dernburg/Sokolowski*, S. 651; *Dernburg*”, s. 131, 132. Ja cesijas līgums noslēgts vienīgi izskata pēc (fiktīvi), lai maldinātu trešās personas, piem., cedenta kreditorus, un lai “pasargātu” cedenta mantu (t. i., “cedēto” prasījumu) no sagaidāmās piedziņas, cedenta kreditoriem ir pamatota interese tiesas ceļā prasīt šāda cesijas līguma atzīšanu par spēkā neesošu (sk. CL 1438. pantu). Ja cesijas līgums noslēgts par ļaunu cedenta kreditoriem, t. i., nodarot zaudējumus cedentam, kurš (vēlāk) kļuvis maksātnespējīgs, cedenta administratoram ir pienākums apstrīdēt šādu cesijas līgumu, pamatojoties uz Maksātnespējas likumā ietvertajām speciālajām normām par maksātnespējīgā parādnieka noslēgto darījumu apstrīdēšanu (sk. CL 1438. panta piezīmi, 2007. gada 01. novembra Maksātnespējas likuma 92., 93. pants, 2010. gada 26. jūlija Maksātnespējas likuma 96., 97. pants, sal.: *Bukovskij*, s. 1433; *Torgāns*, Civillikuma komentāri / *Grūtups*, 302. lpp.).

¹⁷ Par līgumisko cesiju kā “ricības darījumu” un prioritātes principu, kas attiecas uz šādu darījumu, sk. plašāk: *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005, 143.–145. lpp.; *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 173., 174. lpp.

¹⁸ Sk.: *Erdmann*, S. 196, 197; *Jerdman*”, s. 231; *Buengner, J.* Commentar zu dem vierten Buch des Liv-, Est und Curländischen Privatrechts. Bd. I. Artikel 2907–3640. Rīga: Commissions-Verlag von Nikolai Kymmel, 1889, S. 248 (turpmāk – *Buengner*, S. 248); *Bukovskij*, s. 1435, 1436; *Torgāns*, Civillikuma komentāri / *Grūtups*, 306. lpp.; *Dernburg/Sokolowski*, S. 651; *Dernburg*”, s. 132.

¹⁹ Sk.: *Bukovskij*, s. 1432.

²⁰ Likuma noteikumi par t. s. “tiesību labticīgu iegūšanu no netiesīgās personas” pēc vispārīgā principa attiecas tikai uz ķermeniskām lietām (sk.: *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 138.–140. lpp.). Izņēmuma kārtā saskaņā ar Komerclikuma 188.¹ pantu ir iespējama sabiedrības ar ierobežotu atbildību kapitāla daļas – kā “bezķermeniskas lietas” – labticīga iegūšana.

²¹ Sk.: *Sinajskij*, s. 136; sal.: *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 35. Tā kā cedents atbild par cedētā prasījuma īstumu (sk. CL 1810. pantu), šādā gadījumā gan otrs cesionārs, kuram “cedēts” neesošs (resp., cedentam vairs nepiederošs) prasījums, gan ķīlas ņēmējs, kuram par labu “ieķīlāts” šāds prasījums, atkarībā no apstākļiem var prasīt no cedenta zaudējumu atlīdzību (sk. CL 1799. pantu) vai atlīdzību par netaisni iedzīvoto (sk. CL 2389. pantu).

2. Agrākā kreditora (cedenta) formālā leģitimācija

Cedējama prasījuma (sk. CL 1798., 1799. pantu) līgumiskā cesija ir spēkā neatkarīgi no parādnieka izteiktas piekrišanas un neatkarīgi no tā, vai parādniekam ir zināms par notikušo cesiju vai ne (sk. CL 1801. pantu).²² Līdz ar to parasti līgumiskā cesija tiek izdarīta bez parādnieka piedalīšanās, kurš par notikušo cesiju tiek informēts vēlāk.²³

Kaut gan ar cesijas spēkā stāšanās brīdi “agrākais kreditors” (cedents) zaudē cedēto prasījumu, viņš attiecībā pret parādnieku saskaņā ar CL 1804. panta 1. teikumu turpina būt formāli leģitimēts kā kreditors jeb saglabā kreditora “tiesisko izskatu” (“vēl joprojām skaitās par kreditoru”) līdz brīdim, kamēr cesionārs pienācīgā kārtā nav paziņojis parādniekam par notikušo cesiju; šādai paziņošanai pielīdzināma cesionāra prasības celšana pret parādnieku par cedētajam prasījumam atbilstošās saistības izpildīšanu.²⁴ Tāpēc CL 1804. panta 1. teikumā paredzētais paziņošanas par notikušo cesiju institūts pirmām kārtām kalpo labticīga parādnieka aizsardzībai (sk. CL 1804. panta 2. teikumu).²⁵

Vienlaikus šis institūts kalpo arī cedētā prasījuma nodrošināšanai,²⁶ pasargājot cesionāru pret tādu labticīga parādnieka rīcību, kuras rezultātā cedētais prasījums var izbeigties, cesionāram nesaņemot šī prasījuma apmierinājumu no parādnieka. Kā izriet no CL 1804. panta 1. teikuma vārdiskās nozīmes, vienīgi ar pienācīgā kārtā izdarītu paziņojumu par cesiju tiek novērsta “agrākā kreditora” (cedenta) formālā leģitimācija attiecībā pret parādnieku,²⁷ un parādnieks tiek padarīts ļaunticīgs, resp., tiek informēts par to, ka prasījums ir pārgājis un pieder citai personai.²⁸ Tā rezultātā parādniekam tiek atņemta CL 1804. panta 2. teikumā paredzētā tiesiskā iespēja – ar

²² Kā tiešā veidā paredzēts DCFR III grāmatas 5:104. panta 2. daļā, prasījuma cesijai (resp., tā pārejai cesionāram) nav nepieciešama nedz paziņošana par to parādniekam, nedz parādnieka piekrišana cesijai.

²³ Nedz cedentam, nedz cesionāram nav pienākuma obligāti paziņot parādniekam par notikušo cesiju. Turklāt atbilstoši cedenta un cesionāra norunai cedents var būt tiesīgs arī turpmāk savā vārdā pieprasīt un saņemt izpildījumu no parādnieka, bet cesionārs – izlietot cedēto prasījumu pret parādnieku tikai tad, ja ir iestājušies cesijas līgumā paredzētie priekšnoteikumi (t. s. “klusā cesija”), sal.: *Bukovskij*, s. 1433; *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 302. lpp.; *Palandt*, O. (Begr.). *Bürgerliches Gesetzbuch*. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006, § 398, Rn. 6, 21 f (turpmāk – *Palandt/Grüneberg*, § 398, Rn. 6).

²⁴ Sk.: *Erdmann*, S. 191, 192; *Jerdman*, s. 226; *Dernburg/Sokolowski*, S. 650; *Dernburg*, s. 130, 131.

²⁵ Sk.: *Vinzarājs*, N. *Civiltiesību problēmas*. Raksti (1932–1939). Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 132. lpp.

²⁶ Sk.: *Dernburg/Sokolowski*, S. 649; *Dernburg*, s. 130; *Sinajskij*, s. 134.

²⁷ Sk.: *Vinzarājs*, N. *Civiltiesību problēmas*. Raksti (1932–1939). Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000, 132. lpp., 12. vēre; *Dernburg/Sokolowski*, S. 650; *Dernburg*, s. 131. Kā trāpīgi norādīts juridiskajā literatūrā, ar cesijas spēkā stāšanos cesionārs iegūst visas kreditora tiesības, taču viņam ir konkurents (cedents), no kura cesionārs atbrīvojas tikai ar pienācīgā kārtā izdarītu paziņojumu par cesiju (sk.: *Erdmann*, S. 194; *Jerdman*, s. 228).

²⁸ Ar cesijas spēkā stāšanās brīdi – un nevis ar brīdi, kad parādniekam pienācīgā kārtā ticis paziņots par notikušo cesiju, – cedētais prasījums pāriet cesionāram, kurš visa prasījuma cedēšanas gadījumā kļūst par vienīgo īsto kreditoru (kaut arī līdz paziņošanas brīdim cedents attiecībā pret parādnieku turpina būt formāli leģitimēts kā kreditors). Tāpēc juridiskajā literatūrā izteiktais viedoklis, ka līdz minēta paziņojuma izdarīšanas brīdim parādniekam ir divi kreditori (kuru statuss ir līdzīgs kopkreditoru statusam), kā rezultātā parādniekam ir izvēles tiesība izpildīt saistību par labu vienam vai otram no viņiem (sk.: *Erdmann*, S. 192, 193; *Jerdman*, s. 226, 227; *Buengner*, S. 247; *Bukovskij*, s. 1431, 1432; *Tjutrumov*, s. 295, prim. 2; *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 301. lpp.), nav juridiski pamatots un nonāk pretrunā ar cesijas ideju un tās praktiskajiem mērķiem (sk.: *Dernburg/Sokolowski*, S. 649, Fn. 1; *Dernburg*, s. 130, prim. 2).

izpildījuma došanu cedentam kā “agrākajam kreditoram” (kurš nav tiesīgs to saņemt) vai ar izlīguma noslēgšanu – atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības pret cesionāru kā īsto kreditoru.²⁹

3. Labticīga parādnieka aizsardzība

Atkarībā no tā, vai parādniekam ir ticis pienācīgā kārtā paziņots par notikušo cesiju vai ne, atbilstoši CL 1804. panta 2. teikumam un 1807. pantam labticīga parādnieka aizsardzība izpaužas divējādi. Proti, tāds parādnieks, kuram nav paziņots par notikušo cesiju, ir tiesīgs paļauties uz to, ka prasījums nav cedēts un nav notikusi kreditora maiņa (t. s. “negatīvā” labticība). Savukārt tāds parādnieks, kuram pienācīgā kārtā ticis paziņots par notikušo cesiju, ir tiesīgs paļauties uz to, ka prasījums ir cedēts un pārgājis cesionāram kā jaunajam kreditoram, kaut arī patiesībā (piem., cesijas līguma absolūtas spēkā neesamības dēļ) konkrētais prasījums nemaz nav pārgājis cesionāram (t. s. “pozitīvā” labticība).

Kā vienā, tā otrā situācijā labticīga parādnieka aizsardzību attaisno CL 1807. pantā nostiprinātais princips – atbilstoši tam ar cesiju parādnieka stāvoklis nedrīkst pasliktināties, kā rezultātā labticīgs parādnieks nedrīkst ciest tāpēc, ka kreditors savu prasījumu ir cedējis tālāk citai personai. Turklāt gan vienā, gan otrā situācijā – labticīga parādnieka aizsardzības interesēs – ir runa par izņēmumu no vispārīgā noteikuma: atbilstoši tam saistības izpildījumam ir tiesīgs spēks tikai tad, ja tas dots īstajam kreditoram (sk. CL 1816. pantu).

3.1. Parādnieka “negatīvā” labticība

Tā kā cesija ir spēkā pat tad, ja parādnieks neko par to nezina (sk. CL 1801. pantu), ar cesijas spēkā stāšanās brīdi labticīgs parādnieks nezaudē tiesību dot saistības izpildījumu par labu cedentam vai kā citādi darījumtiesiskā ceļā atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības.³⁰

Tāpēc saskaņā ar CL 1804. panta 2. teikumu līdz brīdim, kad parādniekam ticis pienācīgā kārtā paziņots par notikušo cesiju, viņš var dot saistības izpildījumu cedentam, kā rezultātā cedētais prasījums izbeidzas un labticīgais parādnieks atbrīvojas no šim prasījumam atbilstošās saistības, kaut arī izpildījumu ir saņēmis nevis īstais kreditors (cesionārs), bet gan “šķietamais kreditors” (cedents).³¹ Turklāt šajā normā lietotais jēdziens “parāda samaksa” aptver arī t. s. “saistības izpildījuma aizstājējus”, t. i., gadījumus, kad saskaņā ar CL 1815. panta 2. teikumu

²⁹ Šajā ziņā nav pamatots juridiskajā literatūrā izteiktais secinājums, ka pienācīgā kārtā izdarīts paziņojums par cesiju atņem cedentam līdz paziņošanas brīdim piešķirto iespēju likumīga kreditora statusā izlietot pret parādnieku savu prasījumu (sk.: *Bukovskij*, s. 1432; *Tjutrumov*”, s. 295). Pirmkārt, ar cesijas spēkā stāšanās brīdi cedents zaudē cedēto prasījumu, kā rezultātā vairs nevar būt runa par “cedentam piederība” prasījuma izlietošanu pret parādnieku. Otrkārt, pienācīgā kārtā izdarīts paziņojums par cesiju nevis atņem cedentam “tiesību” saņemt saistības izpildījumu no parādnieka, bet gan novērš cedenta kā “agrākā kreditora” formālo leģitīmāciju attiecībā pret parādnieku, padarot parādnieku ļaunticīgu un atņemot viņam iespēju, piem., ar izpildījuma došanu cedentam atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības pret cesionāru.

³⁰ Sal.: *Dernburg/Sokolowski*, S. 650; *Dernburg*”, s. 130.

³¹ Sk.: *Sinajskij*, s. 134. Kā paredzēts UNIDROIT principu 9.1.10. panta 1. daļā, līdz brīdim, kad parādnieks saņem paziņojumu par cesiju no cedenta vai cesionāra, viņš atbrīvojas no saistības ar samaksas došanu cedentam. Atbilstoši ELTP 11:303. panta 4. daļas noteikumiem, ja parādnieks dod izpildījumu cedentam, viņš atbrīvojas no saistības tikai un vienīgi tad, ja izpildījums dots, nezinot par notikušo cesiju. Līdzīgi arī DCFR III grāmatas 5:118. panta 1. daļā paredzēts, ka parādnieks atbrīvojas no saistības ar izpildījuma došanu cedentam, kamēr parādnieks no cedenta vai cesionāra nav saņēmis paziņojumu par cesiju un nezina, ka cedents vairs nav tiesīgs saņemt izpildījumu.

parādnieka vietā saistību par labu cedentam ir izpildījusi trešā persona (kurai – tāpat kā parādniekam – jābūt labticīgai attiecībā uz konkrētā prasījuma piederību cedentam kā “agrākajam kreditoram”), kad istā saistības izpildījuma priekšmeta vietā cedents ir pieņēmis no parādnieka citu izpildījuma priekšmetu (sal. CL 1832.–1834. pants) vai arī kad saistības izpildījuma priekšmets likumā noteiktajos gadījumos un kārtībā ir ticis nodots zvērinātam notāram glabājumā (sk. CL 1837. panta 1. daļu, Notariāta likuma 145.¹–145.⁹ pantu).

Tāpat saskaņā ar CL 1804. panta 2. teikumu līdz minētās paziņošanas brīdim labticīgais parādnieks var noslēgt ar cedentu izlīgumu, pēdējam atsakoties no prasījuma pret parādnieku (savstarpējas piekāpšanās rezultātā) un tā vietā iegūstot citu, no izlīguma izrietošu prasījumu (sk. CL 1881., 1884. pantu), turklāt šāds izlīgums ir spēkā arī pret cesionāru. Šajā ziņā nav nozīmes tam, vai izlīgums noslēgts ārpus tiesas kārtībā vai arī ar mērķi izbeigt jau iesāktu tiesvedību cedenta un parādnieka starpā (sk. CPL 226.–228. pantu).

Kaut gan CL 1804. panta 2. teikumā ir runa vienīgi par “parāda samaksu” un “izlīgumu”, šīs normas vārdiskā nozīme ir pārāk šaura: ja labticīgs parādnieks var atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības ar izpildījuma došanu vai izlīguma noslēgšanu, nav saprātīga izskaidrojuma, kāpēc labticīgs parādnieks nevarētu (pilnībā vai daļēji) atbrīvoties no šādas saistības arī ar cita veida darījumu, kas noslēgts ar cedentu (vai attiecībā pret viņu) un kas vērstas uz minētā prasījuma izbeigšanu vai grozīšanu.³² Tāpēc no CL 1804. panta 2. teikuma izrietošās tiesiskās sekas ir attiecināmas arī uz cita veida vienpusēju vai divpusēju darījumu, kas noslēgts “par ļaunu cesionāram” un kas vērstas uz cedētā prasījuma izbeigšanu vai grozīšanu labticīga parādnieka labā (piem., uz parādnieka izdarītu ieskaitu, uzteikumu vai vienpusēju atkāpšanos no līguma, kā arī uz parādnieka un cedenta starpā noslēgtu ieskaitu, atcēlēja un pārjaunojuma līgumu vai vienošanos par līguma grozīšanu). Šādi labticīga parādnieka noslēgti darījumi – tāpat kā izlīgums – ir spēkā arī pret cesionāru.³³

Parādnieka labticībai jāpastāv izpildījuma došanas vai attiecīgā darījuma noslēgšanas brīdī, turklāt parādniekam nekaitē tas, ka par notikušo cesiju viņš ir uzzinājis vēlāk.³⁴

3.2. Parādnieka “pozitīvā” labticība

No otras puses, ir aizsargājama parādnieka labticīga paļaušanās arī uz tādas cesijas spēkā esamību, par kuru viņam ir ticis pienācīgā kārtā paziņots.

Proti, no CL 1804. panta 2. teikuma izrietošās tiesiskās sekas iestājas arī tad, ja cesijas ceļā iegūto prasījumu pirmais cesionārs – pēc paziņošanas parādniekam par šo cesiju – ir cedējis tālāk citai personai (nākamajam cesionāram) un parādnieks – pirms paziņojuma saņemšanas par nākamo cesiju – labticīgi ir devis saistības izpildījumu pirmajam cesionāram (vai, piem., labticīgi ir noslēdzis ar viņu izlīgumu).

³² Arī Šveices tiesu praksē un tiesību doktrīnā atzīts, ka Šveices Saistību tiesību likuma 167. panta vārdiskā nozīme (paredzot labticīga parādnieka iespēju atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības, dodot tās izpildījumu cedentam) ir pārāk šaura, kā rezultātā šī norma ir attiecināma uz visiem darījumiem, ko parādnieks noslēdzis ar cedentu attiecībā uz cedēto prasījumu un kas vērsti uz šī prasījuma izbeigšanu (šādi darījumi ir, piem., ieskaits, atcēlēja līgums, pārjaunojuma līgums), ja vien konkrētā darījuma noslēgšanas brīdī parādnieks ir bijis labticīgs (sk.: *Schwenzer*, Nr. 90.42; *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 37).

³³ Sal.: *Jauernig/Stürner*, § 407, Rn. 1 f; *Hk-BGB/Schulze*, § 407, Rn. 1 ff; *Palandt/Grüneberg*, § 407, Rn. 1 ff.

³⁴ Sal.: *Hk-BGB/Schulze*, § 407, Rn. 4; *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 37.

Tas tāpēc, ka no CL 1804. panta 2. teikuma piemērošanas viedokļa nav juridiskas nozīmes, vai tālāk cedēto prasījumu pats “agrākais kreditors” ieguvus sākotnējās iegūšanas vai arī atvasinātās iegūšanas (t. sk. cesijas) ceļā.

Parādnieka paļaušanās uz cesijas spēkā esamību ir aizsargājama arī tad, ja parādnieks labticīgi ir devis saistības izpildījumu par labu tādām cesionāram, kurš parādniekam pienācīgā kārtā ir paziņojis par cesiju, kaut arī pati līgumiskā cesija nav spēkā (resp., ir absolūti spēkā neesoša vai tikusi veiksmīgi apstrīdēta) un konkrētais prasījums patiesībā nemaz nav pārgājis cesionāram.³⁵ Tas pats attiecas uz gadījumu, kad vienreiz jau cedētu prasījumu “agrākais kreditors” (cedents) atkārtoti cedējis citai personai (otrajam cesionāram), un parādnieks labticīgi ir devis saistības izpildījumu šim otrajam cesionāram (“šķietamajam kreditoram”), kurš pirmais pienācīgā kārtā paziņojis parādniekam par cesiju (kaut arī saskaņā ar prioritātes principu vienreiz jau cedēta prasījuma atkārtota cesija nav spēkā).³⁶

3.3. Labticīga galvnieka aizsardzība

Ciktāl nav noligts citādi, vienlaikus ar cedēto prasījumu cesionāram pāriet arī visas pie tā piederīgās un cesijas brīdī spēkā esošās blakus tiesības, t. sk. galvojuma prasījums pret galvnieku, ar ko nodrošināts cedētais prasījums (sk. CL 1806. panta 1. daļu). Tāpēc iepriekš raksturoto aizsardzību – līdzās galvenajam parādniekam – bauda arī galvnieks. Proti, CL 1804. panta 2. teikums attiecas uz visiem cedenta parādniekiem, t. sk. uz galvnieku, turklāt neatkarīgi no tā, vai viņš ir uzņēmies saistību kā pats parādnieks vai ne (sk. CL 1702. pantu).

Ja galvnieks labticīgi ir devis galvojuma saistības izpildījumu par labu “šķietamajam kreditoram” vai, piem., labticīgi noslēdzis ar viņu izlīgumu, šāda rīcība ir spēkā arī pret īsto kreditoru.³⁷ Turklāt minētā izpildījuma došanas rezultātā arī galvenais parādnieks atbrīvojas no pienākuma dot galvenās saistības izpildījumu īstajam kreditoram, jo ar cesiju parādnieka stāvoklis nedrīkst pasliktināties (sk. CL 1807. pantu).³⁸

Tajā pašā laikā galvnieks ir tiesīgs prasīt no galvenā parādnieka, lai pēdējais, pamatojoties uz CL 2389. panta noteikumiem par netaisni iedzīvotā atprasišanu, atlīdzina galvniekam to izpildījumu, ko pēdējais labticīgi ir devis par labu “šķietamajam kreditoram”. Tas tāpēc, ka šādas galvojuma saistības izpildījuma došanas rezultātā galvenais parādnieks, atbrīvojoties no pienākuma dot galvenās saistības izpildījumu īstajam kreditoram, vienlaikus netaisni iedzīvojas uz galvnieka rēķina, jo tad, ja galvnieks būtu izpildījis savu galvojuma saistību par labu īstajam kreditoram, galvnieks likumiskās cesijas (*cessio legis*) ceļā iegūtu no šī kreditora galveno prasījumu pret parādnieku tādā apmērā, kādā galvnieks to būtu apmierinājis

³⁵ Sk.: *Sinajskij*, s. 136; sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.41. Saskaņā ar ELTP 11:304. pantu parādnieks, kurš dod izpildījumu par labu personai, kura paziņojumā par cesiju norādīta kā cesionārs, atbrīvojas no saistības, ja vien parādnieks nav varējis zināt, ka šī persona nav tiesīga saņemt izpildījumu. Kā paredzēts DCFR III grāmatas 5:118. panta 2. daļā, kaut arī persona, kura paziņojumā par cesiju norādīta kā cesionārs, nav kreditors, parādnieks atbrīvojas no saistības ar izpildījuma labticīgu došanu šai personai.

³⁶ Sal.: *Sinajskij*, s. 134; *Schwenzer*, Nr. 90.41; Hk-BGB/*Schulze*, § 408, Rn. 1; *Palandt/Grüneberg*, § 408, Rn. 1. Kā noteikts UNIDROIT principu 9.1.11. pantā, ja vienu un to pašu tiesību tas pats cedents secīgi ir cedējis diviem vai vairākiem cesionāriem, parādnieks atbrīvojas no saistības, samaksājot tādā kārtībā, kādā viņš ir saņēmis paziņojumus par cesiju.

³⁷ Sal.: Hk-BGB/*Schulze*, § 407, Rn. 2.

³⁸ Pretējā gadījumā galvenajam parādniekam būtu ne tikai pienākums izpildīt galveno saistību par labu īstajam kreditoram, bet vienlaikus arī pienākums atlīdzināt galvniekam to izpildījumu, ko pēdējais labticīgi ir devis par labu “šķietamajam kreditoram”, kā rezultātā parādniekam tiktu uzlikta “divkārša atbildība” par vienu un to pašu saistību.

(sk. CL 1704. pantu). Tā kā “šķietamajam kreditoram”, kurš saņēmis galvojuma saistības izpildījumu no labticīga galvnieka, galvenais prasījums nemaz nepieder un līdz ar to – juridiski nevar pāriet galvniekam likumiskās cesijas ceļā, šādā situācijā CL 1704. panta noteikumi nav piemērojami, un galvnieks pret galveno parādnieku var vērsties vienīgi ar prasījumu par netaisni iedzīvotā atlīdzināšanu (sk. CL 2389. pantu).

3.4. Labticīga parādnieka izvēles iespēja

CL 1804. panta 2. teikumā ietvertā norma kalpo tikai un vienīgi labticīga parādnieka aizsardzībai, tāpēc viņam paliek izvēles iespēja.

Proti, parādnieks var atsaukties uz to, ka cedētajam prasījumam atbilstošā saistība ir pilnībā vai daļēji izbeigusies, labticīgi dodot tās izpildījumu par labu “šķietamajam kreditoram” vai labticīgi noslēdzot ar viņu izlīgumu vai cita veida darījumu attiecībā uz cedēto prasījumu. Taču parādnieks var arī izmantot iespēju atrasiņot no “šķietamā kreditora” viņam doto izpildījumu, pamatojoties uz noteikumiem par netaisni iedzīvotā atrasiņāšanu (sk. CL 2389. pantu). Šāda interese parādniekam var būt, piem., gadījumā, kad izpildījumu saņēmušais cedents ir maksātspējīgs (resp., finansiāli spējīgs atlīdzināt bez tiesiska pamata saņemto izpildījumu), turklāt parādniekam attiecībā pret cesionāru (t. i., īsto kreditoru) ir pretprasījums, kuru viņš var likt priekšā ieskaitam (sk. CL 1808. panta 2. teikumu), tādējādi ieskaita veidā izbeidzot cedēto prasījumu bez nepieciešamības dot saistības izpildījumu.³⁹

3.5. Cedenta un cesionāra savstarpējās attiecības

Jāņem vērā, ka CL 1804. panta 2. teikums aizsargā labticīgu parādnieku (atbrīvojot viņu no saistības un pienākuma vēlreiz dot izpildījumu īstajam kreditoram),⁴⁰ taču neaizsargā formāli leģitimēto cedentu, kurš, saglabājot kreditora “tiesisko izskatu”, saņēmis saistības izpildījumu no labticīgā parādnieka un ir to paturējis vai arī kā citādi – attiecībā pret labticīgo parādnieku – ir rīkojies ar cedēto prasījumu (kā rezultātā šis prasījums ir pilnībā vai daļēji izbeidzies). Cesionārs, kurš šādi ir (pilnībā vai daļēji) zaudējis viņam cedēto prasījumu, nevar prasīt no labticīgā parādnieka, lai tas vēlreiz dotu saistības izpildījumu, un var vērsties vienīgi pret cedentu.⁴¹ Tāpēc saskaņā ar CL 1806. panta 3. daļu cedenta pienākums ir atdot (atlīdzināt) cesionāram visu to, ko cedents pēc cesijas spēkā stāšanās un bez tiesiska pamata ir saņēmis no labticīgā parādnieka, izmantojot savu kreditora formālo leģitimāciju.⁴² Tā kā cedents, pēc cesijas spēkā stāšanās saņemot saistības izpildījumu no labticīgā parādnieka un to paturot (vai kā citādi rīkojoties ar cedēto prasījumu), ar šādu savu rīcību prettiesīgi pārkāpj cesijas līgumu (ja vien cesionārs nav devis uzdevumu vai atļāvis cedentam šādi rīkoties), cesionārs var prasīt no cedenta arī atlīdzību par šādas rīcības rezultātā nodarītajiem zaudējumiem (sk. CL 1779. pantu).⁴³

Līdzīgas tiesiskās sekas iestājas arī gadījumā, kad vienreiz jau cedētu prasījumu cedents ir atkārtoti cedējis citai personai, un šis prasījums izbeidzies ar labticīgā parādnieka dotu saistības izpildījumu par labu otrajam cesionāram (“šķietamajam

³⁹ Sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.45; *Jauernig/Stürner*, § 407, Rn. 3; *Hk-BGB/Schulze*, § 407, Rn. 6; *Palandt/Grüneberg*, § 407, Rn. 5.

⁴⁰ Sal.: *Bukovskij*, s. 1432; *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 37.

⁴¹ Sk.: *Sinajskij*, s. 135; sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.44.

⁴² Sk.: *Erdmann*, S. 197; *Dernburg/Sokolowski*, S. 658; *Dernburg*, s. 130. CL 1806. panta 3. daļā ir ietverts speciāls tiesiskais regulējums cesionāra prasījumam pret cedentu par netaisni iedzīvotā atlīdzināšanu (sal.: CL 2389. pants).

⁴³ Sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.44; *Palandt/Grüneberg*, § 407, Rn. 3.

kreditoram”). Šādā gadījumā pirmais cesionārs atkarībā no apstākļiem var prasīt no cedenta atlīdzību par nodarītajiem zaudējumiem (sk. CL 1779. pantu), kā arī atlīdzību par netaisni iedzīvoto (sk. CL 2389. pantu). Turpretī tad, ja labticīgais parādnieks ir devis saistības izpildījumu par labu tādām cesionāram, kurš to saņēmis un paturējis uz spēkā neesoša cesijas līguma pamata, cedents var prasīt no cesionāra, lai pēdējais atlīdzina netaisni iedzīvoto (sk. CL 2389. pantu).

3.6. Cedenta prasības tiesība

Kā noteikts CL 1804. pantā, līdz brīdim, kamēr cesionārs nav saņēmis no parādnieka apmierinājumu vai nav cēlis pret viņu prasību, vai vismaz nav pienācīgā kārtā paziņojis parādniekam par notikušo cesiju, cedentam “paliek arī prasības tiesība”.

Proti, tā kā līdz brīdim, kamēr cesionārs pienācīgā kārtā nav paziņojis parādniekam par notikušo cesiju, cedents attiecībā pret parādnieku turpina būt formāli legītimēts kā kreditors (sk. CL 1804. panta 1. teikumu), šajā laika posmā cedents var arī celt prasību pret parādnieku par cedētajam prasījumam atbilstošās saistības izpildīšanu (sk. CL 1804. panta 2. teikumu).⁴⁴ Turklāt parasti šāds cedenta rīcības pamatā ir viņa vienošanās ar cesionāru, un atbilstoši tai līdzēji īpaši norunājuši pagaidām klusēt par notikušo cesiju, kā arī vienojušies par to, ka prasība pret parādnieku tiks celta cedenta vārdā un ka sākotnējā prasītāja (cedenta) aizstāšana ar viņa tiesību pārņēmēju (cesionāru) notiks vēlāk tiesvedības laikā (t. s. “klusā cesija”).⁴⁵ Tāpat cedents saglabā kreditora (prasītāja) formālo legītimāciju tad, ja prasījums, kuru viņš jau izlietojis pret parādnieku tiesas ceļā, ticis cedēts tiesvedības laikā. Šāda prasījuma cesija uzsāktas tiesvedības laikā pati par sevi nenozīmē cedenta – prasītāja izstāšanos no procesa, jo atbilstoši CL 1804. pantam cedents, neraugoties uz cesiju, turpina skaitīties par prasītāju līdz brīdim, kamēr saskaņā ar CPL 77. pantu viņš netiek aizstāts ar cesionāru kā tiesību pārņēmēju.⁴⁶

Protams, arī noteikums par “prasības tiesības palikšanu cedentam” domāts labticīga parādnieka aizsardzībai, kura stāvoklis ar cesiju nedrīkst pasliktināties (sk. CL 1807. pantu). Tāpēc gadījumā, kad kreditors savu prasījumu ir izlietojis tiesas ceļā un pēc tam cedējis citai personai, kā arī gadījumā, kad cedents ir cēlis tiesā prasību pret parādnieku jau pēc attiecīgā prasījuma cedēšanas, spēkā stājies tiesas spriedums, kas taisīts strīdā starp cedentu (prasītāju) un parādnieku (atbildētāju) par šo prasījumu, ir saistošs arī cesionāram, ja lietas izskatīšanas pēc būtības pabeigšanas brīdī (sk. CPL 183. pantu) parādnieks ir bijis labticīgs. Citiem vārdiem, šāds tiesas spriedums – neatkarīgi no tā, vai spriedums ir pozitīvs cedentam vai ne, – saista cesionāru tāpat kā cedentu, un atbilstoši CPL 203. panta 3. daļai cesionārs (kā cedenta tiesību pārņēmējs) nav tiesīgs nedz citā procesā apstrīdēt tiesas nodibinātos faktus,⁴⁷ nedz arī celt tiesā jaunu prasību pret parādnieku par to pašu priekšmetu un uz tā paša (t. i., uz cedētā prasījuma) pamata.⁴⁸

⁴⁴ Sk.: *Dernburg/Sokolowski*, S. 651; *Dernburg*”, s. 131.

⁴⁵ Sal.: *Bukovskij*, s. 1433; *Torgāns*, Civillikuma komentāri / *Grūtups*, 302. lpp.

⁴⁶ Sal.: *Bukovskis*, V. Civilprocesa mācības grāmata. Rīga: autora izdevums, 1933, 264. lpp. Tajā pašā laikā tiesai iesniegts pieteikums par prasītāja aizstāšanu, kuru parakstījis prasītājs (cedents) un cesionārs, vai tiesai iesniegts viņu parakstīts cesijas līguma akts ir pilnīgi pietiekams, lai tiesību uz prasību uzskatītu par cedētu cesionāram (sk.: turpat, 265. lpp.) un lai saskaņā ar CPL 77. pantu tiesa izlemtu jautājumu par prasītāja aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju (cesionāru).

⁴⁷ Šādā tiesas spriedumā nodibinātie fakti nav no jauna jāpierāda, iztiesājot citas civillietas, kurās piedalās parādnieks un cesionārs, jo šis spriedums ir saistošs cesionāram kā cedenta tiesību pārņēmējam (sk. CPL 96. panta 2. daļu, 203. panta 3. daļu).

⁴⁸ Sal.: *Jauernig/Stürner*, § 407, Rn. 7; *Hk-BGB/Schulze*, § 407, Rn. 8; *Palandt/Grüneberg*, § 407, Rn. 11.

No iepriekš minētā var izdarīt vēl šādus secinājumus, kas pirmajā mirklī var šķist pārāk tālejoši, lai gan pēc būtības tie loģiski izriet no CL 1804. panta jēgas un mērķa – aizsargāt labticīgu parādnieku. Proti, ja tiesvedības laikā parādnieks (atbildētājs) saņem pienācīgā kārtā izdarītu cesionāra paziņojumu par tā prasījuma cesiju, ko prasītājs pret viņu izlietojis tiesas ceļā, taču nedz prasītājs (cedents), nedz cesionārs neizrāda iniciatīvu jautājumā par prasītāja aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju (cesionāru), tad parādnieka interesēs ir apstrīdēt prasītāja (cedenta) aktīvo leģitīmāciju (t. sk. lūgt tiesu izbeigt tiesvedību sakarā ar to, ka prasītājam vairs nav prasības tiesības, sk. CPL 223. panta 2. punktu).⁴⁹ Pretējā gadījumā ļaunticīgais parādnieks riskē, ka pret viņu var tikt taisīti divi izpildāmi tiesas spriedumi par vienu un to pašu prasījumu – viens cedenta labā, bet otrs cesionāra labā (citā tiesvedībā starp cesionāru un parādnieku).⁵⁰ Ja parādnieks (atbildētājs) ir ieinteresēts tajā, lai vienā tiesvedībā tiktu atrisināts ar cedēto prasījumu saistītais strīds, viņš var lūgt tiesu pieaicināt lietā cesionāru trešās personas statusā (pirms pabeigta lietas izskatīšana pēc būtības pirmās instances tiesā (sk. CPL 78. pantu),⁵¹ kā arī lūgt tiesu izlemt jautājumu par prasītāja (cedenta) aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju – cesionāru (šāda aizstāšana savukārt ir iespējama jebkurā procesa stadijā, sk. CPL 77. pantu).

4. Paziņojuma par cesiju izdarīšana un tā sekas

Atbilstoši CL 1804. panta 1. teikuma vārdiskajai nozīmei cedenta kā “agrākā kreditora” formālā leģitīmācija attiecībā pret parādnieku tiek novērsta tikai tad, kad cesionārs pienācīgā kārtā ir paziņojis parādniekam par notikušo cesiju.

Turklāt saskaņā ar CL 1804. panta 1. teikumu šādam paziņojumam pielīdzināma cesionāra prasības celšana pret parādnieku par cedētajam prasījumam atbilstošās saistības izpildīšanu (piem., par naudas parāda piedziņu vai īpašuma tiesības atzīšanu uz nopirkto nekustamo īpašumu), ja uz šādas prasības pamata tiesnesis ir ierosinājis civillietu un likumā noteiktajā kārtībā parādniekam ticis nosūtīts prasības pieteikums, nosakot termiņu rakstveida paskaidrojumu sniegšanai (sk. CPL 131. panta 1. daļas 1. punktu, 148. panta 1. daļu).⁵² Protams, nepieciešamība pēc pienācīgā kārtā izdarīta paziņojuma par cesiju atkrīt, ja cesionārs ir saņēmis cedētā prasījuma

⁴⁹ Kā atzīts juridiskajā literatūrā, ja prasību pret parādnieku ir cēlis gan cedents, gan cesionārs, no abām šīm savstarpēji konkurējošām prasībām priekšroka jādod cesionāra prasībai (sk.: *Bukovskij*, s. 1432; *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 302. lpp.).

⁵⁰ Sal.: *Jauernig/Stürner*, § 407, Rn. 7. Ja tiesvedības laikā cedents vai cesionārs nelūdz tiesu izlemt jautājumu par cedenta (prasītāja) aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju – cesionāru (sk. CPL 77. pantu) un arī parādnieks, kurš saņēmis pienācīgā kārtā izdarītu cesionāra paziņojumu par cesiju, šo apstākli noklusē un neapstrīd prasītāja (cedenta) aktīvo leģitīmāciju, tad spēkā stāties tiesas spriedums, ar ko apmierināta cedenta prasība pret ļaunticīgo parādnieku (resp., pret tādu parādnieku, kurš lietas izskatīšanas pēc būtības pabeigšanas brīdī ir zinājis par notikušo cesiju), nav juridisks šķērslis tiesai citā tiesvedībā apmierināt arī cesionāra prasību pret parādnieku, kas celta par to pašu (cedēto) prasījumu. Proti, šādā situācijā ļaunticīgais parādnieks vairs nevar pret cesionāru izlietot ierunu par to, ka ar spēkā stājušos tiesas spriedumu jau ticis izspriests strīds starp tām pašām pusēm, par to pašu priekšmetu un uz tā paša pamata (sk. CPL 223. panta 3. punktu).

⁵¹ Sal.: *Bukovskis*, V. *Civilprocesa mācības grāmata*. Rīga: autora izdevums, 1933, 265. lpp.

⁵² CL 1804. panta 1. teikuma izpratnē cesionāra “prasības celšanai” pret parādnieku ir pielīdzināma arī, piem., tiesneša lēmuma, ar kuru apmierināts cesionāra pieteikums par cedētajam prasījumam atbilstošās saistības bezstrīdus piespiedu izpildīšanu, nosūtīšana parādniekam (sk. CPL 405. panta 2. daļu), kā arī brīdinājuma par saistības piespiedu izpildīšanu izsniegšana parādniekam (sk. CPL 406.⁶ panta 1. daļu), ja pieteikumu tiesai par cedētajam prasījumam atbilstošās saistības piespiedu izpildīšanu brīdinājuma kārtībā iesniedzis cesionārs.

apmierinājumu no parādnieka (sk. CL 1804. panta 1. teikumu) vai arī parādnieks attiecībā pret cesionāru ir atzinis cesijas faktu.⁵³

4.1. Cesionāra izdarīts paziņojums par cesiju

Cedents var nebūt ieinteresēts paziņot parādniekam par prasījuma cedēšanu un pat apzināti var to nedarīt, lai, neraugoties uz notikušo cesiju, saņemtu saistības izpildījumu no labticīga parādnieka. Tāpēc ar CL 1804. panta 1. teikumu cesionāram piešķirta tiesība⁵⁴ nepastarpināti paziņot parādniekam par notikušo cesiju, un parādniekam šis paziņojums ir jāņem vērā.⁵⁵ Turklāt, lai cesionārs pilnībā nodrošinātos pret cedētā prasījuma zaudēšanu vai pret šim prasījumam atbilstošās saistības izpildīšanu par labu cedentam (labticīga parādnieka rīcības rezultātā), par notikušo cesiju nepieciešams paziņot visiem parādniekiem (t. i., visiem kopparādniekiem, galvenajam parādniekam un galviniekam).

Kā izriet no CL 1804. panta 1. teikuma satura un jēgas, paziņojums par cesiju ir citai personai (parādniekam) adresēts gribas izteikums, kas var tikt izdarīts gan rakstiskā, gan mutiskā formā.⁵⁶ Bez tam saskaņā ar šīs normas vārdisko nozīmi parādniekam jāņem vērā vienīgi tāds paziņojums par cesiju, ko izdarījis cesionārs.⁵⁷ Turklāt atbilstoši valdošajam viedoklim nedz cedenta izdarīts paziņojums parādniekam, nedz arī tas apstākļi, ka parādnieks par notikušo cesiju ir uzzinājis citādā veidā (piem., no trešās personas), juridiski nevar aizstāt CL 1804. panta 1. teikumā paredzēto cesionāra paziņojumu, resp., tiesisko seku ziņā nav pielīdzināms pienācīgā kārtā izdarītam paziņojumam par cesiju.⁵⁸

Cesionāra paziņojumam jābūt izdarītam attiecībā uz parādnieku vai viņa likumisko pārstāvi. Ja paziņojums izdarīts attiecībā uz parādnieka līgumisku pārstāvi vai darbinieku, tas pēc vispārīgā principa ir spēkā arī pret parādnieku tikai tad, ja

⁵³ Sk.: *Dernburg/Sokolowski*, S. 650; *Dernburg*", s. 131.

⁵⁴ Ar CL 1804. panta 1. teikumu cesionāram ir piešķirta tiesība paziņot parādniekam par notikušo cesiju, ko cesionārs var arī neizlietot. Tāpēc šīs normas jēgai neatbilst juridiskajā literatūrā izteiktais viedoklis, ka saskaņā ar CL 1804. panta 1. teikumu cesionāram ir uzlikts pienākums izdarīt šādu paziņojumu (sk.: *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 302. lpp.; *Torgāns*, 147. lpp.).

⁵⁵ Sk.: *Bukovskij*, s. 1431; *Sinajskij*, s. 135.

⁵⁶ Sk.: *Bukovskij*, s. 1431; sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.43. Arī saskaņā ar UNIDROIT principu 9.1.10. pantu un DCFR III grāmatas 5:118. pantu paziņojumam par notikušo cesiju nav nepieciešama īpaša forma (tajā pašā laikā atbilstoši DCFR III grāmatas 5:119. panta 2. daļai parādnieks, kurš saņēmis paziņojumu par cesiju, kas nav izteikts tekstualā formā uz pastāvīga informācijas nesēja vai nesniedz adekvātu informāciju par cedēto prasījumu un cesionāra personu, var pieprasīt jaunu paziņojumu, kas atbilst šim prasībām). Savukārt saskaņā ar ELTP 11:303. panta 1. daļu parādnieka pienākums ir dot saistības izpildījumu par labu cesionāram tikai un vienīgi tad, ja parādnieks no cedenta vai cesionāra ir saņēmis rakstisku paziņojumu par cesiju, kurā ir pietiekami identificēts cedētais prasījums un ietverts pieprasījums dot saistības izpildījumu cesionāram (jaunajam kreditoram).

⁵⁷ Atbilstoši Vācijas un Šveices tiesībām parādnieks tiek padarīts ļaunticīgs ne tikai ar cesionāra, bet pirmām kārtām – ar cedenta izdarītu paziņojumu par cesiju (sk.: *Hk-BGB/Schulze*, § 407, Rn. 4; *Schwenzer*, Nr. 90.43.). No šī viedokļa UNIDROIT principu 9.1.10. pantā, ELTP 11:303. panta 1. daļā un DCFR III grāmatas 5:118. panta 1. daļā ir runa par cedenta vai cesionāra izdarītu paziņojumu par cesiju.

⁵⁸ Sk.: *Erdmann*, S. 192; *Jerdman*", s. 226; *Buengner*, S. 247; *Bukovskij*, s. 1432, 1433; *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 302. lpp. Kā paskaidrots juridiskajā literatūrā, paziņojumam par cesiju jābūt izdarītam no cesionāra (un nevis cedenta) puses arī tāpēc, ka saskaņā ar likumu šādam paziņojumam jābūt pārliecinošam, un vienīgi cesionāra rīcībā parasti ir visi nepieciešamie līdzekļi (sk. CL 1802. pantu, 1806. panta 3. daļu) pārliecinoša paziņojuma izdarīšanai (sk.: *Erdmann*, S. 192; *Jerdman*", s. 226).

šādam pārstāvim vai darbiniekam ir uzticēta parādnieka pārstāvība saistībā ar cedētajam prasījumam atbilstošās saistības izpildi.⁵⁹

Visbeidzot, cesionāra paziņojumam jābūt izdarītam “pienācīgā kārtā”, t. i., paziņojumā jābūt ietvertai pietiekami skaidrai norādei uz attiecīgo prasījumu un tā cedēšanas faktu. Turklāt šim paziņojumam jābūt izdarītam tādā veidā, lai parādnieks faktiski uzzinātu par notikušo cesiju, resp., lai nepastāvētu nekādi objektīvi un juridiski vērā ņemami šķēršļi parādnieka faktiskai iespējai iepazīties ar šī paziņojuma saturu (to saprast un pieņemt zināšanai).⁶⁰ Ja rakstisks paziņojums izdarīts starp klātneesošiem, nepieciešams, lai tas būtu sasniedzis parādnieku, resp., nokļuvis viņa varas sfērā tā, ka parādnieks normālos apstākļos varētu ar šo paziņojumu faktiski iepazīties.⁶¹ Turklāt tad, ja parādnieks ir komersants un paziņojums sasniedzis viņa juridisko adresi (kas ierakstīta komercreģistrā), parādnieks nevar aizbildināties ar to, ka viņa likumiskais pārstāvis vai attiecīgi pilnvarots darbinieks nav varējis faktiski iepazīties ar paziņojuma saturu (sk. Komerclikuma 12. panta 4. daļu), izņemot gadījumu, kad tam par šķērslu bijusi nepārvarama vara vai nejaus notikums (ar ko nav saprotama, piem., komersanta darbinieku nolaidība vai trūkumi viņa uzņēmuma darba organizācijā).⁶²

Strīda gadījumā cesionāram ir pienākums pierādīt to, ka viņš pienācīgā kārtā ir paziņojis parādniekam par notikušo cesiju un ka parādnieks faktiski ir uzzinājis par cedētā prasījuma pāreju cesionāram. Ja cesionārs pietiekami pārliecinoši ir pierādījis to, ka paziņojums sasniedzis parādnieku, pirmšķietami (*prima facie*) prezumējams, ka parādniekam faktiski ir kļuvis zināms par notikušo cesiju.⁶³

4.2. Parādnieka zināšana par notikušo cesiju

Juridiskajā literatūrā izteikts viedoklis, ka arī parādnieka zināšana par notikušo cesiju – bez attiecīga paziņojuma saņemšanas no cesionāra – juridiski pielīdzināma šāda paziņojuma saņemšanai (ar piebildi, ka CL 1804. pantā ir noteikts citādi).⁶⁴

⁵⁹ Sal.: Hk-BGB/Schulze, § 407, Rn. 5; Palandt/Grüneberg, § 407, Rn. 7.

⁶⁰ Ja prasījums, kas pret parādnieku (atbildētāju) izlietots tiesas ceļā, ir ticis cedēts tiesvedības laikā, tad kā “pienācīgā kārtā izdarīts paziņojums par cesiju” var kalpot arī prasītāja (cedenta) un cesionāra kopīgi vai tikai cesionāra iesniegts pieteikums tiesai par prasītāja (cedenta) aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju (cesionāru), ko tiesa nosūtījusi zināšanai parādniekam (atbildētājam) vai kas kļuvis viņam zināms, iepazīstoties ar civillietas materiāliem (sk. arī šī raksta 46. atsauci). Tāpēc nav akceptējams jaunākajā tiesu praksē izteiktais viedoklis, kas ticis argumentēts gan ar norādi uz šī raksta 13. atsaucē atspoguļoto mazākuma viedokli par līgumiskās cesijas “stāšanos spēkā attiecībā pret parādnieku” (sk.: Bukovskij, II, s. 1432; Torgāns, Civillikuma komentāri / Grūtups, 301. lpp.), gan ar norādi uz valdošo viedokli par cesionāra izdarīta paziņojuma ekskluzivitāti (sk. šī raksta 58. atsauci), ka – neraugoties uz prasītāja (cedenta) un cesionāra iesniegtu pieteikumu tiesai par prasītāja aizstāšanu ar viņa tiesību pārņēmēju, kuram pievienots cesijas līgums, – prasītāja aizstāšana saskaņā ar CPL 77. pantu nevar notikt un šāds pieteikums (par kura izskatīšanu tiesas sēdē atbildētājam paziņots likumā noteiktajā kārtībā) ir noraidāms, ja pirms minētā pieteikuma iesniegšanas tiesai cesionārs ārpus tiesas kārtībā nav pienācīgā kārtā paziņojis atbildētājam (parādniekam) par notikušo cesiju, kas – tiesas ieskatā – kalpotu kā pierādījums tam, ka “cesija notikusi atbilstoši likuma prasībām” (sk. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2013. gada 03. septembra lēmumu civillietā Nr. C04349706; nav publicēts).

⁶¹ Par “citai personai adresētu gribas izteikumu” un tā saņemšanu sk. plašāk: Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 156.–161. lpp.

⁶² Sal.: Balodis, K. Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007, 159. lpp.; Hk-BGB/Schulze, § 407, Rn. 5; Palandt/Grüneberg, § 407, Rn. 7.

⁶³ Sal.: Hk-BGB/Schulze, § 407, Rn. 10; Palandt/Grüneberg, § 407, Rn. 9.

⁶⁴ Sk.: Sinajskij, s. 134, 136 (šis viedoklis izteikts attiecībā uz CL 1804. pantam analogisko Vietējo civillikumu kopoju 3474. pantu). Atbilstoši Vācijas un Šveices tiesībām izšķirošā nozīme ir parādnieka ļaunticībai, nevis tam, vai paziņojumu par cesiju viņš ir saņēmis tieši no cesionāra, turklāt

Šim viedoklim, ņemot vērā labas ticības principu (sk. CL 1. pantu), ir jāpiekrīt. Ja parādnieks pozitīvi zina par notikušo cesiju, taču – pirms paziņojuma saņemšanas no cesionāra – tomēr dod saistības izpildījumu cedentam, noslēdz ar viņu izlīgumu vai cita veida darījumu attiecībā uz cedēto prasījumu (par ļaunu cesionāram), šāda rīcība nav uzskatāma par godprātīgu un tiesiski aizsargājama. Proti, kaut arī pirms paziņojuma saņemšanas no cesionāra parādnieks juridiski formāli ir tiesīgs “parādu samaksāt cedentam, kā arī noslēgt ar viņu izlīgumu” (sk. CL 1804. panta 2. teikumu), šīs tiesības izlietošana situācijā, kad parādniekam ir pozitīvi zināms par notikušo cesiju, kvalificējama kā pretēja labai ticībai un nebauda tiesisku aizsardzību (sk. CL 1. pantu). Tāpēc gan tad, ja cesionārs ir pienācīgā kārtā paziņojis parādniekam par notikušo cesiju, gan arī tad, ja parādniekam citādā veidā (t. i., neatkarīgi no šāda paziņojuma saņemšanas) ir kļuvis zināms fakts, ka prasījums ticis cedēts un ir pārgājis citai personai (cesionāram), parādnieks zaudē iespēju – ar izpildījuma došanu cedentam kā “agrākajam kreditoram” (kurš nav tiesīgs to saņemt) vai, piem., ar izlīguma noslēgšanu – atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības pret cesionāru kā īsto kreditoru (sk. CL 1817. pantu).

Šajā ziņā parādniekam, kuram cesionārs (vēl) nav pienācīgā kārtā paziņojis par notikušo cesiju, kaitē vienīgi pozitīva zināšana, t. i., tādu apstākļu faktiskā zināšana, kas nepārprotami liecina par kreditoram piederējušā prasījuma pāreju citai personai (cesionāram). Tajā pašā laikā šādam parādniekam pēc vispārīgā principa nekaitē tas, ka viņš aiz neuzmanības nezina par notikušo cesiju.⁶⁵ Tikai pamatotu šaubu gadījumā parādnieka pienākums ir vērsties pie kreditora un pārliecināties, vai viņš nav cedējis attiecīgo prasījumu citai personai (šāds pienākums izriet no labas ticības principa, sk. CL 1. pantu). Ja šādā situācijā kreditors (cedents) ļaunticīgi noklusē jau notikušās cesijas faktu, parādnieka labticība turpinās.

Strīda gadījumā cesionāram ir pienākums pierādīt to, ka parādnieks ir uzzinājis par notikušo cesiju pirms cesionāra paziņojuma saņemšanas vai neatkarīgi no šāda paziņojuma izdarīšanas.

4.3. Parādnieka tiesība pieprasīt pierādījumus

Kaut arī pienācīgā kārtā izdarīts cesionāra paziņojums par cesiju (kā arī šī fakta pozitīva zināšana no parādnieka puses) atņem parādniekam tiesisku iespēju – CL 1804. panta 2. teikumā paredzētajā veidā – atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības pret cesionāru, šis paziņojums pats par sevi vēl neuzliek parādniekam pienākumu uzreiz izpildīt saistību par labu cesionāram (kaut arī jau būtu iestājies saistības izpildes termiņš vai nosacījums).⁶⁶

parādnieka labticību jo īpaši izslēdz cedenta izdarīts paziņojums (sk.: Hk-BGB/Schulze, § 407, Rn. 4; Schwenger, Nr. 90.43.). No UNIDROIT principu 9.1.10. panta, ELTP 11:303. panta 1. daļas un DCFR III grāmatas 5:118. panta 1. daļas izriet, ka parādnieks tiek padarīts ļaunticīgs neatkarīgi no tā, vai paziņojumu par cesiju viņš ir saņēmis no cedenta vai cesionāra. Turklāt ELTP 11:303. panta 3. daļā īpaši regulēta parādnieka rīcība attiecībā pret cesionāru (t. i., viņa pienākums izpildīt saistību, kā arī tiesība aizturēt saistības izpildījumu), ja parādnieks par notikušo cesiju ir uzzinājis citādā veidā, nevis saņemot attiecīgu paziņojumu no cedenta vai cesionāra. Arī DCFR III grāmatas 5:119. panta 1. daļā īpaši regulēta parādnieka iespējamā rīcība gadījumā, kad viņam ir saprātīgs pamats uzskatīt, ka prasījums ticis cedēts, kaut arī parādnieks nav saņēmis paziņojumu par cesiju (proti, šādā situācijā parādnieks ir tiesīgs pieprasīt, lai kreditors (cedents) vai nu paziņo par notikušo cesiju, vai arī apstiprina to, ka prasījums nav ticis cedēts vai ka cesionārs vēl joprojām ir tiesīgs saņemt izpildījumu).

⁶⁵ Sal.: Hk-BGB/Schulze, § 407, Rn. 4; Palandt/Grüneberg, § 407, Rn. 6.

⁶⁶ Sk.: Bukovskij, s. 1431; Torgāns, Civillikuma komentāri / Grūtups, 302. lpp.; sal.: Schwenger, Nr. 90.43.

Tā kā cesionāram nav vispārēja pienākuma vienlaikus ar paziņojuma izdarīšanu uzrādīt pašu cesijas aktu (rakstisku cesijas līgumu),⁶⁷ arī parādniekam nav vispārēja pienākuma pilnībā noticēt jebkādam paziņojumam par cesiju.⁶⁸ Tāpēc parādnieks ir tiesīgs pieprasīt no cesionāra pierādījumus, kas apliecina prasījuma cedēšanas un pārejas faktu.⁶⁹ Ja par cedēto prasījumu sastādīts rakstisks akts (sk. CL 1802. pantu), pēc parādnieka pieprasījuma cesionārs, ņemot vērā CL 1816. un 1817. panta noteikumus, cita starpā nav tiesīgs atteikties uzrādīt parādniekam atbilstoši CL 1802. panta noteikumiem sastādīto “sevišķo dokumentu” (resp., rakstisku cesijas līgumu) vai cesijas uzrakstu uz minētā akta.⁷⁰ Kamēr cesionārs nav pietiekami pārliecinoši pierādījis to, ka attiecīgais prasījums cesijas ceļā ir pārgājis viņam, un novērsis parādnieka pamatotas šaubas par šo faktu, parādnieks nav uzskatāms par nokavējušu, kaut arī jau būtu iestājies saistības izpildes termiņš vai nosacījums (sk. CL 1656. pantu).⁷¹

4.4. Parādnieka rīcība pamatotu šaubu gadījumā

Ja parādniekam kļuvuši zināmi tādi apstākļi, kas ir pietiekams iemesls viņa pamatotām šaubām par to, kura no vairākām personām uzskatāma par īsto kreditoru, parādnieks var atbrīvoties no atbildības par nokavējumu, nododot saistības izpildījuma priekšmetu zvērinātam notāram glabājumā (sk. CL 1837. panta 1. daļu, Notariāta likuma 145.¹–145.⁹ pantu).⁷² Proti, CL 1837. panta 1. daļas noteikumi attiecas arī uz gadījumu, kad pastāv pietiekams iemesls parādnieka pamatotām šaubām par īstā kreditora personu (it īpaši tad, ja vairākas personas pieprasa no parādnieka saistības izpildījumu), jo šādā gadījumā ir runa par “citiem iemesliem”, kuru dēļ “kreditoru nevar atrast”, turklāt pēc vispārīgā principa izpildījumam ir tiesīgs spēks tikai tad, ja tas dots nevis šķietamajam, bet gan īstajam kreditoram (sk. CL 1816. pantu).⁷³ Tā, piem., par pietiekamu iemeslu šādām šaubām var kalpot apstākļi, ka parādnieks ir saņēmis gan paziņojumu no cesionāra par cesiju (ar pieprasījumu izpildīt saistību), gan paziņojumu no cedenta par to, ka cesija nav spēkā un saistības izpildījums ir jādod cedentam. Tāpat par šādu iemeslu var kalpot apstākļi, ka parādnieks no vairākiem cesionāriem ir saņēmis paziņojumu par viena un tā paša prasījuma cesiju ar pieprasījumu izpildīt saistību, turklāt nav nepieciešams, lai minētie “pretendenti” jau tiesas ceļā būtu uzsākuši risināt viņu starpā pastāvošo strīdu par cedētā prasījuma piederību.⁷⁴

Ja saistības izpildījuma priekšmetu, ņemot vērā tā īpašības, juridiski nav iespējams nodot zvērinātam notāram glabājumā un parādniekam zināmie apstākļi ir pietiekams iemesls viņa pamatotām šaubām par īstā kreditora personu, parādnieks ir

⁶⁷ Tāpēc cesijas akta neuzrādīšana parādniekam (vienlaikus ar paziņojuma izdarīšanu) pati par sevi nenozīmē to, ka cesionārs nav “pienācīgā kārtā” paziņojis parādniekam par notikušo cesiju (CL 1804. panta 1. teikuma izpratnē).

⁶⁸ Sk.: *Bukovskij*, s. 1431, 1432; *Torgāns*, *Civillikuma komentāri / Grūtups*, 302. lpp.

⁶⁹ Sal.: *Bukovskij*, s. 1433; *Torgāns*, 147., 148. lpp.

⁷⁰ Sk.: *Buengner*, S. 247; *Bukovskij*, s. 1433.

⁷¹ Arī atbilstoši UNIDROIT principu 9.1.12. pantam, ELTP 11:303. panta 2. daļai un DCFR III grāmatas 5:119. panta 3. un 4. daļai gadījumā, kad paziņojumu par cesiju ir izdarījis cesionārs, parādnieks var pieprasīt, lai cesionārs saprātīgā laikā sniedz atbilstošus (uzticamus) pierādījumus tam, ka cesija ir notikusi, turklāt līdz šādu pierādījumu sniegšanai parādnieks var aizturēt saistības izpildījumu.

⁷² Sal.: *Bukovskij*, s. 1431; *Dernburg/Sokolowski*, S. 657; *Dernburg*, s. 138; sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.43; *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 39, 42. Ar saistības izpildījuma priekšmeta nodošanu zvērinātam notāram glabājumā (ja pastāv visi šādas nodošanas priekšnoteikumi) ne tikai tiek novērsta parādnieka nokavējuma turpināšanās (ja tas jau bija iestājies), bet arī tiek izpildīta pati saistība, kā rezultātā kreditora prasījums izbeidzas (sk. CL 1811. pantu).

⁷³ Sk.: *Buengner*, S. 274, 275; *Bukovskij*, s. 1469.

⁷⁴ Sal.: *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 42.

tiesīgs, iepriekš par to brīdinot visas ieinteresētās personas (kuras pretendē uz saistības izpildījumu), pārdot šo priekšmetu uz (īstā) kreditora rēķina (sk. CL 1837. panta 2. daļu) un no pārdošanas saņemto naudas summu (ieturot pārdošanas izdevumus) nodot zvērinātam notāram glabājumā (sk. CL 1837. panta 1. daļu).⁷⁵

Parādnieks, kurš zina, ka cedenta un cesionāra starpā (vai cedenta un vairāku cesionāru starpā) pastāv strīds par cesijas spēkā esamību, un, neraugoties uz minēto strīdu, tomēr dod saistības izpildījumu par labu kādam no viņiem, ar šādu savu rīcību riskē dot izpildījumu tādai personai, kura nav tiesīga to saņemt, un līdz ar to riskē neatbrīvoties no savas saistības un pienākuma vēlreiz dot izpildījumu īstajam kreditoram (sk. CL 1817. pantu).⁷⁶

Kopsavilkums

1. Atbilstoši CL 1801. un 1805. panta noteikumiem līgumiskās cesijas spēkā esamība (arī attiecībā pret parādnieku) nav atkarīga no tā, vai cesionārs ir pienācīgā kārtā paziņojis parādniekam par notikušo cesiju vai ne. Proti, pienācīgā kārtā izdarīts paziņojums par cesiju, kas paredzēts CL 1804. panta 1. teikumā, ir kvalificējams nevis kā priekšnoteikums tam, lai līgumiskā cesija (t. i., ar līgumu cedēta prasījuma pāreja cesionāram) būtu spēkā arī attiecībā pret parādnieku, bet gan kā līdzeklis, lai novērstu “agrākā kreditora” (cedenta) formālo leģitimāciju attiecībā pret parādnieku un lai informētu parādnieku par notikušo cesiju, tādējādi padarot viņu ļaunticīgu.
2. Kaut gan ar cesijas spēkā stāšanās brīdi cedents zaudē cedēto prasījumu (to iegūst cesionārs), viņš attiecībā pret labticīgu parādnieku turpina būt formāli leģitimēts kā kreditors jeb saglabā kreditora “tiesisko izskatu” (sk. CL 1804. panta 1. teikumu).

Šādā situācijā labticīga parādnieka aizsardzība izpaužas tādējādi, ka viņš saglabā tiesisku iespēju pilnībā vai daļēji atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības pret īsto kreditoru (cesionāru), labticīgi dodot saistības izpildījumu “šķietamajam kreditoram” (cedentam) vai arī labticīgi noslēdzot izlīgumu vai cita veida darījumu ar cedentu (vai attiecībā pret viņu), kas vērsts uz cedētā prasījuma izbeigšanu vai grozīšanu par ļaunu cesionāram (sk. CL 1804. panta 2. teikumu).

3. Atbilstoši CL 1804. panta vārdiskajai nozīmei vienīgi tad, ja cesionārs ir pienācīgā kārtā paziņojis parādniekam par notikušo cesiju (kam pielīdzināma cesionāra prasības celšana pret parādnieku), parādniekam tiek atņemta tiesiskā iespēja CL 1804. panta 2. teikumā paredzētajā veidā atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības.

Taču, ņemot vērā labas ticības principu (sk. CL 1. pantu), izšķirošā nozīme ir jāpiešķir nevis cesionāra paziņojuma izdarīšanas faktam, bet gan parādnieka ļaunticībai kā tādai. Proti, cesionāra izdarīts paziņojums par cesiju nav uzskatāms par vienīgo veidu, kādā parādnieks var uzzināt par notikušo cesiju. Arī tad, ja parādnieks – neatkarīgi no cesionāra paziņojuma saņemšanas – ir uzzinājis

⁷⁵ Sk.: *Bukovskij*, s. 1470, 1471. Parādnieks ir tiesīgs rīkoties atbilstoši CL 1837. panta noteikumiem arī tad, ja cesionārs – neraugoties uz pienācīgā kārtā piedāvātu izpildījumu – atsakās izdot parādniekam rakstisku apliecinājumu jeb kvīti par piedāvātās samaksas saņemšanu (sk. CL 1838. panta 2. daļu) vai atsakās atdot parādniekam parāda aktu, ja tāds ir sastādīts (sk. CL 1841. panta 1. daļu), jo šādā gadījumā uzskatāms, ka cesionārs bez tiesiska pamata atsakās pieņemt saistības izpildījumu (sk.: *Bukovskij*, s. 1475, 1478).

⁷⁶ Sal.: *Schwenzer*, Nr. 90.43; *Guhl/Koller/Schnyder/Druey*, § 34, Nr. 39.

par notikušo cesiju (piem., no cedenta vai trešās personas), viņš uzskatāms par ļaunticīgu parādnieku un zaudē tiesisko iespēju CL 1804. panta 2. teikumā paredzētajā veidā atbrīvoties no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības.

4. Pienācīgā kārtā izdarīts cesionāra paziņojums par cesiju arī ir pamats labticīga parādnieka aizsardzībai. Ja pēc šāda paziņojuma (un nepieciešamības gadījumā – pēc papildu pierādījumu) saņemšanas parādniekam, ņemot vērā viņa rīcībā esošo informāciju, nav pietiekama iemesla nopietni šaubīties par cesijas spēkā esamību un cedētā prasījuma pāreju cesionāram, šāds labticīgs parādnieks – ar saistības izpildījuma došanu vai citādi darījumtiesiskā ceļā (sk. CL 1804. panta 2. teikumu) – pilnībā vai daļēji atbrīvojas no cedētajam prasījumam atbilstošās saistības arī tad, ja izpildījuma saņemšanas vai darījuma noslēgšanas brīdī cesionārs patiesībā nav bijis īstais kreditors un nav bijis tiesīgs saņemt saistības izpildījumu vai rīkoties ar prasījumu.

Izmantoto avotu saraksts

Literatūra

1. *Balodis, K.* Ievads civiltiesībās. Rīga: Zvaigzne ABC, 2007.
2. *Buengner, J.* Commentar zu dem vierten Buch des Liv-, Est und Curländischen Privatrechts. Bd. I. Artikel 2907–3640. Riga: Commissions-Verlag von Nikolai Kymmell, 1889.
3. *Bukovskij, V.* (sost.). Svod" grazhdanskikh" uzakonenij gubernij Pribaltijskih" (s" prodolzheniem" 1912–1914 g. g. i s" raz"jasnenijami v" 2 tomah"). T. II. Pravo trebovanij. Riga: G. Gempel' i Ko, 1914.
4. *Bukovskis, V.* Civilprocesa mācības grāmata. Riga: autora izdevums, 1933.
5. *Dernburg", G.* Objazatel'stvennoe pravo. Perevod" pod" rukovodstvom" i redakciej P. Sokolovskago. 3. russkoe izdanie. Moskva: Pechatnja A. Snegirevoj, 1911.
6. *Dernburg, H., Sokolowski, P.* System des Römischen Rechts. Der Pandekten. 8. Aufl. Berlin: Verlag von H. W. Müller, 1912.
7. Eiropas Līgumtiesību principi 2002 (*The Principles of European Contract Law 2002*). Pieejams: <http://www.jus.uio.no/lm/eu.contract.principles.parts.1.to.3.2002/toc.html> [aplūkots 01.06.2015.].
8. *Erdmann, C.* System des Privatrechts der Ostseeprovinzen Liv-, Est- und Curland. Bd. IV. Obligationenrecht. Riga: N. Kymmell's Verlag, 1894.
9. *Guhl, Th., Koller, A., Schnyder, A. K., Druey, J. N.* Das Schweizerische Obligationenrecht (mit Einschluss des Handels- und Wertpapierrechts). 9. Aufl. Zürich: Schulthess Juristische Medien AG, 2000.
10. *Jauernig, O.* (Hrsg.). Bürgerliches Gesetzbuch. Kommentar. 11. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2004.
11. *Jerdman", K.* Objazatel'stvennoe pravo gubernij Pribaltijsih". Perevod" i dopolnitel'nyja primechanija M. O. Gredingera. Riga: Izdanie pochetnago mirovogo sud'i F. E. Kamkina, 1908.
12. *Kalniņš, E.* Privāttiesību teorija un prakse. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2005.
13. *Palandt, O.* (Begr.). Bürgerliches Gesetzbuch. 65. Aufl. München: Verlag C. H. Beck, 2006.
14. *Schulze, R.* (Schriftleitung). Bürgerliches Gesetzbuch. Handkommentar. 4. Aufl. Baden-Baden: Nomos Verlagsgesellschaft, 2005.
15. *Schwenzer, I.* Schweizerisches Obligationenrecht. Allgemeiner Teil. 4. Aufl. Bern: Stämpfli Verlag AG, 2006.
16. *Sinajskij, V. I.* Osnovy grazhdanskogo prava (v svjazi s chast'ju III Svoda uzakonenij, dejstvujushhij v Latvii i Jestonii). Vypusk II. Veshhnoe pravo. Objazatel'stvennoe pravo. Semejnoe pravo. Nasledstvennoe pravo. Riga: izdanie akc. o-va Valters i Rapa, 1926.
17. *Tjutrumov", I. M.* Grazhdanskoe pravo. Izd. 2. Tartu: Tipografija G. Laakman", 1927.
18. *Torgāns, K.* (red.). Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Saistību tiesības (1401.–2400. p.). 2. izd. Rīga: Mans īpašums, 2000.
19. *Torgāns, K.* Saistību tiesības. Mācību grāmata. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2014.
20. UNIDROIT Starptautisko komercīgu principu principi 2010 (*UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2010*). Pieejams: <http://www.unidroit.org/english/principles/contracts/principles2010/integralversionprinciples2010-e.pdf> [aplūkots 01.06.2015.].
21. *Vīnzarājs, N.* Civiltiesību problēmas. Raksti (1932–1939). Rīga: E. Kalniņa un V. Tihonova izdevums, 2000.

22. *Von Bar, Ch., Clive, E., Schulte-Nölke, H.* (eds.). Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Prepared by the Study Group on a European Civil Code and the Research Group on EC Private Law (Acquis Group). Munich: Sellier. European law publishers GmbH, 2008.

Normatīvie akti

1. Civillikums: Latvijas Republikas likums. *Valdības Vēstnesis*, 1937. 20. februāris, Nr. 41.
2. Civilprocesa likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 3. novembris, Nr. 326/330 (1387/1391).
3. Komerčķilas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1998. 11. novembris, Nr. 337/338 (1398/1399).
4. Komerclikums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2000. 4. maijs, Nr. 158/160 (2069/2071).
5. Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2007. 22. novembris, Nr. 188 (3764).
6. Maksātnespējas likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 2010. 06. augusts, Nr. 124 (4316).
7. Notariāta likums: Latvijas Republikas likums. *Latvijas Vēstnesis*, 1993. 9. septembris, Nr. 48.
8. Vietējo civillikumu kopojums (Vietējo likumu kopojuma III daļa). Tieslietu ministrijas sevišķas komisijas sagatavojumā. Rīga: Valtera un Rapas akciju sab. izdevums, 1928.
9. Bundesgesetz betreffend die Ergänzung des Schweizerischen Zivilgesetzbuches. Fünfter Teil: Obligationenrecht (Šveices Saistību tiesību likums). Pieejams: <http://www.gesetze.ch/inh/inhsub220.htm> [aplūkots 01.06.2015.].
10. Bürgerliches Gesetzbuch (Vācijas Civilkodekss). Pieejams: <http://www.gesetze-im-internet.de/bundesrecht/bgb/gesamt.pdf> [aplūkots 01.06.2015.].

Juridiskās prakses materiāli

1. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2013. gada 15. novembra spriedums lietā Nr. SKC-330/2013. Pieejams: <https://tiesas.lv/nolemumi/pdf/133154.pdf> [aplūkots 01.06.2015.].
2. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu tiesu palātas 2013. gada 03. septembra lēmums civillietā Nr. C04349706 (nav publicēts).
3. *Zwingmann, V.* Civilrechtliche Entscheidungen der Riga'schen Stadtgerichte. Bd. V. Riga: Verlag von N. Kymmell, 1880.

Latvijas Universitātes Žurnāls "Juridiskā zinātne", Nr. 8, 2015

LU Akadēmiskais apgāds
Baznīcas iela 5, Rīga, LV-1010
Tālrunis 67034535

iespiests SIA "Latgales druka"